Information Law NOW ua

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ТА ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕЛІКТОЛОГІЇ

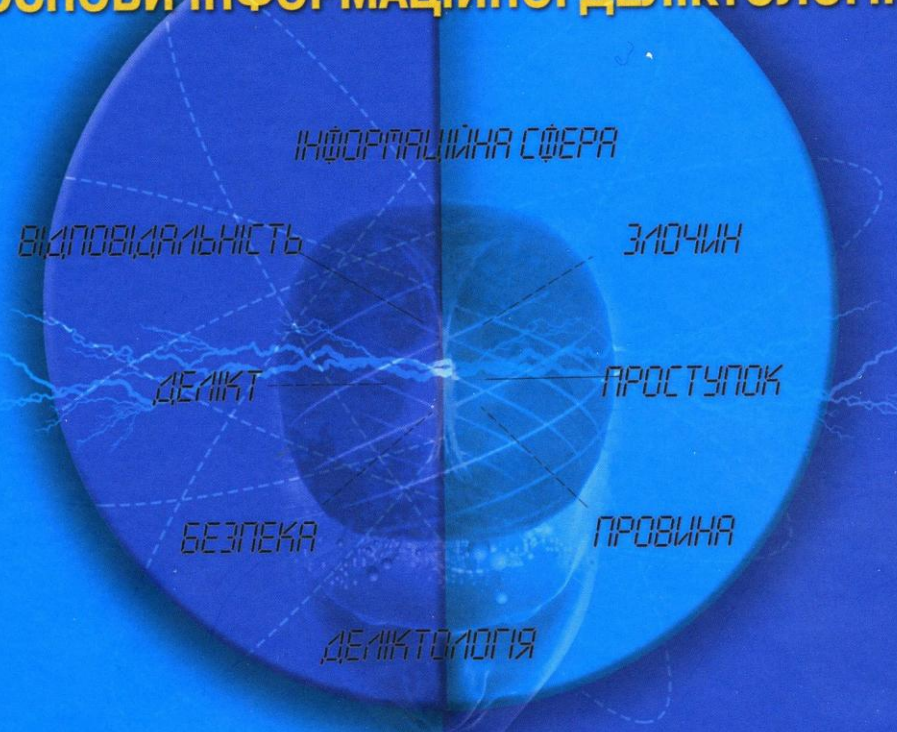

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІНФОРМАТИКИ І ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ТА ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕЛІКТОЛОГІЇ

монографія

м. Київ – 2019

УДК 35.077.2:343.346.8:354.42/44
Ю 70

Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України
(протокол № 1 від 30 січня 2019 року)

Рецензенти:
Оніщенко Н. М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Лук'янець Д. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Авторський колектив:

І. В. Арістова – д. ю. н., проф. – *підрозділи 1.4*;
О. А. Баранов – д. ю. н., с. н. с. – *підрозділ 1.2, 1.5*;
К. І. Бєляков – д. ю. н., проф. – *передмова, підрозділ 1.1, 1.2, 1.4, 2.3, 2.5, 4.1, 4.7, прикінцеві положення, загальна редакція*;
О. П. Дзьобань – д. ф. н., проф. – *підрозділ 2.1*;
О. А. Заярний – д. ю. н., доцент – *підрозділ 3.1*;
В. К. Колпаков – д. ю. н., проф. – *підрозділ 4.2*;
О. В. Кохановська – д. ю. н., проф. – *підрозділ 4.3*;
Н. Б. Новицька – д. ю. н., с. н. с. – *підрозділ 2.4*;
А. М. Новицький – д. ю. н., проф. – *підрозділ 4.6*;
Н. А. Савінова – д. ю. н., с. н. с. – *підрозділи 2.3, 4.4*;
О. О. Тихомиров – к. ю. н., доцент – *підрозділи 3.2, 3.3, 3.4*;
І. М. Шопіна – д. ю. н., с. н. с. – *підрозділ 4.5*.

Ю70 **Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері та основи інформаційної деліктології**: монографія / І. В. Арістова, О. А. Баранов, О. П. Дзьобань та ін.; за заг. ред. проф. К. І. Бєлякова. Київ: КВІЦ, 2019. 344 с.

ISBN 978-617-697-100-9
DOI 10.32782/978-617-697-100-9

Монографію присвячено актуальній у сучасній юридичній літературі темі – теоретичним та практичним проблемам юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері (інформаційні делікти). Розглядається зміст і структура інформаційної сфери, як предмету правового регулювання інформаційної діяльності та об'єкту інформаційних правовідносин. Вперше проводиться комплексне дослідження з погляду інформаційної деліктології як інституту інформаційного права.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів (курсантів) та слухачів юридичних навчальних закладів і факультетів.

УДК 35.077.2:343.346.8:354.42/44

При повному або частковому відтворенні матеріалів монографії будь-якими засобами або в якій-небудь формі, в тому числі в Інтернеті, посилання на видання є обов'язковим

ISBN 978-617-697-100-9 © Колектив авторів, 2019

SCIENTIFIC RESEARCH INSTYTUT INFORMATICS AND LAW
NALS OF UKRAINE

LEGAL LIABILITY FOR VIOLATIONS IN THE INFORMATION SPHERE AND FUNDAMENTALS OF INFORMATION DELICTOLOGY

monograph

Kyiv 2019

UDK 35.077.2:343.346.8:354.42/44
J70

Recommended to be published by the Academic council of Scientific Research Institute of Informatics and Law NALS of Ukraine on January the 30th, 2019, protocol No. 1.

Reviewers:

Natalya Onishenko – Doctor of Law, professor, the honored lawyer of Ukraine, academician of The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, manager of the department of theory of state and law of the Institute of state and law the n.a. V. M. Koreckiy National Academy of Sciences of Ukraine;
Dmitro Lukyanec – Doctor of Law, professor, professor of the state-legal disciplines department of the Kharkiv National University is the n. a. V. N. Karazin.

The authoring team:

Aristova Iryna – Doctor of Law, professor – *subsection 1.4*;
Baranov Olexander – Doctor of Law, the senior scientific researcher – *subsection 1.2, 1.5*;
Kostiantyn Bieliakov – Doctor of Law, professor – *subsection foreword, subsection 1.1, 1.2, 1.4, 2.3, 2.5, 4.1, 4.7, final clauses, the general editorship*;
Dzoban Olexander – Doctor of philosophic sciences, professor – *subsection 2.1*;
Zayarniy Oleg – Doctor of Law, associate professor – *subsection 3.1*;
Kolpakov Valeriy – Doctor of Law, professor – *subsection 4.2*;
Kokhanovska Olena – Doctor of Law, professor – *subsection 4.3*;
Novicka Natalya – Doctor of Law, the senior scientific researcher – *subsection 2.4*;
Novickiy Andriy – Doctor of Law, professor – *subsection 2.4*;
Savinova Natalya – Doctor of Law, the senior scientific researcher– *subsection 2.3, 4.4*;
Tykhomirov Olexandr – Doctor Philosophy in Law, associate professor– *subsection 3.2, 3.3, 3.4*;
Shopina Iryna – Doctor of Law, the senior scientific researcher – *subsection 4.5*.

Legal liability for violations in the information sphere and fundamentals of information delictology: monograph / The authoring team: under the general editorship, prof. K. Bieliakova. Kyiv: KVIC, 2019. 344 p.
ISBN 978-617-697-100-9
DOI 10.32782/978-617-697-100-9

The monograph deals with the topical for modern legal literature issue – theoretical and practical problems of legal liability for violations in the information sphere (informative delicts). The matter and structure of information sphere are examined, as subject matter of informational activity legal regulation and object of informational legal relationships. Complex research is conducted for the first time in the context of information delictology as an institute of information law.

For researchers, teachers, postgraduates and students (cadets) of legal educational establishments and faculties.

UDK 35.077.2:343.346.8:354.42/44

The reference to this publication is obligatory in case of complete or partial reproduction of this monograph materials

ISBN 978-617-697-100-9

© The authoring team, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 7
ПЕРЕДНЕ СЛОВО 8
ПЕРЕДМОВА 9
РОЗДІЛ 1.
ІНФОРМАЦІЙНА СФЕРА ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН 13
1.1. Концептуальна природа та ґенеза розвитку дефініції "інформаційна сфера" 14
1.2. Інформаційна сфера: зміст та склад 20
1.3. Інформаційна діяльність: зміст та суспільно-правові підходи до класифікації 28
1.4. Теоретико-правові засади інформаційних правовідносин 36
1.5. Правовідносини в інформаційній сфері: зміст, об'єкти і суб'єкти 62
РОЗДІЛ 2.
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ 78
2.1. Відповідальність як соціокультурний феномен 79
2.2. Юридична відповідальність, як особливий правоохоронний інститут системи права 93
2.3. Загальносоціальні та технологічні передумови виникнення новітніх різновидів правопорушень в умовах інформатизації 107
2.4. Ґенеза міжнародно-правового забезпечення захисту інформаційного суспільства від інформаційних правопорушень: сучасний стан і перспективи розвитку 114
2.5. Місце і роль інституту юридичної відповідальності в інформаційно-правових дослідженнях 140
РОЗДІЛ 3.
ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕЛІКТОЛОГІЇ 143
3.1. Теоретико-методологічні засади інформаційної деліктології 143
3.2. Інформаційний делікт : понятійно-термінологічний і типологічний аспекти 169
3.3. Правові детермінанти інформаційної деліктності 180
3.4. Юридичні ознаки та особливості складу інформаційних деліктів 186

РОЗДІЛ 4. 194
ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЛУЗЕВИХ ВИДІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЕЛІКТИ .....
4.1. Нормативна конструкція реалізації юридичної відповідальності за інформаційні делікти 194
4.2. Кримінально-правова відповідальність зо інформаційні делікти. Інформаційний злочин 205
4.3. Адміністративно-правова відповідальність за інформаційні правопорушення. Інформаційний проступок 226
4.4. Дисциплінарна відповідальність за інформаційний делікт. Службовий проступок 257
4.5. Цивільно-правова відповідальність за інформаційні делікти 271
4.6. Міжнародна інформаційно-правова відповідальність 295
4.7. Виключення юридичної відповідальності та звільнення від неї в іформаційно-деліктному законодавстві 312
ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ 322
ПІСЛЯМОВА 328
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 329

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК	– Автономна Республіка Крим;
ВР	– Верховна рада України;
ВС	– Верховного Суду України;
ЗМІ	– засоби масової інформації;
ЗС	– Збройні Сили України;
ЕОМ	– електронно-обчислювальна машина;
ІБ	– інформаційна безпека;
ІКТ	– інформаційно-комунікаційні технології;
ІС	– інформаційне суспільство;
ІТ	– інформаційні технології;
ІІ	– інформаційна індустрія;
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення;
КЗпП	– Кодекс законів про працю України;
КК	– Кримінальний кодекс України;
КМ	– Кабінет Міністрів України;
КпКУ	– Кримінально-процесуальний кодекс України;
НБ	– Національний банк України;
НІІ	– національна інфраструктура інформатизації;
НІС	– національна інформаційна сфера;
НІТ	– нові інформаційні технологій;
МІП	– Міністерство інформаційної політики України;
ОВВ	– органи виконавчої влади України
ОВС	– органи внутрішніх справ (міліція);
ООН	– Організація Об'єднаних Націй;
РНБО	– Рада національної безпеки і оборони України
РЄ	– Рада Європи;
РФ	– Російська Федерація;
СНІР	– система національних інформаційних ресурсів;
ТІС	– технології інформаційного суспільства.
ЦК	– Цивільний кодекс України.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

До числа найважливіших і ключових проблем сучасності відносяться питання виникнення, природи та сутності інформації, її впливу на людину і суспільство, розвитку інформаційних технологій та соціальних комунікацій, їх впровадження у діяльність людини, пов'язані з ними політико-правові та економічні процеси. Разом с тим, поряд з позитивними змінами які несе в собі так зване "інформаційне суспільство", виникають нові, досі не відомі, впливи і загрози, що зумовлює розвиток наукова-технічного прогресу. Однією з таких загроз є правопорушення в інформаційній сфері.

Теоретичне осмислення проблем юридичної відповідальності за інформаційні правопорушення є об'єктивною потребою і необхідною умовою подальшого вдосконалення складових механізму правового впливу на управління процесами соціальної інформатизації, національного інформаційного законодавства, забезпечення інформаційної безпеки людини та держави і, нарешті, світового інформаційного правопорядку.

Саме це обумовило вибір теми науково-дослідної роботи "Проблеми юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері в умовах формування інформаційного суспільства", що проводилася творчим колективом Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України у 2012–2016 роках.

Складність та комплексний характер зазначеної тематики обумовили подальше супроводження дослідження із залученням провідних вчених-правників України – фахівців з різних галузей права, до написання монографії, що пропонується на ваш розгляд.

Представлене монографічне дослідження є структурно виваженим, логічно обґрунтованим. Беззаперечним фактом є й те, що робота містить цілий ряд дискусійних положень. Ми впевнені, що толерантні наукові дискусії, "нові" правові питання та ракурси, представлені широкому юридичному загалу та всім зацікавленим особам, сприятимуть подальшому розвитку та удосконаленню правової системи, зокрема надійному захисту інформаційних прав, свобод та законних інтересів людини в Україні.

Переконаний, що дана наукова розробка, яка є першим в України комплексним дослідженням проблем юридичної відповідальності в інформаційній сфері і закладає основи для формування "Інформаційної деліктології", як інституції інформаційного права, стане в нагоді не лише студентам, слухачам, аспірантам і викладачам закладів освіти і наукових установ юридичного профілю, а й державним службовцям та парламентарям.

Президент Національної академії правових наук України,
Академік НАПрН України

Олександр ПЕТРИШИН

ПЕРЕДМОВА

Комплексний характер інформаційного права та міжгалузевий зміст чинного інформаційного законодавства потребують поглибленого аналізу інституту юридичної відповідальності за порушення прав на інформацію та правопорушення в інформаційній сфері в цілому з метою забезпечення інформаційної безпеки людини, держави та суспільства шляхом удосконалення механізму регулювання суспільних відносин, які виникають під час здійснення інформаційної діяльності (інформаційних відносин), що має велике значення для удосконалення методології інформаційного права, а також покращення дії норм чинного законодавства.

Дослідженню проблем правового інституту юридичної відповідальності та її галузевих напрямів присвячені праці багатьох вітчизняних вчених-юристів К. В. Басіна, С. В. Бобровник, В. С. Венедіктова, Н. В. Гришина, Е. С. Дмитренко, О. В. Зайчука, О. В. Іваненко, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. В. Кохановської, М. В. Карчевського, Н. М. Крестовської, Д. М. Лук'янця, Л. О. Макаренко, О. Д. Максимюк, Л. Г. Матвєєвої, Т. В. Міхайліної, Ю. М. Нечипорука, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. Е. Радутного, В. В. Сидоренко, Т. І. Тарахонич, С. В. Ясечко та інші.

У своїх наукових пошуках [*] автори звертаються до різних площин юридичної відповідальності як в межах фундаментальних, так й прикладних розробок. Так, творчий колектив під керівництвом Н. М. Оніщенко досліджує досвід демократичних правових системах щодо розвитку інституту юридичної відповідальності (2009 рік). Дослідники з проблем теорії держави і права О. В. Іваненко та О. В. Зелена вивчають роль правоохоронних органів у процесі забезпечення юридичної відповідальності (2007 рік). К. В. Басін розглядає природу та форми юридичної відповідальності через призму реалізації прав людини, Ю. Ю. Бисага досліджує питання юридичної відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування (2011рік). Серед наукових пошуків в галузі філософії права відома дисертація О. Д. Максимюка якій розглядає значення моральних норм при формуванні принципу невідворотності юридичної відповідальності (2011 рік).

Фундамент досліджень інституту адміністративно-правової відповідальності у вітчизняній правовій науці складають: навчальний посібник за загальною редакцією А. Т. Комзюка "Адміністративна відповідальність в Україні" (2000 рік), докторська дисертація та подальші праці В. К. Колпакова (2004 – 2008 роки), в яких започатковані основи адміністративно-деліктного права, а також дисертаційне дослідження Д. М. Лук'янця, який розглядає концептуальні засади та проблеми розвитку інституту адміністративної відповідальності (2007 рік). На рівні кандидатської дисертації Н. В. Гришина досліджує соціально-правовий аспект адміністративної відповідальності (2007 рік). Проблеми адміністративної відповідальності розглядалися й фахівцями в галузі фінансового права. Наприклад,

[*] Див. Список використаних джерел вітчизняних наковців та дисертаційних досліджень.

дослідженню прикладних аспектів юридичної відповідальності суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України присвячена монографія Е. С. Дмитренко (2009 рік). Предметом дисертації В. В. Сидоренко є адміністративно-правова відповідальність за економічні правопорушення (2011 рік).

В трудовому праві проблеми юридичної відповідальності розглядав В. С. Венедіктов (1994 рік).

Що ж до питань юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері, то вітчизняні дослідники торкаються їх у галузевих правових дослідженнях. В межах спеціальності 12.00.07 (адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право), предметом дисертації О. О. Леонідова є адміністративна відповідальність за проступки в сфері телекомунікацій (2010 рік). О. В. Стоєцький досліджує проблеми адміністративної відповідальність за правопорушення у сфері інформаційної безпеки України (2013 рік). В контексті адміністративної відповідальності в інформаційній сфері було дослідження Ю. М. Нечипорук (2014 рік). Феномен інформаційних правопорушень досить ретельно досліджував С. М. Правдюк (2015 рік), але, нажаль, автор не торкався проблем юридичної відповідальності. Кульмінацією адміністративно-правових досліджень інформаційної сфери стала докторська дисертація О. А. Заярного "Адміністративна деліктологія в інформаційній сфері: проблеми теорії та практики" (2018 рік).

Напрямку, що розглядається присвячені й дослідження цивілістів (спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право). Так, О. В. Кохановська вивчає юридичну відповідальність за порушення інформаційних прав в процесі аналізу цивільно-правових проблем інформаційних відносин в Україні (2006 рік). Предметом дослідження С. В. Ясечко є цивільно-правова відповідальність за порушення права на інформацію (2011 рік). На часі досить актуальними постають проблеми юридичної відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності, як інституту не лише цивільного, а й інформаційного права та одного з напрямків інформаційно-правових досліджень.

Найбільшої уваги правопорушенням в інформаційній сфері присвячені дослідження за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, в яких розглядаються злочини, пов’язані з використанням інформаційних технологій та відповідною діяльністю. Мабуть, цей факт обумовлений не тільки тяжкістю їх скоєння, а й наявністю в КК статей та відповідних санкцій, що носять суто інформаційно-правовий характер.

Питанням кримінально-правової відповідальності за злочини передбачені розділом XVI КК присвячені кандидатські дисертації Д. С. Азарова (2002 рік), М. В. Карчевського (2003 рік) та Н. А. Розенфельд (нині Н. А. Савінова) (2003 рік). Але наведені дослідження за вказаним розділом Кодексу не обмежують коло інформаційно-правового складу та змісту багатьох інших статей КК. Наприклад, за режимами інформації. Так О. Е. Радутний проводив аналіз складу злочинів та досліджував проблеми кримінальної відповідальності за незаконне

збирання, використання та розголошення відомостей, які становлять комерційну таємницю (2002 рік). С. О. Орлов звертався до проблем відповідальності в контексті дослідження проблем кримінально-правової охорони інформації в комп'ютерних системах та телекомунікаційних мережах (2004 рік). Предметом дослідження Т. В. Міхайліної є кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361-1 КК) (2010 рік). М. В. Плугатир досліджує проблеми імплементації Україною міжнародно-правових зобов'язань щодо відповідальності за злочини у сфері комп'ютерної інформації (2010 рік).

Мабуть, найбільш складною є проблематика юридичної відповідальності в міжнародному праві. Проблематика міжнародно-правової відповідальність на рівні загальної теорії знайшла своє відображення у навчальному посібнику з міжнародного права Н. В. Пронюка (2008 рік). Нажаль питанням міжнародно-правової відповідальності за інформаційні правопорушення не знайшлось місця в роботах першого в Україні фахівця з міжнародного інформаційного права А. В. Пазюка (2015 рік).

Огляд джерел із інформаційно-правової проблематики Російської наукової думки показує, що до проблем інформаційно-правової відповідальності в своїх працях фрагментарно зверталися І. Л. Бачіло, В. М. Лопатін, М. А. Федотов, А. М. Топорнін в контексті відповідальності органів державної влади в умовах інформатизації. В. М. Боєр і О. Г. Павельєва розглядають зміст "комп'ютерних" злочинів, тощо.

Таким чином, інститут юридичної відповідальності розглядається багатьма вченими майже усіх галузей права, але комплексне дослідження на монографічному рівні в межах інформаційно-правових досліджень запропоновано вперше нами.

Монографія є складовою процесу супроводження НДР "Проблеми юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері в умовах формування інформаційного суспільства в Україні", яка проводилася творчим колективом НДІІП НАПрН України в межах планів науково-дослідних робіт на 2011 – 2016 роки.

Автори видання пропонують своє бачення деяких традиційних та дискусійних питань розгляду правового інституту "юридична відповідальність" в специфічному секторі соціального буття та діяльності людини – інформаційній сфері, та в цілому, цивілізації майбутнього – інформаційному суспільстві.

В ході проведення дослідження виконавці зіткнулися з відомою для багатьох галузей права, зокрема і для інформаційного права, проблемою – не однозначною визначеністю ключових наукових понять, як правових категорій, яку можливо вирішити лише в процесі формування термінологічно-понятійного апарату – аксіоматики інформаційно-правових досліджень.

У монографії, що пропонується, досить ретельно проаналізовано зміст та структура інформаційної сфери, як предмету правового регулювання та об'єкту інформаційних правовідносин, пов'язаного з обігом інформації, інформаційною

діяльністю, виникаючими правовідносинами. Надаються авторські бачення змісту та структури цієї важливої для розвитку інформаційно-правових досліджень соціальної інституції.

Проведення дослідження та науковий аналіз проблем інформаційної деліктології супроводжуються відповідно обґрунтованими висновками та пропозиціями щодо вдосконалення інформаційного законодавства.

"Будь-яка цивілізація включає і те, до чого суспільство прагнуло, і те, чого ніхто не замишляв"
Станислав Лем

РОЗДІЛ 1.
ІНФОРМАЦІЙНА СФЕРА ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Якщо об'єктами правового регулювання стають відносини між фізичними чи юридичними особами із приводу обігу інформації (інформаційних ресурсів), відносини, що виникають у результаті інформаційної діяльності – інформаційні відносини, то предметом зазначених соціальних відносин людей і їх асоціацій є щось таке, що здатне поєднати категорії інформація, інформаційні технології, інформаційні комунікації, відповідну інфраструктуру, тощо.

Предмет правового регулювання має важливе значення для галузевого розмежування норм права. Якісно однорідні суспільні відносини утворюють сферу, на яку поширюється та чи інша галузь права і яка перебуває під її юрисдикцією. Предмет вважають основним та об'єктивним (матеріальним) критерієм для такого розмежування: саме він диктує насамперед необхідність виокремлення певної галузі (основний критерій); крім того, він має об'єктивний зміст, який визначається характером суспільних відносин і не залежить від суб'єкта (об'єктивний, або матеріальний критерій)[1].

Відмінності предметів правового регулювання інформаційного права пов'язуються з особливостями суб'єктів та об'єктів інформаційних правовідносин, специфікою поведінки та соціальних факторів формування інформаційного суспільства (далі – ІС), що породжують виникнення або припинення відповідних відносин.

У зв'язку із цим вкрай важливим є завдання знайти більш адекватні визначення вищезазначених категорій, виявити співвідношення між ними з метою досягнення порозуміння в процесі формування термінологічно-понятійного апарату сучасних наукових знань в цілому та інформаційно-правових досліджень зокрема. Мабуть, перш за все, потребує консенсусу категорія, яка здатна передати сутність предмету правового регулювання суспільних відносин, що отримують найбільшого поширення під час переходу людства до інформаційної цивілізації, формування ІС, змін пов'язаних з процесами інформатизації та появою новітніх форм соціальної діяльності – *інформаційна сфера*.

[1] Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. С. 98.

1.1. Концептуальна природа та ґенеза розвитку дефініції "інформаційна сфера"

В побутовому спілкуванні та джерелах ЗМІ найчастіше можна зустріти таки визначення як "інформаційний простір" (іноді глобальний), "інформаційна інфраструктура", "інформаційне середовище", "інформаційна діяльність", "інформаційний потенціал", "інформаційна дійсність", "інформаційна реальність", "сфера інформатизації", "інфосфера" і навіть "кіберпростір", "кіберсфера", тощо, що для пересічного громадянина, дійсно, є синонімами та відображають соціальні процеси пов'язані з обігом інформації та інформатизацією.

Уявляється, що аналіз категорії, так чи інакше здатної об'єднати широко вживані в інформаційному праві терміни чи терміносполуки, та передати сутність предмету правового регулювання інформаційних відносин, буде логічним почати з огляду теоретико-методологічних передумов визначення дефініції "інформаційної сфери".

Словосполука "інформаційна сфера" широко використовується як в побуті, так і в обігу ЗМІ, науковій термінології, текстах нормативно-правових актів тощо. Але, треба засвідчити, що досі її однозначне трактування відсутнє в жодному з наведених царин використання. Необґрунтовано уникають прямого визначення цієї важливої категорії й науковці. Як результат, складається таке враження, що "інформаційна сфера" є чимось таким, що саме пособі зрозуміле. Але, мабуть, кожне правове поняття, яке є системоутворюючим у цілій галузі знань, повинне мати певний зміст, визначення та чітку структуру елементів.

На наш погляд, можна погодитися з роздумами І. Л. Бачило, яка зазначає, що термін "інформаційна сфера" скоріше стосується галузі логіки, системно-абстрактного уявлення про реалії та процеси в структурі суспільства та природи. Між тим він достатньо активно застосовується для позначення галузей конкретної суспільної практики – інформаційної діяльності та її регулювання соціальними механізмами, і, перш за все, правовими[1].

Нагадаємо, що коріння визначення поняття "сфера" (грец. – σφαῖρα – м'яч) йдуть зі стереометричної геометрії, де вона трактується як "… замкнута поверхня, геометричне місце точок рівновіддалених від даної точки, що є центром сфери"[2]. Як синонім прийнято розглядати поняття "шар", в розумінні його поверхні та внутрішнього простору. Але, мабуть, зручність використання та розуміння цього поняття в побуті призвела до його поширення в соціальному (гуманітарному) розумінні. Так у словнику російської мови Ожегова "Сфера" визначається як "1. Галузі, межі розповсюдження чого-небудь (сфер діяльності, сфер впливу тощо), 2. Середовище, суспільне оточення. В своїй сфері. Вищі сфери (о правлячих, аристократичних колах). … У сфері чогось, прийменник у род. п. (книжкове) – в справі (в 2 знач.), в галузі чого-небудь; в кругу чиєї-небудь діяльності. Добре обізнаний в сфері судочинства. Успіхи в сфері науки. …. Сфера послуг

[1] Бачило И.Л. Информационное право. Основы практической информатики: учеб. пособие. Москва: Издание г-на Тихомирова М. Ю., 2001. С. 20 с.

[2] Википедия. Свободная энциклопедия. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Сфера

або обслуговування – усе коло побутових послуг населенню"[1]. Таким чином, при уживанні терміносполуки "інформаційна сфера", мабуть, мається на увазі все, що пов'язано з інформаційними процесами (обігом інформації та інформаційних ресурсів).

Так, І. Л. Бачило, не заперечуючи того, що інформаційна сфера може бути структурована за різними критеріями та мати ієрархічну побудову, припускає що правове чи інше регулювання в галузі обігу інформації більш адекватно визначати як інформаційне середовище. "Інформаційне середовище завжди має більш жорсткі межі в просторі, часі, орієнтацію на певний різновид суб'єкта, його цілі та інтереси. Інформаційне середовище може бути визначене як обмежена за рядом ознак частина інфосфери, в якій здійснюється цілеспрямована робота з інформаційним ресурсом"[2].

Ю. М. Канигін відмічає, що процес формування інформаційної сфери суспільства це – "комплекс передумов, умов, факторів і категорій, у своїй єдності покликаних забезпечити якісно найкращі умови використання наявних і створюваних інформаційних ресурсів з урахуванням автоматизованих способів їхньої обробки (інформаційних технологій – *авт.*) і використання з метою соціально корисного процесу" [3]. Нажаль, автор теж не надає прямого визначення дефініції "інформаційна сфера".

І. В. Арістова, в процесі дослідження питань державної інформаційної політики, розглядає "... єдиний інформаційний простір України який формується суспільством і державою та інтегрується до єдиного європейського інформаційного простору з урахуванням національної інформаційної безпеки"[4], та вводить абревіатуру НІС – національна інформаційна сфера – "... багатогранна, багатоаспектна категорія, що враховує єдність змісту та форми, інформаційні закономірності, еволюцію розвитку інформаційного суспільства та інформаційної держави, зв'язок з державним управлінням"[5].

Всезнаюча "Вільна енциклопедія Вікіпедія", хоча й без джерел, визначає інформаційну сферу як "… сукупність інформації, інформаційної інфраструктури, яка збирає, формує, розповсюджує і використовує інформацію, а також системи регулювання суспільних відносин, які при цьому виникають"[6], з чим не можна погодитися цілком.

Як в побуті, так й наукових виданнях все частіше можна зустріти вживання терміну "Інфосфера" (англ. *Infosphere*), "… неологізм, який складається з двох слів інформація і сфера. Вживається в інформатиці для опису сукупності інфор-

---

[1] Словарь Ожегова (толковый словарь русского языка).
URL: http://www.ozhegov.com/words/35153.shtml

[2] Бачило И.Л. Информационное право. Основы практической информатики: учеб. Пособие. Москва: Издание г-на Тихомирова М.Ю., 2001. С. 20.

[3] Каныгин Ю.М. Индустрия информатики. Київ: Техніка, 1987. С 49.

[4] Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно правові аспекти: монографія / за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. С. 12.

[5] Там само. С. 28.

[6] Википедия. Свободная энциклопедия. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Інформаційна сфера

мації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів інформаційних відносин, а також системи регулювання виникаючих при цьому суспільних відносин"[1].

Але наведений англомовний термін, який дійсно є повним синонімом та скороченням словосполуки "інформаційна сфера" наразі вважається неологізмом[*].

Так, в контексті вчення про ноосферу, запропонованого В. І. Вернадським и Леруа[2], І. Л. Бачило визначає поняття "інфосфера" як – "об'єктивно виражений стан знань людства про навколишній і створюваний їм у прогресі своєї історії світу, що дозволяє користуватися цими знаннями в процесі життя соціуму планети, розвитку земної цивілізації, пізнання космосу"[3] та розглядає цю категорію як синонім терміну "інформаційна сфера".

Що до права, то національне законодавство визначення поняття "інформаційна сфера" не містить. Але, наприклад, у законодавстві РФ є пряме визначення інформаційної сфери, яка розуміється як "… сфера діяльності, пов'язана із створенням, розповсюдженням, перетворенням та споживанням інформації"[4]. Доктрина інформаційної безпеки РФ розкриває поняття інформаційної сфери більш докладно, включаючи в неї "… сукупність інформації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, що здійснюють збір, формування, поширення й використання інформації, а також системи регулювання виникаючих при цьому відносин"[5].

Заслуговує на увагу підхід до розгляду інформаційної сфери, як суперсистеми (гіперсистеми – *авт.*) – об'єднання множини подобних систем із схожими характеристиками. Її елементи можуть бути взаємозамінні, мати інформаційні зв'язки друг с другом (необов'язково прямі), що визначають термін життя суперсистеми. Суперсистема може виступати в ролі певного середовища для системи[6].

У загальній теорії управління суперсистема розглядається як "безліч елементів, хоча б частково функціонально аналогічних один одному в деякому значенні й тому, певним чином, частково взаємозамінних. Крім того, всі її елементи самокеровані (або керовані ззовні) у межах ієрархічно вищого управління на осно-

---

[1] Википедия. Свободная энциклопедия. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Інфосфера

[*] Неологізм (від грец. νέος – молодий, новий і λογισμός – судження, вислів) – новостворений термін, слово або фраза, що перебуває в процесі входження в загальне використання і ще не включена до державної та загальновживаної мови. Неологізми – категорія історично змінна, один з розрядів пасивного словника, Тобто це одиниці, які ще не встигли ввійти (або вже не ввійдуть, оскільки, виникнувши, майже відразу ж і зникли) до активного слововжитку. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/ Неологізм.

[2] В.И. Вернадский: PRO et CONTRA. Антология литературы о В.И. Вернадском за сто лет (1898-1998). СПб, 2000. 872 с.
URL: http://platona.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_nauki/vernadskij_pro_et_contra_antologija/51-1-0-4061

[3] Бачило И.Л. Информационное право. Основы практической информатики: учеб. пособие: Москва: Издание г-на Тихомирова М.Ю., 2001. С. 189.

[4] Об участии в международном информационном обмене: Закон Российской Федерации от 4 июля 1996 г. № 85-ФЗ / *Собрание законодательства РФ*. 1996. № 28. С. 3347.

[5] Доктрина информационной безопасности Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации 9 сентября 2000 г., № Пр-1895).
URL: https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezobasnost-site-dok.html

[6] Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Суперсистема

ві інформації, що зберігається в їхній пам'яті; кожним самокерованим елементом можна управляти ззовні, оскільки всі вони можуть ухвалювати інформацію на згадку; кожний з них може видавати інформацію з пам'яті іншим елементам своєї множини й навколишньому середовищу й тому здатний до управління, і (або) через нього можливе управління іншими елементами й навколишнім середовищем; усі процеси відображення інформації як усередині елементів, так і між ними в межах суперсистеми й у середовищі, її навколишньої, підпорядковані імовірнісним передвизначенням, що виражаються у статистиці"[1].

Мабуть, необхідно також зупинитися на змісту визначення поняття "інформаційна інфраструктура". Це викликано тим, що від його дефініції залежить точність і адекватність практичного визначення предмета правового забезпечення, а значить і тих множин суспільних відносин, які потраплятимуть під сферу регулювання інформаційного права.

Згідно із Законом "... обчислювальна та комунікаційна техніка, телекомунікаційні мережі, бази і банки даних та знань, інформаційні технології (ІТ), система інформаційно-аналітичних центрів різного рівня, виробництво технічних засобів інформатизації, системи науково-дослідних установ та підготовки висококваліфікованих фахівців є складовими національної інформаційної інфраструктури і основними чинниками, що забезпечують економічне піднесення"[2].

Законодавець використовує словосполуку "національна інфраструктура інформатизації" (НІІ) та відносить до її складу:

– міжнародні та міжміські телекомунікаційні і комп'ютерні мережі;

– систему інформаційно-аналітичних центрів різного рівня;

– інформаційні ресурси;

– інформаційні технології;

– систему науково-дослідних установ з проблем інформатизації;

– виробництво та обслуговування технічних засобів інформатизації;

– системи підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері інформатизації[4].

На рівні окремої країни, інформаційну сферу з погляду інфраструктури дійсно можна визначити категорією "національна інформаційна інфраструктура".

Але, на наш погляд, надане в законі визначення потребує часткового корегування як з точки зору структури, так й з погляду сучасної наукової думки та термінології інформаційно-правових досліджень.

Поняття "інфраструктура" досить широко використовується не тільки в побутовій мові, а й в прикладних та наукових джерелах.

---

[1] Смирнов Н.В. Достаточно общая теория управления. Постановочные материалы учебного курса, прочитанного студентам факультета прикладной математики – процессов управления Санкт-Петербургского государственного университета в 1997–2000 г.г. Санкт-Петербург: Изд. СПбГУ, 2005. С. 153.

[2] Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1998 р., № 27, Ст. 182. Розділ VI.
URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80

[4] Там само.

Ефективний розвиток країни або організації та їх конкурентоздатність можливі за умови наявності розвинутої інформаційної інфраструктури.

Вікіпедія інформаційну інфраструктуру визначає як "... комплекс програмно-технічних засобів, організаційних систем та нормативних баз, який забезпечує організацію взаємодії інформаційних потоків, функціонування та розвиток засобів інформаційної взаємодії та інформаційного простору країни або організації"[1]. Мабуть таке визначення є не дуже вдалим завдяки своїй популяристичності та мало структурованим. Але, для інформаційно-правових досліджень в якості раціональних зерен можна виділити три аспекти – технічний (... програмно-технічних засобів ... який забезпечує організацію взаємодії інформаційних потоків ... засобів інформаційної взаємодії та інформаційного простору), управлінський (організаційних систем .... організацію взаємодії), та правовий (... нормативних баз).

В. В. Толстошеєв зазначав, що інформаційна інфраструктура покликана забезпечувати конкретні суспільні потреби, які, як і інші, під впливом науково-технічного прогресу постійно збільшуються, якісно змінюються в своєму складі[2]. Це означає, що конкретний зміст інформаційної інфраструктури схильний до змін згідно з усіма перемінами в суспільстві, а не лише з тими, які пов'язані з науково-технічним прогресом.

Деякі дослідники припускаються серйозної методологічної помилки, формулюючи досить загальний термін "інформаційна інфраструктура" в інтересах свого вузького предмету дослідження. Так Т. П. Вороніна, досліджуючи процеси широкого впровадження інформаційних комп'ютерних технологій у сучасному суспільстві, дає таке визначення: "інформаційна інфраструктура – це ключовий елемент інформаційного суспільства. Вона являє собою сукупність засобів з обробки інформації, об'єднаних в комп'ютерні та комунікаційні мережі"[3].

В інших дослідженнях дозволяється виведення на один щабель ієрархії визначень термінів, що позначають системно різнорівневі об'єкти або явища. Так, наприклад, А. В. Кубишкін вводить поняття "спеціальних інформаційних чи комунікаційних засобів", призначених для негативного впливу на інформаційну чи комунікаційну інфраструктури[4]. При цьому в понятійному сенсі зрівнюються інформаційна інфраструктура та комунікаційна інфраструктура. У реальності комунікаційна інфраструктура є складовою частиною інформаційної.

Крістін Л. Боргман у своїй роботі говорить про три типові визначення терміна "інформаційна інфраструктура". По-перше, термін "інформаційна інфраструктура" часто використовується в державній політиці, щоб охопити технічні можливості мережі Інтернет, прав і гарантій мережевих служб, коштів для фінансу-

---

[1] Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ Інформаційна інфраструктура

[2] Толстошеев В.В. Право и информационная инфраструктура / Правоведение. 1980. № 3. С. 22.

[3] Воронина Т.П. Информационное общество: сущность, черты, проблемы. Москва: ЦАГИ, 1995. С. 59.

[4] Кубышкин А.В. Международно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности государства: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 – международное право; Европейское право. Москва, 2002. С. 14.

вання проектів. Другий сенс терміна "інформаційна інфраструктура" полягає у визначенні її як технічної платформи, яка включає Інтернет і його служби. Потретє термін "інформаційна інфраструктура" визначається як загальні рамки, які охоплюють національні мережі, комп'ютери, програмне забезпечення, інформаційні ресурси, розробників і виробників[1]. Але, мабуть, в цьому випадку йдеться лише про частину реальної інформаційної інфраструктури.

І. Л. Бачило вважає, що інформаційна інфраструктура – це "сукупність інформаційних систем, що включає в себе: а) інформаційно-телекомунікаційні структури – територіально розподілені державні і корпоративні комп'ютерні мережі, телекомунікаційні мережі та системи спеціального призначення і загального користування, мережі і канали передавання даних, засоби комутації та управління інформаційними потоками; б) інформаційні, комп'ютерні та телекомунікаційні технології; в) системи засобів масової інформації; г) організаційні структури, які забезпечують функціонування і розвиток єдиного інформаційного простору, зокрема, збір, обробку, зберігання, розповсюдження, пошук і передавання інформації"[2].

При цьому в інформаційну інфраструктуру авторкою необґрунтовано не було внесено низку систем, наприклад, системи виробництва інформації та інформаційних послуг, сервісного обслуговування інформаційних засобів і технологій, підготовки кадрів, забезпечення інформаційної безпеки.

В. А. Копилов, внаслідок невірної методологічної посилки, визначає мережу Інтернет як інформаційну інфраструктуру інформаційного суспільства, яка складається "з транскордонних інформаційно-телекомунікаційних мереж і розподілених у них інформаційних ресурсів як запасів знань, у сукупності представляє інтегральне джерело знань і засіб комунікації суб'єктів інформаційного суспільства"[3]. Це визначення також серйозно обмежує межі інформаційної сфери і, відповідно, сферу інформаційного законодавства, що суперечить реальній дійсності.

Ґрунтуючись на системному підході О. А. Баранов розглядає інформаційну інфраструктуру як "сукупність систем: виробництва інформації та інформаційних послуг; поширення інформації та інформаційних продуктів; виробництва засобів виробництва інформації та інформаційних технологій; накопичення та зберігання інформації; сервісного обслуговування інформаційних засобів і технологій; підготовки кадрів; забезпечення інформаційної безпеки"[4].

---

[1] Borgman Christine L. The invisible library: paradox of the global information infrastructure - Challenges faced by libraries and proposed research designs / Christine L. Borgman // Library Trends (2003) Volume: 51, Issue: 4, Pages: 652-674.
URL: http://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/8487/librarytrendsv51i4j_opt.pdf?sequence=1

[2] Бачило И.Л. Информационное право. Основы практической информатики: учеб. пособие. Москва: Издание г-на Тихомирова М.Ю., 2001. 352 с. С. 48.

[3] Копылов В.А. Информационное право. Москва: Юристъ, 2002. С. 133.

[4] Баранов О.А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика: монографія. Київ: Едельвейс, 2014. С. 54.

Але ж, інформаційна інфраструктура уявляє собою, ми впевнені, саме систему організаційно-функціональних елементів суспільства утворену з метою проведення інформатизації, що не знайшло своє відображення в наданому автором визначенні. Не зрозуміло, що мається на увазі під сукупність систем, хоча в контексті зрозуміло, що запропоновані системи (мабуть, підсистем – *авт.*) теж передбачають наявність організаційних та функціональних складових, які далі й розглядає автор.

Таким чином, спостережливість до змісту визначення поняття "інформаційна сфера" викликана тим, що від нього залежить точність і адекватність практичного визначення предмета правового забезпечення, а значить і тих множин суспільних відносин, які потраплятимуть під сферу регулювання інформаційного права.

Наведені вище визначення та запропонована в них структура інформаційної сфери, яка являє собою складну складову сучасного суспільства як соціального утворення, на наш погляд, потребують глибокого аналізу з метою уточнення, конкретизації та розмежування за певними критеріями.

1.2. Інформаційна сфера: зміст та склад

Загальновизнано, що суспільні відносини, які пов'язані з інформацією та інформаційними процесами, регулюються нормами інформаційного права. Тому цілком закономірним є висновок про те, що системне і глибоке опрацювання теоретико-методологічних засад інформаційного права, його наукових проблем у самих різних напрямах, адекватність інформаційного законодавства сучасним суспільним вимогам є однією з найважливіших умов успішного формування ІС та правового забезпечення цього процесу.

Як зазначалося в попередньому підрозділі, у науковій, навчальній і професійній літературі в процесі проведення досліджень у різних галузях знань і діяльності для опису всього, що стосується інформації, як правило, використовуються такі терміни: інформаційний простір, інформаційне поле, інформаційне середовище, інформаційна сфера. Однак, на цей час, незважаючи на дуже широке використання словосполуки "інформаційна сфера", загальновизнаної дефініції цього терміну поки не запропоновано.

"Інформаційна сфера – це середовище обороту інформації (виробництво – поширення – споживання), при якому суб'єкти реалізують свої потреби і можливості у відношенні до інформації" – таке визначення було запропоновано відомими дослідниками в галузі інформаційного права І. Л. Бачило, В. М. Лопатіним та М. А. Федотовим[1]. І якщо саме визначення має досить загальний характер, то наступні пояснення авторів конкретизують його. Так, до основних об'єктів інформаційної сфери вони відносять:

1. Інформацію, у тому числі інформаційні ресурси, зафіксовані на відповідних носіях інформації.

[1] Бачило И.Л. Информационное право: под ред. академика Б.Н. Топорнина. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2005. С. 156.

2. Інформаційну інфраструктуру, що включає в себе сукупність інформаційних систем: організаційні структури, інформаційно-телекомунікаційні структури, інформаційні, комп'ютерні та телекомунікаційні технології, системи засобів масової інформації.

Цілком очевидним є те, що перелік елементів інформаційної інфраструктури, перерахований авторами, є далеко не вичерпним. Крім того, у визначенні відсутня дуже важлива складова інформаційної сфери – система правил, відповідно до яких відбувається оборот інформації та інформаційних ресурсів, а також функціонування елементів інформаційної інфраструктури. Безсумнівно, суттєвою складовою цієї системи правил є інформаційне законодавство. Але найбільшим недоліком цього визначення є те, що воно надано за допомогою іншого терміну – "середовище", дефініцію якого не наведено.

Слід погодитися з І. В. Арістовою, яка підкреслила особливість інформаційної сфери як сфери, в якій здійснюється суто інформаційна діяльність (збирання, виробництво, зберігання, використання, поширення інформації) і відповідна діяльність, яка забезпечує інформаційну діяльність[1].

На близьких наукових позиціях знаходиться і К. І. Бєляков який стверджує, що інформаційну сферу можна визначити як сукупність інформаційних ресурсів в єдності із засобами, методами та умовами, які дозволяють їх активізувати та активно використовувати[2].

Більшою практичною спрямованістю характеризується визначення, яке дав А. А. Стрільцов: інформаційна сфера утворюється сукупністю інформації та інформаційної інфраструктури суспільства, а також суспільних відносин, об'єктом яких є інформація та інформаційна інфраструктура[3].

Це визначення було уточнено М. Кашаповим, який під інформаційною сферою розумів сукупність: 1) суб'єктів інформаційної взаємодії або впливу; 2) власне інформації, призначеної для використання суб'єктами інформаційної сфери; 3) інформаційної інфраструктури, що забезпечує можливість здійснення обміну інформацією між суб'єктами; 4) суспільних відносин, що складаються у зв'язку з формуванням, передаванням, поширенням і збереженням інформації[4].

Отже, в кожному конкретному випадку наведені визначення практично виводять за рамки моделі інформаційної сфери або інформаційну інфраструктуру, або інформаційні ресурси, або навіть не охоплюють всі етапи обороту інформації, або не включають питання регулювання суспільних відносин або, навпаки,

---

[1] Арістова І.В., Чернадчук В.Д. Концепція інформаційних правовідносин: сутність та особливості використання у сфері банківської діяльності / *Інформація і право*. 2012. № 3. С. 47-57.

[2] Бєляков К.І. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного-правового та наукового забезпечення: монографія. Київ: КВІЦ, 2008. 576 с.

[3] Стрельцов А.А. Обеспечение информационной безопасности России. Теоретические и методологические основы / Под ред. В.А. Садовничего и В.П. Шерстюка. Москва: МЦНМО, 2002. 296 с. URL: http://labs.rulezz.ru/files/241/str.pdf

[4] Кашапов М. Теория и практика решения конфликтных ситуаций. Краткий словарь. Москва-Ярославль: Ремдер, 2003. 779 с.

зводять інформаційну сферу тільки до деякої особливої галузі правового регулювання.

Слід звернути увагу на те, що загальним методологічним недоліком наведених визначень є упущення з виду того, що інформаційна діяльність не вичерпується тільки збиранням, формуванням, поширенням і використанням інформації. Поза сумнівом, дуже важливими є процеси створення інформації, її зберігання та процеси її знищення (утилізації). Крім того, в інформаційній сфері є достатньо значний обсяг правовідносин, пов'язаних із забезпеченням обороту інформації або, іншими словами, пов'язаних із функціонуванням інформаційної інфраструктури.

Як вже зазначалось, система правового забезпечення інформаційної сфери в сучасних умовах відіграє дуже важливу роль. Стан цієї системи безпосередньо впливає на формування ІС, інформаційної сфери, інформаційної інфраструктури та інформаційних процесів. При цьому в залежності від свого стану вона може відігравати як стимулюючу роль, так і бути фактором стагнації. Більш того, прогресивна система правового забезпечення має сприяти формуванню майбутніх суспільних правовідносини, що позитивно впливає на виконання важливих суспільних завдань у інформаційній сфері.

Система правового забезпечення інформаційної сфери це комплексне явище, основною метою якого є створення умов для ефективного функціонування інформаційної сфери в інтересах кожної людини, суспільства та держави шляхом необхідно та достатнього правового регулювання суспільних відносин, що пов’язані із оборотом інформації та забезпеченням цього обороту. З огляду на це, до основних складових системи правового забезпечення інформаційної сфери слід віднести наступні: теоретична база, джерела права, правотворча, правозастосовна, правоохоронна, підготовка кадрів тощо. В якості зазначених складових виступають: теоретична база – інформаційне право; джерела права – інформаційне законодавство; правотворення – ВР, Президент України, КМ, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, національні регулятори, органи місцевого самоврядування тощо; правозастосовна – органи державної влади та місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи; правоохоронна – судові органи, правоохоронні органи; підготовка кадрів – юридичні навчальні заклади, а також інші навчальні заклади різного фахового спрямування.

Вочевидь, дуже суттєву роль у розвитку інформаційної сфери також відіграє інституціональна система державного управління та регулювання, яка в загальному випадку також може бути потужним фактором, як гальмування, так і розвитку соціальних процесів, в тому числі й інформаційних. Докладний опис інституціональної структури системи державного управління та регулювання інформаційної сфери України наведено в роботі[1]. Акцентуємо увагу на тому, що в інформаційній сфері мають місце дві групи обсяг суспільних відносин: по-перше – це інформаційні відносини, пов’язані зі створенням, поширенням, використан-

[1] Баранов А.А. Информационная инфраструктура: проблемы регулирования деятельности. Київ: ТОВ"Видавничий дім Дмитра Бураго", 2012. 352 с.

ням, збереженням та знищенням інформації; по-друге – це інформаційно-інфраструктурні відносини, пов'язані із забезпеченням обороту інформації або, іншими словами, пов'язані із функціонуванням інформаційної інфраструктури.

З урахуванням наведеного вище аналізу, а також використовуючи результати досліджень[1,2,3], уявляється можливим сформулюємо наступне, авторське визначення: *інформаційна сфера – сукупність інформації та інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, що здійснюють оборот інформації, тобто її створення, поширення (передавання), зберігання, використання та знищення, та забезпечують цей оборот, суспільних відносин, які при цьому виникають, системи її правового забезпечення, а також інституційної системи державного управління цією сферою.*

Системоутворюючим, ключовим елементом такого визначення, на наш погляд, є поняття "інформаційна інфраструктура", яке досить широко використовується в науковій і прикладній літературі, а також у практичній діяльності. Найбільш повне та узагальнене визначення дано в мережевому ресурсі Вікіпедія: інфраструктура (лат. *infra* – нижче, під і лат. *structura* – будова, розташування) – комплекс взаємопов'язаних обслуговуючих структур чи об'єктів, складових і/або забезпечують основу, яка є базою для функціонування системи[4]. Це родове поняття може використовуватися згодом, для формування галузевих (похідних) понять інфраструктури.

Інформаційна інфраструктура, як зазначав В. В. Толстошеєв, покликана забезпечувати конкретні суспільні потреби, які під впливом науково-технічного прогресу постійно збільшуються, якісно змінюються в своєму складі[5]. Це означає, що конкретний зміст інформаційної інфраструктури її склад повинен адаптуватись відповідно до змін в суспільстві, а не лише з тими, які пов'язані з науково-технічним прогресом.

Системне значення інфраструктурних аспектів діяльності в конкретній предметній сфері дуже яскраво відображено в Декларації принципів побудови ІС: добре розвинена інфраструктура інформаційних і комунікаційних мереж і додатків, що відповідає регіональним, національним і місцевим умовам, легкодоступна і прийнятна в ціновому відношенні та дозволяє більшою мірою використовувати широкосмуговий зв'язок та інші інноваційні технології там, де це можливо,

---

[1] Баранов О.А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика: монографія. Київ: Едельвейс, 2014. 497 с.

[2] Баранов А.А. Информационная инфраструктура: проблемы регулирования деятельности. Київ: ТОВ"Видавничий дім Дмитра Бураго", 2012. 352 с.

[3] Баранов О.А. Інформаційне право України: стан, проблеми, перспективи. Київ: Видавничий дім "СофтПрес", 2005. 316 с.

[4] Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/w/Инфраструктура

[5] Толстошеев В.В. Право и информационная инфраструктура / Правоведение. 1980. № 3. С. 22-31.

здатна прискорити соціально-економічний прогрес країн і підвищити добробут усіх людей, громад і народів[1].

Деякі дослідники формулюють досить загальний термін "інформаційна інфраструктура" в інтересах вузького предмету дослідження. Так Т. П. Вороніна, досліджуючи процеси широкого впровадження інформаційних комп'ютерних технологій у сучасному суспільстві, дає таке визначення: "інформаційна інфраструктура – це ключовий елемент ІС. Вона являє собою сукупність засобів з обробки інформації, об'єднаних в комп'ютерні та комунікаційні мережі"[2].

В інших дослідженнях дозволяється виведення на один щабель ієрархії визначень термінів, що позначають системно різнорівневі об'єкти або явища. Так, наприклад, А. В. Кубишкін вводить поняття "спеціальних інформаційних чи комунікаційних засобів", призначених для негативного впливу на інформаційну чи комунікаційну інфраструктури[3]. При цьому в понятійному сенсі зрівнюються інформаційна інфраструктура та комунікаційна інфраструктура. У реальності комунікаційна інфраструктура є складовою частиною інформаційної.

Крістін Л. Боргман у своїй роботі говорить про три типові визначення терміну "інформаційна інфраструктура". По-перше, словосполука "інформаційна інфраструктура" часто використовується в державній політиці, щоб охопити технічні можливості мережі (Інтернет – *авт.*), прав і гарантій мережевих служб, коштів для фінансування проектів. Другий сенс терміну "інформаційна інфраструктура" полягає у визначенні її як технічної платформи, яка включає Інтернет і його служби. По-третє "інформаційна інфраструктура" визначається як загальні рамки, які охоплюють національні мережі, комп'ютери, програмне забезпечення, інформаційні ресурси, розробників і виробників[4]. На жаль, і в цьому випадку також мова йде лише про частину реальної інформаційної інфраструктури.

І. Л. Бачило вважає, що інформаційна інфраструктура – це "сукупність інформаційних систем, що включає в себе:

а) інформаційно-телекомунікаційні структури – територіально розподілені державні і корпоративні комп'ютерні мережі, телекомунікаційні мережі та системи спеціального призначення і загального користування, мережі і канали передавання даних, засоби комутації та управління інформаційними потоками;

---

[1] Декларация принципов. Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии. Всемирная встреча на высшем уровне по вопросам информационного общества. Женева, 2003. [Документ WSIS-03/GENEVA/DOC/4-R. 12 декабря 2003 года. Оригинал: английский].
URL: http://www.itu.int/wsis/documents/doc_multi.asp?lang=en&id=1161|1160

[2] Воронина Т.П. Информационное общество: сущность, черты, проблемы. Москва: ЦАГИ, 1995. 111 с.

[3] Кубышкин А.В. Международно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности государства: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 – международное право; Европейское право. Москва, 2002. 32 с.
URL: http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=104468.

[4] Borgman Christine L. The invisible library: paradox of the global information infrastructure – Challenges faced by libraries and proposed research designs / Library Trends (2003) Volume: 51, Issue: 4, Pages: 652-674.
URL: http://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/8487/librarytrendsv51i4j_opt.pdf?sequence=1

б) інформаційні, комп'ютерні та телекомунікаційні технології;

в) системи засобів масової інформації;

г) організаційні структури, які забезпечують функціонування і розвиток єдиного інформаційного простору, зокрема, збір, обробку, зберігання, поширення, пошук і передавання інформації"[1].

При цьому до інформаційної інфраструктури автором необґрунтовано не було віднесено низку систем, наприклад, системи виробництва інформації та інформаційних послуг, сервісного обслуговування інформаційних засобів і технологій, підготовки кадрів, забезпечення інформаційної безпеки тощо.

В. А. Копилов визначає мережу Інтернет як інформаційну інфраструктуру ІС, яка складається "з транскордонних інформаційно-телекомунікаційних мереж і розподілених у них інформаційних ресурсів як запасів знань, у сукупності представляє інтегральне джерело знань і засіб комунікації суб'єктів інформаційного суспільства"[2]. Це визначення також серйозно обмежує межі інформаційної сфери і, відповідно, сферу правового регулювання засобами інформаційного законодавства, що суперечить реальній дійсності.

Засторога щодо визначення змісту поняття "інформаційна інфраструктура" викликана тим, що від нього залежить точність і адекватність практичного визначення предмета правового регулювання, а значить і визначення тих множин суспільних відносин, які потраплятимуть під сферу регулювання інформаційного права.

На основі аналізу складу та структури інформаційної сфери у всьому різноманітті інформаційного обороту і базуючись на результатах досліджень отриманих у роботі[3], наведемо таке визначення:

інформаційна інфраструктура – це сукупність систем: виробництва інформації та інформаційних послуг; поширення інформації та інформаційних продуктів; накопичення та зберігання інформації; виробництва засобів виробництва інформації та інформаційних технологій; сервісного обслуговування інформаційних засобів і технологій; підготовки кадрів; забезпечення інформаційної безпеки.

Такий варіант визначення терміну "інформаційна інфраструктура" дає можливість охопити всі системи, які беруть участь безпосередньо в процесі обороту інформації в інформаційній сфері, а також ті, які забезпечують цей процес, що дає підстави для повного охоплення правовим регулюванням всіх суспільних відносин, пов’язаних з інформаційною інфраструктурою.

Діяльність елементів, складових інформаційної інфраструктури України, регламентується законами і підзаконними актами. При цьому регламентація діяльності окремих елементів інформаційної інфраструктури здійснюється за допомогою спеціальних законів, а дія інших законів поширюються на деяку сукупність

---

[1] Бачило И.Л. Информационное право. Основы практической информатики: учеб. пособие. Москва: Издание г-на Тихомирова М.Ю., 2001. 352 с.

[2] Копылов В.А. О теоретических проблемах становления информационного права / *Информационные ресурсы России*. 1998. № 3(40). С. 131.

[3] Баранов А.А. Информационная инфраструктура: проблемы регулирования деятельности. Київ: ТОВ "Видавничий дім Дмитра Бураго", 2012. 352 с.

елементів інформаційної інфраструктури. Представимо основні елементи, що входять в системи інформаційної інфраструктури, групуючи їх відповідно до життєвого циклу інформації, розбитому на такі етапи: створення, поширення, використання, зберігання та знищення інформації.

Можна описати елементи інших систем інформаційної інфраструктури (сервісного обслуговування інформаційних засобів і технологій; підготовки кадрів; забезпечення інформаційної безпеки).

Таким чином, інформаційна інфраструктура охоплює значну кількість суб'єктів із самих різних сегментів інформаційної діяльності, яка спрямована як на формування власне обороту інформації, так і на забезпечення цього обороту.

Аналіз змісту діяльності елементів інформаційної інфраструктури надає можливість відповідно до суспільних відносин, в яких вони беруть участь, згрупувати їх наступним чином.

1. Юридичні особи (підприємства, організації та установи) та не юридичні особи (творчі групи, окремі фізичні особи), які надають інформаційні послуги і виконують інформаційні роботи у процесі створення, поширення (передавання), зберігання, використання та знищення (утилізації) інформації. До таких організаційних структур належать ті, діяльність яких пов'язана з:

– створенням інформаційних продуктів: телерадіоорганізації, інформагентства, рекламні агентства, редакції, наукові установи, державні установи, творчі колективи, фізичні особи тощо;

– поширенням інформаційних продуктів: видавництва, телекомунікаційні та поштові підприємства та організації, системи поширення книжкових і періодичних друкованих видань тощо;

– зберіганням інформаційних продуктів: бібліотеки, архіви, музеї, датацентри тощо;

– використанням інформаційних продуктів: всі установи, підприємства та організації, фізичні особи;

– знищенням (утилізацією) інформаційних продуктів: всі установи, підприємства та організації, фізичні особи.

2. Підприємства та організації, що виробляють і використовують інформаційні технології та що використовують обмежені ресурси. До таких організаційних структур належать ті, діяльність яких пов'язана з:

– виробництвом засобів, що забезпечують інформаційну діяльність:

– виробництвом теле-, кіно-, фото та аудіо- апаратури, комп'ютерної та телекомунікаційної техніки, поліграфічної техніки тощо;

– виробництвом інформаційних технологій: підприємства та організації, які виробляють телекомунікаційні, поліграфічні, телевізійні, комп'ютерні системи, програмні засоби тощо;

– використанням інформаційних технологій: практично всі установи, підприємства та організації, фізичні особи;

– використанням обмежених ресурсів: телерадіоорганізації, телекомунікаційні оператори та інші юридичні та фізичні особи, які використовують радіочастотний, телефонний номерний та інші обмежені ресурси.

3. Підприємства, організації та установи, пов'язані з навчанням персоналу для елементів інформаційної інфраструктури, орієнтованих на використання інформаційних технологій. До таких організаційних структур належать ті, діяльність яких пов'язана з:

– навчанням у рамках системи середньої та вищої освіти;

– підготовкою та перепідготовкою фахівців інформаційної сфери;

– навчанням населення навичкам використання інформаційних технологій.

4. Підприємства та організації, пов'язані з сервісним обслуговуванням інформаційних засобів і технологій. До таких організаційних структур належать такі:

– сервісні центри виробників інформаційних засобів і технологій;

– універсальні сервісні центри.

5. Підприємства та організації, пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки. До таких організаційних структур належать ті, діяльність яких пов'язана з:

– виробництвом систем і засобів, що забезпечують інформаційну безпеку: виробники систем і засобів технічного і криптографічного захисту інформації;

– забезпеченням інформаційної безпеки: підприємства та організації, що реалізують проведення комплексних заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки, зокрема щодо забезпечення технічного та криптографічного захисту інформації.

Зміст діяльності всіх перелічених вище суб'єктів має свої специфічні особливості внаслідок того, що вона пов'язана саме із забезпеченням обороту інформації. Отже, особливості мають і суспільні відносини, які виникають в процесі здійснення цієї діяльності елементами інформаційної інфраструктури. Крім того, саме тому, що елементи інформаційної інфраструктури забезпечують оборот інформації, суспільні відносини, пов'язані з їх створенням, повсякденною діяльністю і, навіть, із припиненням діяльності, також мають особливості.

"Визначення діяльності людини у відриві від її свідомості так само неможливо, як визначення її свідомості у відриві від тих реальних відносин, які встановлюються в діяльності"
С. Л. Рубінштейн

1.3. Інформаційна діяльність: зміст та суспільно-правові підходи до класифікації

Інформаційна сфера є не тільки предмет правового регулювання та об’єктом інформаційних правовідносин, а й "фронтом" скоєння інформаційних правопорушень, що здійснюються в межах реалізації інформаційної діяльність.

Тисячоліттями предметами праці людей були матеріальні об'єкти. Всі знаряддя праці від кам'яної сокири до першої парової машини, електромотора або токарського верстата були пов'язані з обробкою речовини, використанням і перетворенням енергії. Разом з тим людству довелося вирішувати завдання управління, накопичення, обробки й передачі інформації, досвіду, знання. У результаті виникали групи людей, чия професія пов'язана винятково з інформаційною дія-

льністю. У стародавності це були, наприклад, воєначальники, жерці, літописці, потім – учені і т.д.

Однак число людей, які могли б скористуватися інформацією з письмових джерел, було дуже мало. По-перше, грамотність була привілеєм украй обмеженого кола осіб і, по-друге, стародавні рукописи створювалися в одиничних (іноді єдиних) екземплярах. Новою ерою в розвитку обміну інформацією та відповідно, знаннями, став винахід друкарства. Завдяки друкованому верстату, створеному І. Гутенбергом у 1440 році, знання стали широко доступними багатьом людям. Це послужило потужним стимулом для збільшення грамотності населення, розвитку освіти, науки та виробництва.

По мірі розвитку суспільства коло людей, чия професійна діяльність була пов'язана з обробкою та накопиченням інформації постійно розширялося. Зростав і обсяг людських знань, досвіду, а разом з ним кількість книг, рукописів і інших писемних документів. З'явилася необхідність створення спеціальних сховищ цих документів – бібліотек, архівів. Відомості, що містилися у книгах та інших документах, необхідно було не просто зберігати, а впорядковувати, систематизувати. Так виникли бібліотечні класифікатори, предметні та алфавітні каталоги, а також інші засоби систематизації книг і документів, з'явилися професії бібліотекаря, архіваріуса.

У результаті науково-технічного прогресу людство створювало все нові засоби і способи збору, зберігання, передачі інформації. Але найважливіше в інформаційних процесах – обробка, цілеспрямоване перетворення інформації здійснювалося донедавна винятково людиною.

Разом з тим, постійне удосконалювання виробництва, техніки й технологій, розвиток науки та освіти, обумовило швидке зростання обсягу інформації, знань, якими доводиться оперувати людині в процесі його професійної діяльності. Якщо на початку минулого століття загальна сума людських знань подвоювалася приблизно кожні п'ятдесят років, то в наступні роки – кожні п'ять років.

Виходом із ситуації, що склалася, стало створення комп'ютерів, які автоматизували та багато разів прискорили процес обробки інформації. Сьогодні комп'ютер знаходиться на робочому столі фахівця будь-якої професії. Він дозволяє зв'язатися по електронній пошті з будь-якою точкою земної кулі, приєднатися до фондів великих бібліотек не виходячи з будинку, використовувати потужні інформаційні системи – енциклопедії, вивчати нові науки та здобувати різні навички за допомогою навчальних програм і тренажерів. Модельєрові він допомагає розробляти викрійки, видавцю компонувати текст і ілюстрації, художнику – створювати нові картини, а композиторові – музику. Науковий експеримент може бути повністю перелічений і імітований на комп'ютеру.

Розробка засобів і методів представлення інформації, розв'язання завдань із використанням інформаційних технологій, стала важливим аспектом діяльності людей багатьох професій.

Нагадаємо, що з точки зору психології, діяльність визначається як "специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання та творче перетворення навколишнього світу, включаючи самого себе й умови свого існування. У діяль-

ності людей створює предмети матеріальної та духовної культури, перетворює свої здібності, зберігає і удосконалює природу, будує суспільство, створює те, що без його активності не існувало в природі. Творчий характер людської діяльності проявляється в тому, що завдяки їй він виходить за межі своєї природної обмеженості, тобто перевершує свої ж генотипові обумовлені можливості[1].

Ідеологія створення ІС, оптимального використання можливостей ІТ, розробки ефективної політики держави в сфері інформатизації реалізуються через організаційні та функціональні структури суспільства. Підґрунтям їх життєздатності є діяльність відповідних суб'єктів у кожному конкретному напряму. Якщо визначати змістовну характеристику діяльності людину по предметній сфері, то можна говорити про інформаційну діяльність як про різновид соціальної діяльності. Відзначимо, що класифікатори видів такої діяльності поки не легалізують інформаційну сферу в одному галузевому або міжгалузевому блокові. Різні напрямки її розосереджені по вже існуючим галузях соціально-економічної структури суспільства. Проблеми сучасної класифікації в галузі виробництва, послуг, управління в умовах інформатизації привертають усе більша увага, як вчених, так і практиків. Міжнародні й національні класифікатори галузей економічної діяльності (МСОК – класифікатор ООН, аналогічний йому класифікатор США, класифікатори ЄС, СОТ; ОКОНХ та інші класифікатори галузей виробництва та продукції в Україні)[2] можуть бути впорядковані в частині відбиття виробничої, наукової та іншої діяльності в галузі інформатизації.

У зв'язку з розширенням діапазону інформаційної діяльності з'являються нові професії та підвищуються вимоги до фахівців, що працюють у даній сфері. Програмісти, системні адміністратори різноманітних профілів, провайдери (посередники) з різною спеціалізацією в телекомунікаційних системах і мережах; оператори, експерти, аналітики. Одночасно формуються експертні й аналітичні інформаційні служби, орієнтовані на підготовку проектів рішень, стратегій і прогнозів.

З'явилися спеціалізовані організаційно-функціональні структури – інформаційні фірми, компанії, центри, ради та інші соціальні утворення в державному і приватному секторах ділових, економічних, політичних і культосвітніх структур.

Загальносуспільною вимогою та умовою для виконання виробничих чи управлінських функцій, що обслуговують усі структури соціальної зайнятості стала інформаційна культура, за визначенням Н. Б. Новицької, як "якісна оцінка за певними критеріями (умовами) рівня функціонування структурних одиниць суспільства (окремих індивідів, підрозділів та конкретної соціальної системи в цілому, як сфери суспільних відносин) щодо скеровування технологічного забезпечення отримання, передачі, зберігання і використання інформації щодо досягнення узгоджених і визначених нормативно у суспільстві цілей, завдань,

[1] Деятельность человека. URL: http://www.ranez.ru/article/id/447/

[2] Стандарты предприятия. Библиотека отраслевых справочников.
URL: http://info-norma.org/pages/normu_i_normativu/normu_i_normativu.html#2

інтересів, потреб"[1]. Кваліфікаційні вимоги до всіх професій і посад передбачають необхідний рівень канонів і забезпечують придбання знань і навичок в нових умовах роботи. Обов'язок адміністрацій – забезпечити раціональне використання інформаційної інфраструктури, з одного боку, а з іншого – якісно виконувати всі функції, пов'язані з інформаційною діяльністю на будь-якому рівні при забезпеченні інформаційної безпеки.

Будь-яка діяльність має певну структуру. В ній зазвичай виділяють дії та операції як основні її складові. Тому, у функціональному, змістовно-цільовому аспекті інформаційна діяльність структурується за цілями, діями та операціями, через систему яких досягається певна мета.

"Дією називають частина діяльності, що має цілком усвідомлену людиною ціль... Операцією йменують спосіб здійснення дії. Скільки є різних способів виконання дії, стільки можна виділити різних операцій. Характер операцій залежить від умови виконання дії, від наявних у людини вмінь і навичок, від наявності інструментів і засобів здійснення дії. Різні люди, наприклад, запам'ятовують інформацію й пишуть по-різному. Це значить, що дії по написанню тексту або запам'ятовуванню матеріалу вони здійснюють за допомогою різних операцій. Операції, що воліються людиною характеризують його індивідуальний стиль діяльності"[2].

У цьому смислі усі найбільш значущі блоки інформаційної діяльності (дії та операції) представлені у Конституції України в контексті прав на інформацію: "кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб і на свій вибір"[3].

Таким чином, конструкція указаної статті орієнтована на дії та операції, дозволені і закріплені Основним законом як право їх здійснювати, що продовжуються і переходять в інформаційну діяльність. Це вірно, оскільки, стаття звернена до громадянина та не пов'язана з його професійною або виробничою характеристикою. Але наголошення цього дозволу діяти певним чином, здійснювати дії в інформаційній сфері в главу про права громадян надає цим формулюванням і значення правочинності – можливість не тільки самому здійснювати названі дії, але й законно вимагати від інших суб'єктів відповідних дій. Це не означає, що дії по реалізації прав громадянина не можуть переходити в діяльність стабільну, професійну, але для цього будуть потрібні інші механізми оформлення цієї діяльності у встановленому законом порядку (контракт, договір, ліцензія й т.п.).

Якщо в Законі України "Про інформацію" (у редакції 1992 року)[4] його предметна сфера визначалася як закріплення права громадян України на інформацію, закладення правової основи інформаційної діяльності, то у чинному Законі (ре-

---

[1] Новицька Н.Б. Організаційно-правові аспекти інформаційної культури в управлінській діяльності: дис. .... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2007. С. 125.

[2] Деятельность человека. URL: http://www.ranez.ru/article/id/447/

[3] Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. п. 2 ст. 34

[4] Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

дакція 2011 року)[1] його метою є регулювання відносин щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації, тобто закладення правових основ тієї ж інформаційної діяльності, але без визначення її сутності, змісту та складу, які, доречи, на часі відсутні в законодавстві України зовсім. В результаті, на думку багатьох фахівців, безглуздого редагування Закону, який є (точніше був) системоутворюючим правовим актом в інформаційній сфері. Взагалі, зі змісту чинного закону складається таке враження, що уся інформаційна діяльність, при наймі в Україні, зводиться до діяльності журналістів, засобів масової інформації та їх працівників (розділ III), яка і таке має, вже сформовану правову базу.

Але згадаємо, що інформаційна діяльність визначалася ст. 12 Закону (у попередній його редакції) як "... сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави"[2]. В ст. 13 Закону визначалися й основні напрями інформаційної діяльності – політичний, економічний, соціальний, духовний, екологічний, науково-технічний, міжнародний тощо.

Певною спробою правової легалізації цієї категорії та пов'язаних з нею понять в Україні, їх змісту, складу та класифікації був проект Закону України "Про діяльність у сфері інформатизації" (тобто, інформаційну діяльність – *авт.*), внесений у 2003 році КМ України де діяльність у сфері інформатизації розглядалася як "... сукупність дій, пов'язаних із створенням, розповсюдженням, використанням, зберіганням, збиранням та обробленням об'єктів сфери інформатизації, а також наданням послуг з їх використанням"[3]. Але, не зважаючи на позитивний висновок Головного науково-експертного управління ВР України[4] та його прийняття за основу у першому читанні "враховуючи те, що з часу подання та прийняття за основу проекту Закону ... до законів України у відповідній сфері внесено суттєві зміни з врегулювання відносин, засади яких запропоновано визначити в зазначеному проекті ..."[5]. У 2005 році законопроект було відхилено та знято з розгляду. Таким чином, категорія "інформаційна діяльність (чи діяльність у сфері інформатизації)" у чинному законодавстві України відсутня.

Чинний Закон України "Про інформацію" визначає також суб'єктів інформаційних відносин, на яких він поширюється – фізичні та юридичні особи, об'єд-

---

[1] Про внесення змін до Закону України "Про інформацію": Закон України від 13.01.2011 № 2938-17. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 313.
URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2938-17

[2] Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 12.

[3] Про діяльність у сфері інформатизації: проект Закону України від 18 листопада 2003 р. № 1257-IV (реєстр. № 3038). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/ zweb_n/webproc4_2?pf3516=3038&skl=5

[4] Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України "Про діяльність у сфері інформатизації" від 14.04.2003 р.
ГКДЖ реезЖ..ц1юс1юкфвфюпщмюгф.зды. яцуи_т.цуизкщс4_2,за3516=3038?ылд=5

[5] Про скасування рішення Верховної Ради України про прийняття за основу проекту Закону України про діяльність у сфері інформатизації: Постанова Верховної ради України від 22 вересня 2005 р. № 2909-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ 2909-15

нання громадян, суб'єкти владних повноважень[1]. Не можна сказати, що в цьому випадку Закон відрізняється чистотою та точністю термінології, але важливо, що він, в межи свого впливу, на відміну від попередньої редакції, включає не весь перелік суб'єктів права, до якого, на наш погляд, можна віднести інші держави, їх громадян та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства, що обумовлюється специфікою процесу інформатизації суспільства, глобалізації економічних, культурних та інших соціальних процесів.

Всі різновиди інформаційної діяльності (діяльності в галузі інформатизації – *авт.*), де здійснюються процеси з'єднання технологій, ресурсів, дій та операцій по використанню результатів сполучення енергетики інформаційних ресурсів та технічних засобів при реалізації особистих, корпоративних чи суспільних інтересів, утворюють сферу інформаційної діяльності.

З урахуванням специфіки суб'єктів і технологічного циклу роботи з інформаційними ресурсами російська вчена І. Л. Бачило визначає цю діяльність у такий спосіб: "Інформаційна діяльність – це професійна діяльність в галузі створення збору, пошуку, накопичення, обробки, зберігання, надання, представлення, розповсюдження, охорони та захисту інформаційних ресурсів, інформаційних технологій і використання засобів зв'язку, що здійснюється в рамках правового статусу організації (юридичної особи, органа державної влади та місцевого самоврядування), персоналу цих суб'єктів відповідно до їхніх прав і обов'язків, а також дії фізичних осіб по задоволенню потреб в інформації і засобах інформатизації при дотриманні законодавства"[2].

З таким визначенням, мабуть, можна посперечатися, адже інформаційна діяльність може бути не пов’язана із виконанням професійних обов’язків, а, наприклад, обумовлена приватними інтересами, хобі, або злочинними намірами. Останнє, до речи, ставить під сумнів тезу автора про дотримання законодавства. Крім того, враховуючи коло суб’єктів інформаційної діяльності, якими є не тільки "юридичної особи, органа державної влади та місцевого самоврядування" та "їх персонал", а й інші держави, їх громадяни та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства місце знаходження яких може бути невизначене, "рамки правового статусу організації" у визначенні бачаться не доречними, адже визначення не стосується однієї, конкретної країни – Росії чи України.

Таким чином, інформаційна діяльність реалізується через конкретні дії та операції і є її складовими. Однорідні операції та дії по меті або формі їх реалізації формують функції виконавців. Кількість і склад функцій кожного виконавця (співробітника організаційно-функціональної структури чи її підрозділу) визначаються обсягом і складністю напряму його дій і пов’язаних з ними операцій.

До основних видів інформаційної діяльності законодавець відносить (точніше відносив):

---

[1] Про інформацію: Закон України в редакції Закону від 13.01.2011 р. № 2938-VI // *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32, ст. 313. Ст. 4.

[2] Бачило И.Л. Информационное право. Основы практической информатики: учеб. Пособие. Москва: Издание г-на Тихомирова М.Ю., 2001. С. 158.

– одержання інформації – набуття, придбання, накопичення відповідно до чинного законодавства України документованої або публічно оголошуваної інформації громадянами, юридичними особами або державою;

– використання інформації – задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави;

– поширення інформації – це розповсюдження, обнародування, реалізація у встановленому законом порядку документованої або публічно оголошуваної інформації;

– зберігання інформації – забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв[1].

Така класифікація уявляється нам, м'яко кажучи, спрощеною. По-перше, з врахуванням сучасної парадигми (трактування) поняття "інформація", на часі в науковій думці використовується легалізована законом словосполука "інформаційний ресурс", як "сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо)"[2] чи, згідно із законодавством РФ, "окремі документи та окремі масиви документів, документи та масиви документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, інших інформаційних системах)"[3]. По-друге, такий перелік стосується суто дій суб'єктів інформаційної діяльності і пов'язаних з ними операцій, а не видів інформаційної діяльності. Зазначимо, що у новій редакції Закону "Про інформацію" (2011 року) види інформаційної діяльності чомусь спізнали трансформації. Тепер законодавцем, що правда без визначення їх змісту, запропоновано поширений перелік, знов-таки видів інформаційної діяльності, до яких віднесено: створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорону та захист інформації[4]. По-третє, у переліку відсутні таки важливі дії (чи операції), як перетворення і знищення. І, нарешті, щодо зручності використання цього не малого переліку у спілкуванні, то, з урахуванням циклічного характеру існування інформації (чи інформаційних ресурсів), мабуть нема сенсу перераховувати усі наведені дії, які можна визначити одним терміном – обіг інформації.

Щодо мети та форми реалізації інформаційних ресурсів, які утворюють функції виконавців, заслуговує на увагу класифікація, запропонована І. Л. Бачило. Вчена розглядає інформаційну діяльність загального характеру, спеціальну та спеціалізовану інформаційну діяльність.

---

[1] Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. ст. 14.

[2] Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1998 р., № 27, Ст. 181. ст. 1.

[3] Федеральный закон от 20 февраля 1995 г. № 24-ФЗ "Об информации, информатизации и защите информации" (в ред. Федерального закона от 10.01.2003 г. № 15-ФЗ).
URL: http://moscow.gks.ru/statrep/DocLib/inform.htm.

[4] Про інформацію: Закон України від 9 травня 2011 р. № 2657-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 48. Ст. 14, ст. 9.

Інформаційна діяльність загального характеру пов'язана із інформаційним забезпеченням усіх ділянок роботи органу, організації, службовця, працівника будь-якої професії та приватної особи.

Спеціальна інформаційна діяльність здійснюється такими органами, організаціями і професійно орієнтованими працівниками, які розв'язують завдання в галузі масової інформації та інформатизації, забезпечують консультативну, експертну і аналітичну роботу для необмеженого числа користувачів.

Спеціалізована інформаційна діяльність – діяльність, у результаті якої вирішуються завдання по формуванню та використанню державних інформаційних ресурсів, технологій і комунікацій, необхідних для виконання державних і міжнародних програм в галузі розвитку інформаційної індустрії та інфраструктури, здійснення інновацій на основі інформаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки суспільства, держави, особи[1].

Мабуть, таку класифікацію можна було-б взяти за основу, але, на наш погляд, вона пропонується з прив'язкою до певної організаційно-функціональної структури структур чи галузі діяльності.

Дійсно, "інформаційна діяльність, як цілеспрямована система модульне об'єднаних операцій (маніпуляцій) з інформаційним ресурсом за для досягнення очікуваного результату завжди здійснюється в певному інформаційнім середовищі. Звідси практично важливе завдання: щораз, визначаючи мети й наміру працювати з інформацією й відповідними технологіями, потрібно встановити необхідні параметри одержання джерел, форм роботи з ними, урахувати специфіку споживача результату в даному середовищі або в тій, для якої інформація призначена. Кожен з напрямків це вже певне середовище акумуляції, вироблення, створення й втрати знань"[2].

Але, на наш погляд, більш важливою для практики, вживання у правозастосуванні та науковому обігу буде класифікація інформаційної роботи за соціальною направленістю, функціями інформаційних ресурсів та технологій, з урахуванням правомірності інформаційної діяльності (соціально-корисну та соціально-шкідливу). За такими ознаками, на наш погляд можна розглядати:

1. *Державна інформаційну діяльність* – соціально-корисні, професійні дії суб'єктів державного сектору соціального забезпечення по задоволенню інформаційних потреб та використанню при цьому засобів інформатизації структури та її персоналу (органу, організації, службовця, працівника будь-якої професії), яка здійснюється в межах правового статусу, відповідно до їхніх прав і обов'язків при дотриманні чинного законодавства.

Суб'єктами цієї категорії інформаційної діяльності та відповідних правовідносин є суб'єкти владних повноважень, інші держави та міжнародні організації.

До основних завдань цієї категорії діяльності відносяться:

---

[1] Бачило И.Л. Информационное право. Основы практической информатики: учеб. пособие / Бачило И.Л. Москва: Издание г-на Тихомирова М. Ю., 2001. С. 159.

[2] Бачило И.Л. Информационное право. Основы практической информатики: учеб. пособие / Бачило И.Л. Москва: Издание г-на Тихомирова М. Ю., 2001. С. 21-22.

– розробка та впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій, необхідних для виконання державних і міжнародних програм в галузі розвитку інформаційної інфраструктури (інформатизація держави);

– формування та використанню державних інформаційних ресурсів і засобів масової інформації (національного сектору інформаційного простору);

– розробка та впровадження інформаційних технологій по наданню адміністративних послуг органів державної влади та самоврядування (інформатизація владних структур);

– правове регулювання процесу інформатизації та виникаючих при цьому правовідносин (інформаційних правових відносин);

– наукова та науково-технічна діяльність державних науково-дослідних установ по проведенню інформаційно-правових досліджень;

– виконання функцій держави по забезпеченню суверенітету в інформаційній сфері шляхом створення умов інформаційної безпеки і т.д.

2. *Комерційна (недержавна) інформаційну діяльність* – соціально-корисні, професійні дії суб'єктів недержавного сектору соціального забезпечення по задоволенню інформаційних потреб суспільства, яка здійснюється в межах правового статусу організаційно-функціональних структур, відповідно до їхніх прав і обов'язків при дотриманні чинного законодавства.

Суб'єктами цієї категорії інформаційної діяльності є фізичні та юридичні особи, об'єднання громадян, суб'єкти владних повноважень, інші держави, їх громадяни та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства.

До основних завдань цієї категорії діяльності відносяться:

– формування та поширення суспільно-корисних інформаційних ресурсів у національному сегменті інформаційного простору;

– формуванню та підтримка ринку інформаційних технологій та послуг, а також інформаційних технологій та засобів їх забезпечення.

3. *Приватна інформаційну діяльність* – соціально-корисні дії людини та громадянина по задоволенню особистих інформаційних потреб та використанню чи розробці інформаційних технологій, створенню та поширенню приватних інформаційних ресурсів, що здійснюється відповідно до їх прав і обов'язків при дотриманні чинного законодавства.

Суб'єктами цієї категорії є фізичні особи, громадяни інших держав та особи без громадянства.

З урахуванням концепції та предмету нашого дослідження є актуальною класифікація за правомірністю, де виділяється *неправомірна інформаційна діяльність* яка розуміється й розглядається як соціально-шкідлива інформаційна діяльність у державному чи недержавному секторі соціального забезпечення, або приватні дії в інформаційній сфері, які здійснюється з порушенням чинного національного законодавства чи міжнародного права, завдають матеріальної чи моральної шкоди фізичним і юридичним особам або порушують їх права, та підлягає юридичній відповідальності згідно із законом.

Суб'єктами неправомірної інформаційної діяльності є деліктоздатна особа, яка скоїла протиправне діяння – правопорушення. Суб'єктами правопорушень можуть бути:

– індивідуальні суб'єкти – фізичні особи-громадяни, особи без громадянства, іноземні громадяни, а також спеціальні суб'єкти, що мають владні повноваження (службові, посадові особи);

– колективні суб'єкти – юридичні особи – різноманітні організації, створені і зареєстровані в законному порядку (підприємства, установи, державні органи та служби, органи місцевого самоврядування тощо).

В свою чергу, перші три з зазначених категорій інформаційної діяльності можна класифікувати за пропозицією І. Л. Бачило. Щодо останньої із запропонованих категорій інформаційної діяльності, то, мабуть, вона представляє першочерговий інтерес з погляду правового регулювання, є найменш вивченою і потребує комплексного інформаційно-правового дослідження.

На підставі викладеного інформаційну діяльність уявляється можливим визначити як дії, що здійснюється на операціональному, прагматичному рівні, через взаємодію безлічі різних суб'єктів інформаційної сфери, та вирішують конкретні завдання, продиктовані станом кореневих елементів суспільства: людину, природи, екології та інших базових систем життєзабезпечення суспільства, зачіпаючи сфери економічної, політичної, наукової, гуманітарної, культурної, оборонної й іншої соціально значимої діяльності. Предметом інформаційної діяльності є інформація в самому різному стані й формах і пов'язана з її обігом в самих різних напрямках застосування[1].

Саме в процесі здійснення інформаційної діяльності виникають суспільні відносини, частина яких неминуче регулюється правом, і на цій підставі стають правовими. Умовно їх визначають як інформаційні правовідносини (правові відносини в інформаційній сфері).

1.4. Теоретико-правові засади інформаційних правовідносин

На сьогодні у рамках теорії правовідносин продовжуються наукові дискусії щодо визначення поняття правовідношення (а також його змісту та об'єкта), його класифікації (зокрема, розподілу на відносні та абсолютні правовідносини); продовжується розробка теорії юридичних фактів, детальне дослідження питань їх регулятивної ролі й класифікації. Крім того, темою наукових публікацій постають питання про зміст правосуб'єктності, а також її співвідношення з такими поняттями, як правоздатність, дієздатність, правовий статус.

На нашу думку, зазначені методологічні питання теорії правовідношення з метою системного дослідження доцільно об'єднати у наступні групи. По-перше, зміст поняття правовідношення та його місце у системі правового регулювання. По-друге, коло питань щодо передумови, динаміки правовідносин (тобто їх виникнення, зміна, припинення). По-третє, група питань, пов'язаних із структурою

[1] Бєляков К.І. Ознаки неправомірної інформаційної діяльності. *Наука і правоохорона*. Київ: ДНДІ МВС України, 2012. № 1(12). С. 103–109.

правовідносин, суб'єктами та об'єктами правовідносин, змістом (суб'єктивними правами, суб'єктивними юридичними обов'язками учасників та юридичною відповідальністю). По-четверте, питання щодо критеріїв класифікації правовідносин. Нарешті, по-п'яте, питання про співвідношення категорій права, правовідношення та суб'єктивного права.

Водночас пропонуємо активізувати зусилля науковців (у тому числі у сфері інформаційного права) щодо зазначених вище проблем, ґрунтуючись передусім на концепціях праворозуміння. Ми впевнені, що дослідження методологічних питань теорії правовідносин в інформаційній сфері потребує послідовного вивчення з позицій існуючих концепцій праворозуміння: по-перше, класичних: 1) позитивістської; 2) природно-правової; 3) соціологічної; по-друге, сучасних: 1) лібертарної, 2) комунікативної; 3) ідеологічної; 4) реалістичного позитивізму[1,2].

Усвідомлення відсутності єдиної позиції щодо розуміння правової природи правовідношення зумовило проведення відповідних досліджень в межах наукової школи під керівництвом автора цього підрозділу[3].

Передусім варто підкреслити, що на сьогодні в теорії права існують дві основні концепції розуміння правовідношення. Перша точка зору (найбільш яскраво викладена у широко відомій роботі Ю. К. Толстого) характеризується тим, що правовідносини розглядаються як "...особливі ідеологічні відносини, які виникають у результаті настання передбачених правовою нормою юридичних фактів, як відносини, за допомогою яких (через які) норма права регулює фактичні суспільні відносини". Вчений вважає за необхідне визнати, що норми права регулюють фактичні суспільні відносини, але регулюють їх через посередництво правовідносин. У свою чергу, правовідносини виступають як опосередковуючі ланки між нормою права і тими суспільними відносинами, на які норма права впливає як на свій об'єкт[4]. Друга концепція полягає в тому, що під правовідносинами розуміються суспільні відносини, врегульовані нормами права[5,6]. Правовідносини є результатом упорядковуючого впливу норм права на певні суспільні відносини, після чого ці суспільні відносини стають правовими і з цього моменту існують вже як правовідносини.

Підкреслимо, що, на наш погляд, найбільш обґрунтованим є розуміння правовідношення як врегульованого нормами права суспільного відношення, взятого у нерозривній єдності правової та фактичної складової.

---

[1] Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. Москва, 2002. С. 275.

[2] Поляков А.В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход. Курс лекций. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург: изд-во "Юридический центр Пресс", 2003.

[3] Арістова І.В. Кузнецова М.Ю. Реалізація інформаційно-правового статусу органів виконавчої влади України в інформаційних правовідносинах: монографія. За заг. ред. І.В. Арістової. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2015. С. 8-20.

[4] Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Ленинград, 1959. С. 20.

[5] Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. Москва: Юридическая литература, 1974. С. 23.

[6] Теория государства и права: курс лекций. Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. Москва: Юристъ, 1997. С. 473.

Безпосередньому дослідженню змісту поняття правовідношення (у тому числі інформаційного), на нашу думку, має передувати визначення передумов виникнення правовідносин. Зокрема, у роботі цілком поділяється позиція О. Ф. Скакун щодо виділення двох груп зазначених передумов. По-перше, матеріальних (або загальних) передумов – це певні інтереси або блага, що пов'язують суб'єктів права (не менше двох) як учасників правовідносин, по-друге, юридичних (або спеціальних) передумов, до яких належать: 1) норма права; 2) правосуб'єктність (праводієздатність); 3) юридичний факт. Водночас юридичний факт може розглядатися і як юридична передумова виникнення правовідношення, і як елемент структури правовідношення. Крім того, матеріальним передумовам виникнення правовідношення відповідає матеріальна частина змісту правовідношення (матеріальний зміст – це реальні дії щодо використання і здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків). Отже, юридичним передумовам відповідає юридична частина змісту правовідношення (юридичний зміст – це суб'єктивне право, юридичний обов'язок, повноваження, юридична відповідальність)[1].

Очевидно, що ці передумови мають загальний характер (постають загальними для всіх видів правовідносин, у тому числі інформаційних). Саме цю думку висловлює й Д. Ю. Шпенов, підкреслюючи, що "виникнення інформаційних правовідносин, як і будь-яких інших правовідносин, засноване на формально-юридичних передумовах, до яких належать норма права, право та дієздатність суб'єктів, юридичний факт, які щодо названих правовідносин мають свою специфіку"[2].

Враховуючи розуміння правовідношення як врегульованого суспільного відношення, взятого у нерозривній єдності правової та фактичної складової, ми поділяємо більш обгрунтовану позицію О. Ф. Скакун, яка визначає поняття "правовідношення", як "урегульовані нормами права і забезпечуванні державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язаними суб'єктами"[3].

На нашу думку, поглибленню розуміння сутності поняття "правовідношення" має слугувати також і позиція В. О. Копилова, який зазначає, що правовідношення є "засобом переводу загальних положень правових норм (об'єктивного права) в конкретні (суб'єктивні) права та обов'язки учасників суспільних відносин"[4]. Заслуговує на підтримку пояснення вченого щодо сутності права в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. Так, "право в об'єктивному розумінні, – підкреслює автор, – являє собою сукупність правових норм, які визначають зміст прав та обов'язків персонально невизначеного кола об'єктів. В них міс-

[1] Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. вид. 2-е, перероб. і доп. Харків: Еспада, 2009. С. 506.

[2] Шпенов Д.Ю. Інформаційні правовідносини: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2012. С. 39.

[3] Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. вид. 2-е, перероб. і доп. Харків: Еспада, 2009. С. 506.

[4] Копылов В.А. Информационное право: учебник. 2-е изд., перераб. и доп.. Москва: Юристъ, 2002. С. 131.

тяться приписи, які відносяться до багатьох осіб, які знаходяться у сфері дії правової норми"[1]. Водночас "право у суб'єктивному розумінні, – продовжує вчений, – індивідуалізоване право. У ньому загальні юридичні права і обов'язки стають приналежністю конкретних осіб і таким чином переводять його у площину правовідносин"[2].

До того ж, намагаючись поглибити розуміння сутності та правової природи правовідношення, що, очевидно, допоможе сформувати відповідне розуміння й інформаційних правовідносин, вважаємо за можливе погодитися з висновками, отриманими О. В. Кохановською. По-перше, як зазначає автори, правовідносини є, скоріше, формою здійснення права, а не формою права. По-друге, правовідносини є засобом регулювання суспільних відносин, а не їх регулятором, оскільки такою залишається норма права. По-третє, правовідносини включають правомочну і зобов'язану поведінку, а не залишають її поза своїми межами. По-четверте, правове регулювання суспільних відносин не змінює їх характер, вони залишаються такими ж, якими були до опосередкування їх нормами права – економічними, політичними чи духовними. Очевидним, у зв'язку з цим, постає і висновок авторки стосовно того, що все це "не може не впливати на розвиток теорії інформаційних правовідносин, оскільки по кожному із названих питань необхідно враховувати наявні в теорії права доктринальні підходи"[3].

Разом із тим необхідно усвідомлювати доцільність системного дослідження, зокрема, інформаційного правовідношення. У цьому сенсі варто навести позицію Д. В. Огородова, на думку якого "регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері необхідно здійснювати за трьома векторами, охоплюючи: 1) юридичне закріплення правової характеристики (правового режиму) об'єкта; 2) юридичне закріплення правосуб'єктності учасників; 3) закріплення юридичного змісту (прав і обов'язків) правовідношення"[4]. Очевидно, що намагання системного дослідження інформаційних правовідносин заслуговує на підтримку.

Виходячи із цього, вважаємо за доцільне зазначити, що дослідженню теоретичних та методологічних питань інформаційних правовідносин були присвячені праці передусім Ю. К. Базанова, О. А. Баранова, Ю. М. Батуріна, І. Л. Бачило, К. І. Бєлякова, В. М. Богуша, В. М. Брижка, В. Д. Гавловського, О. О. Городова, Р. А. Калюжного, Л. П. Коваленко, В. О. Копилова, Б. А. Кормича, О. В. Кохановської, В. А. Ліпкана, Д. А. Ловцова, А. І. Марущака, А. М. Новицького, А. М. Пелепишина, В. Г. Пилипчука, Г. Г. Почепцова, М. М. Рассолова, В. С. Цимбалюка, Ю. С. Шемчушенка та інших вчених.

Разом із тим, мабуть доцільне акцентувати увагу на відсутності єдиного підходу у застосуванні понятійного апарату у сфері правового регулювання інформаційних відносин. Насамперед це стосується ключового поняття – "інформа-

[1] Там само.

[2] Там само.

[3] Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03. Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Київ, 2006. С. 150.

[4] Огородов Д.В. Правовые отношения в информационной сфере: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2002. С. 151.

ційні правовідносини", адже часто деякі науковці вважають, що доцільно використовувати поняття "інформаційні правовідносини", інші – "інформаційні відносини" або "правові відносини в інформаційній сфері (середовищі)" тощо. Виходячи із цього, цілком логічним постає необхідність розмежування понять "правовідносини" та "відносини".

Наприклад, О. В. Кохановська робить висновок про методологічно правильний підхід щодо дослідження інформаційних правовідносин "за аналогією з правовими відносинами взагалі, як відносини з приводу збору, обробки і використання правової та іншої інформації в суспільстві"[1]. У зв'язку з цим автор нагадує, що інформаційні правовідносини "виникають, змінюються і припиняються в інформаційній сфері, будучи врегульованими інформаційно-правовими нормами. Вони відображають усі основні ознаки правових відносин, оскільки є їхнім різновидом"[2]. Продовжуючи, автор зазначає, що "інформаційно-правова норма за таких обставин регламентує поведінку сторін суспільних відносин і забезпечує відповідність взаємних обов'язків та прав суб'єктів, які виступають учасниками таких відносин"[3].

М. М. Рассолов визначає інформаційні правовідносини як відносини з приводу збирання, оброблення і використання правової та іншої інформації в суспільстві[4]. На думку О. О. Городова, інформаційні відносини, врегульованими законом, стають інформаційними правовідносинами, "через які поведінка суб'єктів права спрямовується у необхідних державі напрямках. У силу цього інститут інформаційних правовідносин має важливе значення для теорії та практики інформаційного права"[5]. При цьому автор наполягає на тому, що "не будь-яке суспільне відношення, яке склалось у зв'язку із пошуком, отриманням, передачею, виробництвом, поширенням, перетворенням і споживанням інформації, виступає у формі інформаційного правовідношення"[6]. Йдеться лише про ті суспільні відносини, які врегульовані нормами інформаційного права або які "штучно сформувались в результаті такого регулювання". Тобто, у широкому розумінні інформаційне правовідношення – це "реальне суспільне відношення, врегульоване нормами інформаційного права"[7].

Відстоюючи свою позицію, В. О. Копилов під інформаційними правовідносинами пропонує вважати "врегульовані інформаційно-правовою нормою інформаційні суспільні відносини, сторони яких виступають як носії взаємних прав і обов'язків, встановлених і гарантованих інформаційно-правовою нормою"[8]. У

---

[1] Кохановська О.В. Концепція інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Хмельницький, 2004. № 4(12). С. 20.

[2] Там само.

[3] Там само, С. 21.

[4] Рассолов М. М. Информационное право: учебное пособие. Москва: Юристъ, 1999. С. 42.

[5] Городов О.А. Основы информационного права России: учебное пособие. Санкт-Петербург: Юридический центр-пресс, 2003. С. 44.

[6] Там само.

[7] Там само.

[8] Копылов В.А. Информационное право : учебник. Москва: Юристъ, 2002. С. 131.

наступному визначенні вчений пропонує розглядати їх як "комплекс суспільних відносин, що виникають під час реалізації інформаційних процесів, тобто під час створення, отримання, оброблення, накопичення, зберігання, пошуку, розповсюдження та споживання інформації, а також процесів створення і застосування інформаційних систем, інформаційних технологій і засобів інформаційної безпеки"[1].

У свою чергу, І. Л. Бачило говорить вже про "урегульовані інформаційно-правовими нормами суспільні відносини, які виникають з приводу інформації, сторони яких виступають як носії взаємних прав та обов'язків, установлених і гарантованих інформаційно-правовою нормою"[2]. До речі, в іншій праці цей автор під інформаційно-правовими відносинами розуміє суспільні відносини, які виникають у процесі інформаційної діяльності[3]. Зазначимо, що як і у визначенні інформаційних правовідносин попереднього вченого, у І. Л. Бачило, на наш погляд, допущена помилка – відсутнє посилання на необхідність врегулювання зазначених суспільних відносин нормою права. Тому говорити слід лише про інформаційні відносини, а не інформаційні правовідносини.

В. М. Брижко під інформаційними відносинами розуміє відносини, що виникають у всіх сферах життя і діяльності людини, суспільства та держави при одержанні, використанні, поширенні й зберіганні інформації[4] (тобто, в інформаційному процесі – *авт.*). До речі, при визначенні поняття "інформаційні правовідносини" допущена певна неточність і цим автором – ототожнення понять "інформаційні відносини" та "інформаційні правовідносини". Нарешті, Л. В. Туманова й А. А. Снитников вважають, що це суспільні відносини, які "виникають відповідно до норм права і юридичних фактів під час формування і використання інформаційних ресурсів на основі створення, збирання, оброблення, накопичення, зберігання, пошуку, поширення і надання споживачу документованої інформації; під час створення і використання інформаційних технологій і засобів забезпечення; захисту інформації, прав суб'єктів участі в інформаційних процесах та інформатизації"[5]. Отже, варто погодитись з очевидним висновком про відсутність серед науковців єдиної позиції щодо розуміння інформаційних правовідносин. Як зазначає Д. Ю. Шпенов, прихильники одного підходу, "намагаючись узагальнити значення інформаційних правовідносин, у своїх висновках доходять до найбільш широкого бачення інформаційних правовідносин (в рамках інформаційної концепції права та наявності інформаційної пов'язаності у будь-яких

[1] Там само, С. 68

[2] Бачило И.Л, Лопатин В.Н., Федотов М.А. Информационное право: учебник / Под ред. акад. РАН Б.Н. Топорнина. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 789 с.

[3] Бачило И.Л. Информационное право: основы практической информатики: учебное пособие. Москва: Юринформцентр, 2001. С. 22.

[4] Брижко В.М. Інформаційне суспільство. Дефініції. За ред. Р.А. Калюжного, М.Я. Швеця. Київ: Інтеграл, 2002. С. 86.

[5] Обеспечение и защита права на информацию. А.А. Сытников, Л.В. Туманова. Москва: Городец-издат, 2001. С. 101.

правовідносинах)"[1]. Разом з тим прибічники іншого підходу, навпаки, "заперечують існування самостійних інформаційних правовідносин, вважаючи, що вони лише постають частиною складних правовідносин"[2].

Таким чином, проведений аналіз доводить відсутність повного розуміння – при визначенні поняття "інформаційні правовідносини" слід обов'язково вказувати на необхідність врегулювання певних суспільних відносин нормою права (інформаційно-правовою нормою зокрема). Принаймні, якщо автори дотримуються іншого підходу щодо розуміння поняття правовідношення (у тому числі інформаційного) – так званого ідеологічного[3], то коректнішим було б, з боку зазначених авторів, обґрунтоване пояснення своєї позиції. Крім того, логічним постає зауваження Д. Ю. Шпенова щодо доцільності обережного ставлення до обох позицій і прагнення до системного, виваженого дослідження сутності та особливих ознак інформаційних правовідносин, що поділяється нами.

Певним узагальненням щодо розуміння сутності інформаційних правовідносин, на нашу думку, можуть слугувати висновки, отримані М. М. Рассоловим, який пропонує виділити наступні сутнісні ознаки зазначених правовідносин. По-перше, інформаційні правовідносини визначаються "об'єктивними економічними відносинами, заснованими на багатті форм власності, в тому числі і на інформацію, інформаційні технології і являють собою суспільні відносини вільних громадян, засобів масової інформації, підприємств, фірм, інших суб'єктів права". По-друге, це відносини між громадянами, засобами масової інформації, державними органами, що "передбачені і врегульовані нормами інформаційного права, які виражають ідеї свободи і демократії в інформаційно-правовій сфері". Нарешті, по-третє, вони є "засобом вирішення завдань у сфері формування єдиного інформаційно-правового простору країни, захисту прав журналістів, інформаційного обміну, укріплення інформаційної безпеки і багатьох інших"[4].

Крім того, на нашу думку, допоможе посилити розуміння сутності інформаційних правовідносин їх характеристика під кутом зору приватного та публічного права. Так, з позицій приватного права (цивільно-правовий аспект, за визначенням Д. О. Красікова), інформаційні правовідносини обумовлюються наступними особливостями реалізації інформаційних прав і свобод, насамперед: 1) майнових і немайнових прав; 2) права власності на інформаційні ресурси; 3) права власності на інші об'єкти в інформаційній сфері, здійснення яких визначається особливостями інформації як об'єкта цивільних прав[5]. Водночас публічно-правовий аспект інформаційних правовідносин обумовлюється необхідністю:

---

[1] Шпенов Д.Ю. Інформаційні правовідносини: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2012. С. 36.

[2] Там само, С. 38.

[3] Див.: Арістова І.В. Кузнецова М.Ю. Реалізація інформаційно-правового статусу органів виконавчої влади України в інформаційних правовідносинах: монографія. За заг. ред. І.В. Арістової. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2015. С. 8-20.

[4] Рассолов М.М. Информационное право: учебное пособие. Москва: Юристъ, 1999. С. 42.

[5] Красіков Д.О. Особливості інформаційних правовідносин при побудові інформаційного суспільства. *Право і суспільство*. 2010. № 6. С. 142-149.

– формування і здійснення державної політики, що гарантує свободу масової інформації в Україні;

– управління інформаційними процесами;

– формування і використання державних інформаційних ресурсів; 4) створення і використання державних автоматизованих інформаційних систем і засобів їх забезпечення, у тому числі інформаційної безпеки[1].

Нарешті, у роботі пропонується ознаки інформаційних правовідносин виділити у дві групи: загальні ознаки (притаманні їм як різновиду правовідносин) та спеціальні ознаки (обумовлені предметом та методом правового регулювання), серед яких, зокрема, на думку О. В. Кохановської, слід зазначити наявність спеціальних суб'єктів та об'єктів інформаційної діяльності, опосередкованості зазначених суб'єктів та об'єктів через інформаційні правовідносини[2].

З'ясувавши сутнісні ознаки інформаційних правовідносин та переходячи до безпосереднього визначення поняття "інформаційні правовідносини", вважаємо за доцільне акцентувати увагу на досить коректній позиції Д. В. Огородова, який зазначає, що "інформаційні правовідносини" (правовідносини в інформаційній сфері) – це врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають з приводу інформації або юридично значимих результатів: дій (бездіяльності) з інформацією (передача, отримання, нерозголошення тощо)"[3]. Нашу увагу у цьому визначенні привертає, з одного боку, точність та лаконічність формулювання даного поняття, з іншого – невизначеність виду норм права.

Водночас, зважаючи на комплексний характер галузі інформаційного права, слід усвідомлювати, що норми інформаційного права – це система правових норм, що регулюють на комплексній основі дозволів, позитивних зобов'язань та заборон сферу суспільних відносин, яка постає предметом інформаційного права.

Варто підкреслити, що розумінню суспільних відносин (правовідносин) в інформаційній сфері значною мірою сприяло введення в науковий обіг поняття "інтегративна інформаційна сфера", а також дослідження її структури[4]. Подальше усвідомлення змісту цього поняття дозволило розглядати інтегративну інформаційну сферу як правову сферу суспільства, що "пронизана" інформацією. Це підтверджується тим, що: 1) інформація є однією із гранично узагальнюючих категорій (російською – "предельно обобщающая категория" – *авт.*); 2) за своєю суттю і суспільні відносини, і правовідносини мають інформаційний характер. Пропонуємо в межах науки "інформаційне право" розвинути "інформаційну концепцію права" як вчення про інформаційну сутність права, яке було запропо-

---

[1] Там само.

[2] Кохановська О. В. Концепція інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. Хмельницький, 2004. № 4(12). С. 19-25.

[3] Огородов Д. В. Правовые отношения в информационной сфере: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва, 2002. 16 с.

[4] Арістова І.В., Чернадчук В.Д. Концепція інформаційних правовідносин: сутність та особливості використання у сфері банківської діяльності. *Інформація і право*. 2012. № 3 (6). С. 23.

новано А. Б. Венгеровим[1] та підтримано практично всіма дослідниками (наприклад, В. О. Копиловим[2], О. В Кохановською[3].

На наше переконання, недостатньо назвати правову сферу "інформаційною системою" (як це пропонує А. Б. Венгеров): необхідно досліджувати правову сферу з позицій системного підходу. До речі, автор цього підрозділу монографії неодноразово доповідав на різноманітних міжнародних науково-практичних конференціях (наприклад[4]) результати своїх досліджень щодо конструктивного використання галузевими юридичними науками системно-структурного методу пізнання правових явищ, які мають розглядатися як елементи системи. На нашу думку, таке бачення потребує здійснення наступного важливого кроку, а саме, наукового пошуку у напрямку визначення поняття "система", яке використовується у юриспруденції і базується на принципах й законах формування та розвитку природних систем. Обгрунтуванням зазначеного напряму дослідження постає одне із фундаментальних положень системного підходу, відповідно до якого саме "система" постає тим ізоморфним принципом, який проникає через усі кордони, що історично склалися між різними науками[5].

Проведений у роботі аналіз доктринальних досліджень у галузі юриспруденції щодо розуміння понять "система", "правова система", "система права" (наприклад, робота[6]) дозволив дійти висновку, що усі існуючі визначення поняття "система" є випадковими, не відображають справжніх сутнісних властивостей і тому, звичайно, не є конструктивними, тобто, не допомагають ставити нові, більш масштабні питання для дослідника. У зв'язку із зазначеним, вважалося за можливе запропонувати використання загальної теорії функціональних систем[7] під час проведення наукових досліджень правової сфери. У роботі відстоюється позиція, що розгляд правової сфери як системи має виходити із наступних положень цієї теорії.

1. Обов'язковим положенням для усіх напрямів системного підходу є пошук та формулювання системоутворюючого чинника. Рішення цієї ключової проблеми впливає як на визначення поняття "система", так і на усю стратегію його

---

[1] Венгеров А.Б. Право и информация в условиях автоматизации управления (теоретические проблемы): автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Москва, 1975. 25 с.

[2] Копылов В.А. Информационное право : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2003. 512 с.

[3] Кохановська О.В. Основні теорії у сфері інформаційних правовідносин: концепція інформаційних прав як приватноправового інституту і теорія інформаційного права як галузі права у сучасній правовій доктрині України. *Приватне право*. 2013 № 1. С. 186-200.

[4] Арістова І.В. Проблема взаємодії галузей національного права: методологічні засади / Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції "Актуальні питання вітчизняної юридичної науки» (м. Суми, 13–14 квітня 2017 р.). Суми: вид-во СНАУ, 2017. С. 42-45.

[5] Анохин П.К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем: монография. URL: http://www.keldysh.ru/pages/BioCyber/RT/Functional.pdf

[6] Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. С. 9-60.

[7] Анохин П.К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем: монография URL: http://www.keldysh.ru/pages/BioCyber/RT/Functional.pdf

застосування у дослідницькій роботі. Йдеться про те, що у виразах "упорядкована взаємодія", "організована взаємодія" відсутній чинник, що упорядковує цю взаємодію.

2. Формування системи підпорядковано отриманню конкретного корисного результату. Лише результат може змінити неорганізовану множину на організовану. Будь-який компонент може увійти до складу системи лише у тому разі, якщо він вносить свою частку сприяння ("содействия" – російською – *авт.*) у отримання запрограмованого результату.

3. Задля досягнення результату (мети) система може "піти" на найбільші зміни у взаємодії своїх компонентів. Мається на увазі те, що усуваються із активної діяльності ті зв'язки між компонентами системи, які не допомагають отриманню корисного результату. Передбаченню поведінки системи сприяє концентрація уваги на характері зв'язків, що існують між компонентами системи, а не на самих компонентах. Системи, що складаються із частин абсолютно різної природи та мають зовсім несхожі функції, підпорядковуються однаковим загальним законам організації.

Слід підкреслити, що природні системи у роботі розглядаються як стандарт формування, функціонування та розвитку будь-якої іншої системи, у тому числі системи певної галузі права, що цілком узгоджується з останнім положенням загальної теорії функціональних систем.

Поняття "правова система" доцільно визначати, ґрунтуючись на визначенні поняття "система": "це сукупність вибірково включених компонентів, у яких взаємодія та взаємовідносини набувають характеру сприяння (російською – "взаимосодействия" – *авт.*) компонентів на отримання сфокусованого корисного результату"[1]. При цьому важливо зрозуміти що: а) компонент (елемент) системи має певні "ступені свободи" (зв'язки). Корисні зв'язки завжди підпорядковані досягненню результату системи; б) системи функціонують як "ціле" задля досягнення корисного результату; в) у системі, яка функціоную, завжди виникають емерджентні властивості (якісно нові); г) емерджентні властивості системи відрізняються від властивостей (їх суми) компонентів системи.

Підкреслимо, що для визначення складу правової системи необхідно передусім встановити адекватні (сутнісні) критерії класифікації, відповідно до яких формуються повний опис системи. У роботі пропонується акцентувати увагу на сутнісному критерії класифікації – "предмет правового регулювання", тобто, на сфері суспільних відносин. Таким чином, правова система включає різноманітні сфери: сфера управлінських відносин, сфера публічно-сервісних відносин, сфера трудових відносин, сфера інформаційних відносин та ін. Сфери суспільних відносин розглядаються як підсистеми правової системи. При цьому суспільні відносини у кожній із зазначених сфер регулюється відповідними галузевими нормами права (адміністративного, трудового, інформаційного та ін.). Оскільки системоутворюючим чинником правової системи постає мета – "забезпечення належного правопорядку у суспільстві", то, очевидно, що і кожна підсистема має

[1] Анохин П.К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем: монография URL: http://www.keldysh.ru/pages/BioCyber/RT/Functional.pdf

"зробити свій внесок" у досягнення зазначеного результату, "корисно" взаємодіючи з іншими підсистемами. Вважаємо за доцільне нагадати, що у сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства не лише збільшується обсяг інформації (зокрема, правової), але й усвідомлюється її значення та роль у процесах соціальної взаємодії.

Зазначена тенденція, серед іншого, вплинула і на виникнення інформаційної сфери – сфери суспільних інформаційних відносин, і на отримання стрімкої динаміки формування інформаційних відносин, і на формування потреби у їх впорядкуванні за допомогою відповідних норм – норм інформаційного права. Переходячи від загального до конкретного, слід зазначити, що системоутворюючим чинником інформаційної сфери постає мета – забезпечення належного правопорядку у визначеній сфері. Водночас, ця мета повинна узгоджуватися із метою правової сфери (як системи). Враховуючи те, що інформація "проникає" в усі сфери суспільних відносин, вважаємо, що саме наука інформаційного права покликана очолити науковий пошук шляхів ефективного досягнення мети формування та функціонування правової сфери.

Відомо, що саме механізм правового регулювання (надалі – МПР) призначений для досягнення належного правопорядку у суспільстві. Усвідомлюючи необхідність дослідження усіх стадій МПР та усіх правових засобів, вважаємо за можливо акцентувати увагу на одному із правових засобів – правовідносинах, які аналізуються у межах другої стадії МПР. Слід підкреслити, що і МПР, і правовідносини також досліджуються з позиції загальної теорії функціональних систем. Тобто, мета є системоутворюючим чинником.

Якщо мета не може бути досягнута в межах одного (простого) правовідношення, то формується: 1) складне правовідношення, яке може включати однорідні галузеві правовідношення (наприклад, два інформаційних правовідношення: інформаційно-інформаційне), якщо мета пов'язана саме з інформаційною сферою; 2) складне комплексне правовідношення, яке може включати різнорідні галузеві правовідносини (наприклад, інформаційно-адміністративне). Інформаційне правовідношення постає основним, оскільки мета пов'язана з інформаційною сферою, а адміністративне є забезпечувальним, оскільки допомагає здійсненню інформаційного правовідношення. Тобто, це приклад взаємодії інформаційної сфери та сфери управлінських відносин; 3) складне комплексне правовідношення, яке може включати різнорідні галузеві правовідносини (наприклад, адміністративно-інформаційне). Адміністративне правовідношення постає основним, оскільки у даному випадку мета пов'язана із сферою управлінських відносин, а інформаційне є забезпечувальним. Це також приклад взаємодії сфери управлінських відносин з інформаційною сферою. До речі, аналогічна модель формується у випадку взаємодії інформаційної сфери із іншими сферами суспільних відносин. Таким чином, існують усі підстави правову сферу вважати інтегративною інформаційною сферою.

У зв’язку з цим пропонується називати суспільні відносини в інтегративній інформаційній сфері, що урегульовані нормами права, правовідносинами в інтегративній інформаційній сфері. Склад правовідносин наступний: 1) прості (галу-

зеві) правовідносини – адміністративні, цивільні, трудові, інформаційні ("чисті") та ін., які можуть мати як основний, так і забезпечувальний характер; 2) складні (галузеві) правовідносини – адміністративно-адміністративні, цивільно-цивільні, інформаційно-інформаційні та ін.; 3) складні (комплексні) правовідносини, в яких інформаційні ("чисті") правовідносини постають основними – інформаційно-адміністративне, інформаційно-трудове, інформаційно-адміністративно-адміністративне та ін.; 4) складні (комплексні) правовідносини, в яких інформаційні ("чисті") правовідносини постають забезпечувальними – адміністративно-інформаційне, майново-інформаційне та ін.

Дійсно, у випадку виникнення складних (комплексних) правовідносин, наприклад, із першого простого галузевого правовідношення (адміністративного) та другого простого галузевого правовідношення (інформаційного) формується адміністративно-інформаційне правовідношення. При цьому адміністративно-інформаційні правовідносини – це складні управлінсько-інформаційні відносини, що урегульовані нормами адміністративного та інформаційного права. Водночас, складні (комплексні) інформаційно-адміністративні правовідносини – це складні інформаційно-управлінські відносини, що урегульовані нормами інформаційного та адміністративного права. Нагадаємо, що "чисті" інформаційні правовідносини – це суто інформаційні ("чисті") відносини, урегульовані нормами інформаційного права[1].

Варто підкреслити, що свого часу у роботі[2] зазначалося, що в інформаційній сфері виникають: 1) прості, суто інформаційні ("чисті" інформаційні) відносини, які у зазначеній сфері постають основними; 2) у випадку взаємодії інформаційної сфери з іншими сферами суспільних відносин – прості управлінські, майнові, трудові та ін. відносини, які у інформаційній сфері постають забезпечувальними відносинами. Вони допомагають здійсненню основного інформаційного суспільного відношення. Водночас забезпечувальне відношення завжди є частиною складного відношення, в якому інформаційне відношення є основним; 3) різноманітні комбінації суспільних відносин першого та другого виду, тобто, складні відносини (наприклад, інформаційно-інформаційне, інформаційно-управлінське, інформаційно-майнове, інформаційно-трудове).

На наше переконання, зазначені суспільні відносини слід розуміти як відносини в інформаційній сфері або як інформаційні відносини (у широкому трактуванні), а суто інформаційні ("чисті") відносини розглядаються як інформаційні відносини у вузькому трактуванні. До речі, суто інформаційними ("чистими") відносинами постають суспільні відносини з приводу обігу інформації – створення, збирання, одержання, обробка, зберігання, використання, поширення, охорона та захист[3].

---

[1] Арістова І.В., Чернадчук В.Д. Концепція інформаційних правовідносин: сутність та особливості використання у сфері банківської діяльності. *Інформація і право*. 2012. № 3 (6). С. 23.

[2] Там само

[3] Арістова І.В., Чернадчук В.Д. Концепція інформаційних правовідносин: сутність та особливості використання у сфері банківської діяльності. *Інформація і право*. 2012. № 3 (6). С. 23.

Саме тому, свого часу було введено поняття "правовідносин в інформаційній сфері"[1], змістовні ознаки якого наступні: 1) прості суто інформаційні ("чисті") правовідносини, які постають основними у зазначеній сфері; 2) прості галузеві (крім інформаційних) правовідносини (адміністративні, цивільні, трудові та ін.), які постають забезпечувальними правовідносинами; 3) різноманітні комбінації правовідносин першого та другого виду, тобто, складні (у тому числі комплексні) правовідносини (інформаційно-інформаційні, інформаційно-адміністративні, інформаційно-трудові та ін.). Тобто, до змісту поняття "правовідносини в інформаційній сфері" включено зміст поняття "чисті" інформаційні правовідносини". У зв'язку з цим, логічним постає доцільність розглядати "інформаційні правовідносини" у широкому трактуванні, тобто, це "правовідносини в інформаційній сфері", а "чисті" інформаційні правовідносини визначити як "інформаційні правовідносини" у вузькому трактуванні.

Очевидно, що подальше розуміння змісту поняття "правовідношення" має грунтуватися на усвідомленні його структури. Ми поділяємо наступне визначення поняття "структура правовідношення", яке пропонується О. Ф. Скакун – "це основні елементи правовідносин (суб'єкти) і доцільний спосіб зв'язку між ними з приводу соціального блага або забезпечення публічних і приватних інтересів на основі суб'єктивних прав, юридичних обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності"[2]. Нагадаємо, що структура правовідносин, за загальноприйнятою позицією, складається із наступних елементів: 1) юридичного факту; 2) суб'єктів правовідносин; 3) об'єкта правовідносин; 4) змісту правовідносин, який включає суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників правовідносин.

Очевидно, що структуру інформаційних правовідносин також утворюють відповідні елементи. Разом із тим слід усвідомлювати, що серед наукової спільноти висуваються й інші позиції щодо елементів зазначеної структури. Наприклад, М. М. Рассолов серед елементів структури інформаційного правовідношення виділяє: 1) суб'єкти інформаційного права; 2) об'єкти інформаційного права, 3) інформаційні права (правомочності), 4) інформаційні обов'язки[3].

Пропонуючи власний підхід, В. О. Копилов виділяє наступні елементи інформаційного правовідношення: 1) суб'єкти, які вступають у правовідносини при здійсненні інформаційних процесів; 2) поведінка (дія, бездіяльність) суб'єктів при здійсненні ними інформаційних правовідносин (наприклад, набуття виключних прав, передача майнових прав, купівля – продаж інформаційних об'єктів, тиражування і поширення інформаційних об'єктів та інші аналогічні дії); 3) об'єкти, у зв'язку з якими суб'єкти вступають в інформаційні правовідносини – об'єкти правовідносин); 4) право, обов'язок і відповідальність суб'єктів правовідносин при здійсненні інформаційних процесів[4].

---

[1] Там само.

[2] Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. вид. 2-е, перероб. і доп. Харків: Еспада, 2009. С. 508.

[3] Рассолов М.М. Информационное право: учебное пособие. Москва: Юристъ, 1999. С. 43.

[4] Копылов В.А. Информационное право: учебник. 2-е изд., перераб. и доп.. Москва: Юристъ, 2002. С. 131-132.

На нашу думку, серед зазначених позицій фахівців інформаційного права щодо структури та елементів інформаційного правовідношення більш системною постає позиція В. О. Копилова (хоча залишаються питання стосовно виділення поведінки суб'єктів в якості елементів інформаційного правовідношення – очевидно, що говорити слід про матеріальний зміст правовідношення). Водночас у роботі підкреслюється, що більш точне визначення загальної структури правовідношення надається, наприклад, у дослідженні О. Ф. Скакун. Наша позиція обґрунтовується тим, що особливості та сутність інформаційного правовідношення жодним чином не впливає на необхідність внесення будь-яких змін у структуру інформаційного правовідношення. Виходячи із цього, цілком логічним буде використання для визначення структури інформаційного правовідношення модель структури саме загального правовідношення.

Переходячи до дослідження елементів структури інформаційного правовідношення, вважаємо за доцільне зазначити, що розуміння юридичних фактів як конкретних життєвих обставин, з якими правові норми пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідношення, є досить умовним, оскільки передбачає, що вони (факти) є чимось зовнішнім щодо правовідношення, передують йому.

Разом із тим слід нагадати, що ще Л. І. Петражицький, розглядаючи юридичний факт "як таке життєве явище, з яким об'єктивне право пов'язує права і обов'язки", досить переконливо показав, що "юридичний факт" та "побутова житейська ситуація, урегульована правом" – поняття, по суті, тотожні. Вони не різняться навіть з точки зору тривалості, оскільки до юридичних фактів іноді відносять і досить тривалі за часом становища. Використання двох різних термінів "факт" і "стан", на його думку, – лише невдалий замах на розмежування понять[1].

Водночас постає в нагоду й думка В. Н. Варламової, яка з цього приводу зазначає існування певної відмінності. З її точки зору, юридичний факт – це такий стан суспільних відносин, "поворот" у їх розвитку, з яким пов'язані певні юридичні наслідки (втручання правових, законодавчих норм у хід фактичних відносин). До того ж, ці "повороти" можуть залежати і не залежати від волі суб'єктів, відповідати або суперечити вимогам законодавства, викликатися однією або декількома обставинами[2]. У роботі частково поділяється зазначена позиція: питання виникає стосовно не зовсім чіткого розуміння того, що зазначені "повороти" можуть суперечити вимогам законодавства". Тобто, не зрозуміло, як певні юридичні наслідки можуть суперечити законодавству? На нашу думку, це можливо лише за умови колізій норм права. Принаймні, така позиція В. Н. Варламової вимагає більшого пояснення.

Усвідомленню значення юридичних фактів сприяє розуміння тих функцій, які вони виконують: по-перше, це функція залучення суб'єкта права до правовідносин; по-друге, функція породження правосуб'єктності, її набуття або вини-

---

[1] Петражицкий Л.И. Очерки философии права: в 2 ч. Санкт-Петербург: Типолитография Юделевича, 1903. Ч. 2: Элементы понятия права. С. 40-41.

[2] Варламова В.Н. Правоотношения: философский и юридический подходы / *Правоведение*. 1991. № 3. С. 26-30.

кнення[1]. Не менш важливим для з'ясування їх ролі у структурі правовідношення, зокрема, інформаційного, є усвідомлення класифікації юридичних фактів. По-перше, за юридичними наслідками юридичні факти поділяються на: 1) правостворюючі (тобто, з якими норми права пов'язують виникнення правовідносин); 2) правозмінюючі (з якими норми права пов'язує зміну правовідносин; 3) правоприпиняючі (з якими норми права пов'язує припинення правовідносин). При цьому, варто обов'язково усвідомлювати, що один і той самий юридичний факт може бути одночасно правостворюючим, правозмінюючим, правоприпиняючим для суб'єктів, які є сторонами у правовідносинах.

По-друге, за вольовою ознакою юридичні факти поділяються на: 1) дії – це безпосередньо вольова поведінка суб'єктів права, з якою пов'язані виникнення, зміна та припинення правовідносин; 2) події – виникають, змінюються і припиняються поза волею людей; 3) обставини – це складні юридичні факти, які охоплюють своїм змістом дії та події (наприклад, недієздатність). На нашу думку, більшому усвідомленню різниці між діями та подіями як видами юридичних фактів слугуватиме пояснення О. С. Іоффе, який з цього приводу зазначав, що "… події носять не вольовий характер у своєму процесі, незалежно від причин їх виникнення, у той час як дії є вольовими не лише за своєю причиною, а й у своєму процесі"[2]. Водночас дії, як вольова поведінка, можуть бути або правомірними (юридичний акт та юридичний вчинок), або неправомірними (проступки, злочини). При цьому юридичний акт – це дії, що пов'язані зі вступом особи в конкретні правовідносини з наміром досягти певного юридичного наслідку, а юридичні вчинки – дії, що не пов'язані зі вступом особи в конкретні правовідносини і незалежно від їх наміру спричиняють юридичні наслідки[3]. Наступний елемент структури інформаційного правовідношення – суб'єкти, тобто особи, які є або можуть бути їх учасниками. Вважаємо за доцільне підкреслити: щоб стати учасником конкретного правовідношення, особа повинна передусім володіти правосуб'єктністю. Загальною передумовою правосуб'єктності є зовнішня відокремленість, персоніфікація (здатність виступати у вигляді єдиної особи), а також здатність виробляти, виражати і здійснювати персоніфіковану волю[4]. Щодо розуміння сутності суб'єктів інформаційних правовідносин, ми додержуємось думки, що "суб'єкти – це особи, які беруть участь у конкретних правовідносинах і які є носіями інформаційних обов'язків та прав[5].

---

[1] Рассолов М.М. Информационное право: учебное пособие. Москва: Юристъ, 1999. С. 538.

[2] Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву/ Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории "хозяйственного права». URL: http://goo.gl/2dtSxX.

[3] Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. вид. 2-е, перероб. і доп. Харків: Еспада, 2009. С. 538-539.

[4] Алексеев С.С. Общая теория права. в 2-х т. Т. II. Москва: Юридическая литература, 1982. С. 139.

[5] Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2002. С. 2.

Слід акцентувати увагу на тому, що іноді правовідносини (об'єктом яких, до речі, може бути режим доступу або використання інформації) виникають з метою задовольнити потреби або інтерес не тільки суб'єктів цих правовідносин (що, наприклад, заперечує А. В. Міцкевич[1], підкреслюючи, що тільки суб'єкт правовідносин може бути зацикавленою стороною), але і з метою задоволення потреб чи інтересів третіх осіб. Підсилюючи цю думку, слід погодитися з О. А. Барановим, який звертає увагу, наприклад, на вимоги перевіряючих органів щодо необхідності розміщення конкретної інформації про діяльність органу виконавчої влади на сторінках веб-сайту. У даному випадку слід говорити про правовідносини, результати яких задовольняють інтереси третіх осіб. Продовжуючи, автори підкреслює, що "до подібних правовідносин можна віднести велику їх частину, яка регулюється нормами, що носять публічно-правовий характер"[2].

Досліджуючи інформаційне правовідношення за суб'єктним критерієм, Д. А. Ловцов[3] вказує на те, що за цим критерієм інформаційне правовідношення принципово не відрізняється від інших правовідносин, оскільки суб'єктами інформаційного правовідношення вважаються його правосуб'єктні учасники як носії суб'єктивних юридичних прав (уповноважені) та обов'язків (правозобов'язанні). До зазначених суб'єктів автори відносить: 1) індивідів, громадян, іноземних громадян, осіб без громадянства, осіб з подвійним громадянством; 2) організації (державні: органи держави, державні установи та підприємства, держава; недержавні: громадські об'єднання; господарські організації; релігійні конфесії та ін.); 3) соціальні спільності (народ, нації, населення, трудовий колектив). У цілому, слід погодитися з автором щодо зазначеної класифікації суб'єктів інформаційних правовідносин. До речі, на підставі відповідних змін до законодавства ОВВ України можуть бути володільцями інформації; користувачами (споживачами), включаючи операторів автоматизованих інформаційних систем (далі – АІС), та розпорядниками[4]. Крім того, також прийнято виділяти серед основних груп суб'єктів інформаційних правовідносин наступних: виробники чи творці інформації, у тому числі автори; володільці інформації (інформаційних об'єктів); споживачі інформації[5].

Можливість участі у правовідносинах, зокрема, інформаційних, законодавство пов'язує з різними якостями. Стосовно фізичних осіб, то вони можуть бути природними (стать, вік, стан здоров'я), соціальними (місце роботи, сімейний

---

[1] Дмитриев Ю.А., Казьмин И.Ф., Лазарев В.В. Общая теория права : учебник для юридических вузов. Под. общ. ред. А.С. Пиголкина. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1998. 384 с.

[2] Баранов О.А. Об'єкт правовідносин в інформаційному праві. *Інформатика і право*. 2013. № 9. С. 23.

[3] Ловцов Д.А. Информационные правоотношения: особенности и продуктивная классификация. *Информационное право*. 2009. № 1. С. 3-6.

[4] Там само.

[5] Кохановська О.В. Суб'єкти та об'єкти інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині. URL: http://goo.gl/F5ppL5.

стан), політичними (громадянство). Щодо юридичних осіб, то, у зв'язку з їх неоднорідністю та різноманітністю суспільних відносин, виділяють загальну, галузеву й спеціальну правосуб'єктність. Про загальну правосуб'єктність (здатність взагалі бути учасником правовідносин), ймовірно, можна говорити лише як про її загальні передумови.

На нашу думку, варто акцентувати увагу на важливості чіткого розуміння особливостей компетенції державного органу. У зв'язку з цим надалі пропонується усвідомити деякі загальні поняття. Насамперед слід мати на увазі, що у кожної юридичної особи є два блоки компетенції – перший блок становить її правосуб'єктність як юридичної особи – некомерційної або комерційної; другий блок – спеціальна компетенція державного органу: в ній виявляється спеціальна правосуб'єктність державного органу як колективного суб'єкта права (зокрема, інформаційного). Встановлюючи компетенцію кожного із органів, держава здійснює не тільки "поділ праці" між ними, а й поділ державно-владних повноважень[1].

На нашу думку, варто цілком погодитися з О. Ф. Скакун щодо необхідності усвідомлення особливостей компетенції державного органу (уряду, міністерства, парламенту, органів суду, поліції, прокуратури та ін.) – це закріплена законом (або іншим нормативним актом) сукупність його: 1) владних повноважень (прав і обов'язків); 2) предмета відання; 3) юридичної відповідальності. Таким чином, поділяючи позицію автора, слід мати на увазі, що компетенцію державного органу можна відобразити за допомогою наступної схеми. По-перше, предмет відання – це сфера суспільних відносин (у тому числі інформаційна), на яку спрямована діяльність державного органу та яка включає до себе: а) завдання – розкривають цілі діяльності (наприклад, щодо формування механізму розбудови інформаційного суспільства), визначають зміст функцій держави і впливають на форму і методи їх реалізації; б) функції – виражають основне призначення даного органу (наприклад, інформаційна діяльність).

По-друге, владні повноваження (в тому числі інформаційно-правові) – вид і міра владного впливу, спрямованого на задоволення домагань уповноваженого суб'єкта або на винну особу – з метою реалізації приписів правової норми (у тому числі норми інформаційного права): а) юридичні права для здійснення державних функцій; б) юридичні обов'язки, що на нього покладаються (перед державою). По-третє, юридична відповідальність, яка настає за результатами роботи, за неналежне виконання повноважень (зокрема, інформаційно-правових) або перевищення їх обсягу; разом з повноваженнями, юридична відповідальність є елементом спеціального правового статусу державного службовця, зокрема посадової особи[2].

Таким чином, необхідною передумовою існування суб'єкта інформаційних правовідносин постає його інформаційна правосуб'єктність. Схожого висновку було отримано завдяки класифікації суб'єктів інформаційних правовідносин.

[1] Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. вид. 2-е, перероб. і доп. Харків: Еспада, 2009. С. 528.

[2] Там само, С. 528-531.

Водночас існують певні особливості інформаційної правосуб'єктності органу державної влади. Вбачається, що інформаційна правосуб'єктність – це галузева правосуб'єктність.

Досить важливими та дискусійними постають питання щодо наступного елемента структури правовідношення (у тому числі інформаційного) – його об'єкта. Розуміння цієї категорії (об'єкт правовідношення) традиційно викликає суперечки. У філософському розумінні об'єкт – це те, що піддається впливу з боку суб'єкта, те, на що спрямована його діяльність[1]. Складність аналізу об'єкта правовідношення полягає, з одного боку, у тісному взаємозв'язку об'єкта з іншими елементами правовідношення та, з другого боку, в необхідності відмежування об'єкта правовідношення від інших явищ юридичної дійсності. Зокрема, І. Л. Брауде справедливо вказував на неприпустимість заміни об'єкта правовідношення метою правовідношення: "Мета правовідношення – це передумова його існування, так само як і мотив – передумова дій особи. Не має безмотивних вчинків, немає і безцільних правовідносин. Одна і та ж мета може бути досягнута за допомогою різних об'єктів. Навпаки, один і той самий об'єкт може в ряді випадків служити різним цілям"[2].

Про спірність питання щодо об'єкта правовідносин йдеться у роботі Р. О. Халфіної. Частина авторів вважають його необхідним елементом правовідносин, а інші – необхідною передумовою. Автор зазначає: висловлювалась думка і про те, що об'єкт може бути елементом чи передумовою багатьох видів правовідносин. Разом із тим Р. О. Халфіна переконана, що існують правовідносини, які не пов'язані з певним об'єктом[3]. Наукові дискусії ведуться і з приводу того, що розуміти під об'єктом правовідношення: чи тільки предмети матеріального світу, дії осіб, чи і те, й інше. До речі, позиція щодо складу правовідношення підтримується більшістю фахівців з теорії права. Проте деякі дослідники заперечують наявність об'єкта в числі елементів правовідношення. Наприклад, Р. О. Халфіна вважає, що "...об'єкт правовідношення має значення для виникнення і розвитку багатьох видів правовідносин, і для їх структури, але не будучи разом з тим елементом структури"[4].

Встановлено, що існуючі різноманітні точки зору (проаналізовані Ю. К. Толстим[5] ще у 1959 році) поділяються й до цих пір. Найбільшого поширення набула концепція, згідно з якою "об'єкт – це матеріальне і нематеріальне благо, здатне задовольнити інтерес уповноваженої особи"[6]. Однак, як слушно зауважив В. М. Протасов, матеріальне і нематеріальне благо, що становить інтерес уповноваженої особи, може бути представлене широким колом явищ: речі, продукти духовної творчості (результати певної діяльності), особисті нематеріа-

[1] Алексеев С.С. Общая теория права. в 2-х т. Т. II. Москва: Юридическая литература, 1982. С. 154.

[2] Брауде И.Л. К вопросу об объекте правоотношения по советскому гражданскому праву. *Советское государство и право*. 1951. № 3. С. 56.

[3] Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. Москва: Юридическая литература, 1974. С. 202.

[4] Там само, С. 217.

[5] Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Ленинград, 1959. С. 48-66.

[6] Там само, С. 62.

льні блага (честь, гідність), дії (утримання від дій), правовідносини в цілому, саме суб'єктивне право[1]. Таким чином, об'єкт (у даному трактуванні) неможливо відмежувати від інших елементів правовідношення.

У всьому різноманітті поглядів дослідників на об'єкт правовідношення зазвичай прийнято виділяти два напрями: моністичний (теорія єдиного об'єкта) і плюралістичний (теорія множинності об'єктів). Так, у рамках розуміння правовідношення, як самостійно існуючого явища (посередника між нормами права та урегульованими суспільними відносинами), в якості об'єкта закономірно розглядається це врегульоване суспільне відношення. Тому, як стверджують прихильники моністичної теорії, усім правовідносинам притаманний один об'єкт – поведінка людей[2].

Моністичну теорію викладено і обґрунтовано, зокрема, в роботах О. С. Іоффе[3]. Єдність об'єкта відстоює також Ю. К. Толстой, який вважає, що "... і норма права, і правовідношення мають один і той самий об'єкт, яким є фактичне суспільне відношення. Суспільні відносини постають спільним об'єктом всякого правовідношення"[4]. Вчений під об'єктом правовідносин розуміє фактичні суспільні відносини, на які впливає право. До того ж, на його думку, у правовідносинах може бути і спеціальний об'єкт чи предмет (у вигляді речі чи продукту духовної творчості). Ю. К. Толстой відмежовує об'єкт правовідносин від його змісту, стверджуючи, що об'єктом правовідносин є матеріальне чи ідеологічне відношення в цілому, а змістом правовідношення – вольове опосередкування цих відносин, які являють собою взаємодію соціальної волі, що втілена у законі, з індивідуальною волею суб'єктів правовідношення[5].

Однак, як справедливо зауважує Р. О. Халфіна, "якщо розглядати правовідносини як єдність правової форми і змісту опосередковуваних відносин, то останнє не може виступати як об'єкт, а являє собою структурний елемент, зміст правовідносин"[6]. Тобто, на її думку, "спори про об'єкт правовідносин, про те, чи є об'єкт елементом правовідносин, пов'язані значною мірою з розглядом правовідносин як чогось відмінного від реальних суспільних відносин, формою яких вони є. Саме тому і виникає питання про об'єкт як реальну поведінку, на яку повинні впливати правовідносини, будучи певним взаємозв'язком прав і обов'язків"[7].

Певна цінність моністичної теорії "об'єкт-поведінка" полягає у тому, що вона звертає увагу на деталі механізму впливу права на суспільні відносини, акцентує

---

[1] Протасов В.Н. Правоотношения как система. Москва: Юридическая литература, 1991. С. 130-134.

[2] Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву/ Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории "хозяйственного права». С. 508-648. URL: http://goo.gl/2dtSxX.

[3] Там само, С. 590-597.

[4] Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Ленинград, 1959. С. 64.

[5] Там само, С. 65.

[6] Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. Москва: Юридическая литература, 1974. С. 202-203.

[7] Там само.

увагу на тому факті, що право безпосередньо само не може впливати на речі, інші матеріальні та нематеріальні об'єкти. Дійсно, правовідношення спочатку конструюється лише для того, щоб передати волю законодавця, виражену в нормах права, до певного суспільного відношення, схилити учасників відносин до необхідної поведінки. Отже, правовідносини постають інструментом, виконуючи службову функцію в ході правового врегулювання суспільних відносин.

Ю. К. Толстой, зокрема, зауважує: "Якщо суспільні відносини, на які впливає правовідношення, пов'язані з речами, то речі входять до складу суспільного відношення і тим самим розглядаються в якості складової частини об'єкта"[1]. Розвиваючи свою позицію, автор говорить про те, що визнання суспільних відносин об'єктом правовідношення аж ніяк не означає, що правовідношення однаково впливає на всі елементи свого об'єкта. Тому, як і об'єктивне право, правовідношення може безпосередньо впливати лише на волю і свідомість людей, підпорядковуючи поведінку людей правовим вимогам. Однак на предмети зовнішнього світу (речі) правовідношення безпосередньо впливати не може, а тільки через поведінку людей.

Водночас, визнаючи положення теорії Ю. К. Толстого, більшість науковців не погоджується з тим, що правовідношення відокремлюється від регульованого суспільного відношення та існує паралельно з ним. Регулюючи суспільні відносини, надаючи їм характеру правових, законодавець створює у регульованому суспільному відношенні спеціальні елементи, які здатні сприймати імпульс впливу від норм права і передавати цей імпульс на всі правовідносини в цілому, тим самим забезпечуючи правове врегулювання певних суспільних відносин. Але це можливо лише завдяки єдності правовідношення як фактичного (матеріального) змісту і юридичної форми. Адже і сам вчений, говорячи про правовідношення як посередника між нормою права і регульованим суспільним відношенням, визнає умовність розмежування правового та фактичного: "Зрозуміло, виділення правовідношення в якості особливого роду ідеологічних відносин є абстракція. Проте, це – розумна наукова абстракція, бо вона дозволяє пояснити, чому предметом правового регулювання є фактичні суспільні відносини, хоча правовідносини і виступають в якості форми цих відносин"[2].

Вважаємо, що дуже влучно підмітив найбільш уразливі сторони моністичної теорії С. С. Алексєєв, зазначивши, що "теорія "об'єктадії" може мати певне значення лише за тієї умови, якщо не бачити в правовідносинах матеріального змісту. Тоді, дійсно, потрібно встановити, на що спрямовані "беззмістовні" права і обов'язки, і залучити до сфери юридичного аналізу хоча б поведінку людей"[3]. Однак при застосуванні широкого підходу до правовідношення (тобто, коли воно розглядається як єдність юридичної форми і матеріального змісту – вольової поведінки людей) знову повертатися до поведінки людей при характеристиці об'єкта немає жодної потреби.

---

[1] Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Ленинград, 1959. С. 64.

[2] Там само, С. 20.

[3] Алексеев С.С. Общая теория права. в 2-х т. Т. II. Москва: Юридическая литература, 1982. С. 156.

Представники плюралістичної концепції об'єкта, навпаки, ґрунтуються на визначенні правовідношення як врегульованого правом суспільного відношення. З цього логічно випливає визнання різноманітних об'єктів правовідношення. Доречно підкреслити, що плюралістична теорія об'єкта правовідношення має глибокі історичні корені у юридичній науці. Ще у 1907 році у своїй роботі В. М. Хвостов писав, що об'єктом права називається предмет, безпосередньо підлеглий пануванню особи, яка є носієм відповідного суб'єктивного права. При цьому об'єктами цивільного права є: 1) особистість самого суб'єкта; 2) річ; 3) дія іншої особи; 4) інша особа; 5) деякі нематеріальні блага[1]. Цей перелік об'єктів правовідношення у загальних рисах зберігся до сьогоднішнього дня, лише особистість уповноваженого і зобов'язаного суб'єкта справедливо вилучені з категорії об'єктів.

Слід підкреслити, що у правовій доктрині плюралістична теорія об'єкта правовідношення знайшла найбільшу підтримку[2]. Більш того, примітним постає факт, що навіть представники моністичної теорії, відмовляючись визнавати об'єктом правовідношення будь-що інше, крім поведінки суб'єктів, змушені вдаватися до використання категорії "предмет правовідношення", під яким розуміється те ж саме явище, яке плюралістична теорія називає об'єктом. Вважаємо за необхідне підкреслити, що саме тому велика частина дослідників, по-перше, включає до складу елементів правовідношення його об'єкт, а, по-друге, має на увазі під об'єктом правовідношення різні явища (матеріальні й нематеріальні блага та ін.). Такий підхід допомагає побачити практичну значимість конструкції правовідношення, не відхилятися від соціальної цінності того чи іншого правовідношення, від розгляду питань ефективності правового регулювання суспільних відносин. Доречною є думка С. С. Алексєєва щодо цінності визначення об'єкта правовідношення як різноманітних матеріальних і нематеріальних благ, оскільки таке визначення "пов'язує існування правовідношення з системою матеріальних і духовних цінностей суспільства"[3].

У роботі цілком поділяється така позиція. Розуміння об'єкта правовідношення як різноманітних матеріальних і нематеріальних благ є найбільш адекватним, відображає сутність цього явища, дає змогу розглядати правовідношення у всій його повноті. Крім того, таке розуміння допомагає пов'язувати правовідношення з механізмом правового регулювання, показує соціальну цінність і сенс юридичної конструкції правовідношення та його об'єкта.

Продовжуючи дослідження щодо об'єкта правовідношення (у тому числі інформаційного), необхідно водночас чітко відрізняти поняття "об'єкт правовідношення" та "об'єкт (предмет) правового регулювання". Якщо говорити про об'єкт (предмет) правового регулювання, то маються на увазі дві парні категорії: з одного боку – сукупність правових норм (вся система права або її галузь чи інститут), з другого – врегульовані суспільні відносини, тобто предмет регулю-

[1] Хвостов В.М. Система римского права: учебник. 4-е изд. Москва: Спарк, 1996. С. 123.

[2] Алексеев С.С. Общая теория права. в 2-х т. Т. II. Москва: Юридическая литература, 1982. С. 162-163.

[3] Там само, С. 159.

вання. Ці два протилежних явища співвідносяться як регулююча і регульована підсистеми.

Разом із тим об'єкт правовідношення слід розглядати з іншої позиції. У процесі правового регулювання суспільного відношення воно набуває правової форми та постає правовідношенням, у складі якого і виникає один з його елементів – об'єкт правовідношення. Тому об'єкт правовідношення досліджується лише у контексті аналізу правовідношення як врегульованого правом суспільного відношення. Причому тут не може мати місце однорівневе протиставлення "об'єкт правовідношення – правовідношення", на відміну від пари явищ "правові норми – об'єкт регулювання", оскільки об'єкт правовідношення і правовідношення співвідносяться як частина і ціле.

Таким чином, проведений аналіз допомагає нам усвідомити особливості обох концепцій об'єкта правовідношення та, відповідно, погодитися з представниками саме плюралістичної концепції. У зв'язку з цим вважаємо цілком слушною пропозицію Д. В. Огородова щодо визначення об'єктом інформаційних правовідносин (правових відносин в інформаційній сфері) або певну інформацію, або безпосередньо пов'язаний з інформацією результат поведінки учасника правовідносин (надання, одержання, нерозголошення інформації та ін.)[1]. На нашу думку, така позиція автора може заслуговувати на цілковиту підтримку за умови чіткого визначення переліку об'єктів, які слід відносити або до інформації, або до результату поведінки суб'єкта правовідношення, який безпосередньо пов'язаний з інформацією. Вважаємо, що саме тому слід усвідомлювати й існування інших позицій щодо визначення об'єкта інформаційного правовідношення. Наприклад, О. В. Кохановська пропонує до кола цих об'єктів віднести: 1) документовану інформацію, інформаційні продукти й послуги; 2) виключні права; 3) елементи інформаційної безпеки (інформаційні права і свободи особи, стан захищеності особистості, захищеність інформації, інформаційних ресурсів, інформаційних продуктів тощо); 4) інформаційні технології та засоби їхнього забезпечення (у тому числі програми для ЕОМ); 5) інші об'єкти в інформаційній сфері[2].

У свою чергу, власне розуміння щодо цього питання пропонує О. А. Баранов, визначаючи об'єкт інформаційних правовідносин як "матеріальні та нематеріальні блага, що задовольняють потреби та інтереси як суб'єктів даного правовідношення, що діють в рамках своїх юридичних прав та обов'язків, так і інших суб'єктів"[3]. Зазначені об'єкти автор розглядає у вигляді: інформаційних продуктів, особистих паперів, документів, особистого нематеріального блага, послуг і робіт, а також їх результатів, результатів поведінки та дії в процесі обігу інформації або забезпечення цього обігу.

---

[1] Огородов Д.В. Правовые отношения в информационной сфере: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.14 / Москва, 2002. С. 151.

[2] Кохановська О.В. Суб'єкти та об'єкти інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині. URL: http://goo.gl/F5ppL5.

[3] Баранов О.А. Об'єкт правовідносин в інформаційному праві. *Інформатика і право*. 2013. № 9. С. 24.

Акцентуючи увагу на існуванні різноманітних наукових позицій, зокрема, російських вчених (О. О. Городова, В. О. Копилова, М. М. Рассолова), вважаємо за доцільне зазначити, що ми поділяємо плюралістичну концепцію об'єкта інформаційних правовідносин. Водночас класифікація об'єктів інформаційних правовідносин можлива за різними критеріями, але у будь-якому разі це – або інформація (наприклад, в інформаційних правовідносинах це персональні дані, публічна інформація), або результати діяльності, пов'язаної з інформацією, за умови обов'язкового визначення переліку об'єктів, які слід відносити або до інформації, або до результату поведінки суб'єкта правовідношення, який безпосередньо пов'язаний з інформацією.

Необхідно зазначити, що зміст (юридичний та матеріальний) постає одним із ключових елементів правовідношення. Тоді як юридичним змістом правовідношення є суб'єктивні права і юридичні обов'язки, матеріальний зміст правовідношення включає до себе: 1) дозволену поведінку уповноваженого суб'єкта; 2) належну поведінку зобов'язаного суб'єкта. У свою чергу, поведінка зобов'язаного суб'єкта може виражатися у формі позитивних дій, у формі утримання від дій або ж у претерпіванні[1]. Пояснюючи зміст безпосередньо інформаційних правовідносин, варто навести, наприклад, позицію Д. А. Ловцова, який виділяє наступні елементи змісту: 1) взаємні позитивні суб'єктивні юридичні права (що визначають захищену законом можливість тієї чи іншої поведінки та пов'язують його учасників); 2) обов'язки (що визначають належну поведінку); 3) юридичний зв'язок (юридичний зміст); 4) сукупність реальних дій з використання та здійснення прав і обов'язків (фактичний зміст). До речі, саме тут, на думку вченого, проявляється відмінність інформаційних правовідносин – реальні дії в них мають в основному інформаційний характер, тобто фактичний зміст таких правовідносин має головним чином інформаційну природу[2], які, до речі, виникають, змінюються і припиняються саме при формуванні, розповсюджені й використанні інформації.

Отже, надалі пропонуємо акцентувати увагу на складових юридичного змісту правовідношення (у тому числі інформаційного) – суб'єктивному юридичному праві та суб'єктивному юридичному обов'язку.

Як підкреслює О. Ф. Скакун, структура суб'єктивного права – це його побудова, яка виражається у зв'язку елементів – юридичних можливостей (правомочностей), наданих суб'єкту. При цьому зазначена структура складається з наступних елементів суб'єктивного права – правомочностей: по-перше, правомочність на власні позитивні дії (правовикористання) – це право позитивної поведінки правомочного, тобто можливість чинити самим суб'єктом фактично і юридично значущі дії; по-друге, правомочність на чужі дії (правовиконання) – це право вимагання відповідної поведінки від правозобов'язаної особи, тобто можливість заінтересованої особи бажати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених

[1] Алексеев С.С. Общая теория права. в 2-х т. Т. II. Москва: Юридическая литература, 1982. С. 112-113.

[2] Ловцов Д.А. Информационные правоотношения: особенности и продуктивная классификация. *Информационное право*. 2009. № 1. С. 3-6.

на нього обов'язків; по-третє, правомочність домагання (правозахист) – це право на захист, тобто можливість звертатися за підтримкою і захистом держави у разі порушення суб'єктивного права з боку правозобов'язаної особи[1]. Акцентуючи на цьому увагу, авторка вказує, що таке право приводить у дію апарат держави – примус, якщо інша сторона не виконує свої обов'язки (стягувати в примусовому порядку борг, відновлювати незаконно звільненого на роботі). Право-домагання є продовженням права-вимагання і найважливішою гарантією виконання певних обов'язків.

До речі, Ю. С. Шемчушенко суб'єктивне право розглядає як "відповідну правову можливість, яка є багатоплановою і містить як мінімум чотири елементи"[2], серед яких він виділяє наступні: "1) можливість позитивної поведінки самого правомочного, тобто право на власні дії; 2) можливість вимагати відповідної поведінки від правозобов'язаної особи, тобто право на чужі дії; 3) можливість удаватися до державного примусу у випадку невиконання противною стороною свого обов'язку; 4) можливість користуватися на основі даного права відповідним соціальним благом"[3]. Як бачимо, на відміну від думки попереднього вченого, Ю. С. Шемчушенко пропонує виділяти не три, а чотири елементи, з яких складається структура суб'єктивного права суб'єкта, зокрема, інформаційних правовідносин, а саме – "можливість користуватися на основі даного права відповідним соціальним благом". На нашу думку, слід погодитися з запропонованою пропозицією, оскільки вона більш повно описує систему правомочностей суб'єкта у будь-яких правовідносинах. Виходячи із цього, доречним було б запропонувати право на власні дії вважати правореалізацією, тоді як право на користування відповідним соціальним благом – правовикористанням.

Водночас з'ясуванню сутності суб'єктивного права сприятиме усвідомлення його ознак, серед яких: 1) можливість певної поведінки; 2) можливість, яка належить суб'єкту права – правомочному; 3) надається з метою задоволення інтересів правомочного; 4) існує у правовідносинах; 5) є мірою можливої поведінки, порушення якої є зловживання правом; 6) існує лише відповідно до суб'єктивного юридичного обов'язку; 7) встановлюється юридичними нормами; 8) забезпечується (гарантується) державою[4].

Слід усвідомлювати, що суб'єктивне юридичне право – це вид і міра можливої (або дозволеної) поведінки суб'єкта права, що встановлені юридичними нормами для задоволення його інтересів та забезпечуються державою. При цьому носієм суб'єктивного юридичного права постає правомочна особа. Водночас правомочність – це складова частина змісту суб'єктивного права, що становить

---

[1] Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. вид. 2-е, перероб. і доп. Харків: Еспада, 2009. С. 512-513.

[2] Правове забезпечення інформаційної діяльності в України. За заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. Київ: ТОВ "Видавництво "Юридична думка»", 2006. С. 287.

[3] Там само.

[4] Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. вид. 2-е, перероб. і доп. Харків: Еспада, 2009. С. 514-515.

конкретну юридичну можливість, яка надається суб'єктній особі з метою задоволення її інтересів[1].

Другим елементом юридичного змісту, зокрема інформаційних правовідносин, постають суб'єктивні юридичні обов'язки. Враховуючи взаємозв'язок між суб'єктивними правами та обов'язками, можливо говорити про те, що обов'язки – це зворотний бік прав суб'єкта інформаційних правовідносин. Тобто, суб'єктивний юридичний обов'язок – це передбачена нормами права (зокрема інформаційного), за наявності відповідних юридичних фактів, міра належної поведінки правозобов'язаної особи щодо правомочної, яка забезпечується можливістю примусу (негативних наслідків) з боку держави.

Проведений доктринальний аналіз дає нам змогу визначити наступні характерні ознаки суб'єктивного юридичного обов'язку: 1) необхідність (повинність) певної поведінки; 2) обов'язок, що належить суб'єкту права – правозобов'язаному; 3) покладається з метою задоволення інтересів правомочної особи; 4) існує у правовідносинах; 5) є мірою належної поведінки; 6) існує лише відповідно до суб'єктивного юридичного права; 7) встановлюється юридичними нормами; 8) забезпечується (гарантується) державою[2].

Разом з тим пропонується звернути увагу на інший підхід до визначення ознак суб'єктивного юридичного обов'язку у правовідношенні, зокрема, інформаційному правовідношенні за участі далі – ОВВ України.

По-перше, він виникає на підставі: 1) норми права (зокрема інформаційного), у якій чітко закріпляється належна поведінка одного учасника інформаційного правовідношення при реалізації суб'єктивного права іншим учасником; 2) юридичного факту, за наявності якого (про що вказується у нормі права) здійснюється поведінка учасників правовідносин. По-друге, він встановлюється в інтересах правомочної особи, яка, наприклад, може реалізувати своє наявне суб'єктивне право при вчиненні активних дій у відповідь зобов'язаною особою. По-третє, суб'єктивний юридичній обов'язок, встановлений відповідною нормою, має бути виконаний без будь-яких попередніх умов. Тобто, у зобов'язаної особи немає вибору щодо його виконання, оскільки його невиконання постає порушення норми права, зокрема інформаційного. По-четверте, цей обов'язок існує у правовідношенні (у тому числі інформаційному) і лише відповідно до суб'єктивного юридичного права. Тобто, обов'язок кореспондує відповідному праву. По-п'яте, забезпечується (гарантується) державою, а його невиконання (або несумлінне виконання) призводить до вжиття санкцій з боку держави, передбачених правовою нормою[3].

Виходячи із цього, структуру суб'єктивного юридичного обов'язку у інформаційному правовідношенні за участі ОВВ України становлять два елементи. Перший елемент – обов'язок здійснення правозобов'язаною особою певних дій

[1] Там само.

[2] Там само.

[3] Сташків Б. Зміст соціальне забезпечувальних правовідносин. URL: http://goo.gl/5ARZts.

або утримання від них. Другий елемент – обов'язок своєчасного реагування правозобов'язаної особи на законні вимоги правомочної особи.

Наприкінці, мабуть доцільне навести *основні висновки* проведеного аналізу.

Узагальнення доктринальних досліджень методологічних засад теорії правовідношення дає змогу визначитися із власним розумінням окремих питань теорії правовідношення, а саме: 1) правовідношення – це врегульоване нормами права суспільне відношення, сформоване у нерозривній єдності правової та фактичної складових; 2) правовідносини – це різновид правових зв'язків; 3) на відміну від правосуб'єктності, суб'єктивне право може бути реалізовано у правовідносинах; 4) існує цілісний зв'язок між суб'єктивним правом і юридичним обов'язком та ін.

На часі ми спостерігаємо відсутність єдиного розуміння понять "інформаційні відносини" та "інформаційні правовідносини". Ми поділяємо позицію, відповідно до якої існують: 1) "чисті" інформаційні відносини (вузьке тлумачення) – це суспільні відносини з приводу обігу інформації (створення, збирання, одержання, обробка, зберігання, використання, поширення, охорона та захист); 2) "чисті" інформаційні правовідносини (вузьке тлумачення) – це "чисті" інформаційні відносини, що урегульовані нормами інформаційного права; 3) інформаційні відносини (широке трактування) – це прості, "чисті" інформаційні відносини; прості суспільні відносини різного характеру (управлінські, майнові, трудові та ін.), які забезпечують здійснення основного – "чистого" інформаційного відношення; різноманітні комбінації суспільних відносин першого та другого виду, тобто, складні відносини; 4) інформаційні правовідносини – це а) прості, суто інформаційні ("чисті") правовідносини, які постають основними у зазначеній сфері; б) прості, галузеві (крім інформаційних) правовідносини (адміністративні, цивільні, трудові та ін.), які постають забезпечувальними правовідносинами; в) різноманітні комбінації правовідносин першого та другого виду, тобто, складні (у тому числі комплексні) правовідносини (інформаційно-інформаційні, інформаційно-адміністративні, інформаційно-трудові та ін.). Таким чином, при дослідженнях інформаційних відносин (правовідносин) вважаємо за доцільне розглядати їх у широкому трактуванні.

Крім того, поглибленню розуміння сутності інформаційних правовідносин сприяє передусім наступне: 1) розуміння інформаційного правовідношення як правового засобу переведення загальних положень норм інформаційного права (об'єктивного права) в конкретні (суб'єктивні) інформаційні права та обов'язки учасників інформаційних правовідносин; 2) інформаційні правовідносини – це одна із форм реалізації норм інформаційного права; 3) правове регулювання не змінює характер суспільних інформаційних відносин; 4) класифікація ознак інформаційних правовідносин на загальні та спеціальні (обумовлені предметом і методом правового регулювання інформаційного права).

Особливості та сутність інформаційного правовідношення не впливають на його структуру: структура збігається зі структурою загального правовідношення – суб'єкти, об'єкт, зміст. Об'єктом цієї категорії правовідносин визначено інформацію як універсальну категорію, яка може включати, зокрема, і результати

діяльності, пов'язаної з її обігом. Зміст інформаційних правовідносин має два аспекти – юридичний та матеріальний (фактичний); фактичний зміст має інформаційну природу, що зумовлює існування ще однієї особливості інформаційних правовідносин.

І нарешті, ґрунтуючись на положеннях загальної теорії права, уявляється можливим стверджувати, що інформаційна правосуб'єктність постає необхідною умовою, властивістю, яка допомагає особі набути статусу "суб'єкт інформаційного права" і розглядається як цілісне явище, що складається з інформаційної правоздатності та інформаційної дієздатності.

Щодо суб'єкта інформаційного права – це особа, учасник інформаційних відносин, яка наділена інформаційною правосуб'єктністю і потенційно здатна бути учасником інформаційних правовідносин. При цьому, суб'єкт інформаційних правовідносин – це реальний учасник даних правовідносин (існуючого процесу реалізації суб'єктивних інформаційних прав і юридичних інформаційних обов'язків).

1.5. Правовідносини в інформаційній сфері: зміст, об'єкти і суб'єкти

Аналіз особливостей інформаційної сфери, інформаційної інфраструктури, реалізації суспільних відносин, пов'язаних з інформацією та інформаційною діяльністю, дозволяє зробити припущення про те, що в інформаційній сфері існують дві особливі групи суспільних відносин, що регулюються нормами інформаційного права. До першої групи, безсумнівно, належать ті відносини, які вже отримали визнану назву інформаційних відносин, тобто відносин, пов'язаних з оборотом інформації – її створенням, розповсюдженням, використанням, зберіганням і знищенням. А другу групу утворюють суспільні відносини, в яких беруть участь елементи інформаційної інфраструктури та правове регулювання яких має особливості саме завдяки тому, що вони беруть участь у забезпеченні обороту інформації. Попередньо назвемо ці суспільні відносини – інформаційно-інфраструктурними відносинами.

Проблема правовідносин належить до найбільш важливих і дискусійних як у загальній теорії права[1] так і в теорії окремих галузей права. Це повною мірою відноситься до низки ключових положень[2]:

– методологічні питання теорії правовідносин, в рамках яких обґрунтовується той чи інший підхід до правовідносин, визначається місце правовідносин у понятійному апараті правової науки та у системі правового регулювання;

– питання про передумови та динамку (виникненні, зміні та припиненні) правовідносин, суб'єктах правовідносин;

– питання про суб'єктивні права і суб'єктивні юридичні зобов'язання сторін правовідносин, структурі правовідносин, класифікації правовідносин тощо.

---

[1] Поляков А.В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход. Курс лекций. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург: изд-во "Юридический центр Пресс", 2003. С. 726.

[2] Бекбаев Е.З. Проблема начала в теоретическом познании правовой системы (попытка обоснования). Астана, 2008. 296 с.

На наш погляд найбільш раціональна класифікація була зроблена С. Ф. Кечек'яновим, який виділяє наступні групи питань у проблематиці правовідносин: зміст правовідносин і їх взаємозв'язок із нормами права, суб'єктивне право і правовий обов'язок у правовідносинах, суб'єкти права у правовідносинах, об'єкт права у правовідносинах та умови виникнення, зміни та припинення правовідносин[1].

І все ж таки слід погодитися з Є. З. Бекбаєвим у тому, що на цей час в юридичній науці всі вчені визнають наявність так званих конкретних чи реальних правовідносин між певними суб'єктами правової сфери, які в силу настання певних юридичних фактів є володарями кореспондуючих один до одного суб'єктивних прав і юридичних обов'язків[2].

Досить консервативне визначення терміна надано О. Ф. Скакун: "правовідносини" – це врегульовані нормами права, вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язаними суб'єктами носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності, та забезпечуються державою[3]. Практично таке ж визначення дають В. Н. Кириченко і А. Н. Куракін: "правові відносини – це врегульовані нормами права суспільні зв'язки між суб'єктами права, що є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що забезпечуються державою"[4].

Інші автори, на жаль, не надають належного значення опису взаємозв'язку правовідносин власне з правом. Так М. І. Абдулаєв вважає, що правовідносини можна визначити як індивідуалізоване, вольове суспільне відношення, що складається на базі взаємного визнання свободи і формальної рівності його учасників і характеризується наявністю у сторін суб'єктивних прав і обов'язків[5]. Автор ніяким чином не охарактеризував природу суб'єктивних прав і обов'язків сторін, тим самим залишивши за межею дослідження взаємозв'язок з правом.

Найбільш повне і перспективне визначення, з точки зору дослідження, що проводиться, було надано В. В. Лазарєвим: "правовідносини – це об'єктивно виникаюча в суспільстві відповідно до закону або навіть до виникнення закону особлива форма соціальної взаємодії, учасники якої володіють взаємними, кореспондуючими правами і обов'язками та реалізують їх з метою задоволення своїх потреб та інтересів в особливому порядку, що не забороняється державою або гарантується та охороняється ним в особі певних органів"[6].

---

[1] Кечекъян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. Москва, 1958. С. 98.

[2] Бекбаев Е.З. Проблема начала в теоретическом познании правовой системы (попытка обоснования). Астана, 2008 г. С. 196.

[3] Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. С 513.

[4] Кириченко В.М., Куракін О.М. Теорія держави і права: модульний курс. Київ: Центр учбової літератури, 2010. С. 133.

[5] Абдулаев М.И. Теория государства и права 2-е изд., дополн. Москва: Финансовый контроль, 2004. С. 110.

[6] Общая теория права и государства: учебник / Под ред. В.В. Лазарева. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 1996. 472 с.

На самих ранніх стадіях вивчення проблеми правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері заперечувалося існування самостійних інформаційних правовідносин[1]. Цю точку зору деякі автори підтримують і сьогодні вважаючи, що юридична природа інформаційного відношення визначається юридичною природою тих галузевих правовідносин, у рамках яких воно існує[2].

З метою дослідження правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з інформацією, В. А. Копилов запропонував під інформаційними правовідносинами розуміти врегульоване інформаційно-правовою нормою інформаційні суспільні відносини, сторони якого виступають як носії взаємних прав і обов'язків, установлених і гарантованих інформаційно-правовою нормою[3]. При цьому В. А. Копилов в інформаційне суспільне відношення включає відносини, які виникають, розвиваються і припиняються в інформаційній сфері при обороті інформації.

Дещо конкретніше, але не досить повно С. Є. Чаннов визначає інформаційні правовідносини, як суспільні відносини, що виникають в інформаційній сфері з приводу створення, перетворення, зберігання, передавання, розповсюдження та споживання інформації[4].

Досліджуючи питання класифікації інформаційних правовідносин у законодавстві Республіки Білорусь, Є. В. Міхєєва стверджує, що під інформаційними правовідносинами доцільно розуміти суспільні відносини, врегульовані інформаційно-правовими нормами, що виникають з приводу інформації та її ресурсів, що складаються в інформаційній сфері, суб'єкти яких мають взаємні права та обов'язки, що реалізуються добровільно або забезпечені державним примусом[5]. Виникає досить багато питань, які потребують або уточнення, або пояснення. Наприклад, що таке ресурси інформації? Інформація – це те, з приводу чого виникають суспільні відносини або інформація є об'єктом цих відносин?

Не досить широко трактують поняття інформаційні правовідносини В. М. Боєр і О. Г. Павельєва. Вони зводять інформаційні правовідносини тільки до соціальних відносин з приводу створення, володіння та користування інформацією, що відбуваються в інформаційній сфері, та врегульовані інформаційно-правовими нормами[6].

У своєму дисертаційному дослідженні П. В. Шумов стверджує, що інформаційні правовідносини – індивідуалізований громадський з в'язок, що виникає на

---

[1] Брагинский М. И. Правовое регулирование информационных отношений в условиях АСУ. *Советское государство и право*. 1976. № 1. С. 38-46.

[2] Янина Е.В. Гражданско-правовое регулирование информационной безопасности: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва, 2004. 166 с.

[3] Копылов В.А. Информационное право. Москва: Юристъ, 2002. 512 с.

[4] Чаннов С.Е. Информационное право как комплексная отрасль российского права. URL: http://www.tarasei.narod.ru/read/st2003.8.htm

[5] Михеева Е.В. Классификация информационных правоотношений в законодательстве Республики Беларусь / *Информационное право*. 2010. № 1(20). С. 38-41.

[6] Боер В.М. Информационное право: учеб. пособие. Ч. 1 / В.М. Боер, О.Г. Павельева. Санкт-Петербург: ГУАП, 2006. 116 с.

основі норм права, між юридичними або фізичними особами, їх організаціями, об'єднаннями, який характеризується наявністю суб'єктивних юридичних прав і обов'язків у сфері отримання, використання або поширення відомостей про осіб, предмети, факти, події, явища і процеси, незалежно від форми їх подання, та підтримується (гарантується) примусовою силою держави[1]. І тут же автор робить парадоксальний висновок, що нівелює вищесказане, про те, що ґрунтуючись на галузевій приналежності, представляється можливим виділити види інформаційних правовідносин: конституційні, кримінальні, адміністративні, кримінально-процесуальні, кримінально-виконавчі, цивільно-правові, службово-трудові.

Ю. Нечипорук стверджує, що інформаційні правовідносини – це відносини, які врегульовані нормами інформаційного права, що виникають у процесі обороту інформації і встановлюють для суб'єктів взаємні права та обов'язки[2].

Цікаві результати проведених досліджень в інших галузях права, пов'язаних з вивченням специфіки інформаційних правовідносин. Так, Д. Є. Іванов вважає, що інформаційні правовідносини можна визначити як урегульовані нормами права суспільні відносини, що впровадженні у справах про адміністративні правопорушення, у зв'язку зі створенням, збиранням, обробленням, накопиченням, зберіганням, пошуком, отриманням, розповсюдженням і споживанням інформації в державі та суспільстві, а також процеси створення і застосування інформаційних систем, інформаційних технологій та засобів їх забезпечення, засобів і механізмів інформаційної безпеки[3]. У цьому визначенні автор не згадує про суб'єктивні юридичні права та обов'язки, але можна припустити, що згадані ним норми права вже містять їх. Крім того, тут зроблена спроба ввести в обсяг інформаційних правовідносин і відносини в інформаційній інфраструктурі, хоча далеко не в повному їх обсязі: "створення та застосування інформаційних систем, інформаційних технологій і засобів їх забезпечення, засобів і механізмів інформаційної безпеки".

При вивченні проблем правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із використанням інтернет-технологій, І. М. Рассолов визначає інформаційне правовідношення як збірне поняття, що включає в себе врегульовані інформаційним законодавством різні за правовою природою суспільні відносини, що об'єднані зв'язком з особливим об'єктом – благом особливого роду – інформацією[4]. Це визначення має один істотний недолік – воно не визначає власне інформаційне правовідношення, тому що суспільні відносини відповідні якоїсь певній пра-

---

[1] Шумов П.В. Юридические конфликты в информационных правоотношениях: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. Владимир, 2006. 25 с.

[2] Нечипорук Ю. Суб'єктний та об'єктний склад інформаційних правовідносин / *Юридична Україна*. 2012. № 6. С. 39-43.

[3] Иванов Д.Е. Информационные правоотношения в производстве по делам об административных правонарушениях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва: Моск. ун-т МВД России, 2005. 27 с.

[4] Рассолов И.М. Право и Интернет. Теоретические проблемы. 2-е изд., доп. Москва: Норма, 2009. С. 33.

вовій природі, повинні регулюватися нормами права, що відповідає цій природі, тобто вони не можуть належати до інформаційних правовідносин.

Ряд авторів для більш строгого опису моделі інформаційної сфери вводять поняття змішаних правовідносин: інформаційно-цивільні, інформацій-но-адміністративні, конституційно-інформаційні тощо. Тим самим робиться спроба правильно відобразити той факт, що в реальній дійсності практично всі види суспільних відносин супроводжуються інформаційними.

Найбільш системно цей підхід сформульовано І. В. Арістовою. На нашу думку, зазначений вище підхід доцільно взяти за основу при дослідженні суспільних відносин, що виникають у інтегративній інформаційній сфері. Вона пропонує суспільні відносини в інформаційній сфері розглядати як системне утворення, що складається з двох підсистем: "змішаних" і "чистих" інформаційних суспільних відносин. У свою чергу в першу підсистему входять: а) інформаційно-управлінські, інформаційно-майнові, інформаційно-банківські, інформаційно-трудові та інші відносини; б) управлінсько-інформаційні, майново-інформаційні, банківсько-інформаційні, трудово-інформаційні та інші відносини. У першій групі інформаційні відносини є основними, а всі інші (управлінські, майнові, банківські, трудові тощо) – є такими, що забезпечують інші, або є супутніми, а в другій групі – навпаки, інформаційні відносини є такими, що забезпечують інші, або є супутніми[1]. Запропонована модель суспільних відносин, що виникають в інформаційній сфері, системна й наочна, дозволяє пояснити всі особливості інформаційних процесів поряд з існуванням інших процесів у соціумі.

Далі автор пропонує віднести до інформаційної сфери тільки "чисті" інформаційні відносини і суспільні відносини першої групи першого підсистеми: інформаційно-управлінські, інформаційними-майнові, інформаційно-банківські, інформаційно-трудові тощо.

Однак такий підхід містить дуже серйозну методологічну проблему. Якщо допустити, що інформаційне право це право, яке поширюється тільки на суспільні відносини в інформаційній сфері, то це призводить до висновку про існування ще якогось права, норми якого використовуються для регулювання інформаційних відносин у другій групі першої підсистеми суспільних відносин: управлінсько-інформаційних, майново-інформаційних, банківсько-інформаційних, трудово-інформаційних тощо.

Певного ступеня узагальнення визначення інформаційно-правових відносин зроблено Л. П. Коваленко, яка визначає їх як суспільні відносини, що регулюються нормами права та виникають, розвиваються і припиняють свою дію в інформаційному просторі між суб'єктами права, які наділені інформаційними правами і обов'язками[2]. Автор при цьому спирається на запозичене визначення інформаційного простору як інформаційних процесів і відносин щодо створення, збирання, відображенні, реєстрації, накопиченні, зберіганні, обробці, захисту та

[1] Арістова І.В., Чернадчук В.Д. Концепція інформаційних правовідносин: сутність та особливості використання у сфері банківської діяльності / Інформація і право. 2012. № 3. С. 47-57.

[2] Коваленко Л.П. Понятие, основные черты и особенности правовых отношений в информационном праве. URL: http://jurnal.org/articles/2013/uri57.html

поширення інформації, інформаційних продуктів і інформаційних ресурсів, на які поширюється юрисдикція держави. Тим самим автор робить відому термінологічну помилку, визначаючи дефініцію терміна через подібний термін.

В цілому в інформаційному праві внаслідок використання напрацьованих підходів у загальній правовій науці складається практично загальне розуміння природи і змісту правовідносин в інформаційній сфері. Але тільки в частині суспільних відносин, об'єктом яких є інформація в процесі її обороту (створення, розповсюдження, використання, зберігання та знищення). Інформаційно-інфраструктурні відносини, тобто суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням обороту інформації, у багатьох дослідників випадають з поля зору. Однак розуміння того, що цілий пласт суспільних відносин, що мають місце в інформаційній сфері та які не охоплюється класичними визначеннями інформаційних правовідносин, обумовлює наявність теоретичних спроб заповнити цю прогалину.

Наприклад, у своїй роботі Д. А. Котіков встановлює, що оскільки відомості та комунікація розрізняються як об'єкти інформаційних правовідносинах, слід розрізняти види інформаційних правовідносин по об'єкту: предметні (об'єкт – відомості) і комунікативні (об'єкт – комунікація)[1]. При цьому він, посилаючись на роботу Є. В. Єрмішина[2], спирається на твердження про те, що комунікація – інший об'єкт, ніж відомості: це поняття "не включає в себе змісту повідомлення, що передається,а має на увазі лише процес його передачі".

В. А. Копилов, не уточнюючи об'єкта інформаційних правовідносин у своєму визначенні, при їх класифікації відносив до них, крім пов'язаних з оборотом інформації, наступні суспільні відносини, що:

– виникають при створенні та використанні інформаційних систем, їх мереж, засобів забезпечення;

– виникають при створенні та застосуванні засобів і механізмів інформаційної безпеки[3].

Або іншими словами, В. А. Копилов при цьому описує суспільні відносини, які забезпечують оборот інформації, тобто ті які нами відносяться до інформаційно-інфраструктурних.

Аналіз змісту різноманітних інформаційних процесів в інформаційній сфері, наукової літератури та численних дефініцій, даних різними авторами, дає можливість сформулювати такі характерні особливості правовідносин в інформаційній сфері:

1. Інформаційні суспільні відносини – це відносини між суб'єктами в процесі обороту інформації, тобто суспільні відносини у процесі створення, розповсюдження (передачі), зберігання, використання та знищення (утилізації) інформації.

---

[1] Котиков Д.А. Коммуникативные информационные правоотношения: доступ к информации и доведение информации / *Информационные ресурсы России*. 2012. № 2. С. 86-103.

[2] Ермишина Е.В. Международный обмен информацией: правовые аспекты. Москва: Международные отношения, 1988. 144 с.

[3] Копылов В.А. Информационное право. Москва: Юристъ, 2002. С. 122.

2. Інформаційно-інфраструктурні суспільні відносини – це відносини між суб'єктами в процесі забезпечення обороту інформації, тобто суспільні відносини, що пов'язані із:

– особливостями життєвого циклу існування (функціонування) суб'єктів інформаційної інфраструктури як юридичних осіб;

– наданням інформаційних послуг і виконанням інформаційних робіт у процесі створення, розповсюдження (передачі), зберігання, використання та знищення (утилізації) інформації;

– виробництвом і використанням інформаційних технологій і ресурсів, з використанням обмежених ресурсів;

– забезпеченням інформаційної безпеки.

3. Інформаційні та інформаційно-інфраструктурні суспільні відносини можуть бути простими автономними або частиною складних за складом суспільних відносин.

4. Юридична природа інформаційних та інформаційно-інфраструктурних суспільних відносин визначається природою інформаційного права.

5. Інформаційні та інформаційно-інфраструктурні суспільні відносини регулюються нормами інформаційного законодавства.

Суб'єкти правовідносин в інформаційній сфері – це суб'єкти права, які мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Суб'єктивні права і юридичні обов'язки в інформаційній сфері реалізуються методами правового регулювання приватного і публічного права (в цьому автор поділяє точку зору К. І. Бєлякова[1])[2].

Використовуючи виявлені особливості, дамо визначення терміну "інформаційні правовідносини" – це інформаційні та інформаційно-інфраструктурні суспільні відносини, що регулюються нормами інформаційного права і виникають у процесі обороту інформації, тобто в процесі її створення, розповсюдження (передачі), зберігання, використання та знищення (утилізації), а також у процесі забезпечення обороту інформації між суб'єктами, з суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, що реалізуються методами правового регулювання приватного і публічного права.

Сформульована дефініція терміна "інформаційні правовідносини" дозволяє ввести в науковий обіг інформаційно-інфраструктурні відносини, які мають місце в процесі забезпечення обороту інформації. Тим самим отримують своє логічне місце в теоретичних дослідженнях питання правого регулювання суспільних відносин, що пов'язані з функціонуванням елементів інформаційної інфраструктури. Це представляється досить важливим, оскільки правові проблеми формування, управління і регулювання інформаційної інфраструктури, а також таких її окремих елементів як телекомунікації, телебачення, засоби масової інформації, "електронного" уряду, "електронної" медицини, дистанційного навчання, "елек-

[1] Беляков К.И. Управление и право в период информатизации. Монография. Київ: изд-во "КВІЦ", 2001. С. 152.

[2] Баранов А.А. Информационная инфраструктура: проблемы регулирования деятельности. Київ: ТОВ "Видавничий дім Дмитра Бураго", 2012. С. 128.

тронної" торгівлі, систем електронного документообігу вимагають своєї систематизації та вирішення, що найбільш раціонально здійснювати в рамках інформаційного права.

У теорії права проблематиці визначення об'єкта правовідносин завжди приділялася особлива увага. У результаті тривалої дискусії сформувалися дві основні теорії об'єкта правовідносин: моністична (теорія єдиного об'єкта) і плюралістична (теорія множинності об'єктів). Яскравими виразниками ідей моністичного підходу є О. С. Іоффе, який вважав, що об'єкт правовідносини – людська поведінка, діяльність або дії людей[1], а також Ю. К. Толстой[2], який стверджував, що об'єктом правовідносини можна визнавати лише майбутнє, тобто можливу поведінку суб'єкта.

На думку С. С. Алексєєва, об'єктами правовідносин виступають явища (предмети) матеріального і духовного світу, тобто різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, здатні задовольняти потреби суб'єктів[3]. Це визначення, по суті, є квінтесенцією змісту плюралістичної теорії об'єкта правовідносин, яку розвивали С. Ф. Кечек'ян, В. Н. Протасов, О. Ф. Скакун, Н. І. Матузов, Є. В. Єрмолаєва, А. Є. Юріцін, А. С. Бондарєв. Слід визнати вірним висновок О. В. Зайчука і Н. М. Оніщенко про те, що багато хто з авторів, намагаючись знайти оптимальне та адекватне рішення і відповісти на загальне питання: що таке об'єкт правовідносин? висловлюють не тільки відмінні точки зору, а й ті, які доповнюють одна одну.

Н. І. Матузов, вважаючи, що об'єктом правового відношення виступає те, на що спрямовані суб'єктивні права та юридичні обов'язки його учасників, іншими словами, те, заради чого виникає саме правовідношення, дав розгорнуте визначення множинного об'єкта правовідносин, до якого він відносить:

– матеріальні блага (речі, предмети, цінності);

– нематеріальні особисті блага (життя, честь, здоров'я, гідність, свобода, безпека, право на ім'я, недоторканність людини);

– поведінка, дії суб'єктів, різного роду послуги та їх результати;

– продукти духовної творчості (твори літератури, мистецтва, живопису, музики, скульптури, а також наукові відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції – все те, що є результатом інтелектуальної праці);

– цінні папери, офіційні документи (облігації, акції, векселі, лотерейні квитки, гроші, приватизаційні чеки, паспорти, дипломи, атестати тощо)[4].

До цього переліку А. Є. Юріціним додаються ще й результати поведінки учасників правовідносин (це наслідки, до яких призводить те чи інше діяння)[1].

---

[1] Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1949. 143 с.

[2] Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1959. 87 с.

[3] Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т., Т. 2. Москва: "Юрид. лит.", 1981. 360 с.

[4] Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2001. 776 с.

Гранично широке визначення дають О. В. Зайчук і Н. М. Оніщенко, вважаючи, що об'єкти правовідносин настільки різноманітні, наскільки різноманітні правовідносини, що регулюються правом[2], при цьому вони погоджуються з конкретизацією об'єкта правовідносин, що надана Н. І. Матузовим.

Досить раціонально підійшов до проблеми Б. А. Кормич, який визначив в якості об'єкту інформаційних правовідносин документовану або публічно оголошену інформацію про події та явища у сфері політики, економіки, культури, охорони здоров'я, а також у соціальній, екологічній, міжнародній та інших сферах[3]. По суті справи, це дещо трансформована моністична позиція.

В. Н. Протасовим об'єкт правовідносин визначено як явище зовнішнього світу, здатне задовольнити інтерес правомочної особи, що виступає у вигляді речі, послуги, продукту духовної творчості або особистого нематеріального блага, заради якого і діють суб'єкти правовідносин у рамках своїх юридичних прав і обов'язків[4].

Слід зауважити, що методологічно визначення, що надане В. М. Протасовим, є більш змістовним і продуктивним для подальшого використання. Але при цьому необхідно уникати надмірної перевантаженості дефініцій. Саме такий підхід буде використаний нами надалі при формулюванні відповідних дефініцій.

Звернемо увагу на іншу проблему у визначенні об'єкта правовідносин. Іноді правовідносини, об'єктом яких виступає, наприклад, режим доступу або використання інформації, відбуваються з метою задовольнити потреби або інтереси не тільки суб'єктів цих правовідносин, як про це, каже А. В. Міцкевич, який стверджував, що тільки суб'єкт правовідносин може бути зацікавленою стороною[5], а й з метою задоволення потреб чи інтересів третіх осіб. Наприклад, вимоги перевіряючих органів про необхідність розміщення конкретної інформації, про діяльність органу виконавчої влади на сторінках веб-сайту є правовідносинами, результати яких задовольняють інтереси третіх осіб. До подібних правовідносин належить їх більша частина, яка регулюється нормами, що носить публічно-правовий характер.

Згідно з класичною теорією правовідносин, яка базується на жорстко однозначному визначенні конкретних об'єктів, суб'єктів і суб'єктивних прав і обов'язків, без втрати її стрункості та логічності, не можна визнати наявність якихось третіх невизначених суб'єктів. Тому в теорії права виникла дискусія про доціль-

---

[1] Юрицин А.Е. Объекты правоотношений: монистический и плюралистический подходы исследования проблемы. Кадровое обеспечение региональной экономики и управления: правовое поле, проблемы и перспективы : материалы конф. / Сибирская Ассоциация Непрерывного Образования, 2007. URL: http://www.sano.ru/publik/Fev_konf/37.doc

[2] Тедеев А.А. Теоретические основы правового регулирования информационных отношений, формирующихся в процессе использования глобальных компьютерных сетей: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва, 2007. 58 с. URL: https://istina.msu.ru/dissertations/63823316/

[3] Кормич Б.А. Информационное право. Харків: БУРУН и К., 2011. С. 56.

[4] Протасов В.Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: вопросы и ответы. Москва: Новый Юрист, 1999. 240 с.

[5] Общая теория права: учебник для юридических вузов / под общ. ред. А.С. Пиголкина. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 1998. 384 с.

ність введення поняття абсолютних, статусних, базових, вихідних, первинних правовідносин, що покликані виконувати функцію загально регулятивних правовідносин[1]. Ряд дослідників не підтримували таку точку зору, проте сучасні реалії практики правового регулювання та розвитку правової науки привели до ситуації поступового визнання правильності введення поняття загально регулятивних правовідносин. Для інформаційної сфери це виправдовується наявністю досить великої кількості правових норм, що носять публічно-правовий характер.

Прихильницею плюралістичного напряму в теорії правовідносин З. Г. Криловою справедливо стверджується, що в якості об'єкта правовідносини виступає поведінка його суб'єктів, спрямована на досягнення юридичних наслідків[2].

Цілком обґрунтовано В. К. Бабаєв робить висновок про те, що іноді метою правовідносин є результат поведінки – "багато правовідносини і встановлюються заради того, щоб шляхом поведінки осіб домогтися певного результату, в цьому випадку не сама поведінка буде об'єктом правовідносини, а саме результат поведінки"[3]. Також і В. В. Копейчиков відносить до об'єкта правовідносин крім дій суб'єктів правовідносин, також і результати їх діяльності[4].

У роботі, присвяченій дослідженню об'єкта інформаційних правовідносин, Л. П. Коваленко стверджує, що до основних елементів таких правовідносин належить поведінка (дія, бездіяльність) суб'єктів при здійсненні ними інформаційних правовідносин (наприклад, придбання виключних прав, передавання майнових прав, купівля-продаж інформаційних об'єктів, тиражування та розповсюдження інформаційних об'єктів та інші аналогічні дії)[5]. Крім того, що автор вводить до складу об'єкта правовідносин поведінку їх суб'єктів, вона показує, що це поведінка стосується не тільки обороту інформації, а й процесів, пов'язаних із забезпеченням цього обороту.

Об'єктивні дані свідчать про те, що реальна поведінка суб'єктів правовідносин не завжди відповідає змісту його форми, тобто правової норми. Пояснюючи це явище, В. А. Кодавбовіч і В. А. Кучинський вважають, що найбільш вірно і теоретично обґрунтовано розглядати в якості форми правовідносини тільки суб'єктивні права та обов'язки його сторін, які чітко визначають рамки можливої і належної їх поведінки, що становить реальний зміст суспільних відносин між ними[6]. Цей висновок видається вірним, оскільки поведінка суб'єктів суспільних відносин є проявом волі конкретних індивідуумів, вільних в прийнятті рішень та

---

[1] Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2001. 776 с.

[2] Основы права: Учебник / З.Г. Крылова, Э.П. Гаврилов, В.И. Гуреев и др.; Под ред. З.Г. Крыловой. Москва: Высш. шк., 2000. 400 с.

[3] Теория государства и права: Учебник / Под ред. В.К. Бабаева. М.: Юристъ, 2003. 592 с.

[4] Правознавство: підручник / За редакцією В.В. Копєйчикова, А.М. Колодія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 748 с.

[5] Коваленко Л.П. Об'єкт інформаційних правовідносин. *Право і безпека*. 2012. № 5. С. 78-83.

[6] Кодавбович В.А., Кучинский В.А. Содержание правоотношений: права и обязанности или поведение сторон? *Юридический журнал*. № 2. 2007. С. 47-51.

у своїх вчинках. Вони можуть бути і протиправними в конкретних правовідносинах, коли суб'єктами цих правовідносин не виконуються їх права або обов'язки.

З іншого боку, О. П. Копиленко в якості об'єкта правовідносини визнає тільки: матеріальні – предмети матеріального світу, предмети споживання, нерухомість, предмети домашнього вжитку, твори мистецтва тощо; нематеріальні – духовні цінності, морально-психологічний стан людини тощо[1]. На аналогічній позиції наполягає і О. Ф. Скакун, який вважає, що до об'єкта правовідносин можна віднести тільки предмети матеріального світу, послуги виробничого і невиробничого характеру, продукти духовної та інтелектуальної творчості, особисті немайнові блага[2].

Автор фундаментальної монографії з теорії правовідносин Р. О. Халфіна стверджує, що форма правовідносини (норма права – *авт.*) впливає на зміст суспільних відносин, не тільки закріплюючи певні акти, вчинки, дії або бездіяльність в якості прав і обов'язків, а й обумовлюючи відповідність, логічний зв'язок всього комплексу актів поведінки, всієї лінії поведінки з встановленими правами та обов'язками[3]. У цій же роботі Р. О. Халфіна більш однозначно сказала, що оскільки все, що стосується особистих благ, послуг і прав складає зміст правовідносини, остільки сюди відноситься все сказане з приводу включення в об'єкти права поведінки або матеріального змісту відносин[4].

Дійсно, юридичний зміст правовідносин встановлює юридичні права та обов'язки, які можуть бути реалізовані тільки за допомогою певної поведінки їх суб'єктів або через певні дії цих суб'єктів. Більше того, юридичні права і обов'язки найчастіше можуть вважатися реалізованими тільки в тому випадку, якщо досягнуто цілком певний конкретний результат. Або іншими словами, абстрактна модель правомірної поведінки суб'єктів правовідносини, обумовлена конкретними юридичними правами та обов'язками, може вважатися реалізованою в конкретному випадку тільки тоді, коли досягається результат, який може бути сприйнятий як належний і відповідний заданій абстрактної моделі.

Незважаючи на недостатність певної стрункості в теоретичних положеннях різних послідовників плюралістичного підходу, слід зазначити, що поділяючи думку багатьох авторів, саме цю теорію будемо вважати найбільш близькою до реалій правового регулювання. Ґрунтуючись на плюралістичному підході, сформулюємо наступне визначення: об'єкт правовідносин – це матеріальні та нематеріальні блага, які задовольняють потреби та інтереси як суб'єктів цих правовідносин, що діють в рамках своїх юридичних прав і обов'язків, так і інших суб'єктів, і виступають у вигляді: речі, документів, продуктів духовної творчості, особистого нематеріального блага, послуг, робіт та їх результатів, результатів поведінки та дії.

---

[1] Копиленко О.П., Мозговий Л.І. Правознавство. Київ: Професіонал ВД, 2007. 400 с.

[2] Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

[3] Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. Москва: Юридическая литература, 1974. С. 110.

[4] Там само. С. 215.

В якості основи для теоретичної характеристики об'єкта правових відносин в інформаційній сфері, як окремому випадку загальної теорії правовідносин, нами також обраний плюралістичний підхід.

Дотримуючись такого ж підходу, Д. В. Огородов пропонує вважати об'єктом правових відносин в інформаційній сфері або певну інформацію, або безпосередньо пов'язаний з інформацією результат поведінки учасника правовідносин (надання, одержання, нерозголошення інформації тощо). Або іншими словами, правовідносини в інформаційній сфері він пропонує визначати як врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають з приводу інформації або юридично значимих результатів дій (бездіяльності) з інформацією (передача, отримання, нерозголошення тощо)[1].

На думку Д. А. Ловцова особливі об'єкти інформаційних правовідносин дозволяють виділити їх в особливий рід правовідносин[2]. До таких особливих об'єктів він відносить інформаційно-правовий режим і пов'язану з ним інформаційну діяльність в інформаційній сфері. Далі Д. А. Ловцов наводить еклектично складену класифікацію інформаційних правовідносин, що складається з чотирьох підкласів у сфері: засобів забезпечення інформаційної безпеки особистості, суспільства і держави; ЗМІ; засобів автоматизації та ЕОТ; засобів телематіки. Навіть при поверхневому аналізі видно, що ця класифікація, віддаючи деяку данину питанням інформаційної інфраструктури, не охоплює цілі пласти реальних правовідносин в інформаційній сфері, наприклад: правовідносини, пов'язані із створенням, розповсюдженням (передачею) і зберіганням інформації.

У той же час слід звернути увагу на позицію Д. А. Ловцова щодо інформаційно-правового режиму. Дійсно, на перший погляд, здається, що, наприклад, встановлення правового режиму обмеження доступу до конкретних ви-дів інформації не охоплюється класифікацією об'єктів правовідносин, запропонованої С. С. Алексєєвим (різноманітні матеріальні і нематеріальні блага, здатні задовольняти потреби суб'єктів), і являє собою щось особливе. Але якщо простежити діалектичний зв'язок встановлення правового режиму обмеження доступу до інформації, то виявиться, що це робиться в інтересах конкретних суб'єктів з метою уникнути певної шкоди від несанкціонованого використання такої інформації.

Недостатньо стрункo і логічно визначають інформаційні правовідносини М. А. Лапіна, А. Г. Ревін і В. І. Лапін. Виступаючи як би з плюралістичних позицій, вони стверджують, що реалізація прав і обов'язків суб'єктів інформаційного правовідношення може бути пов'язана не тільки з їх поведінкою і діями (правомірними чи неправомірними), а і з речовими правами або продуктами творчої діяльності, а також з особистими нематеріальними благами (наприклад, при охо-

[1] Огородов Д.В. Правовые отношения в информационной сфере: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва, 2002. 25 с.

[2] Ловцов Д.А. Информационные правоотношения: особенности и продуктивная классификация / *Информационное право*. 2009. № 1. С. 3-6.

роні честі і гідності громадян, захисту конфіденційної інформації тощо)[1]. Але надалі автори непослідовно заявляють, що об'єктом інформаційно-правових відносин є дії сторін (учасників правовідносин), а предметом правовідносин - інформація в різній формі і вигляді.

У рамках дослідження суб'єкта правовідносин у сфері засобів масової інформації Р. С. Свистовичем також була обрана плюралістична концепція об'єкта правовідносини, яка допускає існування безлічі об'єктів[2]. Дотримуючись плюралістичного підходу, В. М. Боєр і О. Г. Павельєва висловлюють досить спірну ідею, згідно з якою в якості об'єкта інформаційних правовідносин інформація може виступати як[3]:

– товар у процесах її створення, зберігання та використання, передачі та розповсюдження;

– джерело для прийняття рішень;

– джерело отримання знань при освіті та вихованні в процесах здійснення конституційного права на освіту;

– засіб сповіщення суспільства про події та явища (через ЗМІ) у порядку здійснення конституційного права на інформацію;

– засіб звітності про діяльність юридичних і фізичних осіб (податкова звітність, бухгалтерська звітність, статистична звітність тощо);

– засіб реалізації прав і свобод особистості через надання відомостей про особу різним структурам (право на життя, право на житло, право на медичну освіту; право на виховання, право на працю тощо);

– засіб, за допомогою якого реалізуються певні цілі (отримання прибутку, залучення клієнтів тощо).

В інформаційній сфері до об'єкта правовідносин відповідно до раніше сформульованим його визначенням доцільно віднести ті об'єкти правовідносин, з приводу яких вони виникають в процесі обороту інформації, тобто при створенні, поширенні, використанні, зберіганні та знищенні інформації, або в процесі забезпечення цього обороту, тобто які виникають в інформаційній інфраструктурі. Тому для інформаційної сфери в якості об'єкта інформаційних правовідносин визначимо наступне[4].

1. Матеріальні блага – речі (інформаційні продукти, особисті папери, документи тощо).

При цьому інформаційними продуктами можуть бути твори літератури, мистецтва, живопису, музики, книги, журнали, кіно-, відео- та фотоматеріали, аудіо твори, наукові відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції, результати

---

[1] Лапина М.А. Информационное право: учеб. пособие под ред. И.Ш. Килясханова. Москва: *Закон и право*, 2004. 335 с.

[2] Свистович Р.С. Правове регулювання інформаційних відносин у сфері масової інформації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України. 2011. 24 с.

[3] Боер В.М. Информационное право: учеб. пособие. Ч. 1 / Санкт-Петербург: ГУАП, 2006. 116 с.

[4] Баранов О.А. Об'єкт правовідносин в інформаційному праві / *Інформація і право*. 2013. № 3(9). С. 58-64.

інформаційних робіт і послуг, аналітичні звіти, звіти про проведені дослідження, у тому числі наукові, статистичні звіти тощо.

Слід зауважити, що визнання інформації (інформаційних продуктів) в якості речі, що відбулося в практичній діяльності де факто, вимагає і юридичного визнання шляхом зміни правової доктрини. Крім того, таке визнання дозволяє також уникнути такого штучного утворення, як "продукти духовної творчості" або "результати інтелектуальної праці". Це дасть можливість підійти до правового регулювання суспільних відносин, що пов'язані з інформацією будь-якого виду, з єдиних доктринальних позицій.

Під особистими паперами розуміються документи, фотографії, щоденники, інші записи, особисті архівні матеріали фізичної особи, які є його власністю.

В якості документа можуть виступати цінні папери, векселі, розписки, сертифікати (грошові), розрахункові чеки, ліцензії, паспорта, дипломи, атестати тощо.

2. Нематеріальні особисті блага – право на свободу слова, право на інформацію, право на захист персональних даних, авторське право, право інтелектуальної власності тощо.

3. Поведінка і дії суб'єктів правовідносин в інформаційній сфері, а також результати поведінки і дій.

З урахуванням вищесказаного визначимо наступним чином термін "об'єкт інформаційних правовідносин" – це матеріальні та нематеріальні блага, які задовольняють потреби та інтереси як суб'єктів цих правовідносин, що діють в рамках своїх юридичних прав і обов'язків, так і інших суб'єктів, і виступають у вигляді: інформаційних продуктів, особистих паперів, документів, особистого нематеріального блага, послуг і робіт, а також їх результатів, результатів поведінки і дії в процесі обороту інформації або забезпечення цього обороту.

Розглядаючи суб'єктний склад інформаційних правовідносин Е. Н. Трубецькой відзначав, що суб'єктом права називається кожний, хто здатний мати права незалежно від того, чи користується він ними в дійсності чи ні[1]. З іншого боку В. К. Бабаєв вважає, що суб'єктами правовідносин (права) є учасники правовідносин, що мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки[2]. При цьому до суб'єктів відносяться фізичні особи, організації та соціальні спільноти, де соціальні спільноти – народ, нація, населення певного регіону чи населеного пункту, трудовий колектив. Цікавий підхід В. К. Бабаєва до визначення організацій, до яких він відносить державні та недержавні організації, російську державу в цілому. При цьому він виявляє непослідовність в тому, що відносить до недержавних організацій державні підприємства[3]. Що ж до держави, як суб'єкта правовідносин, то це цілком очевидна юридична фікція, так як державу представляють уповноважені на те органи державної влади в кожному конкретному випадку.

[1] Трубецкой Е.Н. Лекции по энциклопедии права / Е.Н. Трубецкой. Москва, 1909 // Allpravo.Ru. 2005. URL: http://www.allpravo.ru/library/doc108p/instrum4439/item4473.html

[2] Там само. С. 417.

[3] Там само. С. 418.

Через необхідність враховувати в якості суб'єктів правовідносин міста, райони та інші територіальні одиниці, виборчі округи, громадські об'єднання В. В. Лазарєв вводить поняття колективних суб'єктів[1]. Вищого ступеня узагальненості визначення суб'єктів (учасників) правовідносин надає В. С. Нерсесянц – це суб'єкти права, які мають правоздатність, дієздатність і деліктоспроможність, що передбачені нормою права[2]. При цьому він вважає, що суб'єктами права є всі адресати права, тобто всі ті, хто перебуває під дією права, визнається ним як абстрактна правова особа, можливий носій прав і обов'язків, – вільні індивіди, господарюючі утворення, громадські та релігійні організації, окремі державні органи і держава в цілому.

О. Ф. Скакун в якості суб'єктів правовідносин пропонує визначити такі: індивідуальні суб'єкти (фізичні особи); колективні суб'єкти (юридичні особи); держава та її структурні одиниці; соціальні спільноти – народ, нація, етнічні групи, громадяни виборчого округу тощо[3].

Низка вчених присвятила свої дослідження вивченню суб'єктів правовідносин в інформаційній сфері. Так Д. А. Ловцов вважає, що за суб'єктами інформаційні правовідносини принципово не відрізняються від інших правовідносин, оскільки суб'єктами інформаційного правовідношення вважаються її правосуб'єктні учасники – носії суб'єктивних юридичних прав (уповноважені) та обов'язків (правозобов'язані), якими можуть бути[4]:

– індивіди: громадяни, іноземні громадяни, особи без громадянства, особи з подвійним громадянством;

– організації (державні: органи держави, державні установи та підприємства, держава; недержавні: громадські об'єднання; господарські організації, релігійні конфесії тощо);

– соціальні спільноти (народ, нація, населення, трудовий колектив).

Досить лаконічне визначення суб'єктів інформаційних правовідносин дають В. М. Боєр і О. Г. Павельєва. До цих суб'єктів науковці відносять особи, які беруть участь у створенні, перетворенні, передачі та розповсюдженні, отриманні та споживанні інформації, насамперед, творців, виробників, володарів чи споживачів інформації, яких у свою чергу підрозділяють на[5]:

– індивідуальні суб'єкти – фізичні особи, що приймають участь в інформаційному процесі (обороті інформації – створенні, передаванні, користуванні);

– колективні суб'єкти – юридичні особи, незалежно від форм власності та організаційно-правових форм.

---

[1] Общая теория права и государства: учебник / Под ред. В.В. Лазарева. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 1996. С. 186.

[2] Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. Москва: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. С. 511.

[3] Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

[4] Ловцов Д.А. Информационные правоотношения: особенности и продуктивная классификация / Информационное право. 2009. № 1. С. 3-6.

[5] Боер В.М. Информационное право: учеб. пособие. Ч. 1. Санкт-Петербург: ГУАП, 2006. 116 с.

М. А. Лапіна та інші вважають, що суб'єктом інформаційно-правових відносин називається той, хто наділений інформаційними правами та обов'язками, в тому числі[1]:

індивідуальні суб'єкти – (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які наділені правами та обов'язками в інформаційній сфері;

колективні суб'єкти – органи державної влади та місцевого самоврядування, підприємства та установи різних форм власності, а також громадські об'єднання, що наділені інформаційними правами та обов'язками виступати у відносинах з іншими суб'єктами як єдине ціле, персоніфіковано.

Ґрунтуючись на моделі інформаційної сфери, Л. П. Коваленко виділяє основні групи суб'єктів інформаційних правовідносин[2]: виробники, або творці, інформації, в тому числі автори; власники інформації (інформаційних об'єктів); споживачі інформації. Такий підхід повністю збігається з підходом, який подав у своїй роботі В. А. Копилов[3].

У ст. 4 Закону України "Про інформацію" в якості суб'єктів інформаційних відносин зазначені: фізичні особи; юридичні особи; об'єднання громадян; суб'єкти владних повноважень.

Недоліком всіх вище наведених формулювань терміна "суб'єкти інформаційних правовідносин" є те, що не враховано іноземні держави або міжнародні організації, які відповідно до законодавства України можуть виступати суб'єктом суспільних відносин, що регулюються нормами інформаційного права.

Таким чином, до кола суб'єктів інформаційних правовідносин, які регулюються нормами інформаційного права, можна включити практично всі фізичні особи, всі юридичні особи, всі органи державної влади та місцевого самоврядування, громадські та політичні організації. Крім того, цілком очевидно, що до таких суб'єктів можна віднести міжнародні організації, іноземні держави, іноземних громадян та іноземних юридичних осіб.

Тому до суб'єктів інформаційних правовідносин, що регулюються інформаційним правом, відносяться:

– фізичні та юридичні особи України;

– особи без громадянства;

– громадські та політичні організації України;

– органи державної влади та місцевого самоврядування.

Крім того, до суб'єктів інформаційних правовідносин, за умови, якщо однією з сторін цих відносин виступають громадяни або юридичні особи України, органи державної влади та місцевого самоврядування України, слід віднести також:

– іноземні фізичні та юридичні особи;

– міжнародні організації та іноземні держави.

---

[1] Лапина М.А. Информационное право: учеб. пособие под ред. И. Ш. Килясханова. Москва: *Закон и право*, 2004. 335 с.

[2] Коваленко Л.П. Суб'єкти інформаційних правовідносин / Ученые записки Таврического нац. унив-та им. В.И. Вернадского. Сер. "Юридические науки". Том 25(64). 2012. № 2. С. 376-379.

[3] Кодификация российского частного права / Под редакцией Д.А. Медведева. Москва: Статут, 2008. 164 с.

"Покарання завжди повинне орієнтуватися
не на минуле, а на майбутнє, тому що воно
є вираження не гніву, а обережності"
Луцій Анней Сенека

РОЗДІЛ 2.
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Відомо, що найбільш активними та ефективними соціальними регуляторами є мораль і право. В тих галузях відносин, де необхідні спеціальні форми примусу та гарантії здійснення певного порядку, від імені держави діють правові норми, що регулюють поведінку та відношення людей і соціальних громад у різних формах їх реалізації. Право, як і саме життя, є живим організм, що розвивається – системою. Розвиток цивілізацій, укладів, формацій у соціальному організмі суспільства породжує різні кшталти діяльності, обумовлює їх трансформацію, зміну, відмирання та появу. Воно прямує за цими процесами і робить своїм предметом уваги адекватні тому чи іншому історичному часу стосунки людей.

Так, проблеми захисту життя сприяли виникненню кримінального права. Проблеми охорони, користування власністю індивідів і юридичних осіб, держави із загальної системи права виокремили цивільне право та систему його модифікації в різноманітні періоди історії окремих країн. Розвиток трудових відносин в епоху капіталізму породило трудове право. Погрози, що виникли у зв'язку з варварським ставленням людини до природи, зумовили створення екологічного права тощо.

Революційні перетворення в розвитку суспільства на сучасному етапі обумовлені інтеграцією низки вихідних елементів розуму людини та вже досягнутих результатів еволюції земної цивілізації. У їх числі – енергетика думки та слова, можливості їх вираження в різних формах і відображення на різних носіях, рівень розвитку математики, кібернетики, техніки та сучасних інформаційних технологій. Комбінація цих елементів інтелектуального і технологічного розвитку суспільства на перетинанні XX – XXI століть створило передумови для переходу на зовсім інший рівень цивілізації – інформаційне суспільство. У період інформатизації та глобалізації людства інформаційні технології стають масово доступними і поширюються на всі галузі діяльності людини. Це перетворило інформацію та усе, що пов'язане з її обігом, як зі специфічним об'єктом інтересів особистості, суспільства та його структур, в особливий предмет діяльності і соціальних відносин. Саме ці причини обумовили виділення "інформаційної діяльності" у предмет правових відносин.

В той же час, інформаційні ресурси та знання, як породження інтелекту в різноманітних формах матеріального та нематеріального виразу, наразі має колоса-

льний потенціал впливу на свідомість людини. Інформаційні ресурси, виражені в певних формах сприйняття, можуть бути використані як засіб для формування суспільної думки, виховання, управління та організації, з одного боку, а з іншого – як спосіб морального руйнування особистості, скоєння правопорушення и навіть злочину. Іншими словами, інформаційний вплив може мати як позитивний, так і негативний характер залежно від цілей і засобів його використання. Саме ця властивість робить такі можливості ефективною соціальною зброєю, породжуючи проблему специфічних правопорушень та інформаційної безпеки, що не дозволяє поставити її поряд із вже "освоєними" правом предметами регулювання, диктує необхідність виділення інформаційної сфери, як особливого предмету, а відносини у цій сфері – інформаційні відносини, як об'єкта, що потребують уваги правової науки і практики, у самостійну галузь права – інформаційне право.

2.1. Відповідальність як соціокультурний феномен

На сучасному етапі переходу на нову стадію розвитку – від індустріального до інформаційного, процесу інформатизації українського суспільства в умовах глобалізації міжнародних відносин актуалізується роль і значення відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері, яка здійснює функцію регуляції поведінки індивіда відповідно до вимог суспільства. На часі відповідальність набуває провідної ролі в політичних, духовно-ідеологічних та інших відносинах, у тому числі інформаційних, її удосконалення є необхідною умовою суспільного розвитку.

Людство на сучасному етапі розвитку проголосило однією з найважливіших цінностей свободу, яка передбачає, зокрема, подолання залежності не тільки від природи, але й часто від держави, моралі і навіть від соціуму, який визначає цінності і норми поведінки. Таке відчуження людини від суспільства неминуче призводить до атомізації соціуму, а потім, можливо, і до його розпаду, у зв'язку з тим, що суспільство здатне існувати лише за умови наявності у окремих індивідів і в різних соціальних груп солідарних цілей, очікувань і потреб, на сторожі яких стоїть взаємна відповідальність.

Володіючи набагато більшими технічними можливостями та знаннями, аніж це було можливо в усі попередні епохи, наш світ не тільки не позбувся проблем, але й помітно збільшив їх кількість. Суспільство досягло такої технологічної могутності, яка може поставити під загрозу існування як самого людського роду, так і всієї планети. В умовах таких ніким і нічим не обмежених загроз і можливостей лише відповідальність як наріжний принцип побудови соціальних відносин може стати тим вирішальним фактором, який дозволить суспільству не тільки розвиватися, але й просто бути, існувати. Таким чином, сьогодні, у принципово нових умовах існування суспільства, роль і значення відповідальності повинні бути переосмислені і переоцінені, а сама ця проблема повинна зайняти центральне місце в сучасному соціогуманітарному знанні.

Філософами, культурологами, соціологами, політологами, економістами зазначається факт дестабілізації соціальних систем на різних рівнях у масштабі планети, що проявляється у певному занепаді ролі національних держав і національних культур, у кризі індивідуальної, етнічної, громадянської ідентичності, атомізації суспільства, в нестабільності ціннісних систем тощо, що, на нашу думку, також доводить необхідність дослідження проблеми відповідальності у сучасному світі. Глобальні зміни, що відбуваються, призвели до появи абсолютно нових соціокультурних реалій, які володіють негативним "розхитуючим" потенціалом. Серед них – глобалізація, у тому числі глобалізація культури, індивідуалізація суспільства, перетворення масової культури в домінуючу культурну форму, розвиток цінностей суспільства споживання, поширення екранної віртуальної культури тощо. Сучасний етап розвитку характеризується також руйнуванням культурних традицій, девальвацією національних ціннісних систем і побудовою нових на базі цінностей західного світу, а також глобальною кризою відповідальності[1].

Сучасне суспільство перебуває на такому етапі розвитку, коли процеси, які відбуваються в культурі, економіці, політиці та інших сферах, носять глобальний характер, а рішення, що приймаються на одному континенті, неминуче провокують відгук і трансформацію на іншому. Світ характеризується максимальним ступенем взаємозалежності всіх елементів, чи то держав, економік, соціальних груп, чи то окремих осіб. Людство досягло найвищого рівня технологічного розвитку, який дозволяє не тільки змінити зовнішній вигляд світу за лічені години, а й знищити саму планету. Такі нічим і ніким необмежені за фактом можливості, вимагають переглянути існуюче ставлення до категорії відповідальності, оскільки лише відповідальність здатна стати тим принципом існування суспільства, який забезпечить безпеку і сталий розвиток як окремих його членів, так і суспільства у цілому.

Феномен відповідальності – явище соціально-історичне, яке з'являється як результат виникнення й розвитку суспільних відносин і як характеристика відносин між особистістю, соціальною групою і суспільством у цілому. З одного боку, суспільство як система продукує комплекс норм, цінностей, вимог, об'єднаних в єдину систему, а з іншого – особистість зобов'язана сприйняти, засвоїти і згодом відтворити ці норми й цінності. Тобто, відповідальність передбачає співвіднесення поведінки особистості (соціальної групи) з відповідністю вимогам, що пред'являються суспільством. Таким чином, відповідальність як соціокультурне явище зароджується разом з суспільством, а як філософська категорія і категорія культури відповідальність з'являється набагато пізніше.

Філософське осмислення сутності відповідальності почалося ще античними філософами. Глибоке і всебічне висвітлення проблема відповідальності отримала в етиці Аристотеля, який досліджував об'єктивні й суб'єктивні передумови відповідальності, зумовлені прагненням людей до загального блага й чесноти.

[1] Дзьобань О.П., Мануйлов Є.М. Бінарна опозиція "свобода-відповідальність" в інформаційному суспільстві: до постановки проблеми / *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія: Філософія. Харків: Право, 2016. № 1 (28). С. 15-26.

Джерело дій людини знаходиться в ній самій. Згідно з точкою зору Аристотеля, розум і совість в душі у людини дозволяють їй здійснювати "справедливі" вчинки і нести відповідальність за них, тобто бути розсудливою; розсудлива людина прагне до справедливості – міри в різних своїх прагненнях і бажаннях. При цьому, людина надходить неправосудно або правосудно тільки тоді, коли здійснює вчинки по своїй волі, якщо ж має місце насильство, то людина не може нести відповідальність за свої дії. Філософ виходить насамперед із моральної відповідальності людини перед суспільством і державою; її совість, "правосудність" і чеснота мають моральний характер і можуть бути вихована за допомогою розумних і справедливих законів: "Може бути, тому, хто бажає робити людей – багатьох чи небагатьох – кращими, приділяючи увагу їх вихованню, треба постаратися навчитися створювати закони, якщо завдяки законам ми можемо стати добрими"[1].

Таким чином, Аристотель, не використовуючи саме поняття відповідальності, описував зв'язок між свободою волі і вибору з необхідністю відповідати за цей вибір. Кожна людина, з точки зору Аристотеля, сама вибирає, як їй вчиняти – добре чи ганебно – і відповідно до зробленого вибору, людину вихваляють або карають. Цікавим є той факт, що незнання за Аристотелем, не є причиною, за якою людину можна звільнити від необхідності відповідати за свій вибір, а навіть навпаки, в деяких випадках лише посилює її провину.

Аналогічні підходи до розуміння відповідальності можна простежити і в точках зору Ціцерона, Епікура та інших античних мислителів.

Таким чином, як стверджує І. Осипов, відповідальність в античній культурі може бути визначена як соціально-політична відповідальність розумного громадянина. Суб'єктивний же контекст відповідальності відступає на другий план і багато в чому опосередковується природним розумом, мораллю і правом. Цей стан моральної свідомості І.Осипов називає колективним "моральним інтелектуалізмом"[2].

Принципово нова парадигма відповідальності з'являється в епоху Середньовіччя. "З появою християнства акцент повністю переміщається з турботи про світ і пов'язаних з цим обов'язків на турботу про душу і її порятунок. У перші століття полярність цих двох підходів носила абсолютний характер: новозавітні послання сповнені закликів уникати публічності й політики, займатися своєю, суто приватною справою, піклуватися про власну душу"[3].

Відповідальність в епоху Середньовіччя виходить із принципу свободи волі віруючої людини (Августин Блаженний, Фома Аквінський)[4]. Зазначене уявлення

---

[1] Аристотель. Соч.: в 4 т. / пер. с древнегреч. Т. 4. Москва: Мысль, 1983. С. 291.

[2] Осипов И.Д. Парадигма ответственности в европейской философии // *Вестник СПбГУ*. Сер. 17. 2014. Вып. 2. С. 54.

[3] Арендт Х. Ответственность и суждение / пер. с англ. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2013. С. 211.

[4] Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. Ідея теократичного панування у вченні Августина Блаженного та її практичне втілення у середні віки / *Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил*. Соціальна філософія, психологія. Харків: ХУПС, 2007. Вип. 3(29). С. 30-38.

гранично суб'єктивує відповідальність і переносить її у "внутрішню людину" (Тертулліан), дозволяє виробити механізм самоцензури на основі почуття страху Божого й совісті. Зі свого боку і Церква на основі канонічного права контролює поведінку прихожанина.

Продовження цілісного осмислення відповідальності як філософської категорії відбувається лише в XVII-XVIII ст. представниками західноєвропейської філософської думки (Т. Гоббс, Дж. Локк). Точно так же, як і за часів Аристотеля, ними не вживається термін "відповідальність", але описується, по суті, одна з її граней. У раціоналістичній філософії Нового часу народжується нова парадигма відповідальності, яка може бути названа цивільно-правовою відповідальністю особистості (І. Осипов)[1]. В цей час збігаються два соціокультурних процеси: народження емансипованої, розумної й відповідальної у правовому відношенні особистості і становлення правової держави. В рамках секуляризації на перший план виходить значення віруючого розуму, який і формує концепт відповідальності, що отримав теоретичне вираження у філософії суспільного договору Т. Гоббса та Дж. Локка.

Так, Т. Гоббс міркував про необхідність дотримуватися громадянами законів і відповідати за їх недотримання та для практичного забезпечення цього обрати суверена. "… для встановлення загальної влади необхідно, щоб люди призначили одну людину або групу людей, які виявилися б їхніми представниками: щоб кожна людина вважала себе довірителем щодо всього, що носій загальної особи буде робити сам або змусить робити інших відносно загального миру й безпеки, і визнає себе відповідальним за це; щоб кожний підкорив свою волю й судження волі й судженню носія загальної особи"[2]. Він дає наступне визначення сутності держави, яке вже враховує категорію "відповідальність": "держава є єдиною особою, відповідальною за дії якої зробила себе шляхом взаємного договору між собою величезна кількість людей, для того, щоб ця особа могла використати чинність і кошти всіх їх так, як визнає за необхідне для їхнього миру й загального захисту"[3].

Дж. Локк вперше пов'язав відповідальність зі свободою, побачивши, що є щось, що обмежує безумовну свободу людини.

Кульмінаційним пунктом розвитку концепції цивільно-правової відповідальності є вчення І. Канта, який створив власну етику, основою якої стало поняття категоричного імперативу й обов'язку. Категоричний імператив – обов'язковий моральний закон, на який повинні орієнтуватися всі люди, незалежно від статусу, матеріального благополуччя. Обов'язок за І. Кантом – це примушення з боку морального закону вільної волі людини. Моральний закон у даному випадку не є породженням суспільства, а таким собі еталоном поведінки людини. І людина дотримується його лише, з одного боку, через тиск цього закону, а, з іншого – завдяки особистому обов'язку.

---

[1] Осипов И.Д. Парадигма ответственности в европейской философии / *Вестник СПбГУ*. Сер. 17. 2014. Вып. 2. С. 56.

[2] Гоббс Т. Левіафан Москва: Мысль, 2001. С. 119.

[3] Там само.

"Обов'язок" – категорія безпосередньо пов'язана з відповідальністю, хоча й має істотну відмінність від останньої. Обов'язок завжди має на увазі добровільне покладання особистістю на себе обов'язків. Обов'язок базується на внутрішньому спонуканні діяти у відповідності з моральними переконаннями. Головною інстанцією, яка контролює виконання обов'язку, стає совість, а гарантом – високий духовний рівень людини. Таким чином, за виконання чи невиконання обов'язку людина відповідає лише перед собою і своєю совістю. Відповідальність же буває як добровільною, так і набутою. Людина може добровільно покласти на себе будь-яку відповідальність за що-небудь, у цьому буде схожість з обов'язком. Але відповідальність може бути покладена на людину або набуватися нею в силу зміни статусу. Наприклад, з народженням дитини батьки відповідають за її долю, при вступі на посаду людина несе відповідальність за виконання посадових обов'язків і т.д. За виконання своїх обов'язків людина відповідає не тільки перед собою, а й перед суспільством. При цьому І. Кант, розмірковуючи про обов'язок, по суті, описував найвищу ступінь відповідальності – етичну відповідальність, де орієнтиром виступають не існуючі норми моралі, а ідеальний моральний закон.

Філософія Канта є теоретичною передумовою правової держави, суттю якої є утвердження принципу універсальної відповідальності людини, заснованої на її раціональному та вільному виборі й відповідальності за своє життя.

Макс Вебер також розглядає відповідальність в ракурсі етики, показуючи, що будь-яка людина існує в рамках двох систем координат, підпорядкованих концептуально різним етичним максимумам – "етики переконання" або "етики відповідальності". За логікою етики переконання, людина у своїх вчинках орієнтується на принцип повинності, але в результатах не схильна звинувачувати себе, винним виявляється будь-хто інший: людина, фатум і навіть Бог. Так М. Вебер пише: "Християнин вчиняє як належить, а щодо результату сподівається на Бога"[1]. Цій максимі М. Вебер протиставляє "етику відповідальності", в основі якої лежить усвідомлення людиною необхідності відповідати за будь-які наслідки своїх діянь, не перекладаючи провину за свої невдачі на інших. Етика переконання характерна для релігійної етики, де головним стає прагнення до досконалості, високі цілі і прагнення. Але досягти ідеалу неможливо, тому неможливо нести відповідальність. Етика відповідальності сприймає світ реальний в усіх його проявах, враховує всі недоліки нашого світу. У цьому світі людина сама вибирає цілі і способи їх досягнення, а також несе відповідальність за наслідки свого вибору.

У XX ст. розвивається нова парадигма відповідальності. Вперше в історії суб'єктами права й відповідальності згідно із законом стали всі люди незалежно від їх гендерних, расових, національних, релігійних і класових відмінностей. Значно розширилось і коло відповідальності, охопивши не тільки економічну, моральну і правову, а й культурну, екологічну відповідальність. Відповідаль-

[1] Вебер М. Избранные произведения. Москва, 1990. С. 695.

ність набуває темпоральності: з'являється розуміння того, що існує відповідальність за минуле і за майбутнє[1].

Екзистенціалісти, розглядаючи відповідальність, виходять з того, що бога немає, але є лише буття людини. Так, Ж. П. Сартр виходить з того, що спочатку людина, яка приходить у цей світ, не володіє особистісної сутністю. Вона – всього лише проект самої себе і її "існування передує сутності". Це означає, що людина, перш аніж визначитися, стати самою собою, повинна пройти чималий шлях, сконструювати свою сутність. Саме свободою вибору і можливістю приймати рішення людина відрізняється від усіх інших істот. Кожен має уявлення про те, яким він буде, має потенціал для досягнення цілей. Але людина стає лише тим, ким вона сам себе зробить, тому відповідальність за те, ким вона стала, несе тільки сама.

Ж. П. Сартр вперше вказав на те, що людина несе не тільки відповідальність за саму себе, а й за все людство, оскільки особистісний вибір завжди відображається на суспільстві: "Якщо, з іншого боку, існування передує сутності і якщо ми хочемо існувати, творячи одночасно наш образ, то цей образ є значущим для всієї нашої епохи в цілому. Таким чином, наша відповідальність є набагато більшою, аніж ми могли б припускати, оскільки поширюється на все людство"[2].

М. Хайдеггер пов'язує відповідальність зі свободою і з турботою. Свобода дана людині від народження, але, отримуючи свободу, людина приймає відповідальність за себе і за світ. Оскільки життя людини залежить від навколишнього світу, то вона повинна піклуватися про нього. Турбота і відповідальність стають умовою існування світу, хоча деякі люди прагнуть сховатися в "анонімному" колективному житті, відмовитися від власної волі, а значить і від відповідальності[3].

Відповідальність завжди була умовою свободи. Людина, звільнена від пут релігії, залишається один на один з реальністю, що вимагає постійного вибору, а також необхідністю відповідати за цей вибір, як перед собою, так і перед суспільством.

У XX столітті, проблема відповідальності потрапляє під пильну увагу не тільки філософів, але і вчених з різних галузей науки: соціологів, психологів, педагогів, юристів тощо і це пов'язано, в першу чергу, зі складністю і багатогранністю даного поняття, що, в свою чергу, визначає необхідність комплексного міждисциплінарного дослідження даного феномена, а також пояснює відсутність єдиної позиції про те, що є відповідальність, які її функції, структура.

На даний момент не існує єдиної дефініції цього терміна. Необхідно відзначити, що саме наявність такого великого семантичного поля, що включає такі різноманітні поняття, ознаки та елементи, призводить до того, що в сучасній

[1] Буященко В. Соціальна відповідальність: від дискурсу до практики / *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2017. № 1. С. 6-10; Діденко Л.В. Соціостудії: відповідальність / *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 17. С. 22-24; Фоменко А.М. Свобода та відповідальність особистості: дискурс сучасності / Стратегія розвитку України. 2017. № 1. С. 7-10.

[2] Сартр Ж.П. Экзистенцианализм – это гуманизм // Сумерки богов. Москва, 1990. С. 167.

[3] Хайдеггер М. Бытие и время. Москва, 1997. С. 158.

науці відсутня єдина позиція в розумінні суті відповідальності, а також розглядаються окремо різні ознаки і види відповідальності.

У психолого-педагогічній сфері відповідальність розглядається як базове особистісне утворення, де відповідальність виступає як сприйняття особистістю соціальних норм і вимог і оцінка поведінки особистості з точки зору моралі.

Близьким до розуміння відповідальності є розгляд даного феномена в етиці як моральної категорії.

Правовий підхід розглядає відповідальність з точки зору санкцій за порушення вимог суспільства, втілених у закони.

Найбільш широко даний феномен розглядається у філософії, де зроблені спроби розробити цілісний підхід до розуміння відповідальності, яка не тільки є характеристикою особистості, але і якісною характеристикою всіх суспільних відносин: в економіці, політиці, соціальній сфері, сфері міжособистісної комунікації і т.д.

Також були зроблені спроби визначити види і структуру відповідальності. Зазвичай, основними видами відповідальності вважають: політичну, правову, моральну (моральнісну), індивідуальну (персональну), колективну (суспільну), партійну, громадянську, сімейну і т.д., що дозволяє вести мову про відсутність цілісної класифікації даного феномена.

Є всі підстави стверджувати, що будь-яка відповідальність є соціальною, оскільки є породженням суспільства і можлива лише в суспільстві. Виходячи з цього, як правило, виділяють наступні види відповідальності: за характером відносин – соціально-економічна, правова, соціально-політична, етична (громадянська, сімейна, матеріальна відповідальність є окремими проявами значених видів відповідальності); за характером суб'єкта – індивідуальна й колективна (суспільна).

Необхідно відзначити, що такий розподіл є умовним. Так, складно уявити собі чисто економічну, правову або політичну відповідальність, оскільки в реальному житті всі види відповідальності тісно взаємопов'язані і взаємозумовлені.

Продовжуючи думку про соціальний характер відповідальності пошлемося на точки зору вітчизняних дослідників даної царини. Так, Н. Крестовська і Л. Матвєєва зазначають, що соціальна відповідальність – це ставлення суспільства до вчинків особи з погляду виконання нею соціальних норм. Вона зумовлюється необхідністю підпорядковувати, координувати та коригувати в процесі спільної діяльності дії кожного з діями інших, приватний інтерес погоджувати із загальним[1].

Соціальні ж норми здійснюють вплив на свідомість і поведінку людей, на відносини між ними через систему оціночного мислення. Тобто норма стає власне критерієм оцінювання: добре – погано; позитивно – негативно. Оцінка вже власне передбачає вибір: добре – потрібно; погано – не потрібно. З допомогою норм соціального характеру здійснюється оцінка вольових дій і наслідків дій людини. Система соціальних норм кожного суспільства містить успадковані від поперед-

[1] Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: елементарний курс. Харків: ТОВ "Одіссей", 2007. С. 333.

ніх поколінь оцінки "добра" і "зла", виражені у вигляді норм, інституцій. Соціальні норми – це стабільні узагальнені оцінки звичних для даного суспільства ситуацій, відносин, дій людей. Вони виражають ідеї, ідеали, інтереси, суперечності в суспільстві, в межах якого існують[1].

В. Копєйчиков вважає, що соціальні норми здійснюють нормативне регулювання поведінки суб'єктів шляхом встановлення діянь дозволених чи не дозволених, здійснюють визначення умов, за яких передбачуване діяння дозволяється або забороняється, визначаються суб'єкти, на яких за певних умов поширюється правило поведінки, що встановлені тією чи іншою нормою[2].

На думку С. Бобровник, соціальну відповідальність можна визначити як діалектичний взаємозв'язок між особою та суспільством, що характеризується взаємними правами та обов'язками з виконання приписів соціальних норм та покладенням різноманітних засобів впливу в разі її порушення[3].

Отже, соціальна відповідальність виникає тоді, коли поведінка індивіда має суспільне значення та регулюється соціальними нормами. У процесі розвитку суспільства складаються відповідні відносини між людьми у вигляді взаємних прав та обов'язків.

Соціальну відповідальність, цілком справедливо, визнають методологічною основою вироблення поняття відповідальності через аналіз співвідношення категорій свободи і необхідності. Відповідальність завжди пов'язана з необхідністю дотримання приписів, правил поведінки, підкорення, узгодження своїх вчинків з об'єктивними законами природи та суспільства. Зокрема, якщо немає необхідності у дотриманні будь-яких норм, приписів, то немає й відповідальності.

Зокрема, А. Плахотний зазначає, що категоріальний аналіз соціальної відповідальності передбачає розкриття діалектичного взаємозв'язку категорій свободи – необхідності – соціальної активності – діяльності – спілкування – способу життя. Потреба з'ясувати міру відповідальності людини за вчинки викликала філософську проблему співвідношення "вільної волі" і зумовленості, окрім волі, проблеми свободи і необхідності в поведінці людини. Проблема свободи виникла при вирішенні питання причинності і, зокрема, такого її особливого випадку, як вільна причина, тобто йшлося не про детермінацію явищ, яка походить від якихось сил природи, а бере початок у розумній, свідомій, цілеспрямованій діяльності людини, в її розумі та волі[4].

Варто враховувати, що кожна людина, кожне суспільство буде володіти своїм власним неповторним "малюнком" відповідальності, який буде залежати тільки від того, яка або які види відповідальності превалюють.

---

[1] Іванюк Р.В. Право, мораль, правосвідомість: сутнісні характеристики взаємодії // Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти. Матеріали XIII історико-правової конференції (Чернівці, 20-22 травня 2005 р.). Чернівці: Рута, 2005. С. 297.

[2] Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / За ред. В. В. Копєйчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2000. С. 145.

[3] Бобровник С.В. Юридична відповідальність // Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. С. 449.

[4] Плахотный А.Ф. Проблеми социальной ответственности. Харків: Вища школа, 1981. С. 14

Економічну відповідальність можна віднести до базового типу відповідальності, оскільки її можна співвіднести з матеріальними потребами як людини, так і суспільства, що забезпечують фізичне виживання. Індивідуальна економічна відповідальність передбачає обов'язок кожної дієздатної людини бути суб'єктом економічних відносин, брати участь в економічній діяльності (тобто приймати рішення і відповідати перед суспільством за їх наслідки), що як мінімальна вимога може виражатися в необхідності забезпечувати себе і задовольняти власні потреби.

Колективна економічна відповідальність у першу полягає у вимозі до соціальної групи або організації виробляти товари і послуги, необхідні для забезпечення матеріальних потреб суспільства.

Індивідуальна і колективна правова (юридична) відповідальність, як справедливо зазначає І. Морозова, ієрархічно знаходиться на наступному ступені і означає обов'язок (персональний або колективний) виконувати закони, ставитися до них як документально затверджених правил поведінки в суспільстві[1]. Тобто, даний вид відповідальності забезпечує стабільність функціонування соціальної системи в рамках існуючого правового поля.

Політична відповідальність з'являється тоді, коли людина, соціальні групи і суспільство готові не просто дотримуватися встановлених законів держави, а й бути причетними до управління власною державою. Індивідуальна політична відповідальність пов'язана з необхідністю брати участь у політичному житті країни і наявністю громадянської (активної або пасивної) позиції окремої особистості.

Колективна політична відповідальність передбачає необхідність соціальних груп, колективів, у тому числі політичних організацій, державних структур кожному на своєму рівні брати участь у розробці шляху розвитку держави; даний рівень відповідальності вимагає співвіднесення прийнятих рішень з благом суспільства і держави. При цьому індивід розділяє відповідальність за рішення, прийняті особами або структурами, наділеними повноваженнями ці рішення приймати.

Найвищим типом відповідальності є етична, оскільки вимагає не стільки зовнішнього дотримання норм і пристойності, скільки добровільного дотримання моральному закону, в цьому її подібність з обов'язком. Без етичної відповідальності суспільство приречене, оскільки лише вона наповнює істинним сенсом усі інші види відповідальності.

Етична (моральна) індивідуальна відповідальність передбачає наявність двох рівнів – внутрішнього і зовнішнього. Для внутрішнього рівня характерні аналіз індивідом власної поведінки і його співвіднесення з етичними суспільними нормами, правилами і цінностями. У даному випадку особистість відповідає перед внутрішнім "Я", перед власною совістю. Зовнішній рівень передбачає співвіднесення соціальною групою поведінки окремої особистості з встановленими етичними нормами і покарання в разі "аморальної" поведінки з точки зору конкрет-

[1] Морозова И.С. Кризис ответственности в контексте развития культуры информационного общества. Дис. канд. филос. наук. Москва, 2014. С. 27.

ного суспільства. Колективна етична відповідальність можлива як за колективні проступки, так і відповідальність колективу або соціальної групи за невідповідну поведінку окремої людини.

Ханна Арендт, розглядаючи проблему колективної відповідальності, зазначає: "Є дві необхідні умови колективної відповідальності: я повинен вважатися відповідальним за щось, чого не робив, і я повинен нести таку відповідальність в силу свого членства в групі (колективі), яке неможливо припинити добровільним актом з мого боку, тобто членства, вкрай несхожого на ділове партнерство, яке я завжди вільний припинити"[1]. Відповідальність цього роду завжди носить політичний характер і спільнота вважається відповідальною за те, що було зроблено від її імені. Опосередкована відповідальність за дії, яких ми не робили, за наслідки того, в чому немає нашої провини, є нашою платою за той факт, що ми живемо не самі по собі, а серед інших людей. І важливо те, що ця відповідальність має не тільки безособовий, але і особистісний характер[2].

Оскільки відповідальність пов'язана не тільки з необхідністю виконувати певні суспільні очікування, функції та прийняттям рішень, але й з обов'язком відповідати перед суспільством за ці рішення, то за характером санкцій можна виділити два основних типи відповідальності: етичну (моральну), юридичну (цивільну, адміністративну, кримінальну). Тобто, за невиконання взятих чи покладених на людину або соціальну групу обов'язків (що відповідає різним типам відповідальності за відносинами: економічній, правовій, політичній) можуть настати два типи вищезазначених санкцій. Так, безвідповідальна поведінка людини або колективу може спричинити різне за ступенем "тяжкості" покарання від громадського осуду до страти незалежно від того, якої сфери відповідальності воно стосується. Як приклад наведемо виключення за часів родоплемінних відносин з роду деяких порушників батьківської волі (що відповідає етичній відповідальності) з подальшим їх вигнанням з території проживання роду, що найчастіше (з урахуванням етапу розвитку суспільства) було рівнозначно страті. В даний час небажання виконувати вимоги батьків може спричинити громадський осуд або взагалі розцінюватися як прояв свободи особистості.

Виділення колективної відповідальності вимагає висвітлити два основні підходи до розуміння даного виду відповідальності. Умовно перший підхід можна позначити як індивідуалістичний (основним представником якого є Карл Поппер) і колективістський (Карл Маркс). Так, К.Поппер розглядає колективну відповідальність як сукупність індивідуальних відповідальностей, де індивідуальна відповідальність є ключовою. Якщо розглядати колективну відповідальність як суперпозицію множин (індивідуальностей), то залежно від конфігурації цих суперпозицій формуватиметься нова множина, яка зазнаватиме змін щоразу, як буде змінюватися кількість членів суспільства і те, як і яку саме відповідальність вони несуть. Дана концепція протиставляється концепції колективності в марксистській традиції, де групова відповідальність розподіляється між усіма члена-

[1] Арендт Х. Ответственность и суждение. Москва: Изд-во Института Гайдара, 2013. С. 207.

[2] Осипов И.Д. Парадигма ответственности в европейской философии / *Вестник СПбГУ*. Сер. 17. 2014. Вып. 2. С. 61.

ми суспільства. Кардинальна відмінність даних концепцій полягає у тому, що відповідальність "делегованих" суспільством завжди відповідає завданням суспільства в цілому, і передбачає наявність відповідальності, обумовленої і схваленої суспільством. У разі неможливості будь-яких членів суспільства (або цілої групи) виконувати покладені на них завдання (тобто нести відповідальність), відбудеться автоматичний перерозподіл обов'язків, що неможливо при індивідуалістському підході.

Цілком очевидно, що сучасному світі ці дві концепції повинні поєднуватися, тобто, в сучасному суспільстві повинні співіснувати колективна відповідальність як певна сукупність суспільних вимог і очікувань, яка б визначала вектор суспільного розвитку й індивідуального руху, а також максимізація індивідуальної відповідальності, яка б виявлялася в крайньому ступені готовності особистості відповідати за наслідки своїх рішень і дій, і яка б не дозволила колективній відповідальності перетворитися в "кругову поруку".

Наведемо коротку характеристику проявів феномена відповідальності в різних сферах життя суспільства.

Економічна відповідальність. Необхідно констатувати той факт, що економічна сфера в сучасному суспільстві є домінуючою по відношенню до інших сфер суспільних відносин. Це пов'язано, по-перше, з переорієнтацією суспільства з духовних цінностей на матеріальні, а по-друге, із звільненням основного елемента економіки – капіталу – від залежності від територій, праці, урядів, і, навпаки, з появою надлишкової залежності держав і членів суспільства від вільного капіталу, що стало можливо передусім завдяки розвитку інформаційних технологій. Домінування економіки призводить до того, що індивідуальна соціально-економічна відповідальність стає пріоритетною сферою відповідальності. Мірилом успішності особистості стає матеріальне благополуччя, а на зміну класовому або становому поділу приходить розподіл за фінансовою ознакою. Бідність стає з одного боку соціальним покаранням, а з іншого – основною оцінкою людського життя. Так все життя індивіда у сучасному суспільстві підпорядковане необхідності (уявній чи реальній) задовольнити максимально можливу кількість матеріальних потреб.

Основним суб'єктом колективної економічної відповідальності виступають організації, фірми або корпорації, оскільки саме вони в сучасному суспільстві виступають основними виробниками необхідних суспільству товарів і послуг. Основною метою будь-якої організації з точки зору класичної економічної теорії є саме задоволення потреб суспільства, а не отримання прибутку, а тим більше його максимізація. Очевидно, що на чільне місце сучасної економіки зводиться не реальна необхідність суспільства, а принцип максимізації прибутку, який вимагає постійного зростання споживання, а також пошуку механізмів підтримки рівня споживання. З урахуванням того, що та ж сучасна економічна наука констатує обмеженість матеріальних ресурсів, то ми можемо констатувати не просто занепад колективної економічної відповідальності, а факт колективної економічної безвідповідальності.

Політична відповідальність. Основною тенденцією у сфері політики в ІС є зниження ролі національної держави і окремих урядів, а також залежність внутрішньої ситуації фактично будь-якої країни від економічних і політичних трендів на міжнародній арені. Політичні рішення неминуче приймаються з озиранням на світову спільноту, а також з урахуванням необхідності утримати капітал і залучити додаткові інвестиції будь-яким легітимним способом, навіть за умови обмеження прав власних громадян. Девальвація держав і урядів призводить до зниження індивідуальної політичної відповідальності, головним доказом цього є падіння електоральної активності, а також зниження індексу довіри до власних урядів.

Таке ставлення до урядів і лідерів держав також є і показником стану колективної відповідальності. Саме на уряди і на політичних лідерів держав в першу чергу власними народами покладені права і обов'язки приймати рішення і визначати, як і яким чином буде розвиватися та чи інша країна, а отже і кожен член суспільства, який проживає на території конкретної країни. Це передбачає необхідність ретельного аналізу і зважування всіх прийнятих рішень і співвіднесення їх із суспільним благом, а також наявність максимального ступеня відповідальності за невірно ухвалені рішення. За фактом державні рішення, що приймаються на різних рівнях влади, є надзвичайно залежними від економічної й політичної світової ситуації, рівня морального розвитку конкретних особистостей, що володіють правом прийняття рішень. До того ж, в деяких випадках державна служба стає не обов'язком, а способом досягнення влади і особистого матеріального благополуччя, в цьому випадку всі рішення, прийняті даною категорією посадових осіб, мають на меті зміцнити власне становище, або положення вузької групи осіб, які б лобіювали інтереси, і рідко орієнтовані на благополуччя основного більшості громадян. У таких умовах національні держави й уряди (в силу об'єктивних чи суб'єктивних причин) змушені здавати свої позиції і приймати безвідповідальні рішення (тобто рішення не співвіднесені з благом суспільства). Таким чином, на індивідуальному і на колективному рівнях спостерігається криза політичної відповідальності.

Правова (юридична) відповідальність. У сучасному світі утвердилася підтримувана в першу чергу західними країнами ідея необхідності переходу держав у стадію розвитку, відповідну так званій правовій державі, тобто такій, де діє принцип верховенства права. Разом з тим, на сучасному етапі розвитку цивілізації необхідно відзначити факт невідповідності досягнутого рівня технічного розвитку і можливостей наявного правового поля (навіть у правових держав). Це проявляється у відсутності належного правового регулювання у новоутворених або сильно трансформованих сферах людської діяльності, наприклад, у кіберпросторі або у сфері міжнародних відносин. Наявність великої кількості лакун в існуючому законодавстві неминуче призводить до виключення з правового поля цілої низки відносин і переводить їх в розряд етичного регулювання, що не може не впливати на погіршення становища правової відповідальності. При цьому можна відзначити, що навіть у правових державах існує тенденція на

суб'єктивізацію правозастосування, особливо у випадку з міжнародним законодавством.

Етична (моральна) відповідальність. Дана відповідальність є базовою по відношенню до інших видів відповідальності, оскільки, як було показано вище, саме розвиток етичної відповідальності послужив джерелом появи економічної, правової і політичної відповідальності. До сьогодні етична відповідальність була одним з основних способів регулювання відносин між особистістю, соціальними групами і суспільством у цілому. Стабільність і стійкість соціальних систем безпосередньо залежали від рівня розвитку системи цінностей і моралі. Це, у свою чергу, вимагало від суспільства підтримки високого ступеня індивідуальної та колективної етичної відповідальності. В епоху ІС відбувається відхід від системи класичних цінностей, в основі якої лежали принципи гуманізму, історизму та раціоналізму, тобто віра в людину, її розум, прогрес. Нова система цінностей поступово переорієнтується на егоцентризм, плюралізм, поліваріативність, ірраціоналізм. Хаос, невизначеність, плюралізм стають базовими принципами існування будь-яких соціальних систем. Необхідно відзначити, що на даний момент ці дві системи цінностей співіснують, принаймні декларативно. З одного боку, суспільство продовжує звертатися до таких цінностей, як обов'язок, патріотизм, сім'я, дружба, духовність, любов і т.д., але з іншого – дедалі яскравіше простежується явне вихолощення традиційного сенсу вищезазначених цінностей, а також відсутність однозначної реакції суспільства на тенденцію підміни смислів. Так, нуклеарна сім'я поступово витісняється неповною сім'єю і гомосексуальними шлюбами, духовність – прагненням відповідати моді і брати участь у духовних практиках (християнських, буддиських, язичницьких і ін.), любов – сексуальністю, дружба – "взаємовигідним" спілкуванням. Відсутність адекватної й однозначної оцінки суспільства призводить до аксіологічного плюралізму й релятивізму в сучасному світі. Світ стає гранично утилітарним, гедоністичним, орієнтованим на матеріалізм і споживацтво в усіх сферах людських відносинах, що призводить до надегоцентрованості соціуму і кризи колективності. При цьому егоцентрованість безпосередньо пов'язана з утвердженням людини не як істоти духовної, а як у першу чергу біологічної[1].

У таких умовах етика й мораль перестають бути основними регуляторами суспільних відносин, що призводить до різкого зниження ролі етичної відповідальності (індивідуальної й колективної). Аксіологічний релятивізм призводить до того, що ані внутрішній, ані зовнішній рівень етичної відповідальності просто не здатні сформуватися, оскільки немає чітких рамок розуміння того, що для сучасного суспільства є благом, а що є злом. Це, у свою чергу, провокує розхиту-

[1] Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Інформаційне суспільство: морально-етичний дискурс / *Інформація і право*. Київ, 2014. № 1 (10). С. 16-25; Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. До проблеми морально-етичних аспектів інформаційного суспільства / *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків: Право, 2013. Вип. 5 (19). С. 104-114.

вання соціальних систем і зміну вектора соціального розвитку з порядку на хаос[1].

Всебічна криза відповідальності у поєднанні з глобалізацією призводить до того, що рішення, прийняті на рівні окремих держав, є в крайньому ступені безвідповідальними не тільки по відношенню до власного суспільства, а й по відношенню до інших держав.

Таким чином, основною тенденцією в ІС стає повсюдний відхід від відповідальності фактично на всіх рівнях її прояву, що дозволяє вести мову про асиметричність розвитку суспільства: при надзвичайно високому ступені технологічного розвитку в наявності деградація етики і моралі[2]. Це стає основною суперечністю, що продукує соціальні конфлікти різного штибу: від міжособистісних до міждержавних. Глобалізація, як процес, що супроводжує інформаційно-технологічну революцію, призводить до глобалізації безвідповідальної поведінки, а також до глобалізації наслідків такої безвідповідальності. При існуючих протиріччях і конфліктах є очевидним, що глобальна безвідповідальність стає не тільки загрозою окремим особистостям або соціальним групам, але й усім соціальним системам, а також планеті в цілому. Цілком очевидно, що ступінь відповідальності повинен бути прямо пропорційним можливостям (у першу чергу технічним) суспільства, що суспільству необхідно переглянути систему моральних цінностей, виробити механізми захисту, в основі яких повинен знаходитись принцип відповідальності. Цей принцип повинен мати на увазі максимізацію всіх видів і рівнів відповідальності, а також, з урахуванням взаємозалежності всіх елементів соціуму і залежності природи від дій людини, вироблення міждержавної етичної концепції, яка б визначила трансформацію економічних, політичних і правових відносин.

Як цілком справедливо стверджував свого часу Г. Берман: "як моральна необхідність знайти рівновагу між індивідуалізмом і комунітаризмом, так і політична необхідність знайти таку рівновагу в інтересах домінуючих інститутів у конкретному державному устрої повинні оцінюватися у світлі довготривалого історичного розвитку, коли такі моральні й політичні питання виникають. Прив-

---

[1] Дзьобань О.П., Лукашевич С.Ю. Соціально-політичне середовище як комплекс динамічних взаємодій порядку й хаосу / *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків: Право, 2012. Вип. 1(11). С. 159-167; Дзьобань О.П. Жданенко С.Б. Особистість і громадянське суспільство у проблемному полі синергетичної комунікації / *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків: Право, 2010. Вип. 5. С. 72-82; Дзьобань О.П., Грубов В.М. Загальна характеристика суспільства як системи: системний і синергетичний аспекти / *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків: Право, 2011. Вип. 10. С. 69-77; Дзьобань О.П. До проблеми критеріїв соціального розвитку з позицій соціальної синергетики // *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Київ: ВІР УАН, 2011. Випуск 54 (11). С. 218-222.

[2] Дзьобань О.П. Трансформація відповідальності особистості в інформаційному суспільстві // Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації: зб. наук. праць: за матер. міжнарод. наук.-практ. конф. 5-6 листопада 2014 р. У 2 ч.: Ч. 2. Харків: НТУ "ХПІ", 2015. С. 174-177.

несення довгострокової тимчасової перспективи у філософську та політичну аргументацію істотно змінює її характер"[1].

2.2. Юридична відповідальність, як особливий правоохоронний інститут системи права

Як різновид соціальної відповідальності, юридична відповідальність є засобом забезпечення та охорони соціальних відносин, які можуть бути порушеними внаслідок протиправної поведінки.

М. І. Козюбра юридичну відповідальність характеризує як "... передбачений законом обов'язок особи перетерпіти несприятливі для себе наслідки як майнового, так і не майнового характеру, вид і міра яких визначаються компетентним органом за результатами розгляду скоєного особою діяння, визначеного законом як правопорушення"[2].

О. В. Зайчук визначає "юридична відповідальність – це застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, засобів державного примусу, передбачених санкцією правової норми"[3].

Теорія юридичної відповідальності виокремилась у системі знань про соціальну відповідальність у XX ст. На той час сформувалося стійке її розуміння переважно в ретроспективному негативному аспекті, яке і зараз вважається традиційним для юриспруденції більшості країн пострадянського простору.

Сучасний правовий розвиток, утвердження верховенства права, підвищення рівня правосвідомості зумовили необхідність переоцінки співвідношення стимулюючих і примусових правових засобів. Тому вітчизняні вчені дедалі частіше наголошують на недооціненості ролі в правовому регулюванні позитивної ретроспективної відповідальності. Крім того, зростає значення перспективної відповідальності у праві, яка мотивує прагнення людини до правомірних вчинків, тоді як ретроспективна негативна виступає засобом стримування від протиправної поведінки або покаранням за неї.

Таким чином, юридичну відповідальність не можна зводити тільки до відповідальності за правопорушення (негативної відповідальності), виключаючи позитивну заохочувальну функцію. Разом із тим ретроспективність – її природна риса, оскільки юридична відповідальність – це заходи впливу на особу, передбачені правовими нормами за корисні чи шкідливі (небезпечні) вчинки.

Позитивна й негативна юридична відповідальність є певними "антиподами". Засоби і заходи позитивної й негативної юридичної відповідальності правом регламентуються по-різному. Негативна встановлюється за конкретні протиправні діяння особи, має чітке закріплення у правових нормах як виду й обсягу відповідальності, так і всієї процедури притягнення до неї. Позитивна юридична відпо-

---

[1] Берман Г.Д. Вера и закон: примирение права и религии / пер. с англ. Москва: Ad Marginem, 1999. С. 301.

[2] Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. С. 302.

[3] Зайчук О.В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права: Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 35.

відальність визначається узагальнено, передбачає лише певні види заохочень за заслуги в різних напрямах діяльності суб'єктів, повноважних приймати рішення щодо їхнього застосування, та загальні підстави прийняття таких рішень[1].

Оскільки єдиною підставою юридичної відповідальності є факт правопорушення, відповідні вчинки можуть бути кваліфіковані як протиправні лише за умови закріплення їх у відповідному законодавчому акті шляхом формування певного складу правопорушення.

Юридична відповідальність – важливий елемент правового регулювання суспільних відносин, суть якого полягає у цілеспрямованому впливі на поведінку особи за допомогою юридичних засобів, з метою упорядкування суспільних відносин, надання їм системності і стабільності, уникнення різких загострень соціальних конфліктів, втілення принципів соціальної справедливості, підвищення рівня цивілізованості та культури суспільства.

Природа юридичної відповідальності як соціального явища вирізняється динамічним характером, це процес, який складається з трьох стадій: встановлення, настання та реалізації. Встановлення відбувається шляхом проголошення та введення у дію законодавчих актів, якими визначаються характер, межі та умови реалізації юридичної відповідальності. Такі джерела правового регулювання у науці прийнято називати правовими підставами застосування даної відповідальності[2].

Настання юридичної відповідальності характеризується включенням особи на підставі спеціального правового акта у сферу суспільних відносин, які регулюються цим правовим інститутом. Головною вимогою, яка висувається до особи у цьому випадку, є наявність у останньої здатності та можливості виконувати ті чи інші функціональні обов'язки, реалізувати свої права, запобігати суспільно шкідливим наслідкам та нести відповідальність у разі їх настання.

Реалізація юридичної відповідальності полягає у тому, що особа, перебуваючи у межах певних правових відносин, вчиняючи правопорушення, підлягає заходам державного примусу згідно із встановленими правовими актами правилами і процедурами. В умовах правової держави при реалізації юридичної відповідальності мається на меті, зокрема, захист прав і свобод особи та належна охорона правопорядку. Адже рівень сталості та непорушності правопорядку в суспільстві та державі прямо пропорційно залежить від того, наскільки повно і точно реалізуються вимоги правових норм щодо здійснення юридичної відповідальності[3].

Застосовуючи заходи юридичної відповідальності, держава прагне досягти певного остаточного результату, який передбачений законодавством. За різних видів юридичної відповідальності можуть бути різні цілі, зокрема: вона забезпечує захист правопорядку, охорону існуючого ладу і суспільних відносин, у тому

---

[1] Тихомиров О.О., Мікуліна М.М., Іванов Ю.А. та ін. Теорія держави і права: навч. посіб. для підгот. фахівців з інформ. Безпеки / за заг. ред. Л.М. Стрельбицької. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. С. 222.

[2] Явич Л.С. Общая теория права. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. С. 278.

[3] Зелена О.В. Юридична відповідальність: природа, сутність та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: дис. ... канд. юрид. Наук: 12.00.01. Київ, 2007. С. 37-39.

числі шляхом покарання винного; юридична відповідальність сприяє вихованню громадян у дусі поваги до права; вона спрямована на відновлення соціальної справедливості; юридична відповідальність запобігає вчиненню нових правопорушень[1].

Іноді в юридичній літературі виокремлюється стадія юридичної відповідальності, яка є етапом остаточної констатації вини порушника прав особистості та визначення міри юридичної відповідальності. З цією метою компетентні органи перевіряють законність реалізації відповідальності на першому етапі й на основі зібраних доказів ухвалюють рішення у справі. Цей етап безпосередньо торкається сфери прав людини, оскільки тут рішення стосується не лише потерпілого, а й порушника. На цій стадії перевіряється: дотримання вимог закону у процесі притягнення особи до відповідальності; чи належить вирішення цієї справи до повноважень цього органу; чи є в діях особи склад правопорушення; чи достатньо зібрано доказів для ухвалення рішення у справі; чи правильно кваліфіковано правопорушення; чи враховані всі обставини справи та особливості особистості порушника[2].

Отже, для того щоб запобігти вчиненню особою правопорушень у майбутньому, потрібно примусовим заходам, які застосовуються до правопорушника, наскільки це можливо у кожному конкретному випадку, надати гуманістичного змісту і соціально корисної спрямованості. Саме гармонія суспільного буття ґрунтується на тому, що особа, яка вчинила правопорушення, потребує не тільки покарання, а передусім залучення до соціальних цінностей. У правовій державі члени громадянського суспільства повинні свідомо і добровільно дотримуватися правил поведінки, які містяться в правових приписах, оскільки право втілює в собі свободу більшості населення, його норми є загальнообов'язковими і спираються на підтримку держави в громадській думці.

Для всіх різновидів юридичної відповідальності спільними є наступні *ознаки*:

1. Підставою відповідальності є правопорушення як конкретний факт поведінки, юридична кваліфікація якого вміщена у законі. Ознаки правопорушення та санкції, що визначають засоби примусу за його вчинення, не підлягають звужувальному чи розширювальному тлумаченню. У процесі застосування відповідальності повинно бути доведено, що особа, яка притягнута до відповідальності, вчинила правопорушення, ознаки якого вміщені у законі. Цей вид відповідальності не може бути застосований за наміри, вислови, погрози чи вчинення моральних проступків. Чіткість підстав відповідальності у правовій сфері забезпечує її реальність, справедливість та законність. Правопорушення не завдає шкоди нормам закону, які продовжують діяти, поширюючись на всіх суб'єктів. Воно завдає шкоди охоронюваним державою правам, свободам та законним інтересам суб'єктів суспільних відносин.

2. Наявність правової основи, яку складають правові норми. Саме вони характеризують поведінку як протиправну та у санкції вміщують вичерпний перелік

[1] Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти). Київ: Атіка, 2003. С. 212.

[2] Басін К.В. Механізм реалізації юридичної відповідальності та права людини / *Часопис Київського університету права*. 2003. № 4. С. 9-14.

видів відповідальності та засобів, що можуть бути застосовані до порушника. Вказана норма права вміщається у документі, який має форму нормативно-правового акта, що виходить від органу публічної влади.

3. Наявність визначеного суб'єкта – фізичної чи юридичної особи, що в силу вікового та психічного стану може власноруч відповідати за вчинене. Тому такий суб'єкт повинен володіти певними характеристиками, а вчинене правопорушення має пов'язуватись із наявністю вини, тобто психологічним ставленням до скоєного. Саме це і визначає можливість покладення відповідальності та впливає на її види і форму.

4. Юридична відповідальність спирається на державний примус та пов'язується із досягненням певної мети – перевиховання, покарання правопорушника та поновлення порушених прав. Державний примус є специфічним впливом на поведінку людей, заснованим на організованій силі. Особливістю такого примусу є націленість на примусове виконання норм права, нормативна регламентованість його законом, наявність чітко встановлених меж та здійснення лише компетентними державними органами. Однак, потрібно пам'ятати, що державний примус є більш широким поняттям, ніж юридична відповідальність, оскільки він може здійснюватися різними способами, не пов'язаними з відповідальністю (наприклад, митний огляд багажу, стягнення аліментів та ін.).

5. Метою відповідальності є охорона правопорядку, що здійснюється шляхом примусового поновлення порушених прав, припинення протиправного стану чи покарання правопорушника. Дієвість цього інституту забезпечує реальну можливість безперешкодного здійснення суб'єктивних прав та можливість досягнення правового результату правомірною поведінкою суб'єктів суспільних відносин. Своєчасне застосування відповідальності забезпечує можливість перевиховання правопорушника та реалізацію виховної функції у суспільстві.

6. Відображається у настанні певних негативних наслідків для правопорушника, що мають особистий, майновий, організаційний характер. Юридична відповідальність є підставою виникнення у суб'єкта, винного у скоєнні правопорушення, додаткового обов'язку зазнати певних втрат відповідно до санкції норми права та рішення правозастосовчого органу держави.

7. Наявність особливої процесуальної форми покладення та реалізації відповідальності. Вона має нормативне закріплення та виявляється у наявності певних стадій відповідальності, кожна з яких має певне значення, межі та відповідає певним вимогам. Основними з них є виникнення юридичної відповідальності, вияв правопорушення; офіційне визнання правопорушення як підстави відповідальності актом компетентного органу; реалізація юридичної відповідальності.

Вказані ознаки юридичної відповідальності є обов'язковими і відсутність хоча б однієї з них свідчить про відсутність юридичної відповідальності та можливість застосування певного різновиду не правової соціальної відповідальності[1].

Розширюючи положення про мету юридичної відповідальності автори навчального посібника для підготовки фахівців з інформаційної безпеки відмічають,

[1] Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права: Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 35-36.

що "основна мета юридичної відповідальності як особливого правового інституту визначається загальною метою права – упорядкуванням суспільних відносин на основі загальнолюдських цінностей та ідеалів. Юридична відповідальність покликана втілювати у реальному житті ідеї правової рівності і справедливості, охороняти й захищати права та свободи людини, правовідносини і правовий порядок, забезпечувати стабільність правової системи в цілому. Досягнення такої мети забезпечується виконанням за допомогою інституту юридичної відповідальності особливих завдань правового регулювання щодо впливу на свідомість, поведінку людей та реагування на її наслідки. Основними завданнями юридичної відповідальності є запобігання порушенням правового порядку та відновлення порушеного правового становища"[1].

Безумовно, як засіб, спрямований на встановлення і підтримання правового порядку, юридична відповідальність виступає одним із головних механізмів і водночас однією з фундаментальних гарантій забезпечення безпеки сучасного цивілізованого суспільства.

Принципи юридичної відповідальності – це положення та ідеї, що мають законодавче закріплення та визначають самостійний і реальний характер відповідальності як засобу гарантування і охорони об'єктивного і суб'єктивного права та суспільного порядку.

Принципи юридичної відповідольності утворюють систему до якої О. В. Зайчук відносить:

Принцип законності забезпечує можливість визнання діяння правопорушенням лише за умови, якщо воно передбачене законом саме як протиправне; якщо цей закон набрав законної сили та його зміст є обнародуваним. Законність відповідальності виявляється в застосуванні міри відповідальності у межах та формах, установлених законом; у наявності процесуальних вимог застосування відповідальності; у можливості оскарження і спростування незаконних дій та рішень у процесі покладення відповідальності; у можливості недопущення зловживань і помилок при застосуванні матеріальних та процесуальних норм. Законність виявляється і в можливості покладення відповідальності на дієздатну особу. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що за загальним правилом юридична відповідальність у повному обсязі настає після досягнення особою 18 років. Однак за окремі різновиди правопорушень відповідальність настає раніше: кримінальна – з 14 років, адміністративно- та цивільно-правова – з 16 років. Окрім віку, для фізичних осіб важливим є психічний стан, який безпосередньо впливає на деліктоздатність. Для юридичних осіб відповідальність настає з моменту державної реєстрації. Важливим принципом відповідальності є відповідність правопорушення та покарання. Він забезпечує реалізацію положень Міжнародних пактів про заборону жорстоких нелюдських покарань, що принижують людську гідність. Відповідно до нього смертна кара є виключним засобом впливу, а позбавлення волі забезпечує можливість перевиховання та виправлення правопорушника. Змістом цього принципу є необхідність диференціації та узгоджено-

[1] Тихомиров О.О., Мікуліна М.М., Іванов Ю.А. та ін. Теорія держави і права: навч. посіб. для підгот. фахівців з інформ. безпеки / за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. С. 224.

сті покарань за різноманітні за ступенем небезпеки правопорушення. Ця вимога забезпечується шляхом чіткого визначення заборон та їх сприйняття суспільством як справедливих; можливістю визнання протиправними лише таких діянь, негативний характер яких може бути доведений засобами юридичного процесу та за які застосовуються засоби державного впливу.

Принцип справедливості забезпечує відповідність права в цілому та передбачених у ньому санкцій рівню соціальної справедливості суспільства. Моральність та справедливість характеризують рівень об'єктивності права, впливають на можливість добровільного виконання суб'єктами його положень, а справедливість санкцій вселяє віру у соціальну цінність юридичної відповідальності як засобу виправлення і перевиховання правопорушників та підтримання суспільного порядку. Справедливість досягається за умови дотримання в процесі покладення та реалізації юридичної відповідальності певних вимог.

Обґрунтованість відповідальності передбачає об'єктивне дослідження обставин справи, збирання та всебічну оцінку доказів, доведення наявності факту правопорушення до ступеня вини конкретної особи, визначення можливості застосування санкції, встановлення певної міри впливу відповідно до санкції норми та з урахуванням конкретних обставин справи і особистості правопорушника. Всі ці вимоги потребують письмового закріплення з обґрунтуванням особливостей кожної з них.

Принцип змагальності забезпечує справедливість процесу притягнення до відповідальності та захист прав звинуваченого. Його змістом є вимоги встановлення вини правопорушника органом держави; неможливість тиску на осіб; право відмовитись від дачі свідчень як на себе, так і на родичів, невинуватість особи до тих пір, поки її вину не буде доведено в установленому законом порядку та рішенням суду; можливість оспорювати як факт правопорушення, так і його правову оцінку.

Право на захист є важливим принципом юридичної відповідальності, оскільки закріплює її справедливість шляхом встановлення процесуальних прав притягнутого до відповідальності, які забезпечують можливість знати, в чому полягає звинувачення, оспорювати його, брати участь у дослідженні обставин справи, користуватися допомогою адвоката, оскаржити застосування запобіжних засобів, рішення у справі та порядок його виконання.

Невідворотність відповідальності забезпечує караність кожного факту вчинення правопорушення. Невідворотність відповідальності залежить від ряду факторів. Це і ефективна робота правоохоронних органів, їх компетентність; підготовленість органів, що застосовують санкції; обов'язкова і своєчасна реєстрація факту правопорушення; порушення справ за кожним фактом правопорушення. Важливе значення має наявність досконалого законодавства, що не дозволяє окремим суб'єктам порушувати чи ігнорувати закон. Якщо за певне діяння має настати застосування засобів державного примусу, то без законних підстав ніхто не може бути звільненим від відповідальності та покарання за жодних умов. Основними факторами, що забезпечують реальність та ефективність цього принципу, є досконалість процесуального законодавства; компетентність правоохорон-

них та судових органів; загальна політична ситуація, що сприяє чи, навпаки, створює умови для боротьби з правопорушеннями, а також ступінь довіри населення правоохоронним органам та державі у цілому. Своєчасність відповідальності означає можливість притягнення правопорушника до відповідальності протягом строку давності. Це певний строк, упродовж якого здійснюється пошук правопорушника з метою його покарання. Якщо ж винний визначається після завершення цього строку, то відповідальність до нього не застосовується. Ця позиція законодавця відповідає основній меті юридичної відповідальності – забезпечення суспільного порядку та злагоди, а не покарання суб'єкта, який уже став на шлях виправлення і не скоїв повторно правопорушення. Необхідно також зазначити, що в деяких випадках строк позовної давності не передбачається. Це стосується особливо небезпечних злочинів проти людини та людства.

Принцип гуманізму забезпечує можливість повного чи часткового звільнення від застосування санкції у випадку добровільного відшкодування збитків, щиросердного каяття, коли порушник своєю поведінкою довів факт виправлення; у випадку тяжкої хвороби тощо. Засоби впливу, що застосовуються до порушника, не повинні принижувати його гідність та порушувати його права. Цей принцип визначає загальну спрямованість права на забезпечення суб'єктивних інтересів та засновується на конституційному визнанні прав та інтересів людини вищою соціальною цінністю.

Принцип доцільності виявляється у досягненні мети юридичної відповідальності шляхом відповідності обраної щодо правопорушника міри впливу, індивідуалізації засобів покарання залежно від ступеня суспільної небезпеки скоєного, особливостей особи правопорушника та обставин скоєння правопорушення. Доцільність виявляється і в наданій законом можливості державному органу обрати з передбаченої санкцією норми найбільш доцільну в конкретних умовах міру впливу.

Індивідуалізація покарання надає можливість забезпечити покладення відповідальності на винну особу та несення цієї відповідальності нею особисто. Реалізація цього принципу зумовлює необхідність персонального визначення суб'єктів правопорушення, нормативного закріплення переліку обставин, що поліпшують і обтяжують відповідальність, та чіткого визначення правового статусу всіх суб'єктів права. Відповідальність за винні діяння забезпечує врахування ступеня усвідомлення особою неприпустимості своєї поведінки та спричинених нею негативних наслідків. Невинна особа не може бути притягнута до відповідальності. Винність правопорушника доводиться у різних галузях порізному. Так, у межах кримінального права чинний принцип презумпції невинуватості забезпечує покладення тягаря доказування на Юридична відповідальність спеціальні органи і до доведення цієї вини судовими органами особа вважається невинною. У сфері цивільних правовідносин діє протилежний принцип, і особа вважається винною, доки не доведено зворотне. В цій же галузі діє принцип відповідальності без вини (наприклад, відповідальність власника джерела підвищеної небезпеки).

Принцип правової регламентованості забезпечує законність, справедливість та індивідуальність відповідальності. Він здійснюється шляхом чіткого визначення видів, форм та засобів відповідальності у санкціях матеріальних норм; закріплення ознак, складу та різновидів правопорушень нормами галузевого законодавства, нормативне визначення підстав юридичної відповідальності, чітке визначення процедури встановлення правопорушення та розслідування умов його скоєння і закріплення процесу призначення відповідальності, а також її реалізації[1].

М. І. Козюбра надає своє, більш стисле бачення (але зазначаючи, що цей перелік не є вичерпним), відносини до принципів юридичної відповідальності принципи, які є складовою верховенства права:

– правова визначеність підстав, наслідків, юридичної відповідальності; прав та обов'язків як осіб, які притягаються до юридичної відповідальності, так і осіб, які уповноважені здійснювати таку діяльність;

– законність підстав юридичної відповідальності;

– невідворотність юридичної відповідальності;

– рівність всіх перед законом та судом;

– однаковий підхід до осіб, які вчинили однакове правопорушення;

– індивідуалізація юридичної відповідальності;

– неможливість притягнення до юридичної відповідальності двічі за одне і те саме правопорушення;

– недопустимість притягнення до юридичної відповідальності за діяння, яке на час вчинення не визнавалося законом як правопорушення[2].

Мета, завдання і принципи юридичної відповідальності конкретизуються в її функціях – основних напрямах впливу на суспільство й особу, що відображають призначення юридичної відповідальності в системі правового регулювання та суспільному житті загалом.

До функції юридичної відповідальності вчені відносять:

"*Репресивно-каральна* (деякі автори називають її штрафною)[3] функція свідчить про те, що юридична відповідальність є уособленням негативної реакції держави на скоєне правопорушення; це акт покарання від імені держави та засіб запобігання нових правопорушень. Покарання реалізується або шляхом зміни правового статусу порушника завдяки обмеженню його прав та свобод, або ж шляхом покладення на нього доповнюючих обов'язків. Однак, покарання не є самоціллю відповідальності, оскільки вона не повинна принижувати правопорушника чи бути жорстокою. Основним призначенням відповідальності є реалізація функції запобігання (превенції) правопорушень. Вона покликана забезпечити формування у правопорушника мотивів щодо дотримання законів, поваги

[1] Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права: Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 296-299.

[2] Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. С. 307.

[3] Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум, 2001. С. 435; Комаров С.А., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. Москва: Издат. группа НОРМА-ИНФРА, 1999. С. 360.

до прав інших суб'єктів. Застосування відповідальності є доказом невідворотності покарання і тим самим – засобом запобігання можливим правопорушенням як винним суб'єктом, так і оточуючими.

Правопоновлююча функція протистоїть формальному покаранню винного та спрямована на забезпечення порушеного інтересу і поновлення порушених протиправною поведінкою суспільних відносин. Як правило, ця функція характеризує майнову відповідальність. Стягнення збитків з правопорушника компенсує втрати потерпілої сторони та поновлює її майнові права. Ця функція націлена також на примусове виконання невиконаних обов'язків.

Виховна функція спрямована на формування у суб'єктів потреби правомірної поведінки та усвідомленого ставлення до наданих прав і покладених обов'язків. Ця функція сприяє зміцненню у громадян віри у справедливість, у захист належних їм прав і свобод, підвищує рівень правової культури громадян, правову дисципліну та активність у сфері права. Виховна функція має дві форми – загальнопревентивну, що націлена на виховання у громадян поваги до закону, та спеціальнопревентивну, що націлена на перевиховання самого правопорушника.

Деякі автори, окрім традиційних, виокремлюють сигналізаційну (інформативну)[1] функцію, змістом якої є визначення моделі поведінки, що суперечить інтересам суспільства і держави та характеризується як протиправна; аналіз засобів впливу на правопорушників та визначення змісту і особливостей конкретних видів відповідальності"[2].

Сучасна правова доктрина орієнтує на виконання інститутом юридичної відповідальності передусім правозахисних, виховних та інформаційних функцій. Надання пріоритету каральним функціям свідчить про порушення принципу гуманізму у правовому житті, підміну права насильством, що не припустимо ні з яких міркувань. Тож у розвиненому в правовому сенсі суспільстві сама можливість застосування примусових заходів юридичної відповідальності створює значно більший організаційний ефект, ніж безпосереднє їх здійснення.

Наявність мети, функцій юридичної відповідальності, її заснованість на системі принципів свідчить про самостійний характер цієї категорії, яка має теоретико-правовий та практично-правовий характер, забезпечуючи порядок у суспільстві.

Будучи особливим правоохоронним інститутом усієї системи права, юридична відповідальність використовує комплекс специфічних заходів і засобів. Їхнє поєднання зумовлюється юридичною природою правопорушення або відповідністю певній галузі права, що, зокрема, визначає й основні *види юридичної відповідальності*.

В юридичній літературі класифікацію видів юридичної відповідальності прийнято здійснюють за галузевою ознакою, поділяючи її на: конституційну, кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, трудову (дисциплінарну) тощо. Але

---

[1] Теория государства и права: учебник / Под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. Москва: НОРМА-ИНФРА. 1998. С. 421.

[2] Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права: Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 299-301.

такий підхід не охоплює видів відповідальності, які можуть існувати в межах однієї галузі, та не враховує того факту, що та сама, наприклад, дисциплінарна відповідальність притаманна не тільки трудовому праву.

Дуже актуальним щодо інформаційних правопорушень, уявляється погляд М. І. Козюбри, який наводить більш сучасну класифікацією, хоча, за словами самого автора, не позбавленою недоліків, основану на розподіл видів юридичної відповідальності за критерієм її настання при порушенні норм *приватного* або *публічного права*. Поділ системи права на дві підсистеми зумовлений різним характером публічних та приватних відносин, які регулюються правом. В публічних відносинах переважає субординація, а в межах приватних – координація. Відповідно, в публічному праві переважають імперативні правові норми, а в приватному – диспозитивні. Звичайно, цей поділ є умовним, дві підсистеми інтегровані між собою, проте підстави настання, процедура притягнення до відповідальності, її конкретний прояв будуть залежати від того, норми публічного чи приватного права були порушені.

Так, одним із різновидів юридичної відповідальності є застосування заходів публічно-правового характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Видами такої відповідальності держави за невиконання своїх обов'язків можуть бути конституційні та міжнародно-правові заходи. Так, Конституція України зобов'язує державу відшкодовувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями її органів чи посадових осіб, що визнані неконституційними.

Міжнародно-правові заходи (санкції) до держави будуть проявом міжнародної відповідальності за порушення норм міжнародного права. Також на державу, крім іншого, можуть бути покладені зобов'язання із відшкодування шкоди як своїм громадянам, так і іншим державам.

Різновидами санкції до держави із відшкодування шкоди у міжнародному праві є *реституція* та *репарація*. Іншим різновидом юридичної відповідальності в публічно-правовій сфері регулювання слід назвати *конституційно-юридичну відповідальність*, передбачену Конституцією України, за дії та бездіяльність державних органів, органів місцевого самоврядування їх посадових і службових осіб. Держава також може бути суб'єктом конституційно-юридичної відповідальності за невиконання своїх обов'язків. Як приклад, М. І. Козюбра наводить зобов'язання держави щодо виконання нею судових рішень, які винесені та невиконані державними підприємствами, установами та організаціями. Порядок виконання таких зобов'язань зафіксовано у Законі України "Про гарантії держави щодо виконання судових рішень"[1].

Проте необхідно розмежовувати конституційно-юридичну і конституційно-політичну відповідальність. Остання не є різновидом юридичної відповідальності, оскільки настає за порушення не юридичних, а політичних норм, без наявності визначеного нормою права складу правопорушення. Так, різновидами заходів

[1] Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України від 05.06.2012 № 4901-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 17. Ст. 158. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4901-17

конституційно-політичної відповідальності є: дострокове припинення повноважень ВР України; відставка КМ України тощо[1].

Підкреслимо, що саме зазначений вченим розподіл правовідносин на *приватно-правові* та *публічно-правові* є властивим інформаційному праву, як комплексній галузі права. Тому розглядаючи інформаційно-правову відповідальність, слід зазначити, що вона є, якби мовити, універсальною з тієї точки зору, що притаманна як публічному, так і приватному праву.

Іншими різновидами юридичної відповідальності є *дисциплінарна, адміністративна* та *кримінальна* відповідальність. Незважаючи на те, що ці види відповідальності настають із різних підстав у різних галузях права, вони мають і спільні риси. По-перше, для діянь, за які настають ці види відповідальності, характерний високий ступінь суспільної небезпеки, тому законодавець в Україні виокремив ці види відповідальності, закріпивши у Конституції України норму, відповідно до якої підстави настання такої відповідальності можуть визначатися лише законом. По-друге, притягнення до такої відповідальності можливе винятково за рішенням компетентного органу або посадової особи, яка має закріплені у законі відповідні повноваження.

Так, *дисциплінарна відповідальність* настає за дисциплінарні проступки, які може скоїти особа при виконані взятих на себе або покладених на неї, трудових, службових, професійних та інших обов'язків, пов'язаних із дотриманням дисципліни. Цей різновид відповідальності застосовується при порушенні норм не лише трудового права, дисциплінарну відповідальність можуть понести і військовослужбовці у разі порушення військових статутів, судді – за порушення норм судочинства, адвокати – за порушення адвокатської етики, особи, засуджені до позбавлення волі, за порушення дисципліни у закладах, де відбувають покарання тощо.

Варто зазначити, що дисциплінарна відповідальність є універсальною з тієї точки зору, що притаманна як публічному, так і приватному праву. Так, трудове законодавство, яке належить до приватного права, передбачає можливості настання дисциплінарної відповідальності у разі невиконання або неякісного виконання працівником своїх обов'язків, передбачених трудовим договором. Найбільш вагомою дисциплінарною санкцією в такому випадку є звільнення з роботи.

Більш високий ступень суспільної небезпеки діянь, які кваліфікуються як адміністративні, кримінальні проступки або злочини, зумовлюють те, що попередження, виявлення та притягнення винних у їх здійсненні до відповідальності належить до правоохоронної сфери діяльності держави, тобто до публічної сфери правовідносин. Це, в свою чергу, визначає особливості правозастосовного процесу накладення такої відповідальності. Якщо до дисциплінарної відповідальності особа може бути притягнена безпосередньо рішенням керівного органу підприємства, установи, організації тощо, де вона служить, працює, то до адміністративної чи кримінальної відповідальності можна притягнути виключно че-

[1] Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / За ред. В.В. Копєйчикова. С. 310-311.

рез прийняття правозастосовного рішення компетентним органом або судом, який не пов'язаний відносинами підпорядкування з особою, яка притягається до відповідальності. Притягнення до цих видів юридичної відповідальності відбувається у визначеній законом процесуальній формі. Сторонам забезпечуються відповідні права: відкритість розгляду; змагальність обвинувачення та захисту; можливість збирати та надавати докази; можливість мати представника чи захисника; можливість оскарження прийнятого рішення тощо.

Проте адміністративну і кримінальну відповідальність не можна вважати різновидами виключно публічно-правової відповідальності. З одного боку, притягнення до такої відповідальності забезпечує публічний інтерес – правопорядок, а з іншого – захист прав людини, який відбувається в процесі розкриття правопорушення і притягнення винних осіб до адміністративної чи кримінальної відповідальності, є відображенням приватного інтересу людини. Є й інші аргументи на користь висловленої тези. Так, притягнення до відповідальності за окремі, визначені законом кримінальні правопорушення повинно відбуватися у порядку так званого "приватного обвинувачення", тобто виключно за заявою потерпілої фізичної чи юридичної особи.

Це саме стосується і певних видів адміністративних правопорушень. У такому випадку ми можемо говорити не про суто публічний, а про публічно-приватний характер кримінальної та адміністративної відповідальності.

Адміністративну та кримінальну відповідальність можна розглядати разом як різновиди відповідальності ще з тих міркувань, що вони мають спільне соціальне коріння. Багато кримінальних злочинів у процесі удосконалення правової системи з часом стають адміністративними проступками та, навпаки, за набуття певних кваліфікаційних ознак адміністративний або кримінальний проступок може бути перекваліфікований як злочин. Фактично кримінальна чи адміністративна юридична відповідальність будуть розрізнятися не стільки процесом її накладення (більш спрощеним для адміністративної відповідальності), скільки характером негативних наслідків, які особа повинна перетерпіти у разі понесення адміністративної чи кримінальної відповідальності, що, в свою чергу, зумовлено ступенем негативності наслідків від діяння щодо охоронюваних адміністративним чи кримінальним правом відносин.

Так, найбільш поширеними санкціями за порушення норм адміністративного права є: попередження, штраф, конфіскація предмета (знаряддя) правопорушення тощо. Санкції кримінального права більш негативні для особи: позбавлення волі, конфіскація майна, заборона займатися певними видами діяльності тощо.

Відмінності між вказаними видами відповідальності пов'язані з небезпечністю наслідків діянь, за які вони настають, і полягають також у тому, що до адміністративної відповідальності можуть бути притягнені як фізичні, так і юридичні особи. Суб'єктом покладання відповідальності необов'язково повинен бути суд, це може бути і визначений законом інший державний орган і посадова особа. До кримінальної відповідальності також можуть притягатися як фізичні, так і юридичні особи, але у зв'язку з підвищеною суспільною небезпекою злочину або кримінального проступку та важкістю санкцій притягнення до цього виду відпо-

відальності може відбутися виключно за рішенням суду. Це у свою чергу повинно забезпечити підвищену якість правозастосовного процесу, можливість детального розгляду аргументів і доказів як вини, так і невинуватості, надання правової допомоги підозрюваному тощо.

У зв'язку з динамічним розвитком системи права, що зумовлює виникнення нових правових інститутів та галузей, в останні десятиліття законодавець визначив заходи відповідальності за порушення новостворених норм, щодо галузевої належності яких виникла дискусія.

Це передусім стосується фінансового, бюджетного, валютного, податкового, митного, екологічного права. На перший погляд, вказані відносини підпадають під сферу регулювання адміністративного права, оскільки належать до напрямів державного управління. Але є й інша точка зору. Наприклад, в одному зі своїх рішень КС України стверджує, що якщо законодавець в законі чітко не визначив те чи інше діяння як адміністративне правопорушення, відповідальність за схоже, але не визначене законом правопорушення, не може вважатися адміністративною, та відповідно до нього не можуть застосовуватися норми адміністративного права[1]. Вказаний висновок дає можливість кваліфікувати інші види юридичної відповідальності у сфері публічного права як самостійні, без ототожнення з адміністративним правом, та, відповідно, визначати їх як податкову, бюджетну, митну, екологічну тощо юридичну відповідальність, що, у свою чергу, формально порушує припис ст. 92 Конституції України, якою встановлено вичерпний перелік видів юридичної відповідальності. Практичним наслідком такого висновку є питання про дотримання принципу законності підстав притягнення до таких "нових" видів юридичної відповідальності. Відповідь на нього можлива лише одна, а саме: підстави будь-якого різновиду юридичної відповідальності в класичній чи новій галузі права можуть бути визначені тільки в законі. В жодному іншому виді нормативно-правових актів таких підстав бути не може.

У сфері приватноправових відносин юридична відповідальність, крім вже згаданої дисциплінарної, може наставати за порушення норм цивільного права, або як їх ще називають "цивільно-правові делікти". Цивільне право як галузь приватного права регулює відносини у сфері приватної власності в усіх її формах і проявах. З цивільним правом тісно пов'язані такі галузі, як господарське, сімейне, трудове право. Правове регулювання у сфері цивільного права здійснюється на засадах рівності сторін, координації взаємодії, договірних відносин тощо. Відповідно, юридична відповідальність, яка настає внаслідок порушення норм цивільного права, також відрізняється від відповідальності у сфері публічних відносин. Основна відмінність полягає у тому, що відповідальність може бути понесена суб'єктом добровільно, без рішення компетентного органу. Це стосується всіх випадків настання цивільно-правової відповідальності. Основним видом такої відповідальності є матеріальна, яка, наприклад, може настати за прострочення виконання зобов'язань (пеня, штраф). Цивільно-правова відпові-

[1] Рішення Конституційного Суду від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_678800-01

дальність може полягати не тільки в обов'язку сплатити додаткові кошти, а й в обов'язку вчинити певні дії, виконати додаткові роботи тощо.

В юридичній літературі, особливо з цивільного права, існує думка, що характерною відмінністю цивільно-правової відповідальності є те, що у визначених законом випадках наявність вини як однієї з ознак правопорушення, за яке особа повинна нести відповідальність, не є обов'язковою. Як приклад наводиться відшкодування заподіяної шкоди власником джерела підвищеної небезпеки. Така точка зору суперечить як основним принципам юридичної відповідальності, зокрема, неможливості настання відповідальності без вини, так і Конституції України. Так, однією з основних засад судочинства в Україні відповідно до ст. 129 Конституції України є забезпечення доведеності вини. А сама юридична відповідальність, зокрема цивільна, може настати виключно за діяння, яке законом визначається як правопорушення. Відповідно, склад правопорушення включає вину як невід'ємний елемент, без доведеності якої діяння не може бути кваліфіковане як правопорушення.

На практиці у цивільних правовідносинах дії з відшкодування шкоди, зокрема, спричиненої джерелом підвищеної небезпеки (автомобілем, зброєю, твариною тощо), слід вважати не різновидом юридичної відповідальності, а нічим іншим, як виконанням обов'язку стосовно порушених прав особи, в якої постраждало майно або постраждала вона особисто.

Зобов'язання з відновлення порушених прав є характерною рисою цивільно-правових відносин, чи то повернення простроченого грошового боргу або майна, чи відшкодування шкоди.

Взагалі засади інституту компенсації заподіяної шкоди є універсальними і застосовуються до всіх суб'єктів правовідносин у різних галузях права. Це стосується і держави, яка несе обов'язок із компенсації заподіяної шкоди перед своїм громадянами як у разі неправомірних дій державних органів, так і в результаті форс-мажорних обставин (стихійні лиха). Це стосується і обов'язку сплати аліментів батьками в сімейному праві тощо[1].

Вказані аргументи свідчать про те, що вважати дії із компенсації заподіяної шкоди як за наявності вини, так і без такої, видом юридичної відповідальності не можна. Наведений вище перелік видів юридичної відповідальності дійсно не є вичерпним. Система права перебуває у динамічному розвитку, що зумовлює виникнення нових відносин і нових правових норм, за порушення яких, за умови визначення засад відповідним законом, може настати юридична відповідальність. Яскравим прикладом цього може слугувати інформаційні правовідносини, факт визнання інформаційного права, як галузі права, формування відповідного законодавства й, нарешті, формування теорії інформаційно-правової відповідальності, як особливого правоохоронного інституту інформаційного права, різновиду та інституції юридичної відповідальності.

[1] Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / За ред. В.В. Копєйчикова. С. 311-315.

"… Ми зовсім не жорстокі, а якщо і жорстокі з вашої точки зору, то лише теоретично. Адже ми зовсім не збираємося руйнувати ваш старий світ. Ми збираємося побудувати новий. /…/ Нинішній старий світ не заважатиме нам. Він навіть допомагатиме. Попередня історія втратила свою течію, не варто на неї посилатися".
Аркадій і Борис Стругацькі. "Бридкі лебеді".

2.3. Загальносоціальні та технологічні передумови виникнення новітніх різновидів правопорушень під час інформатизації

Парадигма ІС, що посідає одне з центральних місць у світовій науці другої половини XX – початку XXI століть, є тим впливовим фактором, який перетворює прийняті правові підходи та бачення. Трансформація суспільних відносин, зміна способів та форм їх здійснення, є ключем до усвідомлення сутності позитивних змін, що відбуваються у політиці, економіці, соціумі, індивідуальній та суспільній свідомості, і, на жаль, негативних впливів на суспільні відносини. Це обумовлює необхідність як правового сприйняття таких змін, їх динаміки, належного регулювання суспільних відносин, обумовлених науково-технічним прогресом та ІС, так і убезпечення сучасних позитивних і корисних відносин від суспільно небезпечних проявів.

Ще у 1963 році С. Лем писав: "... будь-яка цивілізація включає і те, до чого суспільство прагнуло, і те, чого ніхто не замишляв"[1], і з цією думкою сьогодні не можна не погодитися. Навіть, на нинішніх початкових стадіях формування ІС – можливості вільного комунікативного обміну, наявні наслідки яких не замишляли: залежність населення від комунікацій, можливість вчинення злочинів дистанційно, уразливість держав і населення від новітніх різновидів та методів злочинності. Характеризуючи технології, як обумовлені станом знань і суспільною ефективністю способи досягнення цілей, поставлених суспільством, С. Лем підкреслював ще одну з необхідностей в умовах глобальності суспільства: необхідність можливості управління процесами, що здійснюються з використанням технологій та убезпечення людства від загроз, які можуть виникати внаслідок протиправного використання технологій[2]. Неврегульованість суспільних відносин в інформаційній сфері, як доводить сьогодення, призвела саме до хаотичного розвитку негативних проявів в процесі ІС, причиною цьому стала відсутність належної інформаційної політики, як провідного важеля державного управління будь-якою соціальною сферою.

[1] Лем С. Сумма технологии: сомнения и антиомы / пер. с польского. Москва: ООО "Издательство АСТ"; Санкт-Петербург: Terra Fantastika, 2004. (Philosophy). С. 23.
[2] Там само. С. 22.

На підтвердження правоти пророкувань С. Лема, доречно навести приклад одного з парадоксів сучасної цивілізації, на який вказує Є. Фардиш – "… є, з одного боку, все більший розвиток демократичних традицій та інституцій, з іншої – різкий зріст методів маніпулювання свідомістю людини, бурхливий розвиток різноманітних технологій маніпулювання. Це і нав'язлива реклама, і витончені форми боротьби за голоси виборців, створення політичного іміджу і найжорстокіші форми придушення особистості у псевдорелігійних сектах, таємних спільнотах і екстремістських політичних угрупуваннях"[1].

У той час, вплив інформаційних технологій на цивілізацію та процеси інформатизації на соціально-економічну та політичну сфери визначаються як суцільний позитив, в світі щоденно виникають (у тому числі трансформуються) і втручаються у сталі системи життєдіяльності новітні девіантні прояви. Окремі з них є позитивними, сприяють розвитку суспільних відносин в цілому і виступають рушійними силами прогресу у техніці, економіці, культурі, навіть – змінюють застарілі схеми моралі та естетики. Однак, деякі з них, навпаки, породжують негативні зміни, руйнують усталені суспільні відносини заради настання негативних для суспільств явища. Саме такі останні деструктивні прояви тут і далі ми будемо розуміти інформаційні делікти.

Ступінь впливу їх небезпечності щоденно зростає та видозмінюється, оскільки перебуває у прямій залежності як від сучасних можливостей ІТ, що постійно вдосконалюються, так і від недосконалих засобів правового забезпечення процесу інформатизації, фактичну відсутність єдиної, належної та ефективної правової політики в цій сфері, яка має полягати в основі цих заходив.

М. Тетчер свого часу зазначала: "сьогодні урядам, що допустили помилки в управлінні людьми або ресурсами, значно складніше уникнути проблем"[2]. І з цим ми маємо справу в Україні на часі.

Спектр суспільно небезпечних діянь в ІС може коливатися від, на перший погляд, мінімальних втручань, до дій, які мають наслідками катастрофи світового масштабу[3]. Як вірно зазначає з цього приводу М. Головатий "За усіх позитивів, особливо для країн, які за рахунок інтенсивного розвитку і використання інформації вступили у так звану "інформаційну еру", ІС має все ж і багато проблем, несе певні загрози, ... , може сприяти появи, так званої, "інформаційної диктатури", розпалюванню інформаційних війн тощо"[4].

Правова наука належить до категорії суспільних наук, вона повинна спиратися на позиції споріднених наук, які безпосередньо досліджують особливості сус-

---

[1] Фардыш Е. Современные технологии писихоманипуляции и будущее человечества / Российский Фонд Трансперсональной Психологии; Международный Институт Ноосферы. Институт Ноосферных Исследований. URL: http://www.shalagram.ru/manipulation/manipulationandfuture.htm

[2] Маргарет Тэтчер. Искусство управления государством: Стратегии для меняющегося мира / Пер. с англ. Москва: Альпина Паблишер, 2003. С. 16.

[3] Останні, як їх характеризував С. Лем, можуть "досягати апокаліптичних розмірів". (див. – Лем С. Сумма технологии: сомнения и антиомы: Пер. с польского. Москва: ООО "Издательство АСТ"; Санкт-Петербург: Terra Fantastika, 2004. (Philosophy). С. 23.)

[4] Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. зал. / За ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка, Київ: МАУП, 205. С. 341

пільних відносин, що підлягають правовому забезпеченню. Стосовно кримінально-правової політики, що, за визначенням А. Е. Жалінського, "є частиною соціальної політики, що проводиться в контексті соціальних процесів різного рівня"[1], об'єктивне дослідження сутності яких сьогодні повинно носити міждисциплінарний характер.

Система заходів убезпечення суспільних відносин, притаманних ІС, від деструктивних девіацій має включати комплексну дію всіх галузей права. Так, міжнародні вимоги та конституційні гарантії права на приватність, рівно як і інформаційних прав людини в ІС набуває нового сенсу, і, звідси, всі галузі права, що працюють на забезпечення гарнтій, повинні мати аналогічне розуміння проблематики, діяти спільно. Для цього необхідний і розвиток всіх галузей права в розумінні необхідності модернізації колишніх правових механізмів в новітніх і доволі мінливих умовах.

В цілому, для розуміння причин виникнення сучасних правопорушень в інформаційній сфері взагалі необхідне усвідомлення сутності феномену ІС, яке провокує їх виникнення. Новий стан суспільних відносин, потребує нового підходу до його правового забезпечення в цілому. Саме таким – новим для правового розуміння і забезпечення всіма галузями права є сьогодні новий етап розвитку людства – ІС (Information Society, англ.)[2]. Під впливом розвитку нових ресурсів, цінностей і можливостей у ІС відбуваються зміни у соціальних відносинах і відношеннях[3]. Всі сфери життєдіяльності суспільства XXI сторіччя охоплені комунікативними процесами: від побутового спілкування до передачі інформації за допомогою супутникового зв'язку в будь-яку точку Землі. Для цивілізованого населення планети можливість використання дистанційних комунікацій є нагальною необхідністю.

ІС динамічне. Його рух обумовлений безперервними синтезом та модернізацією інформаційних технологій, інтеграцією знань. Становлення феномену ІС нерозривно пов'язане з процесом інформатизації, який ергономізує процеси глобалізації та стимулює його розвиток.

Основні ознаки ІС були виділені ще його першими дослідниками, і зводилися до наступного: це – суспільство, ціннісними пріоритетами якого є можливість вільних комунікацій та використання ІТ[4], функціонування мережевої економіки[1],

---

[1] Жалинский А.Э. Уголовная политика: актуальне задачи, субъекты и механизмы реализации / Современная уголовная политика: поиск оптимальной модели: материалы VII Российского конгресса уголовного права (31 мая – 1 июня 2012 года). Москва: Проспект, 2012. С. 70.

[2] Окинавская Хартия глобального информационного общества № 998–163 від 22.07.2000 / Okinawa Charter on Global Information Society // *Дипломатический вестник*. 2000. № 8. С. 51.

[3] Як особливий вид суспільних відносин, соціальні відносини і відношення виникають між індивідами, як членами спільнот і виступають одним із способів вияву трансформації і реалізації соціальності (спільності, близькості, відчуженості, толерантності, конфліктності, партнерства, розподілу функціональної залежності, обміну діями, діяльністю тощо) у суспільстві. (*див.* – Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.: В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін.; Під заг. ред. В.І. Воловича. Київ: Укр. центр духовн. Культури, 1998. С. 502).

[4] Словарь инстранных слов под общей редакцией И.В. Лехина и проф. Ф.Н.Петрова. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. С. 341.

популяризація освіти, актуалізація інтелекту, розвитку знань і технологій, побудованих на них, перетворення на нову цивілізацію, як інший рівень суспільного розвитку і культури, досягнутий суспільно-економічною формацією[2,3].

Доктринальна концепція ІС, остаточно була сформована у 80-ті роки XX сторіччя. Вона полягала у наступному: головним фактором суспільних трансформацій у такому суспільстві є виробництво і використання інформації, а теоретичне знання, як вища цінність і основний товар, стає фактором формування нової соціальної структури суспільства, нових моделей управління"[4].

У. Мартін, аналізуючи основні характеристики нової доби розвитку людства, у якості головних його критеріїв[5] зазначав зміни у таких сферах: 1) у технологічний; 2) соціальній (у якій інформація виступає у якості каталізатора змін якості життя, за допомогою її формується і затверджується "інформаційна свідомість"); 3) економічній (де інформація складає ключовий фактор у економіці у якості ресурсу, послуги, товару, джерела добавленої вартості і зайнятості); 4) політичній (свобода інформації, веде до політичного процесу, який характеризується консенсусом між різними класами і прошарками населення); 5) культурній (де визнання культурної цінності інформації сприяє затвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку окремого індивіда і суспільства в цілому). У якості складових нової економічної формації М. Кастельс визначає єдність: мережевого суспільства (1), економічних знань (2), інформації (3) і КТ (4)[6].

К. Мей серед основних чинників особливо виділяє залежність населення від комунікацій і обумовлює її дуалістичною потребою населення у спілкуванні, яка у ІС втрачає безпосередності і набуває одночасно нових можливостей[7], посилаючись на дослідження Університету ім. Карнегі Мелона (1998 р.), у якому зазначалося, що користувачі ІТ стають все більше соціально виокремленими, а рівень взаємодії між ними зменшується[8].

У філософії під ІС на доктринальному рівні розуміють "таке, що формується у постіндустріальній фазі розвитку цивілізації суспільство, яке характеризується

---

[1] Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель. Пер. з англ.. Київ: „Видавництво „Ваклер" у формі ТОВ, 2006. С. 22.

[2] Тоффлер Э. Третья волна: пер. с англ. Москва.: ООО "Издательство АСТ", 2004. (Philosophy). С. 31-33.

[3] Під соціально-економічною формацією розуміється нова ера, як відрізок часу, відмінний за своїм внутрішнім суспільним змістом, за історичними подіями від попереднього розвитку часу у розвитку історії. (*див.* – Словарь инстранных слов под общей редакцией И.В. Лехина и проф. Ф.Н. Петрова. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. С. 771).

[4] Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. Минск.: Книжный дом , 2003. С. 386.

[5] Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / Пер. з англійської. Київ: "К.І.С.", 2004. С. 17.

[6] Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель. Пер. з англ.. Київ: Видавництво „Ваклер" у формі ТОВ, 2006. Передмова до українського видання. С. 9.

[7] Мей К.. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд /Пер. з англ.. Київ: "К.І.С.", 2004. С. 122.

[8] Там само. С. 122-123.

всебічною інформатизацією соціальних структур"[1], "нову стадію суспільного розвитку …, провідну роль у якій отримують наука та освіта"[2]; "сучасний науково-технічний переворот у продуктивних силах суспільства і в матеріальних основах життя суспільства"[3].

В. О. Даніл'ян, досліджуючи ІС з позицій філософії, доводить, що воно "є сучасним станом цивілізаційного розвитку, сутність якого здебільшого полягає у збільшенні масштабів створення, накопичення, передачі, обробки і використання інформації, перетворенні інформації і знань на продуктивні сили суспільства, а також збільшення впливу новітніх технологій на політику, економіку, соціальну структуру, право, культуру, тощо"[4]. Безцінним для праворозуміння сутності нової доби розвитку людства є акцент В. О. Даніл'яна, щодо зростання у ІС можливість маніпулювання свідомістю та виникнення нового мотиваційного інструментарію[5]. Очевидно, що йдеться як про впливи на свідомість[6] індивіда, так і про можливість впливів на суспільну свідомість.

За визначення, політолога А. В. Колодюка, ІС – "сучасний стан розвитку, який базується на новітніх соціальних, політичних, технологічних та інформаційних передумовах (цивілізаційних здобутках)"[7]. Симбіоз інформації, знань та ІТ А. В. Колодюк характеризує як визначаючий фактор глобальної моделі розвитку[8], до основних ресурсів ІС відносить також інформацію, знання та ІТ. Така позиція підтримується багатьма дослідниками[9,10,11]. З визначення

---

[1] Социальная философия: Словарь / Сост. и ред. В.Е. Кемеров, Т.Х. Керимов. Москва: Академический проект, 2003. 560 с. (Summa). С. 175.

[2] Философский энциклопедический словарь / редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. Москва: Сов. Энциклопедия, 1989. С. 497.

[3] Філософія політики: короткий енцикл. Словник / Авт.-упорядник: Андрущенко В.П. та ін. Київ: Знання України, 202. С. 265.

[4] Даніл'ян В.О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз): автореф. дис… канд.. філософ. наук: 09.00.03 / Харк. ун-тет повітр. Сил ім. І. Кожедуба. С. 6.

[5] Там само. С. 13.

[6] Психологическая єнциклопедия. 2-е изд. Под ред. Р. Корсини, А. Ауєрбаха. Санкт-Петербург: Питер, 2003. С. 818.

[7] Колодюк А.В. Інформаційне суспільство: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні: автореф. дис. канд.. політ. наук 23.00.03 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2005. С. 3, 10.

[8] Там само. С. 6.

[9] Кастельс П., Хіманен. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель. Пер. з англ. Київ: „Видавництво „Ваклер" у формі ТОВ, 2006. Передмова до українського видання. С. 9

[10] Гальчинський А.С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: наук. вид. Київ: Либідь, 2006. С. 125.

[11] Попри очевидність наявності специфічних ресурсів кожної стадії розвитку людства, у вітчизняній науково-популярній літературі мають місце, навіть, висловлювання, які допускають неважливість значення ресурсів у ІС. Так, наприклад, А. В. Чакал, досліджуючи "постіндустріальне" суспільство у контексті війн XXI століття зазначає: "Розвиток виробничих сил в постіндустріальну добу досяг того рівня, на якому ресурсна складова уже не є визначальною при плануванні і розробці операцій". (див. Чакал А. В. Війни XXI століття. Київ: Нора-прінт, 2005. С. 125).

А. В. Колодюка можна зробити висновок, що під основними ознаками ІС він вбачає: стан розвитку суспільства, який базується на новітніх соціальних, політичних цивілізаційних здобутках та технологічних та інформаційних передумовах, в основою консолідації у такому суспільстві є інформація.

А. С. Гальчинський, досліджуючи, як економіст, стадії трансформацій у глобальному суспільстві, підкреслює, що надбання попередніх поколінь є базою для подальшого виникнення нових ресурсів та розвитку суспільних відносин[1]. У 2006 році, аналізуючи незворотність процесів переходу від індустріального суспільства до ІС, він писав: "Знання, як і інформація перетворюються на безпосередню продуктивну силу, основний лімітуючий ресурс відтворювального процесу, визначальний фактор економічного зростання і розвитку"[2]. Отже, у якості визначальних факторів розвитку вчений розуміє знання та інформацію, які перетворюються на ресурс ІС, а ІТ опосередковано розглядає як нову якість виробництва, результатом якого він бачить саме творчу особистість, а не певну сукупність матеріальних і духовних цінностей, погоджуючись в цьому з Е. Тоффлером[3]. А. С. Гальчинський виокремлює "автоматизовані структури, що базуватимуться на усіх доступних високих інформаційно-інтелектуальних технологіях"[4]. Вказане, серед іншого, свідчить про втрату загальновизнаними цінностями їх значущості для суспільства, і перехід ціннісного сприйняття на індивідуальний рівень.

Соціологічна наука під ІС розуміє "нову історичну фазу розвитку цивілізації"[5], "специфічну форму соціальної організації, у якій завдяки новим технологічним умовам, що виникають у даний історичний період, генерування, обробка і передача інформації стають фундаментальними джерелами виробництва і влади. Визначальним у ньому є вплив знання на саме знання, як головне джерело виробництва"[6].

Доктринальні визначення ІС філософією, економікою, соціологією створюють можливість відтворення інтегрованого переліку основних ознак нової доби: основні ознаки ІС полягають у взаємозв'язку ресурсно-ціннісної відповідності сприйняття інформації, знань та ІТ, яка полягає у наступному: ресурсами, на яких побудовані суспільні відносини у ІС, виступають інформації, знання та ІТ, які не лише безпосередньо, а й у сукупності з кількістю їх виробників та споживачів, а також сфери використання та впливу яких, вистають цінностями, руй-

---

[1] Гальчинський А.С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: наук. вид. Київ: Либідь, 2006. С. 87.

[2] Там само. С. 125.

[3] Тоффлер Э. Третья волна: Пер. с англ. Москва: ООО "Издательство АСТ", 2004. 781 с. (Philosophy). С. 206.

[4] Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: наук. вид. Київ: Либідь, 2006. С. 123.

[5] Социологическая энциклопедия: в 2 т. Т. 2 / Национальный общественно-научный фонд / Руковлдитель научного проекта Г.Ю. Семигин; Главный режактор В. Н. Иванов. Москва: Мысль, 203. С. 90.

[6] Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. Минск: Книжный Дом, 2003. С. 385.

нуючи при цьому систему попередніх цінностей та підвищуючи роль особистості.

Особлива значущість для оцінок ІС як нової доби належать економічної та соціологічної доктрини, які визнають такі основні якісні його ознаки: індивідуалізація праці і, відповідно, визнання цінністю інтелектуального потенціалу індивіда; функціонування індивіда, суспільства, держави, заснована на комунікативних процесах, які в цілому консолідують суспільство навколо основних ресурсів ІС; його ресурсами, і, відповідно, засобами економічного зростання та динаміки соціальних відносин, є інформація, знання та ІТ. При цьому відбувається якісний перехід від цінностей попереднього типу суспільства до нової системи, яка нівелює як суспільні, так і індивідуальні цінності, а також виникає реальна можливість здійснення впливів на свідомість як на індивідуальному, так і на груповому рівні.

До ознак, важливих для правової оцінки, насамперед, належать причини консолідації у ІС: розвиток і поширення ІТ; набуття комунікацією та свідомістю якостей найважливіших цінностей в суспільстві; переосмислення ролі інформації, знань, ІТ, як нових ресурсів суспільства; актуалізація ролі спілкування, як однієї з природних потреб людини[1]; можливість здійснення масових інформаційних (зокрема, медійних) впливів на свідомість людини, групи, спільноти, суспільства.

Сучасна правова наука України завдяки зусиллям І. В. Арістової з 2002 року має концептуальне визначення ІС, під яким розуміється "громадянське суспільство з розвинутим інформаційним виробництвом і високим рівнем інформаційно-правової культури, в якому ефективність діяльності людей забезпечується розмаїттям послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях та технологіях зв'язку"[2]. Однак, на жаль, у такому визначенні не були враховані (і не могли бути враховані у 2002 році) такі його ознаки, які представляють особливе значення для праворозуміння феномену ІС в сучасних реаліях, а саме: 1) виникнення та актуалізація нових ресурсів (об'єктів суспільних відносин): інформації, знань та ІТ; 2) руйнування системи цінностей попередньої епохи та формування нових (комунікацій та свідомості); 3) розвиток комунікативних процесів до рівні можливостей масового та індивідуального впливу на цінності та ресурси ІС.

Виходячи з розуміння феномену ІС, як результату взаємодії глобалізації та інформатизації, при дослідженні і систематизації його характеристик і компонентів, а також його розвитку, необхідно сприймати і розуміти у якості причин його виникнення взаємодію саме процесів глобалізації та інформатизації, а у якості наслідків – відкритість та трансформацію суспільних відносин.

---

[1] Савінова Н.А., Ярошенко А.О., Литва Л.А. Правове забезпечення соціальної політики України в умовах розвитку інформаційного суспільства: монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. С. 77-86.

[2] Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади: автореф. дис .... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. С. 13.

З правової точки зору ІС слід сприймати як такий тип суспільства, у якому суспільні відносини спрямовані на консолідацію з приводу використання інформації, ІТ та знань у інформаційному просторі. Цінностями такого суспільства є комунікації та свідомість людини/населення, а також ресурси ІС: інформація, ІТ та знання.

З урахуванням сучасних геополітичних процесів, на прискорення яких ефективно впливає розвиток ІС, саме глобалізацію, незалежно від відношення політичних еліт національних держав, слід, насамперед, враховувати у контексті правового забезпечення розвитку такого суспільства заради збереження національної ідентичності країн. Це, зокрема, стосується повною мірою України, яка є одним з центрів геополітичних інтересів США, ЄС, РФ.

Головні напрями правого регулювання безпечного функціонування і розвитку інформаційних технологій, на думку О. А. Степанова, "… обумовлюються необхідністю обмеження використання інформаційно-електронних систем при проведенні генетичних експериментів, встановлення порядку доступу та використання електронних банків даних конфіденційної інформації, відомостей, що стосуються розвитку біоекетронних, психокомп'ютерних систем, а також розробки процедури пред'явлення позовів при порушенні балансу суспільних та особистих інтересів, що передбачають вирішення конфліктних ситуацій, які виникають в зв'язку з функціонуванням і розвитком інформаційно-електронних систем"[1]. Мабуть, таке зауваження має враховуватися в питаннях визначення підстав криміналізації, зокрема, при оцінці ризиків, яким має протидіяти держава шляхом вироблення ефективної кримінально-правової політики.

У суспільстві відверто відчувається небезпечність посягань, що вчинюються з використанням ІТ (через телебачення, Internet, телекомунікації тощо). Делікти в інформаційній сфері істотно відрізняються від раніше відомих, "традиційних", правопорушень, але через посягання на ті самі права та свободи, що й традиційна правопорушення, становлять більшу небезпеку, завдяки вишуканості їх здійснення, що потребує нових підходів з боку правової науки та юридичної практики, удосконалення засобів і методів їх передбачення, виявлення, превенції, – в цілому, створення ефективних систем правового забезпечення та юридичної відповідальності в інформаційній сфері.

2.4. Ґенеза міжнародно-правового забезпечення захисту інформаційного суспільства від інформаційних правопорушень: сучасний стан і перспективи розвитку

Сучасні інформаційні технології проникають у всі сфери суспільного життя, спричиняють не тільки нові можливості, але й певні загрози. Інформація, що поширюється в суспільстві, проходить через свідомість людей і використовується для впливу на суспільні процеси. Сутнісно інформаційне суспільство відрізняється від суспільства, в якому домінують традиційна промисловість і сфера

[1] Степанов О.А. Теоретико-правовые основы безопасного функционирования и развития информационно-электронных систем: дис. докт. юрид. наук: 12.00.01, Москва, 2005. 365 с.

послуг, тим, що інформація, знання, інформаційні послуги, усі галузі, пов'язані з їх виробництвом (телекомунікаційна, комп'ютерна, телевізійна та ін.), зростають більш швидкими темпами, а також є джерелом нових робочих місць і стають домінуючими в економічному розвитку. При цьому на державному рівні інформаційні відносини мають сприяти формуванню комплексу гарантій інформаційного суверенітету держави та інформаційної безпеки всіх суб'єктів сфери інформатизації при раціональному виборі об'єктів інформаційного простору[1].

Тому проблемною сферою дослідження впливу інформації на життя особи суспільства є саме її негативний вплив та захист від такого впливу зокрема визначення впливу держави на зазначені процеси.

Глобалізація суспільних процесів у інформаційному суспільстві, коли основним ресурсом стає інформація, заставляють людство задуматися про традиційні цінності, моральні норми та етичні ідеали та визначити їх ролі. Інформаційне суспільство часто знімає моральні конфлікти не за рахунок етичних зусиль чи прагнення до етичної мети, а за рахунок усунення моральних норм і "табу", що заважають споживанню надмірних, а часто й шкідливих для людини товарів, інформації та послуг тим самим знецінюючи моральні норми. Тому, для досягнення стабільності, суспільство потребує метастабільності, збереження загальної структури цінностей, які воно повинне мати для самовідтворення.

Інформаційне суспільство вимагає зміни пріоритетних орієнтирів з особистих на загальнолюдські та формування на цій основі нової інформаційної культури та інформаційної безпеки. Держава в умовах формування інформаційного суспільства повинна реалізовувати комплексну державну політику в інформаційній сфері. Метою якої є формування єдиної комплексної громадсько-державної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження мотивації суспільства на здоровий спосіб життя, недопущення в електронних та інших засобах масової інформації поширення продукції, що негативно впливає на суспільну свідомість, у тому числі пропаганди культу насильства та жорстокості, расової і національної ворожнечі, фашизму, неофашизму, українофобії, антисемітизму, ксенофобії, нетерпимості, образи нації чи людини за національною ознакою тощо.

Одним із вагомих документів сучасності, де значний акцент робиться на права людини і громадянина, серед яких інформаційне право на свободу думки і слова стала, проголошена і затверджена у 1948 році, Загальна декларація прав людини і громадянина[2]. Що ж стосується обмежень свободи слова, то даний документ містить лише загальну норму. Зокрема у статті 29 наголошується, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

---

[1] Новицька Н.Б. Захист суспільної моралі в умовах інформаційної трансформації суспільства: монографія. Коло, 2016. 452 с.

[2] Загальна декларація прав людини: [Декларація: офіц. текст: за станом на 10.12.1948 р.]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015

У 1966 році ООН був ухвалений Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, який є основоположним міжнародно-правовим документом у галузі міжнародного захисту прав і свобод людини та громадянина. В статті 19 було проголошено інформаційне право кожної людини на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір, разом з тим користування цими правами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Крім того чітко визначалися обмеження свободи слова: для поважання прав і репутації інших осіб; для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення. Необхідно зазначити, що Міжнародний пакт встановив і заборону пропаганди війни, виступів на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства[1].

Ще одним нормативно-правовим актом спрямованим на протидію інформаційним правопорушенням стала Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації[2] У даному міжнародному документі визначено, що кожна Держава-учасниця повинна, використовуючи всі належні засоби, в тому числі й законодавчі заходи, залежно від обставин, заборонити расову дискримінацію, що її проводять будь-які особи, групи чи організації, і покласти їй кінець. Держави-учасниці засуджують всяку пропаганду і всі організації, діяльність яких ґрунтується на ідеях або теоріях переваги однієї раси чи групи осіб певного кольору шкіри або етнічного походження або намагаються виправдати, або заохочують расову ненависть і дискримінацію в будь-якій формі, і зобов'язуються вжити негайних і позитивних заходів, спрямованих на викоренення всякого підбурювання до такої дискримінації чи актів дискримінації, серед іншого:

а) оголошують злочином, що карається за законом, всяке поширення ідей, основаних на расовій перевазі або ненависті, всяке підбурювання до расової дискримінації, а також усі акти насильства або підбурювання до таких актів, спрямованих проти будь-якої раси чи групи осіб іншого кольору шкіри або етнічного походження, а також подання будь-якої допомоги для проведення расистської діяльності, включаючи її фінансування;

б) оголошують протизаконними і забороняють організації, а також організовану і всяку іншу пропагандистську діяльність, які заохочують расову дискримінацію та підбурюють до неї, і визнають участь у таких організаціях чи в такій діяльності злочином, що карається законом;

[1] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: [Міжнародний пакт: офіц. текст: за станом на 19 жовтня 1973 року]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

[2] Декларація про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 4 січня 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105

в) не дозволяють національним чи місцевим органам державної влади або державним установам заохочувати расову дискримінацію чи підбурювати до неї[1].

Процес формування ІС вперше отримав правового визнання на міжнародному рівні в 2000 році коли країнами "Великої вісімки" була прийнята Окінавська хартія Глобального інформаційного суспільства[2]. У тому ж 2000 році у Декларації тисячоліття ООН[3] глобалізаційні світові перетворення було визнано суспільними цінностями, "позитивним фактором для всіх народів світу". А вже у 2003 році у Женеві, під час проведення першої зустрічі з питань ІС було прийнято Декларацію принципів "Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті"[4] (далі – Женевська декларація), яка стала основним міжнародним актом, де основні напрями розвитку ІС набули нормативно-правового закріплення.

Вищеназвані нормативно-правові документи заклали основу розвитку нормативно-правового забезпечення побудови інформаційного суспільства як постіндустріального. Необхідно відзначити, що прийняття таких актів стало офіційним визнанням зародження нового типу суспільних відносин – інформаційних та офіційним початком побудови ІС.

Декларація тисячоліття і Окінавська хартія на міжнародному рівні задекларували інформацію та знання як основний ресурс нового суспільного розвитку та окреслили основні напрямки розвитку суспільства у XXI сторіччі, визнали наявність та необхідність подальшого скоординованого розвитку всіх учасників світового суспільства, у т. ч. ІС і необхідність його політичного і правового забезпечення[5] з метою підвищення рівня життя населення Землі[6] (п. 5 Декларації тисячоліття) і надання можливості кожному вільно отримувати та поширювати інформацію і користуватися благами сучасної цивілізації[7].

В Окінавській хартії наголошувалося на низці історично-, соціально- і економічно-обумовлених чинників, які в подальшому стали основою для формування національних сегментів ІС. Так, у п. 1 Окінавської хартії відзначалося, що ІКТ є

---

[1] Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: [Міжнародна Конвенція ООН: за станом на 4 лютого 1994 року].
URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_105/card5#Links

[2] Окинавская Хартия глобального информационного общества № 998–163 від 22.07.2000 р. / Okinawa Charter on Global Information Society // Дипломатический вестник. 2000. № 8. С. 51-56.
URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_163

[3] Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций, принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 г. / Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй.
URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml

[4] Декларация принципов "Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии". Міжнародний документ № 995_с. 57 від 12.12.2003 р. (Женева, 2003 р., Туніс. 2005 р.) / Офіційний web-сайт Верховної ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c57

[5] Там само. п. 4.

[6] Там само. п. 5.

[7] Окинавская Хартия глобального информационного общества № 998-163 від 22.07.2000 /Okinawa Charter on Global Information Society/ // Дипломатический вестник. 2000. № 8. С. 51.

одним з найбільш "важливих" факторів, що впливають на формування суспільства XXI століття; у п. 2 – "суть такої, що стимулюється, економічної і соціальної трансформації полягає у її здібності сприяти людям і суспільству у використанні знань та ідей", а у п. 3 підкреслюється, що всі без виключення повинні мати можливість користуватися перевагами глобального ІС[1].

Декларативна за своєю суттю, Окінавська хартія встановлювала і певні напрямки подальшої розбудови ІС та його національних сегментів у: використанні цифрових технологій; подоланні електронно-цифрового розриву; сприянні загальній участі, тощо. Також у ній передбачалися і етапи подальшого розвитку, серед яких одне з перших місць відводились питанню правильного і керованого розвитку безпечного ІС: "Інформаційне суспільство, як ми його уявляємо, дозволяє людям ширше використовувати свій потенціал і реалізовувати свої поривання. Для цього ми повинні зробити так, щоб ІТ слугували досягненню взаємодоповнюючих цілей забезпечення стійкого економічного зростання, підвищення громадського добробуту, стимулювання соціального погодження і повної реалізації їх потенціалу в області зміцнення демократії, транспарентного і відповідального управління, прав людини, розвитку культурної багатобарвності і зміцнення міжнародного миру та стабільності". Учасники "Великої вісімки" підтвердили також необхідність розробки спеціальних ефективних національних і міжнародних стратегій з метою вирішення проблем, що виникають під час розвитку ІС (п. 2).

Необхідними для оцінки з позицій права є зазначені у ст. 6 Окінавської хартії сфери застосування досягнень ІС, визначені як: 1) проведення економічних і структурних реформ; 2) раціонального управління макроекономікою; 3) розробки інформаційних мереж, які забезпечують швидкий, належний, безпечний і економічний доступ до мережених технологій; 4) розвитку людських ресурсів; 5) активного використання ІТ у державному секторі і сприяння представленні у реальному часі послуг, необхідних для підвищення рівня доступності влади для всіх громадян. І, майже у той же час, Декларація тисячоліття у якості одного з пріоритетних напрямів глобалізації світу задекларувала саме розвиток ІС. Відповідно до вимог Окінавської хартії та Декларації тисячоліття, ІС на світовому рівні трактувалося як глобальне відкрите суспільство, орієнтоване на переваги використання інформації, знань та ІТ, суб'єкти якого спільно сприяють загальній участі країн світу у подоланні електронно-цифрового розриву і подальшому спільного розвитку, побудованому на розвитку інформації, знань та використанні ІКТ. Вони започаткували політико-правове забезпечення розвитку глобального ІС, регламентуючи, серед іншого напрямки стратегій, тактики і засобів сприяння розвитку і захисту інформації ІТ та, зокрема, ІКТ у їх сукупності на благо людства.

Зазначимо, що основним міжнародним документом, у якому було закладено основи правового забезпечення розвитку ІС на світовому рівні стала Женевська

[1] Там само. С. 52.

декларація. Прийнята на основі цілей і принципів ООН (ст. 1, 2 Статуту ООН[1]), а також вимог виконання у повному обсязі положень Загальної декларації прав людини[2], Женевська декларація є обов'язковою для всіх держав-членів ООН. У її преамбулі визначено основний зміст ІС, як його розуміє світова спільнота, з урахуванням саме тих цінностей і сподівань, які світ очікує від розвитку ІС. У її п. 1 визначена рішучість побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і направлене на розвиток ІС, а фундаментом ІС (п. 4) визначається проголошене у ст. 19 Загальної декларації прав людини право кожної людини на "свободу переконань і на вільне їх вираження", яке включає "свободу безперешкодно дотримуватися власних переконань і свободу шукати, отримувати і розповсюджувати інформацію та ідеї будь-якими засобами, незалежно від державних кордонів", а також (п. 3) акцентовано увагу на неподільності прав і свобод людини,включаючи право на розвиток (п. 10 Віденської декларації і Програмі дій ООН, прийнятій на Всесвітній конференції з прав людини 1993 року[3]), визначене у п. 1 ст. 1 Декларація ООН про право на розвиток (1986 року)[4].

З урахуванням того, що відповідно до положення п. 4 Женевської декларації щодо визначення спілкування, як одного з "основоположних принципів соціальних процесів, однією з базових людських потреб і фундаментом будь-якої соціальної організації" (ч. "А" п. 4) є, відповідно, гарантоване кожному де б він не перебував, право "мати можливість приймати участь у інформаційному суспільстві, включаючи неможливість позбавлення будь-кого переваг, що пропонуються інформаційним суспільством (ч. "В" п. 4), у якому шанується гідність кожної особистості (ч. "В" п. 5).

У Декларації тисячоліття, Окінавській хартії та Женевській декларації було закладено основні напрямки розвитку ІС в світі. У п. 2 частини "А" Женевської декларації, зокрема зазначається, що її головною задачею є використання ІКТ та ІТ для забезпечення зазначених у Декларації тисячоліття основних напрямів розвитку суспільства у XXI столітті. Саме у Женевській декларації вони набули оптимальної конкретизації. З цією метою, у п. 3-18 частини "А" Женевської декларації виділено основні напрями розвитку людства і зазначено основні права людини, на розвиток яких спрямовані дії світової спільноти. У даному нормативно-правовому акті визначається необхідність забезпечення кожного можливостями, які можуть надати ІКТ і з цією метою декларуються наступні ключові принципи побудови ІС: 1) розширення доступу до інформаційних і комунікаційних структур і технологій, а також до інформації і знань (ч. "В" пп. 20-21, 60-64); 2) нарощувати потенціал (ч. "В" пп. 29-34); 3) підвищувати довіру і безпеку при

---

[1] Статут ООН від 26.06.1945 р. // Офіційний web-сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=995_010

[2] Загальна декларація прав людини.ООН. Міжнародний документ № 995_015 від 10.12.1948 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi/

[3] Віденська декларація і Програма дій № 995_504 від 25.06.1993 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504

[4] Декларація ООН про право на розвиток від 4.12.1986 р. Резолюції № 41/1283 Генеральної Асамблеї ООН. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_301

використанні ІКТ (ч. "В" пп. 35-37); 4) створювати на всіх рівнях сприятливе середовище (ч. "В" пп. 38-50); 5) розробляти вкладення ІКТ і розширяти сферу їх застосування (ч. "В" п. 51); 6) сприяти культурному різноманіттю і поважати його (ч. "В" пп. 52-54); 7) визнавати роль ЗМІ (ч. "В" п. 55); 8) приділяти увагу етнічним аспектам розвитку ІС і стимулювати міжнародне і регіональне співробітництво (ч. "В" пп. 56–59).

По суті одним з найголовніших принципів розвитку ІС, задекларованих Женевською декларацією, є гарантоване право особи на участь у ІС, незалежно від місця її перебування, яке полягає у реалізації потреби людини у спілкуванні, як соціального процесу (п. 4), шляхом користування усіма перевагами ІС, права приймати участь у такому суспільстві, а також недопустимість будь-якої дискримінації особи стосовно використання переваг ІС у спілкуванні. Відповідно, задачею, яка покладається на держави-члени ООН, є забезпечення кожній людині, де б вона не перебувала, ефективної реалізації її потреби на спілкування в поєднанні з можливістю користуванням перевагами ІС та недопустимість будь-якої дискримінації її у зв'язку з використанням у спілкуванні переваг ІС, або щодо використання такою особою для здійснення спілкування переваг ІС.

Певним проривом у міжнародному підході щодо регламентації цінностей ІС було визначення у Женевській декларації: 1) науки, як такої, відіграє центральну роль у ІС (ч. "А" п.7); 2) освіти, знань, інформації та спілкування, як чинників, що "створюють основу розвитку, ініціативності і благополуччя людської особистості" (ч. "А" п.8); 3) ІКТ, які розуміються "лише як інструмент, а не самоціль" (ч. "А" п. 9), що здійснюють величезний вплив на всі аспекти життя людства (ч. "А" п. 8).

Р. 5 ч. "В" Женевської декларації окремо виділяє "зміцнення безпеки і довіри при використання ІКТ", розуміючи під ним у ч. "В" п. 35 зміцнення основи для довіри, включаючи інформаційну безпеку і безпеку мереж, аутентифікацію, захист недоторканості приватного життя і прав споживачів, що є передмовою становлення ІС і росту довіри з боку користувачів ІКТ. Оскільки у цьому положенні містяться дві задачі, що їх має дотримуватися міжнародна спільнота задля розвитку ІС, бажано виокремити їх і, з урахуванням вимог Загальної декларації прав людини, Декларації тисячоліття та Женевської конвенції розуміти як зміцнення безпеки при використанні ІКТ та зміцнення довіри при використанні ІКТ. Виходячи з вимог пп. "А" п. 49 Женевської декларації, на органи влади держав-членів ООН покладається задача, яка включає здійснення повноважень стосовно ефективного правового забезпечення використання Інтернет з урахування вимог міжнародної правової політики та технічної стандартизації.

Однією з основних вимог міжнародної правової політики є принцип, закріплений у ст. 25 Загальної декларації прав людини[1], актуальність якого у ІС підкреслює п. 3 ч. "А" Женевської декларації, є принцип законності щодо встановлення обмежень у користуванні перевагами ІС, зазначено, що встановлення таких обмежень може встановлюватися виключно законом з метою забезпечення

[1] Загальна декларація прав людини. ООН. Міжнародний документ № 995_015 від 10.12.1948 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi/

дійсного визнання і поваги прав і свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку і загального благополуччя у демократичному суспільстві. У цьому контексті, зазначена у ч. 2 п. 35 Женевської декларації, вимога необхідності формування, розвитку і запровадження "глобальної культури кібербезпеки", набуває нового сенсу, оскільки передбачає реалізацію заходів глобального характеру, що складаються із заходів держав, спільнот чи осіб та навіть міжнародних заходів. З урахуванням положення, передбаченого п. 36 того ж документу стосовно універсального і недискримінаційного доступу до ІКТ для всіх країн, з одночасним попередженням можливості злочинного використання ІКТ у злочинних терористичних цілях, положення ч. 2 п. 35 Женевської декларації втрачають змістовне навантаження, оскільки вимагають створення механізмів, які мають формувати почуття кібербезпеки у суспільстві, де мають місце і кіберзлочини, і кібертероризм. Створення глобальної культури кібербезпеки, включаючи відчуття захищеності особи, суспільства, держави, у ІС повинно стати основною метою, на досягнення якої мають бути спрямовані політико-правові заходи держав світу.

У вищезазначених нормативно-правових актах чітко визначено завдання для міжнародної спільноти щодо правового забезпечення розвитку ІС. Основні з них такі: 1) забезпечення розвитку ІС, тобто реалізація на національному рівні правових заходів щодо безперешкодного розвитку комунікацій, залучення ІКТ та ІТ та їх безперешкодне поширення заради демократизації та дотримання прав та свобод людини та розвитку особистості; 2) надання вільного доступу кожному громадянину до основних ресурсів ІС з метою власного розвитку; 3) гарантування безпеки комунікацій, і, відповідно, суспільних відносин, що реалізуються з використанням комунікацій у ІС; 4) створення глобальної культури кібербезпеки з метою відчуття власної кібербезпеки людини та особи в суспільстві. Ці міжнародні підходи правового забезпечення ІС повною мірою стосуються України, яка є повноцінним учасником світових соціально-економічних та політико-правових процесів.

Цілком закономірно, що наслідком переходу світової спільноти від індустріального до ІС є віртуалізація відносин та перехід у інформаційний простір великої кількості злочинів, які раніше були відомі як різного роду розкрадання, шпигунство, вимагання, перешкоджання діяльності державних установ, посягання на авторське право і суміжні права та багато інших. В той же час виникають нові суспільно небезпечні діяння, що засновані на використанні ІТ та спрямовані на ІТ, інформацію та її носії. Міжнародна спільнота не лишилася осторонь зазначених процесів і почала активно шукати шляхи протидії цим негативним проявам. Так, протягом другої половини XX сторіччя світовими та європейськими міжнародними організаціями було прийнято ряд нормативно-правових актів, спрямованих на правове регулювання використання ресурсів ІС – інформації та ІТ. Зокрема це: Міжнародна конвенція ООН про захист виконавців, виробників фоно-

грам і організацій мовлення (Римська конвенція)[1] (1961 рік); Паризький Акт щодо Бернської Конвенції про захист літературних та художніх творів[2] (1971 рік); Угода ВОІВ про авторське право[3] (1971 рік); Конвенція ООН про передачу та використання дистанційного зондування Землі з космосу[4] (1978 рік).

У той же час, намагаючись впорядкувати, а пізніше – убезпечити від протиправних посягань основні ресурси ІС, міжнародна спільнота намагалася запровадити різні рівні інформаційної безпеки. Поряд з цим гармонізуються підходи до правової регламентації використання інформації та ІТ як основних ресурсів ІС, зазначимо що, враховується не тільки правове регулювання їх використання в світі, а й забезпечення інформаційної безпеки окремих країн та співтовариств. Незважаючи на доволі ефективне визначення у вказаних нормативно-правових актах основних вимог щодо правового забезпечення інформаційних відносин, рівень виконання цих вимог на міжнародному та національному рівнях не давав бажаного результату. Причиною такої ситуації, на нашу думку, була відсутність правових підстав для гармонічного і ефективного застосування адекватної відповідальності за вчинення посягань на об'єкти інформаційної сфери. До того ж, у всіх вказаних актах йшлося про регулювання інформаційних відносин без урахування особливостей здійснення таких у мережах, у т. ч. Інтернет. У той самий час надто широке використання мереж призвело до того, що шкода завдана правопорушеннями в інформаційній сфері була доволі значною, що призвело до суспільного запиту на прийняття нових нормативно-правових актів щодо протидії інформаційним правопорушенням. Звичайно, зазнаючи серйозної шкоди від інформаційних правопорушень держави на національному рівні приймали окремі нормативно-правові акти. Більше того, криміналізація таких правопорушень мала місце в окремих кодексах[5], які, діяли з врахуванням певних національних особливостей. На наше стійке переконання, глобальну проблему не можливо вирішити через прийняття національних нормативно-правових актів, адже вона має наддержавний характер. Саме тому в 2000 році виникла нагальна потреба криміналізації тих інформаційних правопорушень, що мали серед іншого транснаціональний характер[6], посягали на основні ресурси глобального ІС.

---

[1] Міжнародна конвенція ООН про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення Римська конвенція) від 26.10.1961 р., у ред. від 20.09.2001 р. / *Відомості Верховної Ради (ВВР*), 2002, № 2, ст. 13.

[2] Паризький Акт 1971 щодо Бернської Конвенції про захист літературних та художніх творів, редакція від 31.05.1995 // Офіційний web–сайт Верховної Ради України. URL: www.rada.kiev.ua

[3] Договір ВОІВ про авторське право від 20 грудня 1996 року та положення Бернської конвенції (1971 р.) від 20.12.1996 р. № 995_770, у редакції від 20.09.2001 р. // Офіційний web-сайт Верховної Ради України. URL: http://www.rada.kiev.ua/

[4] Конвенція ООН про передачу та використання дистанційнрнр зондування Землі з космосу від 19.05. 1978 р. № 995_498 //Офіційний web–сайт Верховної Ради України.
URL: http://www.rada.kiev.ua/

[5] Тарас Балда. Коротка історія хакерства. URL: http://www/universum.org.ua/sp/2002/haker_3.html

[6] Н. Розенфельд. Програмно-математичні заходи захисту комп'ютерної інформації як предмет злочину „Незаконне втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), їх систем та комп'ютерних мереж // *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. Спецвипуск 1. С. 230.

На глобальному рівні у 2000 році ООН була прийнята Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності[1]. Вказаним нормативно-правовим актом вводилося кримінальне переслідування суспільно небезпечних діянь, які характеризуються як "транснаціональний злочин" (ч. 2 ст. 3): a) вчинений у більш ніж одній державі; b) вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі; c) вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі; або d) вчинений в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі. Відповідно до ст. 5 Конвенції кримінально караними транснаціональними злочинами визнаються: участь у організованій злочинній групі (ст. 5), відмивання доході від злочинів, зокрема співучасті (ст. 6), корупції, зокрема співучасті (ст. 8), за умови, що дані діяння визнаються такими, що носять транснаціональний характер.

Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності цілком виправдано можна вважати документом глобального значення в якому визначено основні критерії криміналізації суспільно небезпечних транснаціональних діянь, які з розвитком ІС набувають нового трактування та нових можливостей.

Ще одним міжнародним нормативно-правовим актом спрямованим на протидію інформаційним правопорушенням можна вважати Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму[2] (2000 рік). Дана Конвенція була прийнята державами учасницями внаслідок глибокого занепокоєння ескалацією актів тероризму в усіх його формах і проявах в усьому світі. Так, у ній нема безпосередньої конкретизації на вчиненні фінансування тероризму з використанням ІТ, але сучасне транснаціональне фінансування або вчинення терористичного акту та участь у транснаціональних терористичних угрупуваннях без використання ІТ неможлива.

Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності та Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму були прийняті ООН в період становлення глобального ІС. Разом з тим, у цих міжнародних нормативно-правових актах відсутня пряма вказівка на можливість вчинення злочинів з використанням ІТ. На нашу думку, визначені у них злочини фізично не можуть бути підготовлені та вчинені без використання ІКТ тому, цілком логічно відносити дані злочини до інформаційних.

До цього часу на рівні ООН не схвалено акту, яким би регламентувалися вимоги криміналізації саме дій, вчинених з використанням дистанційних комунікацій, комп'ютерних систем, інших ІКТ або акцентувалася увага на необхідності країн світу передбачити криміналізацію такого способу у внутрішньому законодавстві. Очевидно, що така позиція ООН обумовлена тим, що стан розвитку ІКТ і можливості здійснення дистанційних комунікацій в світі вже став надто тради-

[1] Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року / *Офіційний вісник України* від 19.04.2006 р. 2006 р., № 14, стор. 340.

[2] Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року системний номер 995_518. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=995_518

ційним і не вимагає окремого виділення. Крім того, криміналізація злочинів, що вчиняються з використанням ІКТ була здійснена у Конвенції про кіберзлочинність[1] (2001 рік). Проте необхідно зазначити, що пропаганда війни заборонена та визнана світовою спільнотою кримінально караним діянням. Правовою передумовою визнання пропаганди війни, як протиправного діяння, стала, в першу чергу, Резолюція 110 (ІІ) Генеральної Асамблеї ООН "Заходи, що повинні вживатися проти пропаганди та розпалювачів нової війни". В даній Резолюції визначено, що Генеральна Асамблея ООН засуджує будь-яку форму ведення в будь-якій країні пропаганди, що має на меті або здатної створити, або посилити загрозу миру, порушення миру або акт агресії[2]. Разом з тим, ООН не схвалено жодного нормативно-правового акту в якому б криміналізувалися суспільно небезпечні діяння, вчинені у медіапросторі, у ЗМІ, зокрема щодо умисних масових впливів на свідомість з метою розпалювання расової, національної ворожнечі, закликів до вчинення терористичних актів і т. д. На нашу думку, це пояснюється тим що право на свободу думки і слова виникло як інструмент забезпечення можливості вільної самореалізації людини та її інформованості. З культурної точки зору, свобода слова наближається до незалежного розвитку власних уявлень людини, самостійного формулювання нею власних цілей і переконань. Люди повинні не лише мати свободу суджень, але й використовувати її для зваженого вибору. Одним із вагомих документів сучасності, де значний акцент робиться на права людини і громадянина, серед яких право на свободу думки і слова стала, проголошена і затверджена у 1948 році, Загальна декларація прав людини і громадянина[3]. Що ж стосується обмежень свободи слова, то даний документ містить лише загальну норму. Зокрема у ст. 29 наголошується, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Крім того право на інформацію – одне з основоположних прав, якому надається велике значення в практиці Європейської комісії та Європейського суду з прав людини за ст. 10 Європейської конвенції з прав людини; воно закріплено й у ст. 9 Європейської конвенції про транскордонне телебачення, а також в усіх демократичних конституціях. Власником права є громадянин, котрий також має право вимагати, щоб інформація, яку він одержує, подавалася правдиво, якщо мова йде про повідомлення, та чесно, якщо йдеться про міркування. Реалізація зазначеного права пов'язана, відповідно до ст. 10 Європейської конвенції з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або сан-

[1] Конвенція РЄ Про кіберзлочинність від 23.11.2001 № 994_575 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575

[2] Заходи, що повинні вживатися проти пропаганди та розпалювачів нової війни: [Резолюція 110 (ІІ) Генеральної Асамблеї ООН: за станом на 3 листопада 1947 року].
URL: http://www.uapravo.net/akty/postanowa-main/akt8palz8n.htm

[3] Загальна декларація прав людини: [Декларація: офіц. текст: за станом на 10.12.1948 р.].
URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015

кціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду[1].

У Європі також протягом другої половини XX сторіччя було прийнято ряд нормативно-правових актів, які стосувалися регулювання окремих сфер суспільних відносин, що сьогодні прямо належать до сфери забезпечення функціонування ІС. До таких актів належать: Конвенція РЄ стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру[2] (1981 рік); Угода про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності[3] (1994 рік); Директива Європейського парламенту і Ради ЄС № 95/46/ЄС про захист осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних[4] (1995 рік); Директива Європейського Парламенту і Ради ЄС № 96/9/ЄС про правовий захист баз даних[5] (1996 рік); Резолюція Ради ЄС № 96/С 329/01 про законне перехоплення комунікацій[6] (1995 рік); Директива Комісії ЄС № 96/19/ЄС, якою вносяться поправки до Директиви 90/388/ЄЕС стосовно забезпечення повної конкуренції на ринках телекомунікацій[7] (1996 рік); Угода ВОІВ про виконання фонограм[8] (1996 рік); Директива Європейського Парламенту і Ради ЄС № 97/13/ЄС про спільну базу для загальних

---

[1] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: [Конвенція: офіц. текст: за станом на 01 червня 2010 року].
URL: http://zakon3.rada.gov.ua

[2] Конвенція РЄ стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру від 28.01.1981 № 994_363 //Офіційний web–сайт Верховної Ради України.
URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=994_326

[3] Соглашение по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности СОТ; Угода, Міжнародний документ від 15.04.1994 р. Документ 981_018, редакція від 15.04.1994 // Офіційний web–сайт Верховної Ради України. URL: http://www.rada.kiev.ua/

[4] Директива Європейського парламенту і Ради ЄС про захист осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних № 95/46/ЄС від 24 жовтня 1995 року //Офіційний переклад нормативних Євросоюзу в сфері інформаційно–комунікаційних технологій. Київ: Громадська організація ІНТЕНЬЮЗ–УКРАЇНА, Міжнародний фонд Відродження. 2002. С. 155-190.

[5] Там само, С. 139-154.

[6] Резолюція Ради ЄС про законне перехоплення комунікацій//Офіційний переклад нормативних Євросоюзу в сфері інформаційно–комунікаційних технологій. № 96/С 329/01 від 17 січня 1995 року – Київ: Громадська організація ІНТЕНЬЮЗ–УКРАЇНА, Міжнародний фонд Відродження. 2002. С. 18-22.

[7] Директива Комісії ЄС № 96/19/ЄС від 19 березня 1996 року, якою вносяться поправки до Директиви 90/388/ЄЕС стосовно забезпечення повної конкуренції на ринках телекомунікацій // Офіційний переклад нормативних Євросоюзу в сфері інформаційно–комунікаційних технологій. Київ: Громадська організація ІНТЕНЬЮЗ–УКРАЇНА, Міжнародний фонд Відродження. 2002. 219 с. С. 69–90.

[8] Договір ВОІВ про виконання і фонограми від 20 грудня 1996 року від 20.12.1996 р. № 995_769, у редакції від 20.09.2001 р. // Офіційний web–сайт Верховної Ради України.
URL: http://www.rada.kiev.ua/

дозволів та індивідуальних ліцензій в сфері телекомунікаційних послуг[1] (1997 рік); Директива Ради ЄС № 97/66/ЕС стосовно обробки даних і захисту права на невтручання у особисте життя у телекомунікаційному просторі[2] (1997 рік); Акт Ради ЄС № 200/С 197/01 про введення в дію Конвенції про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу відповідно до ст. 34 Договору про Європейський Союз[3] (2000 рік); Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС про відкриття і ведення діяльності установ-емітентів електронних грошей, а також здійснення розумного нагляду за цією діяльністю[4] (2000 рік) та інші акти. Низка міжнародних політико-правових актів стосувалася безпосередньо правового забезпечення діяльності ЗМІ. Протягом 70-х років XX ст. – початку XIX ст. РЄ були прийняті більше 100 нормативно-правових актів у сфері регулювання діяльності ЗМІ[5].

Вказані акти вимагали від держав-учасниць правового забезпечення відносин у сфері використання основних ресурсів ІС – інформації та ІТ, у т.ч. (і переважно) були спрямовані на захист прав власності, у т. ч. авторських прав та прав інтелектуальної власності на інформацію та ІТ, а також забезпечення певних гарантій діяльності ЗМІ та свободи інформації та вільної реалізації інформаційних прав та свобод[6]. Варто відзначити що у зазначених нормативно-правових актах основна увага зосереджувалася на гарантуванні права на вільне використання ІКТ та на свободі інформаційної діяльності та свободі інформації, і аж ніяк не на криміналізації інформаційних правопорушень. Що стосується актів, які були направлені на регламентацію відносин у сфері саме використання ІКТ, то вони не містили глобального визначення єдності інформації та ІКТ як саме ресурсів та цінностей ІС, а сприймали їх як суспільні блага індустріального суспільства. Це підтверджується, насамперед тим, що більшість з них акцентувала увагу

---

[1] Директива Європейського Парламенту і Ради ЄС № 97/13 ЄС від 10 квітня 1007 року про спільну базу для загальних дозволів та індивідуальних ліцензій в сфері телекомунікаційних послуг//Офіційний переклад нормативних Євросоюзу в сфері інформаційно–комунікаційних технологій. Київ: Громадська організація ІНТЕНЬЮЗ–УКРАЇНА, Міжнародний фонд Відродження. 2002. 219 с. С. 50-68.

[2] Директива Ради ЄС № 97/66/ЕС стосовно обробки даних і захисту права на невтручання у особисте життя у телекомунікаційному просторі від 15.12.1997 р. № 994_243 //Офіційний web–сайт Верховної Ради України. URL: http://www.rada.kiev.ua/

[3] Акт Ради ЄС № 200/С 197/01 від 29 травня 2000 року, про введення в дію Конвенції про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу відповідно до статті 34 Договору про Європейський Союз //Офіційний переклад нормативних Євросоюзу в сфері інформаційно–комунікаційних технологій. Київ: Громадська організація ІНТЕНЬЮЗ–УКРАЇНА, Міжнародний фонд Відродження. 2002. 219 с. С. 23-49.

[4] Директива Європейського Парламенту та Ради ЄС № 200/46/ЄС від 18 вересня 2000 року про про відкриття і ведення діяльності установ–емітентів електронних грошей, а також здійсненя розумного нагляду за цією діяльністю //Офіційний переклад нормативних Євросоюзу в сфері інформаційно–комунікаційних технологій. Київ: Громадська організація ІНТЕНЬЮЗ–УКРАЇНА, Міжнародний фонд Відродження. 2002. 219 с. С. 130-154.

[5] Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи: навчальний посібник. Київ: „Фенікс". 2007. 224 с. С. 143.

[6] Там само.

не на розвитку відносин, що грунтуються на поєднані інформації, знань та ІКТ, можливості здійснення вільних комунікацій, а на убезпечення прав на них, як майнових (право власності, право інтелектуальної власності, банківська таємниця), так і особистих немайнових прав (право особи на недоторканість приватного життя, телефонних розмов, листування). Це ж повною мірою стосувалося і актів, спрямованих на регулювання діяльності ЗМІ на глобальному, міждержавному та національному рівнях.

У 1982 році на 70 сесії Ради Європи було ухвалено Декларацію Про свободу вираження поглядів та інформації[1] в якій свобода вираження поглядів та інформації визначена основоположним елементом принципів справжньої демократії, верховенства права й поваги прав людини та підтверджено, що вільний обіг і безперешкодне поширення будь-якої інформації через кордони є важливим фактором міжнародного розуміння, яке сприяє єднанню людей та взаємному збагаченню культур. Крім того відзначено як позитив, на нашу думку, що, на додаток до статутних заходів, про які йдеться в п. 2 ст. 10 Європейської конвенції з прав людини, професійні організації в сфері ЗМІ добровільно розробили та застосовують етичні кодекси. У даній Декларації країни-члени ставлять перед собою такі завдання: захист права кожного, незалежно від кордонів, самовиражатися, шукати й одержувати інформацію та ідеї з будь-якого джерела, а також поширювати їх відповідно до умов, викладених у ст. 10 Європейської конвенції з прав людини; скасування цензури або будь-якого довільного контролю чи обмежень щодо учасників інформаційного процесу, змістовного наповнення ЗМІ або передавання чи поширення інформації; проведення відкритої інформаційної політики в публічному секторі, що включає також доступ до інформації, задля сприяння розумінню кожною людиною політичних, соціальних, економічних і культурних проблем та заохочення вільного обговорення цих проблем; існування широкого кола незалежних і автономних ЗМІ, що дасть можливість відображати різноманітність ідей та думок; створення відповідних можливостей для передавання і поширення інформації та ідей, розумного доступу до них на національному й міжнародному рівнях; сприяння міжнародному співробітництву та надання допомоги через державні й приватні канали з метою заохочення вільного обігу інформації та поліпшення інфраструктури і можливостей зв'язку. Зазначимо, що незважаючи на такі завдання у цій Декларації майже зовсім не приділено уваги захисту від інформаційної продукції, яка може завдати шкоди суспільній моралі.

Окремої уваги, з точки зору нашого дослідження заслуговує прийнята у 2001 році Конвенція про кіберзлочинність[2]. У даному нормативно-правовому акті було визначено сім видів правопорушень проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем, п'ять – пов'язаних зі змістом – "правопорушення, пов'язані з дитячою порнографією", і одне правопорушення

[1] Про свободу вираження поглядів та інформації: [Декларація Комітету міністрів Ради Європи: офіц. текст: за станом на 29 квітня 1982 року]. Офіційний веб-сайт Бюро інформації Ради Європи в Україні. URL: www.coe.kiev.ua

[2] Конвенція РЄ Про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. № 994_575 / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575

пов'язане з порушенням авторського права. Конвенція про кіберзлочинність не лише було визначено види інформаційних правопорушень та характер протидії таким діянням, а й надала реальну можливість запозичення і (або) імплементації у чинне законодавство країн-учасниць модельних положень щодо визначень груп і окремих видів інформаційних правопорушень.

Зважаючи на стрімкі темпи розбудови ІС та розвиток ІКТ у 2003 році було прийнято Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосувався криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинені через комп'ютерні системи1 (далі – Додатковий протокол), який вимагав від Сторін Конвенції криміналізації ще чотирьох видів інформаційних злочинів. На особливу увагу заслуговує перелік порушень, які віднесено до обов'язкових для правового визначення у внутрішньому законодавстві країн-учасниць, а також перелік порушень, які рекомендовано включити до внутрішнього законодавства країн-учасниць. Зокрема це такі суспільно небезпечні діяння: правопорушення проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних даних і систем (ст. ст. 2-6); правопорушення, пов'язані з комп'ютерами (ст. ст. 7, 8); правопорушення пов'язані зі змістом (ст. 9); правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав (ст. 10); дії расистського та ксенофобного характеру (ст. ст. 3-5).

Таким чином, Конвенція про кіберзлочинність та Додатковий протокол до неї регламентують не лише вид або рід правопорушень, відповідно до об'єкту їх скоєння, а й сутність об'єктивної сторони складу правопорушень.

Проте, вказані у зазначених документах діяння, криміналізації яких вимагають вказані міжнародні акти, стосуються вчинення лише (і тільки) через комп'ютерні системи, як про це зазначено у ст. 1 Конвенції про кіберзлочинність. У той же час, аналогічні діяння, вчинені без застосування комп'ютерних систем не підпадають під дію цих актів, оскільки відповідно до посилань ст. 10 Конвенції про кіберзлочинність на Римську конвенцію 1961 року, Паризький Акт Бернської Конвенції про захист літературних та художніх творів 1971 року, Угоду ВОІВ про авторське право 1971 року, Угоду про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності 1994 року, Угоду ВОІВ про виконання фонограм 1996 року. Це, очевидно, оскільки за змістом саме з метою протидії інтервенції правопорушень в інформаційну сферу така конвенція була прийнята.

Протидії загрозі застосування проти держав комп'ютерних технологій із злочинною метою була присвячена Резолюція РЄ "Як запобігти кіберзлочинності проти державних установ у державах-членах та державах-спостерігачах Ради Європи?" 2007 року[2], яка спонукала до негайного зосередження зусиль на спільній розробці ефективної системи заходів та засобів міжнародного захисту та реа-

[1] Офіційний web–сайт Верховної Ради України/ http:// Рада Європи; Протокол, Міжнародний документ від 28.01.2003 р. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи 994_687. Редакція від 21.07.2006 р..

[2] Parliamentary Assembly Council of Europe. How to prevent cybercrime against state institution in member and observer states? Resolution 1565(2007)

гування. Зокрема у Резолюції наголошується на тому, що виконання Конвенції Про кіберзлочинність усіма зацікавленими державами та приєднання до неї країн – не членів РЄ є одним із вагомих міжнародних інструментів для врегулювання зазначеної проблеми[1]. При цьому, Конвенція Про кіберзлочинність та Додатковий протокол до Конвенції далеко не універсальні, адже поза їх увагою, насамперед, лишилися кібернетичні злочини терористичної спрямованості, протидія яким є міжнародною проблемою. Необхідно приділити значно більше уваги твердженню В .П. Ємельянова, який наполягає на тому, що до категорії міжнародних проблем слід відносити суміжні із злочинами терористичної спрямованості злочини – політичне вбивство, бандитизм, диверсія, захоплення заложників2, та терористичні акти, а також співучасть у вчиненні та причетність до вчинення таких і, відповідно, ефективну протидію їм.

Сьогодні міжнародний нормотворчий досвід засвідчує те, що на європейському рівні безпосереднє запровадження протидії інформаційним правопорушенням та їх криміналізації почалося з Конвенції про кіберзлочинність РЄ та Додаткового протоколу до неї, оскільки перші спроби комплексного підходу до проблем правового забезпечення безпеки основних ресурсів ІС знайшли відображення саме у цих нормативно-правових актах.

Однією з умов досягнення динамічного безпечного формування та розбудови глобального ІС, відповідно до ст. 1 Конвенції про кіберзлочинність, є вжиття всіх необхідних заходів з метою протидії з боку держав-учасниць суспільно небезпечним посяганням на основні ресурси ІС, а також попередження основних негативних явищ, що відбуваються в ІС.

З попередньо наведених міжнародних нормативних вимог щодо, криміналізації суспільно небезпечних діянь у сучасному ІС видно, що основними нормами міжнародних актів вимагається криміналізація в першу чергу інформації та відносин з приводу її обігу. Також важливо, що у вказаних вище актах криміналізуються переважно не посягання на самі ІТ, а вчинення правопорушень шляхом їх використання. Самі ж ІТ, як предмет протиправного посягання визначені лише у ст. 2-6 Конвенції про кіберзлочинність, у Римській конвенції та Паризькому протоколі, у якому йдеться виключно про необхідність правового захисту права інтелектуальної власності, у т. ч. авторського права та суміжних прав. Зважаючи на стрімкий розвиток ІС та ІКТ дані нормативно-правові акти не охоплюють весь спектр неправомірних діянь що несуть загрозу інформаційним правовідносинамі тому назріла необхідність прийняття нових міжнародних нормативно-правових актів. Разом з тим не можна недооцінювати існуючі нормативно-правові акти, адже їх головна суспільно-правова роль полягає у розкритті сутності способів вчинення інформаційних правопорушень, кібернетичних злочинів з використанням ІТ. Виходячи зі змісту вимог Конвенції про кіберзлочинність, правовому захисту мають піддаватися, наприклад, крадіжка, легалізація доходів

[1] Реферативний огляд Європейського права [Інститут законодавства Верховної ради України]. Випуск 6. 86 с. С. 19-20.

[2] Ємельянов В.П. Злочини терористичної спрямованості. Харків: „Рубікон", 1997. С. 64.

від злочинної діяльності, шахрайство, вчинені через комп'ютерні мережі, а також низка інших злочинів, предметом яких є інформаційні ресурси та системи.

Однією з найважливіших стратегій правового захисту ІС є убезпечення інформації про особу від суспільно небезпечних посягань, оскільки така інформація внаслідок суспільно небезпечних дій може бути поширена і використана на шкоду особі. Основним стратегічним міжнародним нормативно-правовим актом у цій сфері є Конвенція РЄ про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру[1] (1981 року) та Додатковий протокол до неї (2001 року)[2]. Нажаль даний документ протягом тривалого часу не був ратифікований Україною. В 2010 р. ратифікація Конвенції все ж таки відбулася[3].

Конвенція про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру спрямована на забезпечення на території кожної Сторони для кожної особи, незалежно від її громадянства або місця проживання, дотримання її прав й основоположних свобод, зокрема її права на недоторканість приватного життя, у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, що стосуються особи. Під "персональними даними" у цій Конвенції розуміється будь-яка інформація, яка стосується конкретно визначеної особи або особи, що може бути конкретно визначеною (ч. 1 ст. 2), а термін "автоматизована обробка" охоплює всі операції, що здійснюються повністю або частково за допомогою автоматизованих засобів (ч. 2 ст. 2). У ст. 7 Конвенції зазначено, що для захисту персональних даних, що зберігаються у файлах даних для автоматизованої обробки, Сторони мають вживати відповідні заходи безпеки, спрямовані на запобігання випадковому чи несанкціонованому знищенню або випадковій втраті, а також несанкціонованим доступу, зміні або поширенню персональних даних. Особливо важливими є задекларовані у ст. 8 Конвенції додаткові гарантії, відповідно до яких будь-якій особі надається можливість: 1) з'ясувати існування файлу персональних даних для автоматизованої обробки, його головні цілі, а також особу та постійне місце проживання чи головне місце роботи контролера файлу[4]; 2) отримувати через обґрунтовані періоди та без надмірної затримки або витрат підтвердження або спростування факту зберігання персональних даних, що її

---

[1] Конвенція РЄ про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру від 21 січня 1981 р. / Офіційний сайт Верховної Ради України.
URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=994_326

[2] Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних від 8 листопада 2001 р. / Офіційний сайт Веоховної Ради України.
URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=994_363

[3] Закон України Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних від 6 липня 2010 р. / Офіційний вісник України від 09.08.2010 р., № 58.

[4] Під контролером файлу у Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних розуміється фізична чи юридична особа, державний орган, установа або будь–який інший орган, що має повноваження відповідно до внутрішнього права вирішувати щодо цілі файлу даних для автоматизованої обробки, категорій даних особистого характеру, що мають зберігатися, та операцій, які мають здійснюватися з ними (п. d ст. 2).

стосуються, у файлі даних для автоматизованої обробки, а також отримувати такі дані в доступній для розуміння формі; 3) вимагати у відповідних випадках виправлення або знищення таких даних, якщо вони оброблялися всупереч положенням внутрішнього законодавства; 4) використовувати засоби правового захисту в разі невиконання прохання про підтвердження або у відповідних випадках про надання, виправлення або знищення персональних даних.

Очевидно, відповідно до вимог європейської правової політики ІС, забезпечення дотримання гарантій прав особи відносно її персональних даних є функцією держави, у віданні публічних органів або приватних структур якої перебувають такі персональні дані. Умисне перешкоджання особі у реалізації своїх прав відносно її даних персонального характеру, в залежності від суспільної небезпечності таких дій, повинне тягнути настання відповідальності, у т. ч. і кримінальної.

Політика РЄ у XXI столітті характеризується прийняттям актів, які враховують необхідність убезпечення від загроз розвитку ІС. Переважна більшість таких актів, будучи спрямована на розвиток або впорядкування чи уніфікацію певного правового регулювання різних сфер суспільних відносин передбачає можливість здійснення таких відносин у ІС з використанням ІКТ, і відповідно, вимагає передбачення за посягання на них юридичної відповідальності, у т.ч. і кримінальної.

Типовим прикладом такої політики є Конвенція РЄ про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення 2007 р.[1] (далі – Конвенція про захист дітей від сексуальної експлуатації) Цей акт прямо акцентує увагу на тому, що, серед іншого, сексуальна експлуатація та сексуальне розбещення дітей набули тривожних розмірів на національному та міжнародному рівнях, зокрема стосовно зростаючого використання як дітьми, так і злочинцями ІКТ, і що запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному розбещенню дітей і боротьба із цими явищами потребують міжнародного співробітництва (абз. 5 преамбули).

Відповідно до ст. 18–22 цієї Конвенції про захист дітей від сексуальної експлуатації вимагає криміналізації:

1. Сексуальне розбещення дітей (ст. 18): a) залучення до діяльності сексуального характеру дитини, яка згідно з відповідними положеннями національного законодавства не досягла легального віку для вступу в сексуальні стосунки; b) залучення до діяльності сексуального характеру дитини, коли: використовується тиск, примус чи погрози, або розбещення здійснюється зі свідомим використанням довіри, авторитету чи впливу на дитину, зокрема в сім'ї, або розбещення здійснюється в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного становища.

2. Правопорушення, що стосуються дитячої проституції (ст. 19): a) вербування дітей для заняття проституцією або спонукання дитини до участі в проституції; б) примушування дитини до проституції або отримання прибутку

[1] Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення від 25 жовтня 2007 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=994_927

від цього або іншого використання дитини із цією метою; в) звернення до дитячої проституції.

3. Правопорушення, що стосуються дитячої порнографії (ст. 20): а) виготовлення дитячої порнографії; б) пропонування або надання доступу до дитячої порнографії; в) розповсюдження або передавання дитячої порнографії; г) придбання дитячої порнографії для себе чи іншої особи; д) володіння дитячою порнографією; е) свідоме одержання доступу до дитячої порнографії за допомогою ІКТ.

4. Правопорушення, що стосуються участі дитини у порнографічних виставах(ст. 21): а) вербування дітей для участі в порнографічних виставах або спонукання дитини до участі в таких виставах; б) примушування дитини до участі в порнографічних виставах або отримання користі від цього чи іншого використання дитини із цією метою; в) свідоме відвідування порнографічних вистав, у яких залучено дітей.

5. Розбещення дітей – умисне спонукання дитини, яка не досягла віку, передбаченого п. 2 ст. 18 Конвенції, спостерігати за сексуальним розбещенням або діяльністю сексуального характеру, навіть якщо вона не бере в цьому участі (ст. 22).

6. Домагання дитини для сексуальних цілей - умисної пропозиції, зробленої дорослою людиною за допомогою ІКТ, зустрітися з дитиною, для скоєння проти неї правопорушень, зазначених у пп. "а" п. 1 ст. 18, або пп. "а" ч. 1 ст. 20 конвенції, якщо після цієї пропозиції відбулись істотні дії, що призвели до такої зустрічі (ст. 23).

Необхідно звернути увагу на те, що до сьогодні у сфері міжнародних суспільно-правових підходів взагалі відсутній будь-який акт щодо криміналізації діяльності ЗМІ, як на глобальному, так і на європейському рівнях. По суті, підставами для дослідження питань потреби кримінально-правового забезпечення діяльності ЗМІ можуть бути лише акти правового забезпечення діяльності ЗМІ, у т.ч. у Інтернет. Це пояснюється тим, що правова політика ЄС, покликана сприяти зміцненню свободи слова, свободи інформації, вільному обміну ідеями, синтезувала близько 100 актів[1], які стосуються регулювання відносин у сфері ЗМІ у контексті статті 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.[2], згідно з якою право на свободу вираження поглядів, одержувати й передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів.

Фундаментальним актом глобального політико-правового забезпечення відносин у сфері ЗМІ є Декларація ЄС про засоби масової інформації та права лю-

[1] Політико-правові аспекти діяльності Ради Європи. Навчальний посібник. Київ: „Фенікс". 2007. С. 143.

[2] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. / Офіційний вісник України від 16.04.1998 р. 1998 р., № 13, / № 32 від 23.08.2006 р., стор. 270

дини (1970 р.)[1]. Вона визначає статус та незалежність ЗМІ, заходи по забезпеченню відповідальності ЗМІ перед суспільством та щодо захисту працівників ЗМІ від посягань на їх професійні та особисті права; у ній зазначено, що незалежність друкованих та інших ЗМІ від державного контролю повинна бути законодавчо закріплена, а будь-яке обмеження цієї незалежності допускається лише на основі рішення суду, а не органів виконавчої влади. Цією Декларацією проголошено заборону будь якої цензури, а також визначені етичні норми діяльності ЗМІ та журналістів, декларується незалежність ЗМІ. Переважна більшість вимог цієї Декларації була реалізована країнами-учасницями. Кримінальна відповідальність у цьому контексті була спрямована на убезпечення діяльність журналістів та прирівняних до них осіб. Разом з тим, поза увагою залишилися дії самих працівників ЗМІ, зокрема можливість вчинення самими журналістами таких суспільно небезпечних діянь як умисне поширення недостовірної соціально значущої інформації, наприклад, на замовлення.

В цілому можна стверджувати динамічну послідовність політико-правових заходів РЄ у сфері забезпечення розвитку ІС в частині медіа-права. Зокрема послідовно приймаються нормативно-правові акти, підставами прийняття яких є реакція європейської спільноти на зміну відносин у цій сфері. Процеси міжнародного політико-правового забезпечення діяльності ЗМІ розпочалися у 60-х роках ХХ сторіччя. Набувають чинності європейські угоди щодо захисту телевізійних передач (1960 р.)[2], обміну програмами телевізійних фільмів (1965 р.)[3]. У 1975 р. були прийняті Рекомендації ПАРЄ № 748 і 749 "Про роль національного телерадіомовлення і керівництво ним" з додатком "Мінімальні вимоги національного мовлення" та "Про розвиток європейського телерадіомовлення", у яких основна увага зосереджувалася на необхідності встановлення відповідальності за матеріали, які є предметом мовлення відповідно з законами, які діють в відповідних державах.

80-ті роки відзнаменувалися прийняттям на європейському рівні низки нормативно-правових актів, в яких висловлювалися конкретні пропозиції щодо необхідності встановлення відповідальності за порушення у ЗМІ.

Декларація про свободу вираження поглядів та інформації[4] (1982 рік) зобов'язала уряди держав членів РЄ захищати свободу ЗМІ, яка є необхідним фактором демократичного розвитку суспільства, сприяти плюралізму і демократич-

---

[1] Declaration on mass communication media and human rights E6.37, RESOLUTION containing a declaration on mass communication media and human rights 428 (1970) 23 січня 1970 р. / Офіційний сайт Ради Європи. URL: http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta70/ERES428.htm

[2] Европейское соглашение о защите телевизионных передач № 034 от 22.07.1960 р. / Сайт ЕС. URL: http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=034&CM=8&DF=2/3/2008&CL=RUS

[3] Европейское соглашение об олбмене программами телевизионных фильмов CDCE № 027 от 22.01.1965/ Сайт ЕС.
URL: http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=027&CM=1&CL=RUS

[4] Декларация о свободе выражения мнения и информации, принятая Комитетом министров 29 апреля 1982 г. на 70–ом заседании / Офіційний web–сайт Института проблем информационного права. URL: http://www.medialaw.ru/laws/other_laws/european/decl–fr–expr.htm

ності інформації, розвитку новітньої технології доступу до інформації, розширяти міжнародну співпрацю у сфері обміну інформацією, розвивати структуру інформаційних потоків та інше. При цьому, йшлося не виключно про комерційний продукт мовлення, оскільки у Декларації йдеться не лише про комерційні канали, а й про державні канали та канали суспільні, як, наприклад, суспільне телебачення, а також далеко не всього продукту, який визначений як комерційний.

Декларацією не регламентується пряма недопустимість використання некомерційного продукту, що надається контрагентом, у комерційних цілях, оскільки за загальноетичними правилами таке недопустиме. Проте, у разі відсутності можливості застосування відповідальності за посадовий підлог або шахрайство з медійними ресурсами, як наприклад, це часто відбувається в Україні, у внутрішньому праві доцільно передбачати настання кримінальної відповідальності за шахрайські дії з медіа продуктом. Враховуючи недопустимість використання некомерційного продукту мовлення в комерційних цілях, доцільно передбачати кримінальну відповідальність за подібні дії, вчинені з корисливою або іншою особистою метою.

Крім того, з урахуванням вказаного акту, і, зокрема, вимоги стосовно вимог забезпечення розвитку новітньої технології доступу до інформації, в зв'язку з чим маса ЗМІ отримала можливість розміщення інформації у Інтернет, він, по суті, перетворився на окремий віртуальний медіапростір. Поряд з використанням у якості додаткового місця розміщення своїх ресурсів ЗМІ, які існували на паперових носіях раніше, в Інтернет виникла величезна кількість сайтів, які називаючись "газетами" або "новинами" без будь-якої реєстрації, передбаченої для друкованих ЗМІ вільно тиражують в мережі недостовірну інформацію, подаючи її у якості новин. Змусити ж такі мас-медіа зареєструватися у передбачений законом спосіб неможливо, через те, що, відповідно до вітчизняного законодавства, наприклад, вони не визнаються ЗМІ. Очевидно, що в умовах розвитку Інтернет і використання Інтернет ресурсів у якості віртуальних носіїв новинної та соціально значущої інформації, такі ресурси повинні мати статус та рівень відповідальності друкованих ЗМІ.

У 1984 році було прийнято Рекомендації КМРЄ "Про принципи телевізійної реклами"[1]. Цей нормативно-правовий акт заслуговує на особливу увагу зважаючи на предмет нашого дослідження. У даному документі чітко вказані особливості обмежень у телевізійній рекламі з урахуванням необхідної і можливої протидії різного виду шахрайств та впливів на свідомість аудиторії. Так, у документі вказано основні принципи реклами, серед яких варто виділити наступні: 1) уся реклама має бути справедливою, чесною, правдивою й пристойною (п. 2); 2) рекламодавці повинні дотримуватися чинних законів країни, в якій транслюється реклама, й, залежно від частки аудиторії в ній, належною мірою враховувати закони цієї країни (п. 3); 3) найголовнішу увагу слід приділяти можливим шкідливим наслідкам, що можуть з'явитися після реклами тютюну, алкоголю,

[1] Рекомендація № R (84) 3 Про принципи телевізійної реклами від 23 лютого 1984 р./ Е–офіс РЄ в Україні. Офіційний сайт офісу Ради Європи в Україні.
URL: http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r(84)3.htm

фармакологічних препаратів і медичного лікування та можливості обмежити або навіть заборонити рекламу в цих сферах (п. 4); 4) реклама, спрямована на дітей, або реклама, в якій беруть участь діти, має уникати всього того, що може зашкодити інтересам дітей, поважати їхню фізичну, розумову й моральну індивідуальність (п. 5); 5) жодна підсвідома реклама не може бути дозволена (п. 10). Отже, вимоги РЄ що застосовуються до телевізійної реклами забороняють непристойну рекламу, підсвідому рекламу, а також рекламу, що заборонена законами країни, у якій транслюється. Окремою ланкою виділена необхідність чіткої регламентації, а у разі необхідності, заборони реклами тютюну, алкоголю та фармакологічний препаратів та лікування, внаслідок якої може завдати шкоди здоров'ю людей. Особливі вимоги висуваються до змісту реклами що, спрямована на дітей, або реклами, в якій беруть участь діти. Зокрема, вона має уникати всього того, що може зашкодити інтересам дітей, поважати їхню фізичну, розумову й моральну індивідуальність.

Привертає увагу і те, що Рада Європи не полишає поза увагою необхідність підготовки людини до сприйняття інформації пропонуючи у Рекомендаціях Про культурний вимір мовлення в Європі впровадити шкільні курси з навчання критичному ставленню до ЗМІ й аудіовізуальної продукції, а також інформувати дорослих (і не лише батьків) щодо досягнень у сфері ЗМІ як позитивних, так і тих що можуть завдати шкоди моральному здоров'ю суспільства. Крім того у даному документі Раді міністрів Європи було рекомендовано пришвидшити й інтенсифікувати роботу щодо розроблення на основі національного законодавства керівних принципів, спрямованих на зменшення насильства, жорстокості та порнографії не тільки у відео-програмах, а й у всій сфері мовлення.

Привертає увагу і те, що Рада Європи не полишає поза увагою необхідність підготовки людини до сприйняття інформації пропонуючи у Рекомендаціях Про культурний вимір мовлення в Європі впровадити шкільні курси з навчання критичному ставленню до ЗМІ й аудіовізуальної продукції, а також інформувати дорослих (і не лише батьків) щодо досягнень у сфері ЗМІ як позитивних, так і тих що можуть завдати шкоди моральному здоров'ю суспільства. Крім того у даному документі Раді міністрів Європи було рекомендовано пришвидшити й інтенсифікувати роботу щодо розроблення на основі національного законодавства керівних принципів, спрямованих на зменшення насильства, жорстокості та порнографії не тільки у відео-програмах, а й у всій сфері мовлення. Важливими з точки зору інформаційної політики щодо протидії інформаційним правопорушенням закріплені у Рекомендаціях Про культурний вимір мовлення в Європі (1987 р.) ризики, які несуть з собою зміни у ЗМІ (п. 6), а саме: 1) заохочення пасивного споживання матеріалів мовлення; 2) зменшення різноманітності передач і поступове руйнування соціально прийнятних стандартів поведінки; 3) підрив культурної ідентичності менших країн і малих мовних груп, а також культурної різноманітності Європи в цілому; 4) недостатню повагу авторського й суміжних прав; 5) економічну й, відповідно, культурну залежність від зовнішніх (переважно комерційних) факторів. Зазначений нормативно-правовий акт свідчить про те, що ще у 80 рр. XX століття РЄ мала чітке уявлення, які саме сфери життєдіяль-

ності суспільства можуть зазнати найбільш негативного впливу від змін, що відбуваються зі ЗМІ і при цьому кримінальної відповідальності не було встановлено.

У 1989 році була прийнята Європейська конвенція про транскордонне телебачення[1], якою регламентувалося сприяння транскордонній трансляції телепрограм, гарантування свободи прийому цих програм у межах міждержавного інформаційного простору. У ній був закріплений мінімальний обсяг принципів щодо змісту програм, реклами і спонсорства; її положення регламентували критерії юрисдикції, трансляції важливих масових заходів, реклами та торгівлі через телемагазини. Детально тлумаченні вони були у Директиві Євросоюзу про координацію певних положень, які встановлені законодавством, регулятивно або адміністративно країнами-учасницями (1989 рік)[2].

У Директива Ради ЄР про координацію певних положень, встановлених регулятивно, або адміністративно країнами учасницями (Європейської Конвенції про трансграничне телемовлення) в області здійснення телевізійного мовлення 1989 р.[3] передбачалосяє забезпечення країнами-учасницями заходів: 1) для забезпечення того, щоб передачі телемовників, що перебувають під їх юрисдикцією, не включали програми, які можуть завдати серйозну шкоду фізичному, духовному та етичному розвитку неповнолітніх, особливо програм, які містять порнографію або безпричинне насильство (п. і ч. 1 ст. 22); 2) обмеження та захисту доступу повинні розповсюджуватися також на інші програми, які можуть нанести шкоду фізичному, духовному або етичному розвитку неповнолітніх, за виключенням тих випадків, коли це забезпечено часом обрання трансляцій або застосуванням спеціальних технічних засобів, які гарантують, що неповнолітні не зможуть дивитися такі передачі. (ч. 2 ст. 22); 3) гарантії, що передачі, що транслюються, не містять підбурювань до расової, статевої, релігійної або національної ненависті (ст. 22А).

Незважаючи на свою відданість принципу свободи вираження поглядів і безперешкодного поширення інформації та ідей, що було, зокрема, підкреслено в Декларації 1982 року Рада Європи ухвалює Рекомендацію Про принципи поши-

---

[1] Європейська конвенція про транскордонне телебачення (укр/рос) 05.05.1989 р. № (ETS № 132 Рада Європи / *Офіційний вісник України* від 26.02.2010 р. 2010 р., № 11, / № 100, 2008, ст. 3297, стор. 201, стаття 562.

[2] Директива Совета Европейского Союза 89/552/ЕЕС о координации определенных положений, установленных законодательно, регулятивно либо административно странами–участниками (Европейской Конвенции о трансграничном телевещании) в области осуществления телевизионного вещания (в редакции Директивы 97/36/ЕС Европейского Парламента и Совета от 19 июня 1997 года) від 03.10.1989 р. № 89/552/ЕЕС Міжнародний документ / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=994_446

[3] Директива Ради Європейського Союзу 89/552/ЄЕС про координацію визначених положень, що встановлені законодавчо, регулятивно або адміністративно країнами–учасницями (Європейської Конвенції про транскордонне телебачення) в галузі здійснення телевізійного мовлення від 3 жовтня 1989 р. / Офіційний сайт Верховної ради України / Офіційний сайт Верховної ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi–bin/laws/main.cgi?nreg=994_446

рення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту[1] головною метою якої була консолідація дій, спрямованих проти поширення відеозаписів насильницького, жорстокого й порнографічного змісту, а також проти вживання наркотиків, зокрема з метою захисту неповнолітніх. Суть обмеження поширення, зазначена у п. 4 цього документу, полягала у: тому, що дозволи на обмежене поширення подібної продукції, можуть включати такі обмеження: заборону поставок з комерційною метою або пропозицій щодо поставок неповнолітнім; заборону поставок з комерційною метою або пропозицій щодо поставок, за винятком продажу в орендованих пунктах або в приміщеннях тільки для дорослих; заборону на рекламу; заборону на продаж по пошті. У п. 6 цієї Рекомендації зазначалося, що держави-члени можуть розглянути питання про те, чи є застосування кримінального права в сфері відеозаписів ефективним до криміналізації: саме ефективності застосування кримінальної відповідальності відносилося до компетенції національних урядів. Ще однією особливістю цього нормативно-правового акта є те, що держави-члени мають заохочувати створення систем класифікації й контролю за відеозаписами відповідними професійними секторами в рамках систем саморегуляції або за допомогою органів державної влади. Ці системи можуть створюватися або до, або після поширення відеозаписів, що, на нашу думку, є елементом цензури та самоцензури.

Надзвичайно цікавою в рамках дослідження протидії інформаційним правопорушенням з метою захисту норм суспільної моралі, на нашу думку, є Рекомендація 1276 (1995 рік) "Про силу візуальних образів"[2]. Зокрема Радою Європи визнано, що хвиля візуальної образності настільки могутня, що нині ми зіткнулися з явищем "віртуальної реальності", яке породжує ризик маніпулювання образами, що ілюструють новини, та інформацією, що їх супроводжує. Більшість людей не знають, як "читати" візуальні образи, і це може призвести до неправильного тлумачення та маніпуляцій. Тлумачення візуальних образів також є частиною грамотності, хоча досі воно переважно ігнорується. Через 20 років після прийняття рекомендації 963 (1983 рік) "Про використання культурних та освітніх засобів для зменшення насильства" Асамблея знову висловлює свою занепокоєність з приводу зростаючої тенденції до показу насильства в ЗМІ, зокрема візуальних – на телебаченні, відео, у фільмах, рекламі, фотографіях і в комп'ютерних програмах. З того часу поставлені проблеми набули гостроти, а більшість запропонованих рекомендацій не тільки зберігають свою актуальність, а стали ще нагальнішими. На відміну від інших резолюцій прийнятих Радою Європи щодо свободи слова у цій чітко і навіть жорстко вказано, що свободу вираження поглядів – основоположне право, закріплене в статті 10 Європейської конвенції з прав людини, – слід забезпечувати разом із відповідальністю, з якою

[1] Про принципи поширення відеозаписів насильницького, жорстокого чи порнографічного змісту: [Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (89) 7: офіц. текст: за станом на 27 квітня 1989 року]. Офіційний веб-сайт Бюро інформації Ради Європи в Україні. URL: www.coe.kiev.ua

[2] Про силу візуальних образів: [Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1276: офіц. текст: за станом на 29 грудня 1995 року]. Офіційний веб-сайт Бюро інформації Ради Європи в Україні. URL: www.coe.kiev.ua

воно пов'язане. У певних випадках обмеження свободи вираження поглядів може бути виправдане з метою його узгодження з потребою захисту інших прав і свобод, зокрема прав дітей. Крім того Комітетові міністрів було рекомендовано врахувати у процесі формування політики у сфері візуальних образів або консультування урядів, які розробляють власні політики такі принципи:

чітка вимога щодо саморегулювання та прийняття кодексів поведінки особами, котрі створюють телепрограми, режисерами новин, кінорежисерами, а також тими, хто продукує й поширює відеофільми, відеоігри й комп'ютерні програми, за єдиної умови щодо поваги національного законодавства стосовно приватного життя;

візуальна грамотність та обізнаність щодо ЗМІ, починаючи з найперших можливих ступенів шкільної освіти;

на всіх рівнях шкільної освіти слід сприяти підготовці вчителів з питань візуальної грамотності та обізнаності щодо ЗМІ;

на родини й батьків слід покласти відповідальність за те, які телепрограми дивляться їхні діти; телебачення не повинно займати місце батьків або зменшувати час, який їм слід проводити, допомагаючи дітям в їхньому розвитку;

слід проводити дослідження щодо можливих зв'язків між насильством на екрані та насильницькою поведінкою;

слід збільшувати обізнаність фахівців щодо впливу їхньої роботи на глядачів і громадськість в цілому, зокрема у зв'язку з розвитком нових технологій (починаючи від підсвідомої реклами й закінчуючи віртуальною реальністю);

треба взагалі сприяти створенню асоціацій глядачів, читачів і користувачів, а також систем оскарження там, де вони ще не існують;

фінансування служби громадського телебачення має здійснюватись у відповідних і надійних рамках, що дасть йому можливість пропонувати альтернативні високоякісні програми, уникаючи залучення комерційних джерел;

поріг вечірнього часу, до якого сцени сексу чи насильства не можуть транслюватися по телебаченню, має бути визначений або саморегулюванням й кодексами поведінки, або умовами ліцензії;

слід знайти засоби для сприяння виробництву високоякісних телепрограм у Європі.

Глобалізаційні процеси в інформаційній сфері, збільшення кількості електронних ЗМІ спонукали РЄ до прийняття Рекомендації № R (97) 19 Про показ насильства електронними ЗМІ[1]. Рекомендація стосується необґрунтованого показу насильства різними електронними ЗМІ на національному й міжнародному рівнях. У цьому документі було дане визначення терміну "необґрунтований показ насильства", що означає поширення повідомлень, слів і зображень, насильницькому змісту яких або способу подання надається особлива виразність, не виправдана контекстом. У керівному принципі № 2 Рекомендації РЄ чітко визначено що держави-члени мають визнати й врахувати, що насамперед ті особи,

[1] Про показ насильства електронними ЗМІ: [Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № R (97) 19: офіц. текст: за станом на 30 жовтня 1997 р.]. Офіційний веб-сайт Бюро інформації Ради Європи в Україні. URL: www.coe.kiev.ua

котрі відповідають за зміст, повинні взяти на себе обов'язки й відповідальність, які несе з собою здійснення свободи вираження поглядів, оскільки саме вони першими відповідають за зміст повідомлень, слів і зображень, що поширюють. У т. ч. мають нести певну відповідальність мовники електронних ЗМІ, розв'язуючи питання про поширення повідомлень, слів і зображень, що демонструють насильство, з огляду на їхній потенційно шкідливий вплив на громадськість, зокрема молодь, а також на суспільство в цілому. Якщо особи, відповідальні за зміст, задіяні в необґрунтованому показі насильства, яке серйозно ображає людську гідність, або, з огляду на нелюдський чи принизливий характер такого показу, шкодить розумовому чи моральному розвитку громадян, зокрема молоді, держави-члени повинні ефективно вживати відповідні цивільні, кримінальні або адміністративні санкції. На противагу Рекомендації № R(97)19 Про показ насильства електронними ЗМІ необхідно звернути увагу на Декларація про свободу комунікацій в Інтернет[1] яка встановлює ряд принципів яких зобов'язуються дотримуватися держави-члени щодо підтримки зусиль постачальників послуг співпрацювати з правоохоронними органами в питаннях, що виникають у зв'язку з незаконним змістом (контентом) в Інтернет. Зокрема, третій принцип встановлює, з одного боку, відсутність попереднього державного контролю, а з іншого, забезпечуючи дотримання гарантій, передбачених в пар. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини й основних свобод, можуть вживатися заходи для примусового вилучення явно ідентифікованого змісту (контенту) в Інтернет або, альтернативно, блокування доступу до нього, якщо компетентні національні органи приймуть попереднє або кінцеве рішення щодо його незаконності. Хочеться звернути увагу на правову регламентацію звільнення від відповідальності у Декларації. Зокрема, наголошується що, необхідно обмежити відповідальність постачальників послуг, коли вони діють лише як передавачі, або якщо сумлінно надають доступ до, або розміщують зміст (контент) від третіх осіб. У Декларації відмічається важливість співробітництва постачальників послуг та правоохоронних органів в питаннях, що виникають у зв'язку з незаконним змістом (контентом) в Інтернет. Також у цьому нормативно-правовому акті встановлюються умови обмеження відповідальності постачальників послуг за зміст (контент) в Інтернет. Так, країни члени повинні забезпечувати, щоб постачальники послуг не притягались до відповідальності за зміст (контент) в Інтернет, коли їх функціональність відповідно до закону обмежується передаванням інформації або наданням доступу до Інтернет. У випадку, якщо функціонування постачальників послуг є ширшим і вони зберігають зміст (контент), наданий іншими особами, країни члени можуть визнавати їх спів-відповідальними, якщо вони негайно не вилучають контент чи унеможливлюють доступу до інформації чи послуг незаконного характеру як тільки їм стане про це відомо, як це передбачається національним законодавством, або, у випадку пред'явлення вимог про відшкодування, щодо фактів чи обставин, які викривають нелегальність діяльності чи інформації.

[1] Декларація про свободу комунікацій в Інтернет від 28.05.2003 р.
URL: https://cedem.org.ua/library/deklaratsiya-pro-svobodu-komunikatsij-v-internet/

Здійснивши аналіз міжнародно-правового забезпечення захисту інформаційного суспільства від інформаційних правопорушень необхідно зазначити, що всі міжнародні нормативно-правові акти є доволі декларативними та мають рекомендаційний характер. Більшість з них не містять положень щодо встановлення кримінальної відповідальності залишаючи встановлення відповідальності урядам держав-учасниць, що, на нашу думку, є цілком виправданим. Більше того зазначені нормативно-правові акти не містять навіть вказівок, з яких би прямо витікала потреба криміналізації певних діянь.

2.5. Місце і роль інституту юридичної відповідальності в інформаційно-правових дослідженнях

Аналіз інституту юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері як складової предмету інформаційно-правих досліджень мабуть логічно буде розпочати з проблем організаційно-правового підґрунтя їх проведення, які ми розглядали раніше в статтях та на наукових зібраннях[1].

Зазначимо, що під інформаційно-правими дослідженнями ми розуміємо міжгалузевий напрям наукових знань про інформаційно-комунікативні процеси та соціально-правові відносини, які при цьому виникають (інформаційні відносини), роль та місце юридичної діяльності і соціального управління інформатизацією суспільства, інноваційні зміни у правових процесах, предметах та явищах, що відбуваються під час формування інформаційного суспільства, удосконалювання засобів і методів адміністративної діяльності та юриспруденції за допомогою інформаційних технологій і ресурсів'. В межах інформаційно-правових досліджень ми розглядаємо два міждисциплінарних наукових напряма, якими й є інформаційне право (включаючи дослідження за всіма юридичними спеціальностями) та правова інформатика, яка розглядає застосування здобутків інформатики в контексті проблем правового середовища, включаючи пов'язані з юридичною діяльністю організаційні структури, а також користувачів інформації та ІТ у рамках цих організацій[2].

Щодо інформаційного права, то, незважаючи на дискусії, що точилися багато років серед вчених-юристів, на часі йому вже належить чільне місце в системі сучасних наукових знань передових країн світу як міжгалузевого інституту права та комплексної галузі права. Проте в Україні інформаційне право, як галузь права та напрям наукових досліджень, незважаючи на численні пропозиції з боку вітчизняних науковців, почало формуватися лише після вольового рішення

[1] Бєляков К.І. Ґенеза інформаційно-правових досліджень. *Наука і правоохорона*. Київ: ДНДІ МВС України, 2010. № 4. С. 160-167; Бєляков К.І. Інформаційно-правові дослідження: походження, становлення, стан та перспективи розвитку. *Інформація і право*. Київ: НДЦПІ АПрН України, 2011. № 2. С. 4-12; Бєляков К.І. Сучасний стан та перспективи розвитку інформаційно-правових досліджень. *Актуальні проблеми сучасного адміністративного права*: матер. кругл. столу. (Запоріжжя, 22 березня 2013 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2013. С. 23-30.

[2] Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ Правова інформатика

парламентарів, а приводом для цього стала необхідність правового регулювання діяльності ЗМІ[1]. Не ставлячи під сумнів важливість цієї проблеми, необхідно все ж таки зазначити, що інформаційне право має на меті не "… регулювання діяльності ЗМІ"[2], а регулювання соціальних відносин у сфері інформаційної діяльності взагалі – інформаційних правовідносин.

Практично така сама ситуація склалася за напрямом соціальної інформатики – правова інформатика. Однак незважаючи на відсутність єдності в трактуванні її сутності, завдань і місця в загальній системі наукового знання, правова інформатика повноправно визнана й широко використовується правниками для визначення окремого напряму в правовій науці та практичній діяльності як міжгалузева область знань, наукова база інформатизації організаційно-правової сфери. В Україні також існує ряд наукова шкіл в галузі інформаційно-правових досліджень[3]. Крім того, в структурі Національній академії правових наук України понад п'ятнадцяті років існує Науково-дослідний інститут інформатики і права, створений у 2012 році на базі Науково-дослідного центру правової інформатики[4]. Таким чином, ми бачимо, що є соціальна діяльність, пов'язана з інформатизацією організаційно-правової сфери, певні проблеми в цій галузі, наукова організаційна структура, яка покликана їх вивчати та вирішувати, і нарешті визнане в науковому світі наукове знання.

Дискусії, що виникають, на наш погляд, зумовлені низкою об'єктивних і суб'єктивних причин, а саме:

– складнощами розуміння соціальних процесів, пов'язаних з історичною фазою перехідного періоду від індустріального до інформаційного (постіндустріального) суспільства – періодом протогенезу;

– відсутністю популяризації інформаційної сутності правознавства та соціального управління й пов'язаних з ними основних положень;

– неадекватним сприйняттям розглянутих наукових знань, а часом недостатнім рівнем "інформаційної культури" широкого кола юристів, зазвичай, консервативних, тощо[5].

Крім того, з точки зору організації наукових досліджень, проблеми юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері належать до напрямів інформаційного права, визначених у паспорті спеціальності "Інформаційне право; право інтелектуальної власності", затвердженому наказом МОН

---

[1] Про підсумки парламентських слухань "Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України": постанова Верховної Ради України від 7 червня 2001 р. № 2498-III // *Голос України*. 2001. 26 червня. № 112. С. 15-17.
URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2498-14

[2] Там само, С. 16.

[3] Наукові школи Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України
URL: http://ppi.org.ua/naukovi-shkoli

[4] Історія НДІІП НАПрН України та розвитку правової науки в інформаційній сфері
URL: http://ippi.org.ua/istoriya-ndiip-naprn-ukraini-ta-rozvitku-pravovoi-nauki-v-informatsiinii-sferi

[5] Бєляков К.І. Ґенеза інформаційно-правових досліджень. *Наука і правоохорона*. Київ: ДНДІ МВС України, 2010. № 4. С. 160-167.

України ще у 2014 році[1]. В наказі визначено, що цей паспорт "набирає чинності з дати набрання чинності змін до Переліку наукових спеціальностей, відповідно до якого Департамент атестації кадрів вищої кваліфікації зобов'язувався забезпечити підготовку змін до попереднього Переліку, затвердженому у 2011 році"[2], зокрема, щодо включення окремої спеціальності 12.00.13 "Інформаційне право; право інтелектуальної власності" (юридичні науки).

В ч. 20 п. 2.1 паспорта спеціальності в галузі інформаційного права передбачено дослідження проблем "... запобігання, виявлення і припинення правопорушень в інформаційній сфері; відповідальність за скоєння правопорушень в інформаційній сфері; відновлення порушених прав і свобод в інформаційній сфері; правові механізми демократичного контролю за додержанням законодавства в інформаційній сфері"[3].

Однак до теперішнього часу відповідні зміни внесені не були, і сьогодні залишається чинним паспорт спеціальності 12.00.07 2008 року[4]. Порівняно з паспортом спеціальності 12.00.13, в якому було враховано стрімкий розвиток інформаційно-правих досліджень, проблеми його інститутів та категорійного апарату протягом останнього десятиліття, що потребують наукового розв'язання, чинна версія визначає це дуже стисло і лаконічно, не деталізуючи їх сутності. Втім, необхідне підкреслити важливість внесення спеціальності "інформаційне право, право інтелектуальної власності" як окремої наукової спеціальності, оскільки сьогодні є всі підстави вважати, що роль інформаційного права в сучасному світі постійно зростає, задля чого робить інформаційно-правові дослідження все більш розгалуженими.

На наше переконання, вивчення сутності і проблем юридичної відповідальності за скоєння правопорушень в інформаційній сфері, шляхів їх упередження, виявлення і припинення, уявляє собою не лише складову теорії загальної юридичної відповідальності, а й особливий правоохоронний інструмент в межах провідного інституту інформаційного права – інформаційної безпеки.

Розвиток наукової думки в цьому новітньому напрямку інформаційно-правових досліджень вбачається в формуванні інформаційної деліктології – "комплексної юридичної науки, що являє собою систему наукових знань про інформаційні правопорушення, їх природу, причини та умови, що сприяють порушенню норм інформаційного законодавства, особу правопорушника, а також засоби профілактики відповідної категорію деліктів та забезпечення інформа-

[1] Наказ МОН України від 29.09.2014 № 1081. Паспорт спеціальності 12.00.13 "Інформаційне право; право інтелектуальної власності". *Освіта України*. Спецвипуск. 2014. № 10. С. 23-25.

[2] Про затвердження Переліку наукових спеціальностей: наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14.09.2011 № 1057. *Офіційний вісник України*. 2011. № 78. Ст. 2893.

[3] Наказ МОН України від 29.09.2014 № 1081. Додаток 1. Паспорт спеціальності 12.00.13 "Інформаційне право; право інтелектуальної власності". *Освіта України*. Спецвипуск. 2014. № 10. С. 24.

[4] Паспорт спеціальності 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право", затверджений постановою президії ВАК України від 8 жовтня 2008 року № 45-06/7

ційного правопорядку в цілому"[1], теоретико-методологічні засади якої ми маємо намір запропанувати на Ваш розгляд нижче.

РОЗДІЛ 3.
ВСТУП ДО ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕЛІКТОЛОГІЇ

3.1. Теоретико-методологічні засади формування інформаційної деліктології

Наукове обґрунтування видової самостійності інформаційних деліктів, як різновиду протиправних діянь, що вчиняються учасниками інформаційних відносин, існування спеціального широкого комплексу причин та умов, які сприяють вчиненню цієї категорії деліктів, необхідність затвердження та виконання на загальнодержавному рівні спеціальних програм профілактики порушень норм інформаційного законодавства актуалізували перед юридичною наукою завдання з розроблення теоретичних засад комплексної юридичної науки, здатної охопити предметом свого дослідження окреслену проблематику.

Юридичною наукою, яка за своїми предметно-функціональними властивостями прийняла на себе виконання відповідних завдань в різних напрямах інформаційної діяльності стала інформаційна деліктологія.

Не зважаючи на підвищений інтерес до проблематики теорії інформаційних деліктів, який спостерігається в останнє десятиліття в юридичній літературі, правотворчій та правозастосовчій діяльності щодо розуміння сутності науки інформаційної деліктології єдиного підходу досі не сформовано.

На думку Ю. Є. Максименко: "Інформаційна деліктологія – сукупність знань про інформаційні делікти і делікатність як масове негативне інформаційно-правове явище, що містить в собі детермінанти протиправної поведінки делінквента, його особи з метою вироблення і використання адекватних заходів для протидії інформаційним правопорушенням"[2].

Розглядаючи інформаційну деліктологію крізь призму поняття "юридична деліктологія в інформаційному праві", В. С. Цимбалюк визначає перше з названих понять як комплексну наукову дисципліну на рівні галузевого інституту – науки про правопорушення щодо інформації та її методології[3].

Узагальнення наведених поглядів на сутність інформаційної деліктології вказує на те, що попри відсутність єдиного наукового розуміння змісту цього поняття, ним охоплюється перед усім комплексна юридична наука, предметом до-

---

[1] Заярний О.А. Інформаційна деліктологія: від конфронтації до інтеграції. Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі євроінтеграції: мат. міжн. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 27-28 листопада 2015 р.): у 2-х ч. Дніпропетровськ: ДГУ, 2015. Ч. ІІ. С. 8-11.

[2] Максименко Ю.Є., Ліпкан В. А. Інформаційна деліктологія: проблемні питання. URL: http://goal-int.org/informacijna-deliktologiya-problemni-pitannya/

[3] Цимбалюк В.С. Охорона та захист інформаційних ресурсів на засадах юридичної деліктології / *Правова інформатика.* 2007. № 4 (16). С. 23.

слідження якої виступають інформаційні делікти, їх особливості, елементи складів, причини та умови, що сприяють розвитку інформаційної деліктності.

На цій основі можна запропонувати власне визначення інформаційної деліктології, як комплексною юридичної науки, що утворюється із системи знань про інформаційні делікти, їх властивості, особливості складів, причини та умови, які сприяють їх вчиненню, засоби профілактики порушень норм інформаційного законодавства, правової охорони та захисту соціальних цінностей, що існують в інформаційній сфері, завданнями якої є наукова розробка методик і програм зниження стану інформаційної деліктності, забезпечення інформаційного правопорядку в суспільстві та державі.

В межах змісту науки інформаційної деліктології можна виділити об'єктивний та суб'єктивний аспекти розуміння цього поняття.

В об'єктивному аспекті поняття "інформаційна деліктологія" відображає процеси, поведінку, діяльність учасників інформаційних відносин, нормативну основу самої науки інформаційної деліктології, а в суб'єктивному аспекті характеризує систему знань про стан інформаційно-деліктного законодавства, механізми його виконання, причини, умови вчинення інформаційних деліктів, а також ефективність заходів юридичної відповідальності в інформаційній сфері.

Виділення в межах змісту поняття "інформаційна деліктологія" об'єктивного та суб'єктивного аспектів, сприяє її відображенню в декількох пов'язаних між собою і водночас відносно самостійних напрямах: як комплексної юридичної науки; спеціальної навчальної дисципліни, а також галузі правоохоронної діяльності, що використовує наукові доробки деліктології.

Об'єктивні аспекти деліктології відображають ті процеси, фактори і явища, які мають місце в інформаційному суспільстві чи породжені його життєдіяльністю і негативно відбиваються на охоронюваних державою соціальних цінностях (правах і законних інтересах учасників інформаційних відносин, загальному стані інформаційного правопорядку, національній інформаційній безпеці), що потребує дослідження за допомогою наявного в інформаційній деліктології інструментарію. Іншими словами, об'єктивними аспектами охоплюються компоненти, що закладають предметно-об'єктну основу інформаційної деліктології, становлять підґрунтя для проведення деліктологічних досліджень, практичної діяльності у сфері профілактики інформаційної деліктності.

Виходячи з об'єктивних уявлень про інформаційну деліктологію, зазначимо, що саме на загальному рівні відбувається поділ комплексної юридичної науки на конкретні напрями деліктологічних досліджень та спеціалізація діяльності з профілактики окремих видів інформаційних деліктів. Натомість на рівні інформаційної деліктології, окресленому суб'єктивним аспектом, зароджуються самостійні теоретичні концепції, поняття, що пояснюють фактори, процеси та явища, властиві для окремих видів інформаційної діяльності, однак, такі, що охоплюються предметом дослідження науки інформаційної деліктології.

У своїй сукупності об'єктивний та суб'єктивний аспекти інформаційної деліктології відображають її основні риси, в яких розкривається юридичний зміст та

функціональне призначення цієї юридичної науки в системі юридичних наук, які досліджують проблематику розвитку інформаційної сфери.

Серед основних властивостей, що характеризують комплексну юридичну науку – інформаційну деліктологію необхідно вказати на наступні:

1. Інформаційна деліктологія являє собою цілісну систему знань та уявлень про інформаційну деліктність, причини та умови, що сприяють її розвитку, соціально-правові та психологічні властивості особи правопорушника, а також методику, засоби і програми її профілактики на загальнодержавному, регіональному чи місцевому рівнях.

2. Поєднання в межах предмета науки інформаційної деліктології різних аспектів інформаційної деліктності, застосування при запобіганні цього антисоціального, протиправного явища елементів різних за своєю сутністю методів наукового пізнання зумовлює комплексний характер цієї юридичної науки.

3. Будучи юридичною наукою, інформаційна деліктологія забезпечує теоретичну розробку та практичну реалізацію спеціальних заходів і програм із запобігання інформаційним деліктам, охорони і захисту соціальних цінностей (благ), які функціонують в інформаційній сфері, чим фактично створює правову основу для державної політики забезпечення інформаційного правопорядку в Україні.

4. Вирішуючи завдання з науково-прикладного забезпечення запобігання вчинення інформаційних деліктів, виявлення та усунення причин, що сприяють їх вчиненню, інформаційна деліктологія широко використовує інструментарій інших юридичних наук: інформаційного права, адміністративної деліктології, юридичної конфліктології, кримінології, юридичної психології.

5. Інформаційна деліктологія, предметом дослідження якої є різні аспекти інформаційної деліктності, вивчає як матеріальні норми, що визначають склади інформаційних деліктів чи правові заборони, чинні в інформаційній сфері так і приписи процесуальних норм, що регламентують провадження у справах про порушення норм інформаційного законодавства, у зв'язку з чим охоплює своєю структурою матеріальні та процесуальні аспекти діяльності по запобіганню поширення інформаційної деліктності.

У своїй сукупності наведені ознаки характеризують інформаційну деліктологію як комплексну юридичну науку, основне призначення якої полягає у вивченні сутності та властивостей інформаційних деліктів, дослідження причин та умов, що сприяють їх вчиненню, переростанню у масове, антисоціальне протиправне явище – інформаційну деліктність, а також формування прогнозів щодо стану інформаційного правопорядку, розроблення і забезпечення практичної реалізації методик профілактики юридичних конфліктів в інформаційній сфері, в тому числі, здатних перерости в інформаційні делікти.

Виникнення та наукове обґрунтування ідей про необхідність формування науки інформаційної деліктології є результатом перед усім не планових наукових досліджень, а реакцією правової доктрини на існування постійної негативної динаміки до зростання кількості вчинюваних інформаційних деліктів, назрілою необхідністю доктринальної розробки системи правових засобів і методик запо-

бігання їх скоєння, забезпечення правової охорони і захисту соціальних цінностей, які існують в інформаційній сфері.

На думку представників сучасної науки інформаційного права, на сьогоднішній день більшість правових засобів запобігання інформаційних деліктів та протидії інформаційно-правовим конфліктам виявилися не придатними для належного реагування на факти порушень норм інформаційного законодавства та не здатні гарантувати належну правову охорону і захист соціальних цінностей, які існують в інформаційній сфері[1,2,3].

Ці обставини значною мірою виступили передумовою для проведення перших наукових досліджень проблематики формування науки інформаційної деліктології.

Однією з перших спроб у вітчизняному правознавстві обґрунтувати необхідність формування юридичної деліктології в інформаційній сфері стала стаття В. С. Цимбалюка, В. Д. Гавловського та О. І. Корочанського[4].

Серед вчених-правників, в роботах яких були розроблені основні категорії понятійного апарату науки інформаційної деліктології, зокрема: її поняття, предмет, система, функції, завдання, методологія, основні напрями розвитку необхідно відзначити доробок І. Л. Бачіло[5], К. І. Бєлякова[6], Ю. Є. Максименко[7], О. В. Палушкіна[8], В. С. Цимбалюка[9] та інших.

В той же час постійні спроби представників галузевих наук, зокрема: адміністративного, господарського, кримінального та цивільного права розчепити предмет дослідження інформаційної деліктології на окремі аспекти, пов'язані з видовими особливостями інформаційних деліктів призвели до розвитку в межах науки, що розглядається двох основних наукових течій.

В рамках однієї з таких течій, яка одержала у науковій літературі найбільшу підтримку основні складові науки інформаційної деліктології досліджуються

---

[1] Бєляков К.І. Інформаційній конфлікт та юридична відповідальність: сутність і співвідношення / *Правова інформатика*. 2013. № 2(38). С. 38.

[2] Тихомиров О.О. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері: навч. посіб. Київ: Нац. акад. СБУ, 2015. С 5.

[3] Заярний О.А. Правове забезпечення розвитку інформаційної сфери України: адміністративно-деліктний аспект: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2017. С. 9.

[4] Цимбалюк В.С., Гавловський В.Д., Корочанський О.І. Проблеми юридичної деліктології в інформаційних відносинах / *Бізнес і безпека*. 1998. № 6. С. 19-21.

[5] Бачило И.Л. Конфликты в информационной сфере. Правовые проблемы (Семинар сектора информационного права ИГП РАН) / *Государство и право*. 2008. № 7. С. 98-06.

[6] Бєляков К.І. Інформаційній конфлікт та юридична відповідальність: сутність і співвідношення / *Правова інформатика*. 2013. № 2(38). С. 38.

[7] Максименко Ю.Є., Ліпкан В.А. Засади розвитку інформаційної деліктології / *Право України*, 2013. № 10. С. 250-256.

[8] Полушкин А.В. Информационное правонарушение: понятие и виды: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Урал. гос. юрид. акад., каф. информ. права и естественнонауч. дисциплин. Екатеринбург, 2009. 223 с.

[9] Цимбалюк В.С. Охорона та захист інформаційних ресурсів на засадах юридичної деліктології / *Правова інформатика*. 2007. № 4(16). С. 13-24.

крізь призму предмета правового регулювання "так званих" профілюючих галузей права: адміністративного, кримінального, цивільного, у зв'язку з чим інформаційні правопорушення досліджувалися перед усім на прикладі їх окремих видів: адміністративних інформаційних правопорушень, дисциплінарних інформаційних деліктів, злочинів у галузі інформаційної діяльності, цивільних інформаційних деліктів.

Результатом формування такого наукового підходу стала адаптація та розвиток теорій галузевих деліктів, сформованих в межах наук адміністративної деліктології, кримінології, кримінального та цивільного права щодо протиправних діянь, які вчиняються в інформаційній сфері.

Не зважаючи на існування такої наукової течії в національній правовій доктрині, часте розмивання соціально-правової сутності інформаційних деліктів властивостями протиправних діянь, що характеризуються ознаками адміністративних чи дисциплінарних деліктів, кримінальних проступків, злочинів, або цивільних деліктів, представниками відповідного наукового підходу було вирішено важливе методологічне завдання, що має безпосереднє значення для формування теоретичних засад науки інформаційної деліктології. Його сутність полягає у науковій та правозастосовчій адаптації понятійного апарату окремих юридичних наук, зокрема, адміністративної деліктології, кримінології, кримінального та цивільного права, юридичної конфліктології, юридичної психології, що стали методологічною основою для формування науки інформаційної деліктології під функції і завдання останньої. Тим самим, наука інформаційна деліктологія у процесі свого становлення одержала ряд понять, що позначають та розкривають зміст окремих видів інформаційних правопорушень: адміністративних, дисциплінарних, кримінальних, цивільних тощо. Поряд з цим, розробка окремих елементів понятійного апарату науки інформаційної деліктології в межах інших юридичних наук сприяла дослідженню особливостей запобігання різних видів правопорушень, засобів правової охорони та захисту найважливіших соціальних цінностей, які за своїми юридичними властивостями можуть застосовуватися в охоронних інформаційних відносинах.

Серед вчених-правників – представників різних галузей права, чиї наукові праці складають теоретичну основу для формування інформаційної деліктології, розроблення її предмета, методів, завдань, функцій та системи, слід відзначити вітчизняних дослідників: Д. С. Азарова[1], С. О. Орлова[2], Н. А. Савінову[3] (кримінальне право), В. В. Бєлєвцеву[4], К. Ю. Галинську[1], О. О. Леонідову[2],

[1] Азаров Д.С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації: дис. … канд. юрид. наук: спец: 12.00.08. Київ, 2002. 246 с.

[2] Орлов С.О. Кримінально-правова охорона інформації в комп'ютерних системах та телекомунікаційних мережах: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків. 2004. 213 с.

[3] Савінова Н.А. Кримінально-правова політика та убезпечення інформаційного суспільства в Україні: монографія. Київ: 2012. 247 с.

[4] Бєлєвцева В.В. Удосконалення відповідальності за правопорушення у сфері обігу комп'ютерної інформації / *Інформація і право*. 2016. № 4(19). С. 96-97.

В. Я. Настюка[3], О. В. Стоіцького[4], А. Л. Стрельнікова[5], О. В. Чуприну[6], (адміністративне право), Ю. П. Бурило[7] (господарське право), А. О. Кодинця[8], О. В. Кохановську[9] (цивільне право), а також російських вчених: Л. О. Букалерову[10], О. В. Полушкіна[11].

В межах іншої наукової течії система доктринальних поглядів на сутність інформаційних деліктів, особливості їх складів, теорій та методик профілактики інформаційної деліктності, механізм відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства була інтегрована в окрему комплексну юридичну науку – інформаційну деліктологію.

Як зазначає О. В. Полушкін, необхідність проведення комплексних (міждисциплінарних) досліджень інформаційних деліктів спричинена їх складною структурною природою, що виявляється у єдності соціально-конфліктних, інформаційних та юридичних елементів, властивих даному виду деліктів. Складність природи інформаційних правопорушень зумовлює багатоманітність методів та засобів державної правової політики запобігання випадкам зловживання інформаційними правами та свободами, вибір методики профілактики інформаційних деліктів, а також формування ефективних заходів протидії інформаційним злочинам[12].

---

[1] Галинська К.Ю. Адміністративно-правове забезпечення інформаційного правопорядку в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ: НДІ інформатики і права Нац. акад. прав. наук України. 2016. 188 с.

[2] Леонідова О.О. Адміністративна відповідальність за проступки в сфері телекомунікацій: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків. 2010. 190 с.

[3] Бєлєвцева В.В., Настюк В.Я. Загальноправова характеристика адміністративної відповідальності за інформаційні правопорушення / *Інформація і право*. 2013. № 1. С. 151-157.

[4] Стоєцький О.В. Адміністративна відповідальність за порушення у сфері інформаційної безпеки України: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ: Нац. Акад. внутр. справ. 2013. 191 с.

[5] Стрельников А.В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про рекламу: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Одеса: Одеська національна юридична академія. 2004. 198 с.

[6] Чуприна О.В. Адміністративна відповідальність за порушення права на інформацію: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ: Нац. авіац. ун-т. 2013. 175 с.

[7] Бурило Ю.П. Господарсько-правові засади інформаційної діяльності: монографія. Київ: НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 343 с.

[8] Кодинець А.О. Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин: методологія, теорія, практика: дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ: Нац. Унт. ім. Тараса Шевченка. 2017. 470 с.

[9] Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2006. 463 с.

[10] Букалерова Л.А. Информационные преступления в сфере государственного и муниципального управления: законотворческие и правоприменительные проблемы: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Москва., 2007. 574 с.

[11] Полушкин А. В. Информационное правонарушение: понятие и виды: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Екатеринбург: Урал. гос. юрид. акад., каф. информ. права и естественнонауч. дисциплин. 2009. С. 481.

[12] Там само, С. 8.

Ю. Є. Максименко обґрунтовує виникнення інформаційної деліктології, з одного боку, необхідністю створення цілісної теорії інформаційного делікту як самостійного виду правопорушення та підстави інформаційно-правової відповідальності, з іншого – потребою вдосконалення чинного інформаційно-деліктного законодавства. На думку дослідниці, "основною метою є вивчення змісту, природи, сутності, специфіки та різноманіття інформаційних деліктів, а також розроблення та впровадження конкретних шляхів, напрямів, способів їх профілактики"[1].

Обґрунтування в науці інформаційного права наведених поглядів є прямим наслідком існуючих змін у сучасному стані інформаційного правопорядку, появи нових загроз для національної інформаційної безпеки, наявність яких вимагає належної теоретико-прикладної реакції з боку юридичної науки та правозастосовчої діяльності.

Існування в сучасному інформаційному суспільстві зазначених факторів, поряд з істотним розширенням конфліктного середовища здійснення інформаційної діяльності інтегрувалися в окремі групи передумов для виокремлення інформаційних деліктів, механізму їх запобігання, юридичної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства, а також процедур та способів правової охорони, захисту соціальних цінностей, які існують в інформаційній сфері в предмет дослідження науки – інформаційної деліктології.

Серед *основних передумов*, які стали фундаментом для формування науки – інформаційної деліктології необхідно виокремити наступні:

1. *Фактичні*, які виявляються в істотному збільшенні кількості інформаційних деліктів, що вчиняються в різних напрямах інформаційної діяльності і спричинені неоднорідними соціально-правовими, економічними чинниками, виявлення та усунення яких вимагає формування комплексної юридичної науки, здатної розробити ефективну модель профілактики інформаційної деліктності.

2. *Доктринальні*, пов'язані з тим, що у правознавстві утворилася розгалужена, цілісна система знань про інформаційну деліктність, засоби її профілактики, особливості правової охорони та захисту інформаційних прав, свобод, правомірних інтересів, які у зв'язку зі своєрідним предметом дослідження виділилися в окрему юридичну науку, яка поєднала в собі досягнення інформаційного права, адміністративної деліктології, кримінології, юридичної конфліктології, психології, соціології, теорії права.

3. *Нормативні*, спричинені необхідністю формування інституційно зв'язаної системи законодавства про інформаційні делікти, засоби їх запобігання, провадження у відповідній категорії справ, проведення його кодифікації з урахуванням цілей та завдань сучасної державної інформаційної політики, досягнень законодавчої техніки.

4. *Правозастосовчі*, пов'язані з практичними потребами у виробленні комплексу організаційно-правових, методологічних, соціально-психологічних заходів, спрямованих на виявлення, запобігання та недопущення у майбутньому ін-

[1] Максименко Ю.Є., Ліпкан В.А. Засади розвитку інформаційної деліктології / Глобальна організація союзницького лідерства. URL: http://goal-int.org/zasadi-rozvitku-informacijnoi-deliktologii/

формаційних деліктів, забезпечення правової охорони і захисту визнаних у суспільстві соціальних цінностей від протиправних посягань з боку учасників інформаційних відносин.

5. *Соціально-психологічні* передумови, які полягають у тому, що під впливом різних факторів соціального, економічного чи особистого характеру серед учасників інформаційних відносин утворилася окрема, досить широка група фізичних і юридичних осіб, схильних до вчинення інформаційних деліктів, діяльність яких вимагає наукового вивчення та формування комплексу заходів профілактичного характеру.

Об'єктивне існування зазначених передумов формування науки інформаційної деліктології вказує не лише на існування у суспільстві окремих деструктивних явищ і процесів, які створюють несприятливі умови для здійснення в Україні інформаційної діяльності, але, і на накопичення знань про особливості інформаційних деліктів, досвіду і методик профілактики протиправних діянь цього виду, які вимагають свого оформлення в окрему юридичну науку.

З іншого боку, існування у правовій доктрині, практиці діяльності юрисдикційних органів та законодавстві об'єктивних передумов для виділення інформаційної деліктології в окрему комплексну юридичну науку є наслідком виникнення у національному правовому просторі цілей і завдань, реалізація яких виявилася неможливою в межах традиційних галузево-правових наук.

З позицій формування методологічної основи побудови інформаційної деліктології, діалектичний зв'язок між її цілями і завданнями з однієї сторони і передумовами формування з іншої забезпечує утворення та подальший розвиток тих елементів, які безпосередньо характеризують систему наукових знань, ідей і концепцій, об'єднаних за спільним предметом дослідження, як окрему юридичну науку.

У правознавстві та методології наукового пізнання категоріям "цілі" та "завдання" надається багатоаспектне змістовне наповнення. Разом з тим, в більшості науково-філософських підходів до інтерпретації вказаних категорій, їх зміст істотно зближається з розумінням змісту самої проблеми, на вирішення або усунення якої спрямовані ті або інші цілі й завдання.

Залежно від змістовного наповнення категорії "ціль" існуючі у науковій та філософській літературі погляди можна об'єднати у декілька *підходів*:

1. Предмет, істота або місце, куди спрямовують постріл, кидок, удар і т. ін..

2. Те, до чого прагнуть, чого намагаються досягти. При цьому, в останній інтерпретації постановка цілі ототожнюється з поставленою метою[1].

3. Один з елементів поведінки та свідомої діяльності індивіда, що відображає мислиневе захоплення результатами діяльності.

4. Результат поведінки функціонуючої системи, що досягається за допомогою зворотного зв'язку[2].

5. Кінцеве бажання, прагнення досягти чого-небудь[1].

---

[1] Словник української мови. Київ: Наук. думка, 1980. Т. 11. С. 235.

[2] Социология: энциклопедия / сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. Минскн: Книжный Дом, 2003. С. 596.

Узагальнення сформованих у науковій та філософській літературі поглядів на категорію "ціль" показує, що вона відображає перед усім ідеальний (бажаний) стан об'єкта чи системи одно порядкових об'єктів, якого прагне досягти людина, або суспільство шляхом безпосереднього впливу на предмети, явища, або процеси, з функціонуванням яких безпосередньо пов'язана конкретна ціль. Тим самим, ціль, як складова змісту науки інформаційної деліктології охоплює своїм сутністю три основних компоненти: 1) об'єкт або групу об'єктів на вивчення яких спрямовані наукові дослідження, проведення яких є однією з безпосередніх цілей науки інформаційної деліктології; 2) ідеальний стан об'єкта чи системи, якого прагне досягти дослідник проблематики інформаційних деліктів здійснюючи вплив на такі об'єкти або систему; 3) побудову системи наукових досліджень, завдань та методик, необхідних для досягнення вченими-правниками поставлених цілей в межах науки інформаційної деліктології.

Застосування досягнень науки філософії у визначенні категорії "ціль" щодо науки інформаційної деліктології дає підстави розглядати цей елемент змісту відповідної юридичної науки як виявлення та обґрунтування сутнісних особливостей інформаційних деліктів, їх складів та засобів запобігання, вироблення на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення норм інформаційно-деліктного законодавства України, практики розгляду справ про інформаційні делікти, захист інформаційних прав і свобод особи, а також розроблення спеціальних методик зниження динаміки розвитку інформаційної деліктності на території України, забезпечення інформаційного правопорядку.

У такій інтерпретації цілі інформаційної деліктології постають у значенні змістоутворюючих орієнтирів для формування предмета, методів дослідження та системи цієї юридичної науки, розроблення завдань, а також напрямів подальшого розвитку теорії інформаційних деліктів.

Аналогічно до інших елементів науки інформаційної деліктології, категорія "завдання" одержала у науковій літературі широку інтерпретацію. Це пов'язано з тим, що вказаною категорією позначаються як динамічні процеси та явища – конкретні дії, вчинення яких зумовлено поставленими цілями, окремі процедури по їх досягненню, так, і, статичні проблемні ситуації, які вимагають свого вирішення.

Великий тлумачний словник за загальною редакцією І. К. Білодіда надає наступну інтерпретацію змісту категорії "завдання":

1. "… Наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа і таке інше; настанова, розпорядження виконати певне доручення".

2. Мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити"[2].

У Великій психологічній енциклопедії завдання визначається як:

---

[1] Даль В.И. Словарь великорусского живого языка URL: http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Dal-term-42129.htm

[2] Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1972. Т. 3. С. 53.

1. відображена у свідомості чи об'єктивована у знаковій моделі проблемна ситуація, що містить відповідні умови, які є необхідними та достатніми для його розв'язання наявними засобами знань та досвіду; 2. форма структурування[1].

Енциклопедія епістимології філософії науки визначає зміст категорії "завдання" двома способами: 1) як ціль, що поставлена перед адресатом завдання; 2) як ситуація, яка охоплює собою і цілі, і умови в яких вона має бути вирішена[2].

З наведених підходів до інтерпретації категорії завдання слідує, що її змістом охоплюється як проблемна ситуація з яскраво вираженою ціллю, якої необхідно досягнути, шляхом виконання конкретної, заздалегідь запланованої роботи, так, і саму ціль, поставлену в межах проблемної ситуації, тобто те, що слід виконати. Це надає визначального значення для формулювання завдань інформаційної деліктології саме деліктологічним проблемам, які охоплюються предметом дослідження цієї науки, а також цілям діяльності держави, обумовленим виконанням завдань щодо забезпечення інформаційного правопорядку, зниження стану інформаційної деліктності.

Відповідно завдання науки інформаційної деліктології можна визначити як формування системи логічно зв'язаних, послідовних наукових понять, що характеризують деліктологічні явища та процеси в інформаційній сфері, вироблення на основі досягнень інших юридичних наук теорій, засобів і методик профілактики інформаційної деліктності, а також наукове забезпечення вирішення проблем удосконалення механізму юридичної відповідальності за інформаційні делікти.

Серед наукових завдань, розв'язання яких у правознавстві безпосередньо пов'язується з розвитком інформаційної деліктології необхідно вказати, зокрема, на такі: 1) формування, уточнення та розвиток системи понять, якими позначаються деліктологічні, явища та процеси, що існують в інформаційній сфері; 2) дослідження поняття, структури, стану і динаміки розвитку інформаційної деліктності, причин та умов, які сприяють її розвитку; 3) надання соціально-правової характеристики інформаційної деліктності, визначення узагальнених наслідків її впливу на стан інформаційного правопорядку; 4) аналіз причин та механізмів переростання інформаційно-правових конфліктів в інформаційні делікти, проведення їх класифікації; 5) дослідження соціально-правового середовища вчинення інформаційних деліктів на предмет виявлення деліктогенних факторів, які сприяють їх вчиненню; 6) вивчення особи – порушника інформаційно-правових норм, формування його соціально-психологічної та правової характеристики, з'ясування прагматичних властивостей інформації, інформаційних ресурсів чи технологій, здатних виступати елементом мотивації до вчинення інформаційних деліктів; 7) прогнозування динаміки розвитку інформаційної деліктності, вивчення регіональних та галузевих детермінант, які впливають на її зміни; 8) розроблення державних програм запобігання інформаційній деліктності, аналіз ефективності їх виконання; 9) наукове обґрунтування необхідності

[1] Большая психологическая энциклопедия: самое полное современное издание (Более 5000 психологических терминов и понятий) / А.Б. Альмуханова и др. Москва: Эксмо, 2007. С. 185.

[2] Энциклопедия эпистемологии и философии науки. Москва: Канон+, 2009. С. 247.

правової охорони і захисту конкретних соціальних цінностей, що існують в інформаційній сфері, вироблення на цій основі системи засобів та процедур їх реалізації; 10) наукове розроблення та забезпечення практичної реалізації правових критеріїв адміністративної деліктолізації і криміналізації протиправних діянь, що вчиняються в інформаційній сфері, перевірка їх відповідності публічним потребам та інтересам учасників інформаційних відносин; 11) вироблення конкретних заходів з удосконалення діяльності юрисдикційних органів та суду щодо вирішення інформаційно-правових конфліктів, усунення їх протиправних наслідків; 12) розроблення та удосконалення системи методів наукового пізнання соціально-правової сутності інформаційних деліктів, причин та умов, які сприяють їх вчиненню, засобів запобігання, вивчення механізму юридичної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства.

Наведені завдання науки інформаційної деліктології мають спеціальний характер та відображають різні проблемні аспекти існування інформаційної деліктності на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства.

Що ж до загальних завдань інформаційної деліктології, то їх виникнення та реалізація перед усім зумовлено призначенням цієї юридичної науки серед інших наук, які досліджують закономірності розвитку інформаційної сфери.

Серед загальних завдань, здійснення яких відбувається в межах науки інформаційної деліктології необхідно вказати на: 1) виявлення та відокремлення тих загально-деліктологічних проблем, існування яких безпосередньо супроводжує інформаційну діяльність на території України; 2) обґрунтування та розвиток науково-методологічних зв'язків науки інформаційної деліктології з іншими юридичними науками, що визначають її місце і функціональне призначення серед останніх; 3) аналіз та синтез понятійно-інструментарного апарату юридичних наук, що склали теоретичну основу для науки інформаційної деліктології з метою відбору, адаптації і удосконалення правових понять, конструкцій, а також правових засобів придатних для формування теорії інформаційного делікту; 4) визначення конкретних деліктологічних аспектів розвитку інформаційної сфери, які вимагають свого відображення в механізмі здійснення державної інформаційної політики та належного реагування з боку держави; 5) наукове забезпечення розроблення державних програм, концепцій та стратегій здійснення державної інформаційної політики в частині формування механізму запобігання вчинення інформаційних деліктів, забезпечення правової охорони та захисту соціальних цінностей, які існують в інформаційній сфері.

Поряд із запропонованим поглядом на систему завдань науки інформаційної деліктології, в юридичній літературі розвиваються також і інші підходи до визначення відповідного елементу змісту науки інформаційної деліктології.

Так, Ю. Є. Максименко до основних завдань зазначеної юридичної науки включає:

"аналіз характеру вчинених інформаційних правопорушень, їх масштабності, динаміки розвитку; дослідження причин конкретних інформаційних правопорушень і умов, що їм сприяють; вивчення особи правопорушника, яка скоює інформаційні правопорушення; розроблення заходів щодо запобігання інформацій-

ним правопорушенням; позиціонування інформаційної деліктології як атрибутивної складової державної інформаційної політики тощо"[1].

Узагальнення поглядів на сутність та види завдань інформаційної деліктології вказує на їх відносну близькість, що обумовлює інституційну сформованість цього елемента науки інформаційної деліктології.

За своїм змістом завдання науки інформаційної деліктології відображають коло деліктологічних проблем, вирішення та дослідження яких утворює предметну основу цієї юридичної науки, обумовлює внутрішню структуру методів деліктологічних досліджень.

Загальновідомим є той факт, що будь-яка наука виникає лише тоді, коли з об'єктивних та суб'єктивних зв'язків між явищами реальної дійсності може бути виокремлений її власний, відносно самостійний предмет дослідження.

Шлях у розумінні специфіки предмета інформаційної деліктології в пролягає через зіставлення предмета цієї науки та її об'єкта.

Зазвичай у науці об'єктом визнається те, що не пізнано, що вимагає проведення наукових досліджень і протистоїть знанням, що вже є, про предмети і явища матеріального світу[2].

У науці філософії об'єкт наукового пізнання визначається як "об'єктивні властивості, зв'язки та відношення, що включені в процес пізнання"[3].

Формулюючи таке визначення, О. В. Руденко робить важливе уточнення: "Мова йде не просто про об'єктивну дійсність чи даність, а про те, що об'єктом пізнання будь-яке явище стає лише в тому разі, коли воно включене в процес пізнання"[4].

Враховуючи такі уточнення, інформаційна деліктологія вивчає інформаційну деліктність як об'єкт наукового пізнання.

Останнє поняття для цілей цієї роботи можна визначити як зумовлене протиправними потребами чи інтересами системно-структурне, соціальне суспільне явище, яке об'єктивно існує, пов'язане з незаконним використанням інформації, інформаційно-комунікаційних технологій, порушенням інформаційних прав особи, посяганням на інформаційну інфраструктуру або інформаційний правопорядок в цілому і яке проявляється на конкретній території за окремо взятий проміжок часу і тягне за собою застосування комплексу організаційно-правових заходів з профілактики інформаційних деліктів, охорони та захисту соціальних цінностей, що існують в інформаційній сфері.

Із наведеного визначення випливає, що в розумінні об'єкта деліктологічних досліджень інформаційна деліктність виступає не простою сукупністю інформа-

---

[1] Максименко Ю.Є., Ліпкан В.А. Засади розвитку інформаційної деліктології / Глобальна організація союзницького лідерства. URL: http://goal-int.org/zasadi-rozvitku-informacijnoi-deliktologii/

[2] Петровская О.В. Магистратура: проблемы методики преподавания юридических дисциплин: монография. Москва: Высшее образование, Юрайт-Издат, 2012. URL: http://base.garant.ru/58085321/

[3] Руденко О.В. До проблеми співвідношення об'єкта та предмета наукового пізнання / Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського ф-ту-2005": матеріали доповідей та виступів. Ч. 2. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2005. С. 80.

[4] Там само.

ційних деліктів, а цілісним системним явищем, спричиненим триваючими в суспільстві процесами, факторами, що спонукають до порушення приписів інформаційно-правових заборон.

За такої інтерпретації інформаційна деліктність виступає, передусім, як форма соціальної поведінки членів інформаційного суспільства, якою порушується режим правомірного функціонування різного роду соціальних цінностей, що перебувають під правовою охороною держави.

З іншого боку, виникнення та розвиток інформаційної деліктності є показником формування в суспільстві окремої групи факторів (причин і умов) та закономірностей, які спонукають учасників інформаційних відносин до протиправної поведінки, якою порушується встановлений законом інформаційний правопорядок, інформаційні права особи чи нормальне функціонування інформаційної інфраструктури. З наведеного випливає негативний, антисоціальний характер інформаційної деліктності, її зв'язок із протиправними інтересами та потребами, які виникають в учасників інформаційних відносин.

Таким чином, як об'єкт дослідження інформаційна деліктність поєднує в собі такі елементи:

1) сукупність об'єднаних спільним причинно-наслідковим комплексом, суб'єктами та сферою вчинення, а також засобами запобігання інформаційних деліктів, які утворюють антисоціальне, системно-структурне явище – інформаційну деліктність, що становить пряму загрозу для національної інформаційної безпеки держави, публічного інформаційного правопорядку, прав та законних інтересів учасників інформаційних відносин;

2) властивості самої інформаційної деліктності, які характеризують соціально-правові, системно-структурні особливості цього масового протиправного явища, розкривають її загальнодержавні, регіональні, родові або видові особливості як протиправного суспільного явища;

3) засоби протидії інформаційній деліктності, зокрема засоби адміністративного та кримінального примусу, державні програми профілактики інформаційних деліктів, забезпечення інформаційного правопорядку в цілому;

4) інформаційна сфера як предметно-територіальний простір формування та розвитку інформаційної деліктності, закономірності її існування, які спонукають учасників інформаційних відносин до порушення встановлених законом правових заборон, протиправного використання інформації чи недотримання встановленого порядку здійснення інформаційної діяльності.

Виступаючи однією з основоположних категорій науки інформаційної деліктології, "об'єкт" розкривається в його предметних складових, тобто вже досліджених явищах, факторах, і процесах, які спричиняють виникнення чи прояв інформаційної деліктності.

У загальнонауковому розумінні категорія "предмет науки" означає коло питань, що нею вивчаються; будь-які матеріальні об'єкти, на дослідження яких спрямована думка[1].

[1] Петровская О.В. Магистратура: проблемы методики преподавания юридических дисциплин: монография. Москва: Высшее образование, Юрайт-Издат, 2012. URL: http://base.garant.ru/58085321/

Як зазначав М. М. Алєксєєв, предмет науки – це результат "обробки" реальної дійсності, відомої її стилізації. А отже, скільки існує наукових стилів, стільки існує предметів. Одна і та сама дійсність, наприклад Бетховинівська соната, на думку вченого-правознавця, для природно-наукового дослідження є сумою механічних рухів, для естетичного – наповненим змістом та сутністю музичним твором. Склад предмета, відповідно, залежить від того, з якими цілями ми підходимо до дійсності і що ми від неї вимагаємо[1].

Серед представників науки інформаційної деліктології відсутній єдиний погляд на її предмет. Основним наріжним каменем наукових дискусій стосовно зазначеної проблематики є визначення структурних елементів предмета вивчення інформаційної деліктології.

На думку Ю. Є. Максименко: "Предметом інформаційної деліктології виступають інформаційні правопорушення, які скоюються за допомогою інформаційно-телекомунікаційних технологій та засобів зв'язку, а також ті, які виникають у зв'язку з порушенням права на створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації"[2].

У свою чергу В. С. Цимбалюк у значенні предмета інформаційної деліктології розглядає правопорушення щодо інформації[3].

Виходячи з таких наукових позицій, предмет інформаційної деліктології можна визначити як сукупність інформаційних деліктів, вчинених на конкретній території держави за окремий проміжок часу, які утворюють інформаційну деліктність, їх структуру, стан, динаміку розвитку, причини та умови, які сприяють їх вчиненню, а також соціально-правову характеристику особи – порушника інформаційно-правових заборон, державні програми забезпечення інформаційного правопорядку та національної інформаційної безпеки.

Виходячи зі змісту наведеного визначення основу предмета інформаційної деліктології становить уся множина інформаційних деліктів та пов'язаних із ними суспільних явищ, процесів, обмежених конкретними просторово-часовими межами, сферою вчинення, а також типологією особи порушника.

Йдеться не лише про адміністративні, дисциплінарні чи цивільні інформаційні делікти, їх соціально-правові наслідки та властивості особи-порушника інформаційно-правових норм, але, і про злочини у галузі інформаційної діяльності, типологію суб'єктів цих злочинів, їх суспільно небезпечний прояв тощо.

За такого підходу до розуміння змісту категорії "предмет науки інформаційної деліктології", її предмет набуває широкого змістовного наповнення, що забезпечує теоретичну та методологічну єдність усіх інформаційних деліктів, сприяє формуванню їх цілісної доктринально-обґрунтованої системи на основі

---

[1] Алексеев Н.Н. Очерки по общей теории государства / Теория государства и права. Хрестоматия: учебное пособие / Хропанюк В.Н.; под ред. проф. Радька Т.Н. Москва: "Интерстиль", 1998. С. 5.

[2] Максименко Ю.Є., Ліпкан В.А. Засади розвитку інформаційної деліктології / Глобальна організація союзницького лідерства. URL: http://goal-int.org/zasadi-rozvitku-informacijnoi-deliktologii/

[3] Цимбалюк В.С. Охорона та захист інформаційних ресурсів на засадах юридичної деліктології / *Правова інформатика*. 2007. № 4(16). С. 23.

спільних (родових) властивостей, а також єдиного комплексу причин і умов, які сприяють розвитку інформаційної деліктності в Україні.

З іншого боку, охоплення змістом предмета інформаційної деліктології різних за видовими властивостями, особливостями елементів складів інформаційних деліктів сприяє цілісному формуванню теоретичного уявлення про об'єкт відповідної юридичної науки, забезпечує розроблення цілісного, доктринальне обґрунтованого механізму протидії поширенню інформаційній деліктності, з'ясуванню причин та умов, що сприяють перетіканню одних інформаційно-правових конфліктів в інші, відмінні за своїми соціально-юридичними наслідками.

Як одна з ключових ознак будь-якої науки, предмет інформаційної деліктології поряд із виконанням змістоутворюючої функції також безпосередньо відбивається на системі цієї науки шляхом визначення її внутрішніх складових елементів. Такий зв'язок між категоріями "предмет" та "система" інформаційної деліктології також має і зворотний прояв взаємодії, коли остання з названих категорій зумовлює логічну побудову самого предмета інформаційної деліктології, характер функціонально-методологічних та понятійних зв'язків між її внутрішніми елементами.

У такому аспекті система інформаційної деліктології виступає як відособлена за родовим предметним критерієм внутрішня структура цієї юридичної науки, утворена на основі зв'язку між її предметними складовими: інформаційно-деліктними нормами; інформаційною деліктністю; причинами та умовами, що сприяють виникненню цього антисоціального явища; особою – порушником правових заборон, чинних в інформаційній сфері; засобами профілактики інформаційних деліктів, а також державними програмами запобігання інформаційної деліктності, сукупність яких і утворює предмет науки інформаційної деліктології.

Виступаючи категорією, що означає цілісність, сформованість, завершеність становлення конкретних об'єктів соціального буття, поняття "система" одержало у філософії багатопланову інтерпретацію та призначення.

Термін "система" походить від давньогрецького "сполучення" і буквально означає "ціле, складене з частин". Він використовується у тому разі, коли необхідно охарактеризувати або дослідити об'єкт, що проектується, як дещо ціле, складне і про яке неможливо відразу одержати просте уявлення[1].

У загальнонауковій літературі найбільш поширеним є визначення поняття "система" Л. Фон Берталанфі, що розглядалася ним як: "Комплекс взаємодіючих компонентів"[2].

У такій інтерпретації поняття "система" виступає як множина об'єктів реальної дійсності, які наділені спільними родовими ознаками, здатними забезпечити їх послідовну взаємодію в межах цілісної, одно порядкової системи.

---

[1] Тарнавська Т.В. Генеза поняття "система": історичний огляд / *Духовність особистості: методологія, теорія, практика*. 2011. № 6 (47). С. 130.

[2] Берталанфи Л. Общая теория систем – критический обзор / Исследования по общей теории систем. Москва: Прогресс, 1969. С. 20.

Згідно з визначенням поняття "система", запропонованим у словнику 1913 року, вона являє собою сукупність об'єктів, що підпорядковані чітко або якимось конкретним порядком, як правило, логічним, науковим; єдине ціле об'єктів, пов'язаних спільним законом, принципом або метою; постійне об'єднання принципів чи елементів, які становлять єдине ціле[1].

У словнику Д. Ушакова (перша половина XX століття) категорія "система" розглядається як "будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих функціонуючих частин[2].

Згідно з тлумаченням категорії "система", даним С. Ожеговим та Н. Шведовим (друга половина XX століття), система – це щось ціле, що являє собою єдність частин, які закономірно розташовані та перебувають у взаємному зв'язку[3].

Використання наведених визначень у науковій сфері означає, що будь-яка наука набуває ознаки окремої системи за умови наявності виокремлених в самостійну групу за цільовими та предметними властивостями компонентів, пов'язаних логічними закономірностями, змістовим наповненням та теоретико-прикладним призначенням у межах єдиного утворення.

Розглядаючи право через призму теорії систем К. І. Бєляков підкреслює, що "використання теорії цілісних систем у правовій реальності уможливлює, по-перше, своєрідне бачення правових предметів, процесів, явищ. По-друге, – без сумлінною є управлінська цінність постановки питання про підпорядкування функціонування права цілям суспільства. Це спричиняє також припущення про проблематичність встановлення панування права над державою (теорія правової держави). По-третє, – пильну увагу при системних дослідженнях у праві варто звернути увагу на процес еволюції правової реальності: оскільки це система об'єктивно-суб'єктивна, то системо утворюючи фактори виявляються при взаємодії системи і навколишнього середовища, що для соціальних систем, на відміну від суб'єктивних і об'єктивних, має особливе значення"[4].

Перші спроби приведення наукових знань про факти і явища, які характеризуються деліктологічними властивостями, в єдину, цілісну, логічно зв'язану систему були здійснені Є. В. Додіним в межах науки адміністративної деліктології. Він запропонував виділити загальну та спеціальну частини науки адміністративної деліктології, кожна з яких об'єднувала би у собі конкретні елементи, що виконують різне методологічне призначення[5].

---

[1] Webster's Revised Unabridged Dictionary // Сайт The ARTFL Project / – Chicago: The University of Chicago, 1913. P. 1465.
URL: http://machaut.uchicago.edu/?resource=Webster%27s&word=system&use1913=on

[2] Толковый словарь Ушакова. URL: http://www.onlinedics.ru/slovar/ushakov/s/sistema.html

[3] Толковый словарь Ожегова. URL: http://www.ozhegov-shvedova.ru/19-741515

[4] Бєляков К.І. Правова реальність і теорія систем / *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Харків: Вид-во ХНУВС, 2004. № 28. С. 117.

[5] Додин Е.В. Административно-правовая наука и административная деликтология / Актуальные проблемы административной деликтологии: сборник научных трудов. Киев, 1984. С. 17.

В межах науки адміністративної деліктології також були запропоновані і більш широкі погляди на зміст поняття, що розглядається.

Так, А. М. Дерюга пропонує в межах системи адміністративної деліктології виділити загальну та особливу частини, а також профілактику адміністративної деліктності. Загальна частина, на думку дослідника, охоплює наукоутворюючі категорії, до яких належать: об'єкт та предмет деліктологічних досліджень, співвідношення між ними, методи, система і принципи адміністративної деліктології; співвідношення адміністративної деліктології з іншими науками. Таким чином, реалізується функціональний підхід при проведенні адміністративно-деліктологічних досліджень.

Особлива частина охоплюється теорією запобігання адміністративних правопорушень, знаннями про особливості вчинення окремих видів адміністративних деліктів, характеристикою осіб, які їх вчиняють. Відповідно, в межах особливої частини адміністративної деліктології реалізується галузевий підхід до вивчення адміністративної деліктності, в якому розвиваються приватні адміністративно-деліктологічні теорії[1].

Наведені погляди вчених-адміністративістів мають важливе значення для формування концепції системи науки інформаційної деліктології зважаючи на загальний характер методологічного впливу, який чинить адміністративна деліктологія на формування теоретичних засад названої юридичної науки.

Разом з тим, відмінні від адміністративної деліктології предмет, методи, джерела, принципи науки інформаційної деліктології, наявність особливих законів розвитку інформаційної сфери обумовлюють неможливість повного ототожнення елементів загальної і особливої частини відповідних юридичних наук.

Перед усім, це пов'язано з включенням до предмета інформаційної деліктології різних за ступенем суспільної небезпеки інформаційних деліктів, у зв'язку з чим системою цієї юридичної науки повинні охоплюватися засоби кримінально-правового, адміністративно-правового, дисциплінарно-правового, цивільно-правового примусу, включно з юридичною відповідальністю, що застосовуються за порушення норм інформаційного законодавства, процедури їх реалізації, а також механізм юридичного захисту прав та інтересів учасників інформаційних відносин.

Серед факторів, що безпосередньо впливають на формування системи науки інформаційної деліктології необхідно вказати, зокрема, на:

1. Зміст предмета досліджень цієї юридичної науки, який охоплює різні за видовими ознаками, засобами запобігання та правовими наслідками інформаційні делікти;

2. Методологічні зв'язки інформаційної деліктології з іншими юридичними науками, які досліджують протиправну поведінку фізичних та юридичних осіб: адміністративною деліктологією, кримінологією, юридичною конфліктологією,

[1] Дерюга А.М. Концептуально-прекладные основы развития административной деликтологии: автореф. дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва: Всерос. науч.-исслед. ин-т МВД РФ. 2012. С. 18.

юридичною психологією, інформаційним, адміністративним та кримінальним правом тощо;

3. Широкий комплекс загальних та спеціальних причин і умов, які сприяють вчиненню інформаційних деліктів, які не завжди виникають при здійсненні інформаційної діяльності;

4. Застосування як власне сформованого, так, і запозиченого з інших юридичних наук понятійного апарату;

5. Міжгалузевий характер правових засобів запобігання вчинення інформаційних деліктів, форм і видів юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері, дослідження яких є невід'ємною складовою науки інформаційної деліктології.

Враховуючи безпосередній вплив групи зазначених факторів на формування системи науки інформаційної деліктології, на наш погляд її внутрішню структуру можна визначити через широку інтерпретацію предмета деліктологічних досліджень.

До складу компонентів, які охоплюються загальною частиною науки інформаційної деліктології, на наш погляд, слід віднести поняття, предмет, об'єкт, принципи, завдання, функції, джерела та методи інформаційної деліктології; характеристику особи-порушника інформаційно-правових обмежень та заборон; інформаційно-деліктні відносини, їх види та структуру; систему засобів запобігання вчиненню інформаційних деліктів, забезпечення інформаційно-правової охорони та захисту соціальних цінностей, які існують в інформаційній сфері; загальні процедури застосування відповідної категорії правових засобів; основні засади формування та здійснення державної інформаційної політики в напрямах запобігання розвитку інформаційної деліктності, правової охорони і захисту соціальних цінностей, які існують в інформаційній сфері.

Відповідно, особлива частина науки інформаційної деліктології охоплює окремі види інформаційних деліктів, спеціальні причини та умови, які сприяють їх вчиненню, особливості застосування заходів правового примусу, включно з заходами юридичної відповідальності до порушників норм інформаційного законодавства, способи захисту окремих категорій інформаційних прав і свобод особи, особливості розгляду і вирішення окремих категорій інформаційних спорів тощо.

В сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, виникнення нових видів інформаційної діяльності, удосконалення світових моделей електронного урядування, систему науки інформаційної деліктології не можна розглядати як незмінне, остаточно сформоване поняття.

Під впливом різних деліктологічних факторів, що супроводжують розвиток інформаційного суспільства елементи змісту науки інформаційної деліктології одержують нову інтерпретацію, між ними утворюються нові функціонально-методологічні зв'язки, що викликає утворення нових підгалузей, інститутів, підінститутів, правових норм, які охоплюються змістом системи науки інформаційної деліктології.

Таким чином, між формуванням системи науки інформаційної деліктології та існуючими умовами розвитку інформаційного суспільства прослідковується очевидний діалектичний зв'язок, в основі якого перебувають конкретні теоретичні проблеми, на вирішення яких спрямована реалізація завдань відповідної юридичної науки.

Невід'ємним атрибутом будь-якої юридичної науки, що характеризує її цілісність об'єктивну оформленість системи знань про предмет конкретного правового регулювання є її метод.

Комплексний характер науки інформаційної деліктології, поряд з відсутністю в юридичній літературі одностайної наукової позиції щодо її місця серед інших юридичних наук, які досліджують інформаційну сферу зумовили вироблення різних доктринальних поглядів на методи інформаційної деліктології.

На думку, О. В. Полушкіна, інформаційні правопорушення мають структурно-складну природу, зумовлену єдністю соціально-конфліктного, інформаційного та юридичного елементів, що викликає необхідність, застосування комплексного, міжгалузевого підходу при дослідженні відповідної категорії деліктів. Сама ж складність природи інформаційних правопорушень зумовлює множинність методів наукових досліджень, засобів здійснення державної правової політики запобігання фактів зловживання інформаційними правами та свободами, а також вибір методики профілактики вчинення інформаційних деліктів, запобігання скоєння злочинів в інформаційній сфері[1].

Розвиток наведеного погляду дає підстави зробити важливий висновок для формування методології науки інформаційної деліктології. Його сутність виявляється в тому, що комплексність інформаційно-деліктологічних досліджень і як наслідок, формування широкого методологічного апарату науки інформаційної деліктології викликано складно-структурною сутністю самих інформаційних деліктів.

Відповідно, вибір методів і засобів деліктологічних досліджень в інформаційній сфері визначається перед усім змістом предмета самої науки інформаційної деліктології, її завданнями та цілями, які вона виконує у загальній системі юридичних наук.

Згідно з іншим структурно-функціональним підходом, інформаційна деліктологія розглядається як одна із підгалузей інформаційного права, що і визначає вибір методів деліктологічних досліджень, першої з названих юридичних наук[2].

Не вдаючись до дискусії щодо форми співвідношення науки інформаційної деліктології з наукою інформаційного права, водночас, необхідно підкреслити важливе уточнення, зроблене Ю. Є. Максименко. Його сутність виявляється у існуванні найбільш глибоких понятійних, функціональних та методологічних

[1] Полушкин А.В. Информационное правонарушение: понятие и виды: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14. Екатеринбург: Урал. гос. юрид. акад., каф. информ. права и естественнонауч. дисциплин. 2009. С. 8.

[2] Максименко Ю.Є., Ліпкан В.А. Засади розвитку інформаційної деліктології / Глобальна організація союзницького лідерства. URL: http://goal-int.org/zasadi-rozvitku-informacijnoi-deliktologii/

зв'язках між згаданими юридичними науками, у зв'язку з чим елементи системи науки інформаційного права проникають в зміст інформаційної деліктології.

Таким чином, для формування методів науки інформаційної деліктології визначальне значення має зміст її предмета та об'єкта досліджень, глибина її понятійних та функціонально-методологічних зв'язків з іншими юридичними науками, а також призначення цієї юридичної науки в механізмі забезпечення інформаційного правопорядку.

Тісний зв'язок інформаційної деліктології з іншими юридичними науками деліктологічної групи одержав свій відбиток в структурі методологічного апарату першої з названих наук.

Перед усім на формування методологічного апарату досліджень науки інформаційної деліктології значний вплив проявляється з боку науки адміністративної деліктології, багато понять, методів та концепцій якої почали широко застосовуватися при проведенні інформаційно-деліктологічних досліджень.

Як і в інших юридичних науках, структура методології адміністративної деліктології в літературі визначається через сукупність загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання[1,2].

Першу групу зазначених методів дослідження, на думку вчених-правознавців, утворюють діалектичний, історичний, формально-логічний, соціологічний, статистичний методи, метод сходження від абстрактного до конкретного, індукції та дедукції та інші. До конкретно-наукових методів адміністративної деліктології традиційно відносять порівняльно-правовий, конкретно-соціологічний, статистичний тощо[3,4].

Враховуючи тотожність загальних ознак елементів змісту усіх юридичних наук деліктологічного циклу, на наш погляд, така класифікація методів деліктологічних досліджень може бути застосована і для цілей побудови методологічного апарату науки інформаційної деліктологій з урахуванням окремих уточнень, зумовлених специфікою її предмета та об'єкта наукового пізнання.

В основі загальнонаукових методів пізнання соціально-правових явищ та процесів, які охоплюються змістом предмета й об'єкта інформаційної деліктології, перебуває діалектичний метод. Його застосування дає змогу виявити логічні зв'язки та суперечності між філософськими категоріями – свободою, буттям, інтересами, потребами, волевиявленням та обмеженнями, зміст яких розкривається через основні закони діалектики.

Закон єдності та боротьби протилежностей виступає методологічною основою дослідження причин та умов, що сприяють вчиненню інформаційних делік-

---

[1] Дерюга А.М. Концептуально-прекладные основы развития административной деликтологии: автореф. дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.14.. Москва: 2012. С. 18.

[2] Абдрахманов Б.Е. Административная деликтология в республике Казахстан (концептуальные теоретические и методологические проблемы): дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.02 Алмааты: 2010. С. 76.

[3] Никулин М. И. Проблемы науки административной деликтологии: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва: Ун-т МВД России. РГБ, 2006. С. 9.

[4] Гензюк Э.Е. Административная деликтология: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва. 2002. С. 5.

тів, виявлення окремих властивостей особи порушника, які характеризують її схильність до протиправної поведінки, відображення спеціальних ознак, властивих для конкретних складів інформаційних деліктів. Застосування цього закону діалектики сприяє також визначенню конкретних властивостей інформації або інформаційно-комунікаційних технологій, які спонукають особу до протиправної поведінки, дозволяють встановити фактори, з виникненням яких проявляються шкідливі властивості складових елементів інформаційної сфери, та випадки, коли прояв таких факторів стає неможливим або мінімізованим.

Закон переходу кількісних змін у якісні пояснює зміни стану та динаміки інформаційної деліктності, тенденції у якісних змінах її видів. Застосування цього закону діалектики дозволяє з'ясувати тенденції переходу адміністративної деліктності у злочинність у межах інформаційної сфери, встановити фактори, які сприяють зниженню кількості інформаційних деліктів, що вчиняються на конкретній території за конкретний проміжок часу, розкрити соціально шкідливі наслідки цієї категорії протиправних діянь[1].

У проведенні досліджень складних інформаційно-правових понять, процесів та явищ, інформаційною деліктологією широко використовується також метод сходження від абстрактного до конкретного, який традиційно в науці гносеології належить до загальнонаукових методів пізнання[2].

Побудова інформаційно-деліктологічних досліджень за принципом сходження від абстрактного до конкретного сприяє формуванню родових понять і категорій, що використовуються інформаційною деліктологією, шляхом включення до їх системи більш конкретних елементів на підставі видових та індивідуальних ознак інформаційних деліктів. Такий методологічний підхід у процесі наукових досліджень проблем запобігання інформаційних деліктів забезпечує можливість вирішення складної у теоретичному та прикладному аспекті проблеми застосування загально-деліктологічних, кримінологічних, соціологічних та інших узагальнених понять і категорій для формування спеціального понятійного апарату інформаційної деліктології, встановлення меж такого запозичення. Наведене призначення методу сходження від абстрактного до конкретного в структурі методологічного апарату інформаційної деліктології спричинене існуванням глибоких, багаторівневих зв'язків між науковими поняттями, категоріями, закономірностями як у межах окремої науки, так і на міждисциплінарному рівні.

У процесі наукового пізнання соціально-правових явищ та процесів, які охоплюються предметом дослідження інформаційної деліктології, метод сходження від абстрактного до конкретного розкриває весь потенціал своїх прийомів та засобів у тісному взаємозв'язку з методом аналізу і синтезу.

У філософії останній з названих методів розглядається як комплексний метод дослідження, сукупність прийомів, операцій і дій з мисленнєвого роз'єднання

---

[1] Заярний О.А. Правове забезпечення розвитку інформаційної сфери України: адміністративно-деліктний аспект: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2017. С. 115-116.

[2] Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. 3-тє вид., стер. Київ: Вікар, 2003. С. 162.

об'єктів на складові елементи, властивості (аналіз) і об'єднання їх у єдине ціле (синтез) під час вирішення пізнавального завдання[1].

Застосування в інформаційній деліктології логічних прийомів аналізу і синтезу дозволяє виділити із загальних деліктологічних понять ті змістоутворюючі аспекти та властивості, на основі яких стає можливим формулювання нових, часто спеціальних понять, зокрема: "інформаційний делікт", "інформаційна деліктність", "інформаційний правопорядок" тощо. Завдяки синтетично сформованим поняттям і категоріям спеціальні ознаки, властивості, закономірності розвитку одержують логічне оформлення у відповідних конструкціях, придатних для наукового застосування. Їх аналіз дозволяє виявити ті спільні ознаки видових понять, вироблених інформаційною деліктологією, які забезпечують можливість їх об'єднання у більш широкі родові конструкції. На цій основі у вчених-правників з'являється реальна можливість виділення тих суттєвих ознак, які становлять основу не лише родового, але й видових понять науки інформаційної деліктології.

Інший аспект застосування методу аналізу і синтезу полягає у можливості розщеплення інформаційно-деліктних понять на окремі види, тобто проведення їх наукової класифікації за різними критеріями. Віднесення до структури методу аналізу і синтезу прийомів класифікації дозволяє використовувати цей метод пізнання для побудови системи наукових понять інформаційної деліктології як по вертикалі, так і по горизонталі. Поряд із цим поділ цілого на складові частини дозволяє виявити будову предмета, що досліджується, його структуру, зв'язки між окремими елементами, відділити істотне від неістотного, складне звести до простого[2].

Завдяки таким логічним операціям категорії та поняття, які використовуються інформаційною деліктологією для характеристики протиправних явищ, об'єктів, процесів в інформаційній сфері, набувають ознак наукової визначеності. Відповідно, використання комплексу прийомів та засобів, що їх містить метод аналізу і синтезу, у дослідженні проблематики інформаційних деліктів сприяє формуванню понятійного апарату інформаційної деліктології, поглибленню логічних зв'язків між її загальною та спеціальною частинами, визначенню місця цієї науки серед інших наук, які досліджують інформаційну сферу.

У проведенні наукових досліджень інформаційних деліктів одним із загальнонаукових методів, який широко використовується в інформаційній деліктології, є історичний метод. Застосування цього методу дає змогу проаналізувати інформаційну деліктність в її історичному розрізі, визначити основні етапи та передумови її виникнення, з'ясувати історичні зв'язки цього соціально-правового явища зі злочинністю в інформаційній сфері.

Дослідження історичних аспектів інформаційної деліктності сприяє з'ясуванню правової природи інформаційних деліктів, причин та умов, які сприяють їх вчиненню.

---

[1] Філософія: підручник. Київ: Знання, 2009. 891 с. (Серія "Вища освіта XXI століття"). С. 146.

[2] Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. 3-тє вид., стер. Київ: Вікар, 2003. С. 204.

На основі застосування історичного методу вченими-правниками здійснюється відбір протиправних діянь, які протягом тривалого історичного періоду визнаються законом інформаційними деліктами, проводиться виокремлення з-поміж інформаційно-правових конфліктів тих, які на конкретному етапі суспільного розвитку набувають ознак соціально-шкідливого діяння, або готуються рекомендації щодо необхідності криміналізації окремих складів таких деліктів.

Розкриваючи первинне коріння явищ та процесів, які становлять предмет науки інформаційної деліктології, історичний метод дає можливість визначити динамічні властивості засобів профілактики інформаційних деліктів, побудувати їх систему відповідно до встановленої історичною наукою періодизації становлення інформаційного суспільства, виділити на цій основі найбільш ефективні засоби юридичного впливу на порушників інформаційно-правових заборон.

Включення історичного методу до загальнонаукової методології інформаційної деліктології зумовлено також мінливістю стану інформаційної деліктності як соціально-правового явища, існування якого пов'язане з історичним розвитком інформаційного суспільства, появою в його членів нових інтересів чи потреб не завжди відповідних загальним засадам формування інформаційного правопорядку. Застосування в такому контексті історичного методу дозволяє проаналізувати в динаміці причини та умови, які сприяють розвитку інформаційної деліктності, з'ясувати правові, економічні, соціально-психологічні передумови виникнення цього явища, виділити періоди історичного розвитку інформаційного суспільства, в які спостерігається тенденція до зростання або зниження кількості вчинюваних інформаційних деліктів.

Поряд із загальнонауковими методами пізнання в інформаційній деліктології широко використовується система спеціально-наукових методів.

Серед зазначеної групи методів наукового пізнання велике значення має статистичний метод[1].

За допомогою цього методу досліджуються кількісно-якісні показники розвитку інформаційної деліктності та особа порушника чинних у національному інформаційному просторі правових обмежень і заборон. Застосування цього методу у дослідженні різних складових предмета інформаційної деліктології дозволяє:

1) надати всебічну цифрову характеристику розвитку інформаційної деліктності на рівні держави, окремого регіону чи окремої галузі інформаційної діяльності за конкретний часовий період;

2) з'ясувати закономірності розвитку інформаційної деліктності на території держави, окремого регіону, її стан, динаміку, а також структуру;

3) охарактеризувати склад порушників інформаційно-правових заборон за соціально-демографічними, професійними, економічними та іншими критеріями, які мають інформаційно-деліктне значення (стать, вік, рівень професійної підготовки, форма і вид інформаційної діяльності, кількість вчинених інформаційних деліктів);

[1] Дерюга А.М. Концептуально-прекладные основы развития административной деликтологии: автореф. дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва. 2012. С. 5.

4) визначити у цифровому вимірі найбільш характерні, стійкі та закономірні зв'язки інформаційної деліктності з іншими видами протиправної поведінки, що має місце в інформаційній сфері;

5) зібрати та систематизувати необхідні цифрові матеріали, які можуть слугувати основою для встановлення причин та умов, які сприяють розвитку інформаційної деліктності, а також її прогнозування та розроблення профілактичних заходів протидії вчиненню інформаційних деліктів;

6) одержати необхідні відомості, які характеризують ефективність застосування заходів правового примусу до осіб, які вчинили інформаційні делікти.

Таке багатогранне застосування статистичного методу у проведенні інформаційно-деліктних досліджень зумовлює можливість його використання не лише у процесі вивчення загальних понять та категорій інформаційної деліктології, але й для вивчення окремих видів інформаційних деліктів , причин і умов, які сприяють їх вчиненню, засобів профілактики тощо.

Аналіз сутності та призначення статистичного методу показує, що одержана за його допомогою інформація широко використовується під час застосування інших загальнонаукових та спеціально-наукових методів науки інформаційної деліктології, слугує ключовим фактором для визначення цілей і завдань деліктологічних досліджень.

На цій основі в структурі методологічного апарату інформаційної деліктології простежується тісний зв'язок статистичного методу з порівняльно-правовим.

Спеціально-наукова природа останнього з названих методів пізнання[1,2] передбачає зіставлення різних складників предмета інформаційної деліктології, зокрема таких, як: види інформаційних деліктів, причини та умови, що сприяють їх вчиненню, властивості особи порушника інформаційно-правових заборон, з аналогічними поняттями, явищами та категоріями, зумовленими існуванням інших видів протиправної поведінки: злочинності, господарської деліктності тощо.

На думку вчених-філософів, "ефективність методу визначається правилами застосування: порівнювати тільки однорідні та взаємопов'язані об'єкти, не обмежуватися у порівнянні встановленням лише подібності об'єктів, а обов'язково виявляти розбіжності між ними; порівнювати об'єкти за істотними ознаками". При цьому, вважають дослідники, "порівняння – не самоціль пізнання. За його результатами неминуче виникають питання про проблематичність нового знання, про обґрунтованість подібності об'єктів або відмінності між ними, про теоретичні та практичні можливості застосування набутого знання"[3].

Спираючись на зазначені філософські закономірності і принципи, наука інформаційна деліктологія виявляє спільні та відмінні ознаки інформаційної делік-

---

[1] Манжул І.В. Визначення методів пізнання в науковій літературі. *Бюлетень Міністерства юстиції України* № 11/2012. С. 12.

[2] Гаращук І.В., Петришин О.В. Порівняльно-правовий метод у дослідженні місцевого самоврядування/ *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, № 29/2015. С. 56.

[3] Філософія: підручник / О.П. Сидоренко та ін.. Київ: Знання, 2009. 891 с. (Серія "Вища освіта XXI століття"). С. 148.

тності та злочинності в інформаційній сфері, спільні для обох видів протиправної поведінки причини та умови, які сприяють порушенню норм інформаційного законодавства, встановлює закономірності переходу адміністративних інформаційних правопорушень в інформаційні злочини і навпаки.

Враховуючи таке призначення порівняльно-правового методу в інформаційній деліктології, можна виділити декілька аспектів його прояву щодо дослідження інформаційної деліктності:

1) аналіз складів інформаційних деліктів та інформаційних злочинів на предмет виявлення їх спільних і відмінних ознак, дослідження на цій основі суміжних складів таких деліктів;

2) дослідження змісту та структури адміністративно-деліктних, кримінально-правових, а також інших правових норм, які встановлюють відповідальність за інформаційні делікти, з метою виявлення загальних і спеціальних закономірностей формулювання складів протиправних діянь в інформаційній сфері, встановлення покарань за їх вчинення;

3) аналіз динаміки інформаційної деліктності, інших форм протиправної поведінки в інформаційній сфері, визначення спільних та відмінних тенденцій збільшення або зменшення фактів прояву цих соціально-правових явищ;

4) вивчення державних програм запобігання вчиненню інформаційних деліктів на предмет їх ефективності, змістовності, відповідності завданням забезпечення охорони та захисту інформаційних прав, свобод особи, інформаційного правопорядку в цілому, встановлення кореляційних змін стану інформаційної деліктності;

5) виявлення загальних та спеціальних недоліків в організації правоохоронної діяльності у сфері запобігання вчиненню інформаційних деліктів, визначення характеру їх впливу на стан забезпечення інформаційного правопорядку.

Об'єднання вказаних аспектів реалізації порівняльно-правового методу в межах науки інформаційної деліктології вказує на те, що застосування цього методу дозволяє вченим-правникам визначити місце вказаної науки серед інших юридичних наук, які досліджують інформаційну сферу. Використання порівняльно-правового методу дозволяє також проаналізувати систему науки інформаційної деліктології з позицій удосконалення її понятійного апарату, її внутрішньої структури на основі досягнень інших юридичних наук, зокрема таких, як кримінологія, адміністративна деліктологія та юридична конфліктологія. Таке багатостороннє застосування порівняльно-правового методу вказує на його універсальність для деліктологічних досліджень проблем запобігання інформаційних деліктів, здатність виявляти поняття, закономірності, тенденції та проблеми, необхідні для вдосконалення інформаційної деліктології. З іншого боку, накопичений внаслідок використання порівняльно-правового методу науковий матеріал може слугувати підгрунтям для застосування інших спеціально-наукових методів пізнання, перед якими стоять завдання, відмінні від тих, що вирішуються за допомогою порівняльно-правового методу[1].

[1] Комзюк А.Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні: дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 Харків: Нац. Унт. внутр. справ. 2002. С. 24.

Серед спеціально-наукових методів дослідження, які широко використовуються інформаційною деліктологією для дослідження різних аспектів її предмета, варто виділити також конкретно-соціологічний метод.

Оскільки зазначений метод пізнання є спеціально-науковим, він поєднує в собі такі засоби пізнання інформаційної деліктності, як: спостереження, опитування, аналіз документів та експеримент.

В адміністративній деліктології та кримінології існує розширене тлумачення змісту вказаних інструментів конкретно-соціологічного методу, у зв'язку з чим за ними визнається значення самостійних методів соціологічного дослідження[1,2].

Проте, попри існування наукових дискусій щодо внутрішньої структури конкретно-соціологічного методу пізнання, за своїм призначенням його структурні елементи об'єднуються спільною метою – дослідженням соціальної сутності інформаційних деліктів та зумовленої їх вчиненням інформаційної деліктності, характеру суспільної оцінки цих протиправних явищ, спричинених ними суспільно шкідливих наслідків. З огляду на такі методологічні позиції, більш обґрунтованою вбачається думка тих науковців, які розглядають спостереження, опитування, аналіз документів та експеримент як прийоми та засоби конкретно-соціологічного методу в межах науки адміністративної деліктології.

Взагалі, застосування в інформаційній деліктології конкретно-соціологічного методу дослідження дозволяє виявити соціальні властивості протиправної поведінки учасників інформаційних відносин, яка виражається у формі інформаційних деліктів, з'ясувати соціальні причини та умови, які сприяють антисуспільним проявам інформаційної діяльності, розкрити громадську оцінку інформаційної деліктності.

Не зважаючи на окремі дискусії, труднощі у формуванні понятійного апарату та системи, можна констатувати концептуальну сформованість методології досліджень науки інформаційної деліктології, інтеграцію загальнонаукових та спеціальних методів у процеси пізнання різних аспектів прояву інформаційної деліктності.

Водночас, концептуальна сформованість методологічного апарату науки інформаційної деліктології передбачає існування різних теоретико-прикладних процесів, безпосередньо спрямованих на удосконалення окремих методів деліктологічних досліджень в інформаційній сфері, спеціалізацію та інтеграцію об'єктів пізнання.

В цілому, дослідження наявних у вітчизняній та зарубіжній правовій доктрині наукових праць, предметом висвітлення в яких виступають різні аспекти науки інформаційної деліктології вказує на теоретичну розробленість та інституційну оформленість системи знань про інформаційні делікти, причини і умови, які сприяють їх вчиненню, засоби профілактики інформаційної деліктності, механізм юридичної відповідальності за відповідні делікти в окрему комплексну юридичну науку. Визнання відповідного теоретико-методологічного значення за

[1] Долгова А.И. Криминология: ученик. Москва, 2002. С. 49.

[2] Шиханцов Г.Г. Криминология: ученик. Москва: Прогресс, 2001. С. 54.

інформаційною деліктологією поряд з доктринальним обгрунтуванням її чітких предметних зв'язків з іншими юридичними науками, які досліджують закономірності розвитку інформаційної сфери, забезпечує системність дослідження інформаційних деліктів, а також інтеграцію одержаних результатів в цілісну теоретико-методологічну основу науки інформаційної деліктології.

В умовах проведення різних деліктологічних досліджень проблематики розвитку інформаційної сфери, вчинення у національному інформаційному просторі все нових видів протиправних діянь, зміст науки інформаційної деліктології не можна назвати остаточно сформованим.

Серед основних напрямів розвитку науки інформаційної деліктології, які зберігають актуальність на сьогоднішній день, перед усім, є: розробка теорії інформаційного делікту; наукове забезпечення кодифікації норм законодавства про інформаційні делікти та відповідальність за їх вчинення; наукове обгрунтування системи спеціальних стягнень за вчинення інформаційних деліктів; дослідження особливостей окремих видів інформаційних деліктів; наукове розроблення деліктологічних аспектів механізму правового забезпечення розвитку інформаційної сфери України; наукове обґрунтування правил деліктолізації чи криміналізації протиправних діянь, що вчиняються в інформаційній сфері; дослідження особливостей розгляду окремих категорій інформаційних спорів, що виникають з конфліктних проваджень, формування наукових рекомендацій з удосконалення практики їх розгляду і вирішення; формування методологічних засад і методичних рекомендацій запобігання виникнення інформаційно-правових конфліктів при здійсненні окремих видів інформаційної діяльності.

Таким чином, на сьогоднішній день у національній правовій доктрині існують необхідні передумови для інституційного оформлення системи знань про інформаційні делікти, засоби їх запобігання в межах науки інформаційної деліктології, побудови на її основі теоретичних засад механізму юридичної відповідальності за порушення норм інформаційного законодавства, охорони та захисту соціальних цінностей, що існують в інформаційній сфері.

3.2. Інформаційні делікти: термінологічно-понятійний та типологічний аспекти

Сучасна правова наука досить активно оперує поняттями, які відображають протиправні діяння, певним чином пов'язані з інформацією: інформаційні, комп'ютерні правопорушення, правопорушення у сфері комп'ютерної інформації, у сфері ІТ, у сфері інформаційної безпеки, кібернетичні правопорушення тощо. Це свідчить про значний науковий інтерес до них та надзвичайну актуальність проблеми протидії таким правопорушенням.

Однак розмаїття правопорушень в інформаційній сфері настільки значне, що ні наукою, ні національними правовими системами, ні міжнародним правом не вироблено їх спільного розуміння. Залишається відсутньою термінологічна єдність і система загальновизнаних теоретичних понять, які повною мірою могли б відобразити всю варіативність протиправних діянь і спричинених ними наслідків

у царині інформації, інформаційних впливів, технологій, комп'ютерів та їхніх систем, локальних і глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж тощо.

Необхідно визнати, що парадигмальна понятєво-термінологічна система інформаційно-правових досліджень сьогодні перебуває лише в стадії "інтуїтивного" зародження, яка є природним етапом під час формування і становлення будь-якого інноваційного наукового напряму.

При цьому, відбуваються процеси, що суперечать загальноприйнятим нормам наукознавства, лінгвістики й, нарешті, накопиченому поколіннями досвіду наукової діяльності. Насамперед, йдеться про формування мови інформаційно-правових досліджень[1] переважно на базі іноземних мовних конструкцій, впровадження іншомовних слів в наукову лексику.

Щодо об'єкту дослідження проблем юридичної відповідальності в інформаційній сфері, яким є інформаційні делікти, застосовуються таки словосполуки, як "комп'ютерні злочини" чи "комп'ютерні правопорушення" (комп'ютерна злочинність), "кіберзлочини" (кіберзлочинність), "інформаційні злочини", "правопорушення у сфері інформації", "правопорушення у сфері інформаційних технологій", "ІТ-правопорушення", "е-злочини", і навіть "злочини у сфері високих технологій"[2].

В таких умовах актуальною є проблема визначення змісту термінів. І цьому є кілька причин. Перша, класична причина – дефініція терміна дозволяє вичерпно окреслити предмет досліджень і дискусій, коло проблем, які можуть бути при цьому зачеплені. Друга, проблема правопорушень в інформаційній сфері, тобто забезпечення інформаційної безпеки, в силу своєї специфіки є глобальною і тому найбільш ефективно може бути вирішена лише за умови об'єднання зусиль найширших кіл міжнародної спільноти як на державному рівні, так і на рівні приватних корпорацій і асоціацій. Тому для забезпечення ефективності їх взаємодії необхідно узгоджене розуміння термінології в цьому напрямку. Безсумнівно, ці та ряд інших факторів і визначають необхідність якнайшвидшої "стандартизації" термінології.

Варто враховувати, що гносеологічним процесам становлення інформаційного делікту як наукової правової категорії притаманна певна непослідовність і фрагментарність, породжена актуалізацією окремих її аспектів, передусім тих, які сьогодні вже звично називають "кіберзлочинністю". При цьому в недалекому минулому на пострадянському науковому просторі частіше вживався термін "комп'ютерна злочинність", з якого де-факто розпочався вітчизняний науковий дискурс щодо інформаційних правопорушень.

Проаналізуємо, наприклад, дефініцію "комп'ютерна злочинність". В Юридичній енциклопедії (2001 р.) "комп'ютерна злочинність" (computer crime) визначається як "... вид злочинності, пов'язаний з незаконним використанням сучасних

[1] Бєляков К.І. Мова інформаційно-правових досліджень: проблеми формування. *Правова інформатика*. Київ: НДІІП НАПрН України, 2012. № 4 (36)/2012. С. 3-9.

[2] Організаційно-правові та тактичні основи протидії злочинності у сфері високих інформаційних технологій: навчальний посібник / За ред. Б.В. Романюка; Є.Д. Скулиша. Київ: КИТ, 2011. 404 с.

інформаційних технологій і засобів комп'ютерної техніки"[1]. Далі автори визначення посилаються на Закон України "Про захист інформації в автоматизованих системах"[2] і введену в КК в 1994 році ст. 1981, які, нібито, являють собою правову основу боротьби з "комп'ютерною злочинністю" в Україні. Але в наведених правових нормах "комп'ютерна злочинність" не згадується і, тим більше, не має визначення як правова категорія.

З наведених диспозицій легко помітити два, на наш погляд, дуже важливих нюанси, які суттєво впливають на аксіоматику й понятійний апарат інформаційно-правових досліджень. По-перше, у законодавстві йдеться про відповідальність за технологічні порушення, пов'язані з роботою електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, програмного забезпечення і т.д., тобто – про правопорушення, як було показано вище, лише в частині інформаційної сфери. Такі правопорушення можуть здійснюватися теж завдяки лише програмно-технічним засобам, які в сукупності прийнято позначати як інформаційні технології. По-друге, – відповідальність в інформаційній сфері може виникати не тільки за злочини, а й за адміністративні правопорушення і, зрештою, за провини. Про це свідчить існуюча сьогодні класифікація цієї категорії правопорушень. Таким чином "комп'ютерна злочинність" є лише складовою частиною правопорушень в інформаційній сфері, хоча, як правило, це визначення стосується сукупності всіх правопорушень (злочинів, адміністративних порушень, провин), що зайвий раз доводить недоцільність уживання такого терміна. Мабуть тому, на часі визначення категорії "комп'ютерна злочинність" у чинному законодавстві України відсутні. Інша справа, наприклад у Німеччині, Швейцарії, де "комп'ютерна злочинність" має правове визначення та закріплення в якості кримінально-правової категорії. У законодавстві пострадянських країн така категорія як правова існує лише в кримінальному законодавстві Грузії[3].

Досліджуючи співвідношення комп’ютерних та інформаційних правопорушень С. А. Правдюк доходе висновку про те, що "комп’ютерні правопорушення є лише частиною інформаційних правопорушень, тобто співвідносяться між собою як частина та загальне"[4].

Так, аналізуючи цю проблему В. М. Бутузов до комп’ютерних відносить злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку і визначає їх як "посягання на відносини у сфері комп’ютерної обробки інформації, на права власності

---

[1] Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: "Укр. енцикл.", 2001. Т. 3. С. 669.

[2] Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. Ст. 286.

[3] Компьютерные преступления в уголовном законодательстве стран СНГ (Выписка из Уголовного кодекса Грузии): Центр исследования компьютерной преступности (crime-research.ru). URL: http://www.crime-research.ru/articles/Criminal_Code

[4] Правдюк С.А. Комп’ютерні правопорушення та інформаційні правопорушення: аспекти співвідношення. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182. Ч. 3. С. 216–223. С. 222.

фізичних та юридичних осіб на інформацію і доступ до неї"[1]. Очевидно, що наведене трактування комп'ютерного злочину тяжіє до більш широкого змісту й охоплення різних проявів злочинності, як безпосередньо спрямованих проти порядку комп'ютерної обробки інформації, так і інших, які зазіхають на інформаційні права суб'єктів, що реалізуються за допомогою комп'ютерних систем. Аналогічні підходи простежуються в роботах багатьох вітчизняних учених незалежно від того, який вони пояснювали термін "комп'ютерний злочин" чи "кіберзлочин".

Як що проаналізувати термін "кіберзлочинність", то з першого погляду та за всіма законами словотвору, в основі його розуміння повинен лежати загальновизнане поняття "кібернетика" (від др.-грецьк. κυβερνητική – "мистецтво управління") – "наука про загальні закономірності процесів управління і передачі інформації у різних системах, будь то машини, живі організми або суспільство"[2].

Концепти кібернетики застосовуються сьогодні не тільки в "чистій кібернетиці" (штучний інтелект, кібернетика другого порядку, комп'ютерний зір, системи управління, емерджентність, теорія комунікації), у біології (біоінженерія, біологічна кібернетика, біоінформатика, біоніка, медична кібернетика, нейрокібернетика, гомеостаз, синтетична біологія, системна біологія), у теорії складних систем (складні системи, теорія складних систем, складна адаптивна система та засоби її моделювання), у комп'ютерній науці (робототехніка, система підтримки прийняття рішень, клітинний автомат, симуляція), в інженерії (адаптивна система, інженерна кібернетика, ергономіка, біомедицинська інженерія, нейрокомп'ютінг, технічна кібернетика, системотехніка), в економіці та управлінні (кібернетичне управління, економічна кібернетика, дослідження операцій, системотехніка), у математиці (динамічна система, теорія інформації, теорія систем), але й у психології. В інформаційно-правових дослідженнях кібернетичні категорії знаходять висвітлення в інформаційному праві, правовій інформатиці, правничий інформалогії, а сьогодні й в правовій теорії забезпечення "Інтернет речей".

Однак в Інтернеті та літературі (навіть юридичній) "кіберзлочинність" визначається як "…злочини, вчинені людьми з використанням інформаційних технологій із злочинними цілями і з метою збереження порядку". При цьому автори використовують цей термін як синонім поняття "Злочини у сфері інформаційних технологій". Також розглядається "Інформаційний злочин (англ. Information crime) як навмисні дії, спрямовані на розкрадання або руйнування інформації в інформаційних системах і мережах, які виходять з корисливих або хуліганських спонукань"[3], хоча в науковому обороті більш популярним є термін "кіберзлочинність".

---

[1] Бутузов В.М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія. Київ: КИТ, 2010. С. 94.

[2] Википедия. Свободная энциклопедия. Преступления в сфере информационных технологий или киберпреступность. URL: http://ru.wikipedia.org/wiki / Преступления в сфере информационных технологий или киберпреступность

[3] Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Інформаційний злочин. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/ Інформаційний злочин

Більш того, корінь "кібер" призвів до виникнення цілої низки термінів і словосполучень, таких як, наприклад "кіберпростір", "кіберправо" і т. п. Однак, наявні нині визначення терміну, що розглядається не дають приводу віднести його до категорії понять, пов'язаних з кібернетикою.

Зі здійсненого нами аналізу зарубіжної літератури можна зробити висновок про те, що багаторічний досвід роботи європейських термінологів доводить, що не завжди варто вводити в обіг іншомовні слова за наявності загальноприйнятих національних. У той же час, не слід уникати запозичень, якщо вони добре входять у національну термінологічну систему, а також штучно усувати синоніми, тому що абсолютних синонімів практично не існує. Якщо для позначення якогонебудь поняття використовуються різні терміни, слід розкрити причину цього: можливо, тут мають місце різні явища. Тоді зберігаються обидва терміни і кожний з них отримує дефініцію.

Насправді, у нашій країні поняття "кіберзлочинність" та інші наведені словосполучення сьогодні існують лише як дефініції – спроба визначення терміна. З одного боку, вживання таких понять на побутовому рівні обумовлене, очевидно, використанням дослівного перекладу іноземних словосполучень (кальки), що є безпечним у випадку відсутності їх визначення у вітчизняній науці. Правда, це надає їм загадковість, екзотичне забарвлення, але лише на рівні повсякденного спілкування, але не українського наукового мовного арсеналу. З іншого боку, з урахуванням лексико-семантичної специфіки наукового стилю ділової мови деяких країн світу (наприклад, тяжіння американського варіанта англійської мови до скорочень), ми вважаємо, що пряме їхнє використання, і тим більш у вітчизняній галузевій юридичній терміносистемі, як мінімум, невиправдано та недоречно, а, як максимум, – неприпустимо[1].

Така позиція обумовлена тим, що виникаюча при цьому термінологічна ентропія спричиняє не тільки суттєву значеннєву плутанину, а й розбіжності в правовому тлумаченні таких дефініцій. На часі визначення розглянутих категорій, не тільки відсутні на рівні наукових знань, а й не мають правового визнання.

Інша справа, наприклад у Німеччині, Швейцарії, де "комп'ютерна злочинність" (computer crime) має правове визначення та закріплення в якості кримінально-правової категорії. У законодавстві пострадянських країн така категорія як правова існує лише в кримінальному законодавстві Грузії[2]. У США при визначенні цього різновиду правопорушень у законодавстві вживається термін "кіберзлочинність" (cyber crime). Що стосується категорії "злочини у сфері високих технологій", то це словосполучення є дослівним перекладом, транслітерацією англомовного вираження "crime hide touch", його відображенням у слов'янські мовні системи з боку англо-американської.

---

[1] Бєляков К. І., Ланде Д. В., Новікова В. Г. Інформаційне законодавство України: новели 2013 року. *Юридичний вісник України*. Київ., 2013. № 52 (965). С. 14-15.

[2] Компьютерные преступления в уголовном законодательстве стран СНГ (Выписка из Уголовного кодекса Грузии): Центр исследования компьютерной преступности (crime-research.ru). URL: http://www.crime-research.ru / articles/ Criminal_Code. – 2004. – 27 июня.

Широке тлумачення "кіберзлочинності" загалом відповідає і позиції міжнародних експертів, оприлюдненої у 2000 році на Десятому конгресі ООН щодо попередження злочинності та поводження з правопорушниками. "Термін "кіберзлочинність" охоплює будь-який злочин, що здійснюються за допомогою комп'ютерної системи чи мережі, в рамках їх функціонування або з метою їх порушення. В принципі, він охоплює будь-який злочин, який може бути вчинено в "електронному" середовищі"[1].

Як зазначалося вище (п. 2.4), значним кроком на шляху протидії інформаційним деліктам стало підписання у 2001 році Європейської конвенції про кіберзлочинність[2], спрямованої на поглиблення міжнародної співпраці щодо протидії найбільш тяжким правопорушенням у галузі комп'ютерних систем і мереж або так званим "кібернетичним злочинам"[3].

Конвенція в загальній формі визначила основні групи й види таких злочинів, за які національними законодавствами повинна встановлюватися кримінальна відповідальність, а саме: злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем; злочини, пов'язані з комп'ютерами; злочини, пов'язані зі змістом інформації; злочини, пов'язані з порушенням авторських і суміжних прав.

Підписання Європейської конвенції про кіберзлочинність стало реакцією міжнародної спільноти на поширення найбільш небезпечних інформаційних деліктів – злочинів у сфері інформаційних та комп'ютерних технологій. Вони становлять ту частку інформаційних деліктів, яку сьогодні вдалося певною мірою інституалізувати (виділити) кримінальним правом в окрему групу злочинів.

Підвищена увага світової спільноти до забезпечення кібернетичної безпеки та боротьби з кіберзлочинністю спричинила активізацію правотворчих процесів у цій сфері, зокрема й в Україні. Із цим логічно пов'язано формування відповідного понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки та його нормативне (легальне) тлумачення, як "захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі"[4].

Проте наразі в Україні маємо ситуацію, коли вирішення проблем забезпечення кібернетичної безпеки, яке загалом відповідає загальносвітовим тенденціям,

---

[1] Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Vienna, 10-17 April 2000. Crimes related to computer networks /A/ CONF. 187/10. P. 4

[2] Конвенція про кіберзлочинність: міжнародний документ від 23.11.2001.
URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575

[3] Див.: Словник термінів з кібербезпеки / за заг. ред. О.В. Копана, Є.Д. Скулиша. Київ: ВБ "Аванпост-Прим", 2012. С. 85-90; Мельник С.В., Тихомиров О.О. До проблеми формування понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка*. 2011. Вип. 30. С. 165-171.

[4] Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2017, № 45. Ст. 403. ч. 5, ст. 1.
URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2163-19

випереджає в нормативному закріпленні проблеми вищого порядку – інформаційної безпеки людини і суспільства в цілому.

На думку О. А. Баранова "кібербезпека – це окремий випадок інформаційної безпеки, поява якого обумовлена використанням комп'ютерних систем та/або телекомунікаційних мереж. Кібербезпека – інформаційна безпека в умовах використання комп'ютерних систем та/або телекомунікаційних мереж"[1]. Надане визначення засноване на діалектичному зв'язку категорій загального і одиничного у сфері інформаційної безпеки. Кібербезпека розглядається як одиничне стосовно інформаційної безпеки, яка виступає в якості загального.

Запропонований підхід дозволяє розглядати проблеми кібербезпеки з позицій відносно напрацьованої теоретичної та практичної бази інформаційної безпеки, створювати адекватні моделі правового забезпечення в цьому секторі інформаційної сфери, яка на часі є досить суперечливою.

Тож сучасна правова доктрина особливо потребує розвитку в напрямі осмислення природи, основних властивостей, правових причин та передумов виникнення, юридичних наслідків інформаційних правопорушень (інформаційної деліктності), а також визначення їх місця в загальній системі протиправної поведінки як на галузевому рівні (в межах інформаційного, кримінального, адміністративного, цивільного права), так і з позицій загальної теорії права. Отриманні знання мають бути сконцентровані в самостійному науковому утворенні із центральним об'єктом – явищем інформаційної деліктності і власним своєрідним методологічним апаратом, тобто в інформаційній деліктології.

Цілком логічно, що істотна проблема міждисциплінарного характеру зумовлює цілий спектр напрямів наукових досліджень. Небезпечні діяння, які відповідають концепції "інформаційне правопорушення", маючи первинну технікотехнологічну або психологічну природу, стали предметом передусім численних досліджень і публікацій в межах технічних та спеціальних наук.

Однак сьогодення постійно підвищує вимоги до адекватності механізмів правового забезпечення інформаційної сфери, зокрема й юридичних засобів запобігання та протидії інформаційним правопорушенням. Тому науковці – фахівці з кримінального й адміністративного права, криміналістики, кримінології дедалі частіше досліджують такі правопорушення, але переважно в контексті засобів виявлення, розслідування, припинення правопорушень, та юридичної відповідальності.

Разом із тим, проблема загального усвідомлення юридично значущих властивостей інформаційних правопорушень, їхнього співвідношення з іншими видами правопорушень та заходами юридичної відповідальності залишається актуальним завданням, передусім для науки інформаційного права та інтегруючої в системі юридичних наук – загальної теорії права. Формування й розвиток самостійного комплексного наукового напряму – *інформаційної деліктології*, як вказувалося вище, може суттєво прискорити виконання цього завдання.

[1] Баранов О.А. Про тлумачення та визначення поняття "кібербезпека". *Правова інформатика*. Київ. 2014. № 2(42). С. 60-61.

Саме в межах інформаційної деліктології, як інституту інформаційно-правових досліджень, мають вивчатися правопорушення в інформаційній сфері – *інформаційні делікти*, що, з урахуванням міжгалузевого характеру юридичної відповідальності, на наш погляд, у змозі комплексно вирішити наявні й потенційні методологічні та інші правові проблеми.

Наразі ж можна констатувати невідповідність охоронної складової інформаційного законодавства сучасним потребам і, як наслідок, недосконаліть, неефективність юридичних і організаційних механізмів охорони й захисту прав суб'єктів інформаційних відносин.

Водночас необмеженість, багатогранність та динамічність інформаційної сфери, глибоке проникнення ІТ у суспільне життя постійно надають нові можливості, способи й знаряддя для вчинення різноманітних інформаційних деліктів (не тільки злочинів, а й проступків), серед яких уже відомі або "традиційні". Причому, якщо останні у своїх звичних формах не несли значної суспільної небезпеки, то з використанням ІТ можуть набути загрозливих для суспільства масштабів[1].

У контексті завдань правового забезпечення в такій ситуації необхідно, по-перше, усвідомлювати, що являє собою "інформаційний делікт" та які правові критерії і мета його виділення (філософська, теоретична, нормативно-інтерпретаційна тощо), по-друге, максимально виважено і системно підходити до удосконалення законодавчого понятійно-термінологічного апарату в інформаційній сфері.

Наприклад, звернемося до визначення "кіберзлочину", наданого законодавцем. "Кіберзлочин – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України"[2]. Загалом, визнаючи наукову обґрунтованість цієї дефініції, не можна не враховувати те, що КК не оперує поняттями "кіберзлочин" і "кіберпростір". Не передбачено і жодних змін у КК разом із прийняттям згаданого Закону. Отже введене ним поняття кіберзлочину фактично буде виконувати суто інтерпретаційну функцію, що ставить під сумнів прагматичність таких кроків законодавця.

Убачається що нині мета аналізу інформаційних деліктів як відносно самостійного виду має передусім науковий характер. І результатом його має стати формування системи міжгалузевих юридичних знань – певної концепції, яка дасть змогу більш вдало визначити природу протиправних діянь в інформаційній сфері, краще усвідомити їхню специфіку й загальні особливості, що забезпечить вироблення ефективних шляхів протидії їм на практиці.

---

[1] Тихомиров О.О. До осмислення правової природи протиправних діянь в кібернетичній сфері. Європейське право і європейська правова освіта – пріоритетні напрями підготовки вітчизняних фахівців права: мат. постійно діючого наук.-теор. семінару (Національна академія внутрішніх справ, 14 травня 2014 року). 2014. Вип. 3. С. 73-75.

[2] Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-19 / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2163-19

Норми, що передбачають інформаційні делікти як цілісний правовий інститут, неможливо охопити в межах окремих "класичних" галузей права (цивільного, кримінального, адміністративного тощо). Найбільш відповідним змістом поняття "інформаційний делікт" наповнює розгляд з позицій інформаційного права, яке і саме перебуває на стадії формування й осмислення. У системі права інформаційне право має характер складного міжгалузевого утворення. Його норми не забезпечуються власними механізмами "інформаційної юридичної відповідальності" в усій сукупності карних, штрафних, компенсаційних заходів, а "обслуговуються" охоронними і захисними засобами інших галузей права. Це надає комплексний інтегруючий характер інститутам інформаційного права, зокрема інституту інформаційних деліктів, та унеможливлює застосування до нього такого традиційного критерію видового розподілу правопорушень, як "галузевий вид юридичної відповідальності". Тобто інформаційні делікти мабуть не коректно позиціонувати як самостійний вид поряд із конституційними, кримінальними, адміністративними, цивільно-правовими чи дисциплінарними, а тим більш міжнародними правопорушеннями.

Інформаційні делікти як окремий міжгалузевий вид правопорушень охоплюють усі протиправні діяння, які певним чином пов'язані з інформацією і за які встановлюється кримінальна, адміністративна, цивільно-правова та інша юридична відповідальність.

Сутність зв'язку правопорушення з інформацією, тобто його інформаційність, виявляється у посяганні на певний порядок, правовідносини, серед яких, в інформаційному ракурсі, виділяються такі:

– по-перше, відносини, пов'язані з формуванням й використанням інформаційних ресурсів на основі створення, збирання, оброблення, накопичення, зберігання, пошуку, поширення й надання інформації;

– по-друге, відносини щодо створення й застосування інформаційних технологій та засобів їхнього забезпечення;

– по-третє, відносини, зумовлені необхідністю захисту інформації та прав суб'єктів інформаційних відносин[1].

Загальною рисою всіх інформаційних деліктів є зв'язок з інформаційними процесами, зокрема обігом інформації, обмеженням інформації у доступі, а також інформаційними ресурсами, інформаційними технологіями, інформаційно-телекомунікаційними системами тощо. Ознака "інформаційне" вказує передусім на характер цілої категорії протиправних діянь, до якої належать, по-перше, безпосередні порушення інформаційних прав і свобод суб'єктів, а по-друге, інші правопорушення, якщо вони здійснюються в певному інформаційному середовищі.

[1] Волеводз А.Г. Правонарушения в информационной сфере: некоторые проблемы ответственности. Информационное общество в России: проблемы становления: сборник научных трудов Выпуск 2.; Московский институт радиотехники, электроники и автоматики (технический университет). Москва, 2002. С. 26-35; Полушкин А.В. О понятии информационного правонарушения. *Российский юридический журнал*. 2009. № 3. С. 207-210.

Отже делікт може бути інформаційним не тільки за спрямуванням (змістом), якщо посягає на інформацію або засоби її оброблення, передавання та збереження, а й за способом вчинення – з використанням ІТ, систем, засобів. Причому суспільна небезпечність деяких "традиційних" видів злочинів, учинених із використанням сучасних ІТ, може значно зростати, зумовлюючи необхідність посилення юридичної відповідальності за них, що відповідним чином відображається в кримінальному законодавстві.

Задля забезпечення певної науково-пізнавальної диференціації інформаційних деліктів дослідники виділяють широке їх розуміння – вся сукупність, незалежно від форм прояву, та вузьке – тільки делікти інформаційні за змістом, тобто ті, що безпосередньо порушують права суб'єктів інформаційних відносин[1].

Загалом зловмисне використання ІТ становить сьогодні особливу суспільну загрозу, оскільки може надавати деліктам рис латентності (прихованості), анонімності, стрімкості, транскордонності, масштабності наслідків, що полегшує досягнення протиправних цілей та ускладнює протидію їм.

Юридичним критерієм виділення інформаційних деліктів серед усіх інших виступає присутність інформаційних компонентів (ознак) у їхньому складі як:

1) об'єкта правопорушення – якщо протиправне діяння спрямоване проти інформаційних відносин або ж предмета правопорушення, тобто інформації та її носіїв, інформаційних засобів і систем;

2) елемента об'єктивної сторони правопорушення, що вказує на спосіб, шлях здійснення протиправного діяння – у разі його вчинення з використанням ІТ.

При цьому самостійну юридичну природу мають тільки правопорушення, які безпосередньо посягають на інформаційні відносини, що виражається в порушенні інформаційних прав та невиконанні або неналежному виконанні обов'язків, пов'язаних з інформацією (інформаційні делікти у вузькому розумінні). Саме ця частина правопорушень дає підстави визначати інформаційні делікти як окремий вид. Усі інші їхні юридичні ознаки, як буде показано нами нище, відповідають традиційній конструкції правопорушення в теорії права.

Попри те, що поняття "інформаційний делікт" є переважно науково-доктринальним, його сутнісні ознаки можна знайти в численних, передбачених законодавством, протиправних діяннях, які мають фактичний вираз зокрема як:

– незаконне збирання, зберігання, оброблення, знищення, відтворення, поширення інформації;

– приховування, неповідомлення інформації;

– несвоєчасне надання інформації;

– викривлення, надання або поширення завідомо недостовірної (необ'єктивної) інформації;

– поширення інформації соціально шкідливого змісту;

– неправомірний доступ до інформації;

– розголошення інформації з обмеженим доступом;

[1] Правдюк С.М. Інформаційні правопорушення: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2015. 17 с.

– здійснення негативного інформаційного впливу на свідомість людини (групи людей, суспільства);

– створення, використання, поширення шкідливого програмно-технічного забезпечення;

– незаконний доступ, використання систем оброблення, зберігання, передавання інформації;

– несанкціоноване втручання, перешкоджання роботі автоматизованих та інформаційно-телекомунікаційних систем та їхніх складових.

В усій різноманітності протиправних діянь, пов'язаних з інформацією, достатньо чітко виділяються певні їх сукупності, спільні за змістом (спрямуванням), які доцільно розглядати як основні видові групи інформаційних деліктів:

1) *правопорушення проти інформаційних ресурсів*, що посягають на інформаційні правовідносини щодо забезпечення належних якісних характеристик інформації (конфіденційності, цілісності, доступності, спостережності, тощо);

2) *правопорушення проти інформаційного простору*, які посягають на інформаційні правовідносини, пов'язані з належним наданням відповідної інформації, недопущенням поширення небезпечної (шкідливої) інформації та використанням технологій негативного інформаційно-психологічного впливу;

3) *правопорушення проти інформаційної інфраструктури*, що посягають на інформаційні правовідносини, які виникають у сфері використання об'єктів інформаційної інфраструктури (автоматизованих та інформаційно-телекомунікаційних систем, комп'ютерів, серверів, їхнього програмного забезпечення тощо);

4) *інші* інформаційні делікти, для яких властиве використання інформаційних ресурсів, інформаційного простору, інформаційної інфраструктури задля здійснення протиправних діянь, що посягають на інші правовідносини (щодо власності, суспільної та державної безпеки, господарської діяльності тощо)[1].

Очевидно, що наведена класифікація має переважно загальнотеоретичний характер. Інформаційні делікти як певний концептуальний вид, можуть бути класифіковані за багатьма іншими ознаками, традиційними для типології правопорушень:

– за сферами суспільних відносин (в економічній, політичній, екологічній, культурній, науковій, освітній сфері);

– залежно від об'єкта, якому завдається шкода (інформаційні правопорушення проти особи; інформаційні правопорушення проти суспільства; інформаційні правопорушення проти держави);

– за галузями господарювання (у промисловості, торгівлі, сільському господарстві, на транспорті);

– за видами інформаційної діяльності (у царині створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, захисту інформації);

– за ступенем суспільної небезпечності/шкідливості (інформаційні злочини й проступки);

[1] Тихомиров О. О. Інформаційні правопорушення: теоретико-правова концепція. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2015. № 1(17). С. 38-47.

– за формою діяння (протиправна дія або бездіяльність);

– за формами вини (умисні; з необережності);

– за кількістю осіб, які вчинили інформаційний делікт (одноособові; групові);

– за видом юридичної відповідальності (інформаційні делікти, за які встановлена кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна та інша відповідальність) тощо[1].

Сьогодні слід наголосити і на надзвичайній актуальності осмислення такої категорії інформаційних деліктів, які виходять поза юрисдикційні межі національних правових систем і становлять загальносвітову загрозу – "міжнародних інформаційних злочинів". Їх можна інтерпретувати як діяльність суб'єктів міжнародної політики щодо відвертого спотворення інформаційного простору шляхом потужної інформаційної експансії, системної дезінформації, інформаційної ізоляції окремих регіонів, створення перепон в роботі міжнародних спостерігачів з метою формування ілюзорної суспільної думки, необхідної для ведення державної міжнародної політики, що не відповідає гуманістичним і правовим ідеалам сучасного суспільства та загрожує світовому порядку. Ефективність протидії міжнародним інформаційним деліктам пов'язані із специфічним видом юридичної відповідальності – міжнародною відповідальністю і, відповідно, всіма проблемами її реалізації.

Таким чином, уявляється можливим дати визначення, яке, на наш погляд, може претендувати на енциклопедичне. Інформаційний делікт – це сукупність передбачених чинним законодавством протиправних суспільно небезпечних діянь (дій або бездіяльності) деліктоздатних суб'єктів інформаційних відносин, що наносить шкоду інтересам суспільства, держави і особистості в інформаційній сфері – зазіхають на право захисту від несанкціонованого поширення та використання інформації, негативних наслідків впливу інформації або функціонування інформаційних технологій, а також – інші суспільно небезпечні діяння, пов'язані з порушенням права власності на інформацію та інформаційні технології, права власників або користувачів інформаційних технологій вчасно одержувати чи поширювати достовірну та повну інформацію, за здійснення якого державою передбачене застосування заходів юридичної відповідальності до правопорушника.

3.3. Правові детермінанти інформаційної деліктності

Як вже зазначалося вище, виникнення та поширення інформаційних деліктів зумовлено масштабними соціальними і технологічними трансформаціями в процесі становлення суспільства нового формату – інформаційного, глобального інформаційного, суспільства знань.

Зміна фундаментальних ціннісних орієнтирів на інформацію і знання веде й до логічної реакції на це правової сфери:

---

[1] Див.: Правдюк С. А. Класифікація інформаційних правопорушень. *Порівняльно-аналітичне право*. URL: http://www.pap.in.ua; Основи інформаційної безпеки України: навч. посіб. / за заг. ред. А. І. Марущака. Київ: Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. 388 с.

– виникають нові напрями правового регулювання інформаційних відносин;

– визнаються, закріплюються і забезпечуються інформаційні права осіб;

– відбуваються зміни на рівні правосвідомості і правової культури;

– формуються нові правоохоронні механізми, більш дієві в умовах глибокої інформатизації;

– юридична діяльність насичується ІТ;

– збільшуються потоки правової інформації;

– посилюються глобалізаційні та інтеграційні зміни у світовому правовому просторі;

– тощо.

При цьому розвиток права в усіх його аспектах – інструментальному, ціннісному, культурному, забезпечувальному та інших сприяє утвердженню й досягненню пріоритетів інформаційного суспільства, насамперед вільному доступу кожного до інформації і знань і, водночас, захищеності інформації про особисте життя, які у правовій площині втілюються в інформаційних правах людини. Інакше кажучи, право та інформаційне суспільство на даному етапі існування людства, в контексті цивілізаційних змін, здійснюють конструктивний взаємовплив.

Зважаючи на це, не можна не відмітити значущості формування під впливом інформатизації окремих явищ правової дійсності, що мають власну інформаційну природу, та відповідного відтворення їх в елементах системи сучасних правових знань – науці інформаційного права, а також інформаційній деліктології.

У контексті осмислення детермінант інформаційних деліктів як певного симбіозу правових причин і умов їхнього виникнення й поширення, необхідно враховувати глобальність сучасного життя людства, а також інтеграційні процеси в правовому просторі, особливо відчутні в європейському регіоні, що полягають у взаємовпливі різних типів правових систем у поєднанні із посиленням міжнародно-правової складової правового регулювання.

У таких умовах розвиток кожної національної правової системи відбувається в складному і доволі мінливому середовищі. Окрім загальних тенденцій інформатизації, істотний вплив чинять численні внутрішні й зовнішні (як регіональні, так і загальносвітові) фактори історичного, культурного, економічного, геополітичного, безпекового й іншого характеру, зокрема визначаючи і темпи становлення громадянського та інформаційного суспільства. Наприклад: фактор інтелектуального розвитку, який серед іншого включає і рівень правової, інформаційної та інформаційно-правової культури[1], – визначає базисні можливості здійснення людиною сучасної інформаційної діяльності, критичного сприйняття інформації, стійкості до негативних інформаційних впливів тощо; варіативність і динамічність явищ інформаційної сфери – зумовлюють постійну присутність елементу новизни у правовому регулюванні інформаційних відносин, а також і в

[1] Див.: Інформаційна культура в Україні: правовий вимір. Монографія / К.І. Бєляков, С.Г. Онупрієнко, І.М. Шопіна / за заг. ред. К.І. Бєлякова. Київ: КВІЦ, 2018. 169 с.; Теорія держави і права: навч. посіб. для підгот. фахівців з інформ. безпеки / О.О. Тихомиров, М.М. Мікуліна, Ю.А. Іванов та ін.; за заг. ред. Л.М. Стрельбицької. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. С. 260-265.

інформаційній деліктності; ціннісно-орієнтаційні зміни – виводять на перший план пріоритети інформаційного суспільства, зокрема у формі інформаційних прав суб'єктів правовідносин; економічне підґрунтя інформаційного розвитку суспільства й кожної людини – зумовлює матеріально-технічні можливості впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, а отже і готовність до розгортання сучасних інформаційних процесів; політико-ідеологічні умови – визначають вмотивованість й усвідомлення необхідності якісного вирішення суспільних проблем в інформаційній сфері, передусім шляхом адекватного використання регулятивних і захисних засобів права.

Взаємодіючи, усі фактори створюють унікальне для кожної країни середовище правового буття з притаманним йому комплексом детермінант тих чи інших правопорушень. Водночас, інформаційне зростання створює низку спільних для всіх національних правових систем глобальних проблем. Серед них інформаційні делікти, які, по-перше, самі по собі (інформаційні делікти у вузькому розумінні) становлять нову істотну загрозу, а по-друге, завдяки ІТ та через певну загальмованість правового реагування на них, трансформували наявну злочинність у нові форми – більш швидкі, латентні, транскордонні.

Готовність правової системи до таких соціальних змін є основним запобіжником надмірного зростання видового розмаїття та чисельності інформаційних деліктів. Це стосується як можливостей національної правової системи, так і міжнародно-правових засобів, оскільки вихід багатьох видів інформаційних деліктів поза юрисдикційні межі окремих держав зумовлює необхідність вироблення спільних (наднаціональних) правових механізмів боротьби з ними, зокрема координації відповідних органів дізнання та правосуддя різних держав та використання спеціальних ІТ у праві (технолого-правових методів[1]). Тобто у значній мірі протидія поширенню інформаційних деліктів зумовлюється взаємодією національних правових систем між собою, а також із міждержавними правовими системами[2], чим створюється спільний правовий простір із відповідними юридичними засобами.

Однак, реалії свідчать, що правова система об'єктивно не здатна миттєво та ефективно зреагувати на все, що відбувається в суспільному житті, особливо в інформаційній сфері, яка дедалі більше вимагає нетрадиційних підходів. Як наслідок, поза межами правового впливу, принаймні на певний час, залишаються нові види відносин та варіанти соціально- і юридично-значущої поведінки, серед яких небезпечні (шкідливі) діяння в інформаційній сфері, що мають бути належним чином деліктизовані.

У сучасній інформаційній сфері деліктизація представляється складним аналітико-синтетичним процесом, який вимагає глибокого і виваженого наукового і практичного обґрунтування необхідності віднесення конкретного соціально небезпечного чи шкідливого діяння до певної категорії інформаційних деліктів,

[1] Див.: Бєляков К.І. Правове регулювання "віртуального простору". *Наука і правоохорона*. Київ: ДНДІ МВС України, 2011. № 2(12). С. 102-109.

[2] Див.: Оксамитний В. Міждержавні правові системи як реальність сучасного світу. *Право України.* № 3-4. 2013. С. 209-222.

встановлення кола можливих деліквентів, чиї протиправні дії чи бездіяльність будуть охоплені охоронними нормами відповідної галузі права[1].

Ступінь поширення неделіктизованих діянь можна вважати одним з показників того наскільки правова система на рівні регламентації встигає адаптуватися до нагальних потреб правового регулювання інформаційного життя соціуму, а розповсюдженість вже визначених законом інформаційних деліктів логічно вказує на рівень ефективності функціонування охоронної складової правової системи.

Отже, виникнення небезпечних (шкідливих) діянь в ІС – процес природній. Але першопричиною їх надмірного поширення (як деліктизованих так і неделіктизованих) є недосконаліть реагування правової системи. Ця причина, у тій чи іншій мірі, іманентно притаманна правовим системам усіх держав, сприяє поширенню будь-яких нових деліктів, а не тільки інформаційних, і фактично вказує на недостатність втілення в реальних правовідносинах двох фундаментальних принципів правового регулювання – юридичної визначеності та невідворотності юридичної відповідальності.

Убачається, що на шляху прагматизації наукових знань, правові причини надмірної інформаційної деліктності та наслідки її впливу доцільно інтерпретувати через низький або недостатній рівень законності в інформаційній сфері. Тут йдеться не про формальну законність, що була домінантою радянської юридичної науки, а про законність у сучасному розумінні, яка, разом з іншим, висуває жорсткі вимоги до якості самого закону, передусім вимоги необхідності й справедливості. Йдеться про законність в контексті сучасних європейських правових цінностей, законність як невід'ємну складову верховенства права (Rule of Law), що безпосередньо визнано Європейським Судом Справедливості[2].

Оцінювання стану законності в інформаційній сфері, як і в будь якій іншій, сьогодні логічно здійснювати на єдиних методологічних засадах оцінки верховенства права. У 2016 році Комісією Ради Європи "За демократію через право" (Венеційська комісія), запропоновано такі засади і оприлюднено їх як "Rule of Law Checklist"[3]. Переслідуючи утвердження європейських правових ідеалів, цим документом фактично вводиться загальна система критеріїв (орієнтирів), необхідних для оцінки верховенства права в кожній окремій державі, серед яких перше місце посідає законність (Legality)[4].

Показники Rule of Law Checklist, які відповідають критерію законності, є універсальними, відповідно, з певною мірою адаптації їх можна ретранслювати у

[1] Див.: Заярний О. Адміністративна деліктолізація протиправних діянь, що вчиняються в інформаційній сфері: деякі концептуально-прикладні проблеми. *National law journal: theory and practice*. December 2016. P. 43-48.

[2] Див.: European Court of Justice, C-496/99, *Commission v. CAS Succhi di Frutta*, 29 April 2004, § 63.

[3] Rule of Law Checklist у неофіційному перекладі С. Головатого українською звучить як "мірило правовладдя".

[4] Мірило правовладдя: коментар, глосарій, Rule of Law Checklist. *Венеційська Комісія Ради Європи* / пер. С. Головатий. 2017. С. 15.

взаємозв'язку із завданнями правового забезпечення інформаційної сфери, зокрема таким чином.

1. Втілення принципів верховенства та ієрархічності в системі правових актів, що регулюють інформаційні відносини:

– закріпленість засад інформаційної діяльності та інформаційних прав людини в Конституції;

– своєчасність прийняття та відповідність актів інформаційного законодавства Конституції;

– відповідність дій виконавчої влади Конституції та нормам правових актів, що регулюють інформаційні відносини;

– своєчасність та обґрунтованість підзаконних актів, що стосуються інформаційної сфери;

– дієвий судовий контроль законності рішень виконавчої влади в інформаційній сфері, а також аналогічних рішень недержавних суб'єктів, яких залучено до виконання державних завдань;

– гарантованість ефективного юридичного захисту інформаційних прав людини від порушень приватними суб'єктами.

2. Дотримання органами державної влади правових актів, що регулюють інформаційні відносини:

– визначеність та розподіленість правовими актами повноважень державних органів в інформаційній сфері;

– регламентованість інформаційним законодавством процедур, яких мають дотримуватися державні органи;

– припустимість дій державних органів в інформаційній сфері без належного юридичного підґрунтя;

– виконання державними органами своїх зобов'язань, які забезпечують реалізацію та дієвий захист інформаційних прав людини;

– встановлення приписами інформаційного права еквівалентних гарантій у разі делегування публічних повноважень недержавним суб'єктам.

3. Зв'язок між правом міжнародним і правом національним у питаннях регулювання інформаційних відносин:

– забезпечення національною правовою системою додержання міжнародних зобов'язань держави щодо інформаційних прав людини, включно з виконанням рішень міжнародних судів;

– існування чітких правил щодо імплементації міжнародно-правових засад інформаційного регулювання в національне законодавство.

4. Верховенство законодавчої влади і нормотворчі повноваження виконавчої влади в інформаційній сфері:

– уміщення загальних і абстрактних норм інформаційного права в актах парламенту чи підзаконних актах, які ґрунтуються на актах парламенту, крім винятків, передбачених Конституцією;

– наявність належного парламентського й судового контролю та дієвих засобів протидії зловживанням, у разі делегування законодавчих щодо інформаційних відносин виконавчій владі;

– чітка визначеність актами законодавства мети, змісту та обсягу, делегованих виконавчій владі законодавчих повноважень.

5. Прозорість та демократичність процедур прийняття актів інформаційного законодавства:

– наявність чіткої конституційної регламентації законодавчих процедур;

– верховенство парламенту у визначенні змісту законів;

– прилюдне обговорення пропонованого законодавства в парламенті та належне обґрунтування законопроектів (пояснювальні записки, висновки, інші документи, що додаються);

– можливість доступу громадськості до проектів актів законодавства, принаймні на момент їх подання до парламенту, а також можливість реального громадського впливу в процесі їх обговорення;

– здійснення експертного оцінювання наслідків дії актів інформаційного законодавства, ще до їхнього ухвалення (зокрема щодо інформаційних прав людини та витрат бюджетних коштів);

– участь парламенту в розробці, затвердженні, імплементації та виконанні міжнародних договорів в інформаційній сфері.

6. Винятки в регулюванні інформаційних відносин у надзвичайних ситуаціях (станах):

– наявність особливих приписів національного інформаційного права, що застосовуються у надзвичайних станах (війна або інша ситуація, що створює загрозу національній безпеці);

– наявність підстав, адекватність та обґрунтованість додаткових обмежень інформаційних прав людини в таких ситуаціях;

– обмеженість за тривалістю, умовами і обсягом можливостей виконавчої влади відступати в надзвичайних ситуаціях від звичайного розподілу повноважень в інформаційній сфері;

– наявність парламентського і судового контролю за процедурою запровадження та тривалістю надзвичайного стану, а також будь-яких відступів, пов’язаних з ним.

7. Забезпечення ефективного виконання положень інформаційного законодавства:

– здійснення аналізу перешкод виконанню приписів актів інформаційного права до і після їхнього ухвалення;

– наявність юридичних засобів протидії невиконанню вимог інформаційного законодавства та передбаченість конкретизованих санкцій за їх недотримання;

– послідовне застосування таких санкцій.

8. Відповідальність недержавних суб’єктів, які беруть участь у виконанні завдань держави в інформаційній сфері:

– поширення гарантій верховенства права, передбачених інформаційним законодавством, на недержавних суб’єктів, які цілком або частково здійснюють виконання державних завдань в інформаційній сфері, та мають делеговані для цього державно-владні повноваження;

– підзвітність таких суб'єктів аналогічно підзвітності органів державної влади.

Цілком очевидно, що наведені показники вказують на основні правові проблеми, які необхідно вирішувати, та негативні чинники, які необхідно долати, у сфері правового регулювання інформаційних відносин задля забезпечення законності як складової верховенства права, а отже і для запобігання й протидії інформаційним деліктам. Відсутність або зниження рівня правового забезпечення інформаційної сфери за критеріями і показниками Rule of Law Checklist у сучасній європейській державі можна сприймати як основні правові детермінанти інформаційної деліктності.

3.4. Юридичні ознаки та особливості складу інформаційних деліктів

Нагадаємо, що інформаційні делікти в широкому розумінні (правопорушення в інформаційній сфері) мають подвійне походження – як власне інформаційне, так і інше, притаманне тим деліктам, які завдяки розвитку ІТ набули нового інструментарію вчинення.

У зв'язку з цим ознаки інформаційних деліктів виявляються в єдності загального і своєрідного в їхній правовій природі. У процесі розгляду вони можуть комбінуватися залежно від вирішуваних завдань наукової, освітньої чи практичної юридичної діяльності, зокрема як:

– ознаки науково-пізнавального характеру – виділені в процесі наукового осмислення, узагальнення, спроб систематизації, виявлення нового, спільного і відмітного порівняно з іншими деліктами тощо, що необхідно для виконання конкретних завдань певних наукових досліджень;

– загально-правові ознаки – інтерпретовані в результаті розгляду інформаційних деліктів крізь призму традиційної конструкції правопорушення в теорії права, що може використовуватися з навчально-пізнавальною метою;

– формально-юридичні ознаки – відображені (змодельовані) в елементах складу окремих правопорушень, передбачених законом, шляхом застосування засобів юридичної техніки;

– фактичні ознаки – характеристики конкретних вчинених інформаційних деліктів, які є предметом охоронної правозастосовної практики і відповідного юридичного аналізу.

Розгалуженість сучасної юридичної науки і практики та її складний дослідницький арсенал, зумовлюють значну варіативність можливих підходів до інформаційних деліктів, зокрема їхніх ознак, рис, властивостей, видів, що загалом становлять онтологічні й гносеологічні основи інформаційної деліктології. Тому сукупність характеристик інформаційних деліктів, отриманих в результаті пізнання в межах тієї чи іншої юридичної діяльності, зумовлюються галуззю юриспруденції, її предметною сферою, метою і завданнями, методологічною основою тощо.

Так, осмислюючи юридичну природу інформаційних правопорушень, С. М. Правдюк виокремлює такі їх ознаки, які по суті є відмітними:

1) міжгалузевий характер, у зв'язку з чим відповідальність за них передбачена в деліктному законодавстві різних галузей права;

2) ідеальний характер, тобто вони так чи інакше пов'язані зі специфічною субстанцією – інформацією;

3) вчиняються, як правило, в інформаційній сфері, середовищі;

4) складність ідентифікації правопорушника чи джерела небезпеки (особливо для комп'ютерних правопорушень), а також місця і часу вчинення (особливо для комп'ютерних правопорушень);

5) динамічний та перманентний розвиток способів, засобів їх вчинення, що ускладнює ефективну їх превенцію та боротьбу з ними;

6) особливу роль при визначенні правопорушення інформаційним надається об'єкту порушення (інформаційні відносини), предмету (інформаційна інфраструктура, інформаційні права і свободи людини та громадянина) чи знаряддям вчинення (інформаційно-телекомунікаційні технології (засоби інформатизації та телекомунікацій), інші засоби зв'язку)[1].

За іншого оприлюдненого підходу, дослідниками пропонується всю сукупність ознак правопорушень в інформаційній сфері диференціювати на: загальні – соціального, юридичного, об'єктивного, психологічного, наслідкового характеру; спеціальні – ознаки предметного характеру і ознаки інформаційної складової об'єктивної сторони інформаційного правопорушення[2].

Очевидно, що варіантів авторських наукових позицій щодо явищ "інформаційний делікт", "інформаційне правопорушення", "правопорушення в інформаційній сфері" може бути багато.

На шляху формування доктринальних інформаційно-деліктологічних знань найбільш доцільним вважаємо виділення й осмислення правових ознак, які орієнтують на осмислення своєрідної інформаційності правопорушення та встановлення місця інформаційних деліктів в системі правової поведінки загалом та протиправної зокрема.

Розглядаючи вище зміст та класифікацію інформаційної діяльності (див. підр. 1.3) та виділяючи як різновид "неправомірну інформаційну діяльність – соціально-шкідливу інформаційна діяльність у державному чи недержавному сектору соціального забезпечення, або приватні дії в інформаційній сфері, які здійснюється з порушенням чинного національного чи міжнародного законодавства, завдають матеріальної чи моральної шкоди фізичним та юридичним особам або порушують їх права, та підлягає притягненню до юридичній відповідальності згідно із законом"[3], К. І. Бєляков зазначає, що "суб'єктами неправомірної інформаційної діяльності є деліктоздатна особа, яка скоїла протиправне діяння –

---

[1] Правдюк С.М. Інформаційні правопорушення: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук (спец. 12.00.07 Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Київ, 2015. С. 8-9.

[2] Селезньова О.М., Руданець В.В. Концепти розуміння сутності та ознак правопорушення в інформаційній сфері. *Право і суспільство*. №3. Ч. 2. 2017. С. 144.

[3] Бєляков К.І. Інформаційна діяльність: зміст та підходи до класифікації. *Інформація і право*. Київ: НДЦ правової інформатики АПрН України, 2012. № 3. С. 63–69.

правопорушення. Суб'єктами правопорушень можуть бути: – індивідуальні суб'єкти – фізичні особи-громадяни, особи без громадянства, іноземні громадяни, а також спеціальні суб'єкти, що мають владні повноваження (службові, посадові особи); – колективні суб'єкти – юридичні особи – різноманітні організації, створені і зареєстровані в законному порядку (підприємства, установи, державні органи та служби, органи місцевого самоврядування тощо)"[1].

Оскільки нові категорії суб'єктів правопорушень разом із виникненням інформаційних деліктів не виокремлюються, то суб'єктивні характеристики цієї категорії правопорушень, такі як види суб'єктів, їхня деліктоздатність, вина та її форми, мета і мотиви, свідомо-вольовий характер будуть наповнені традиційним змістом, який не потребує додаткового розкриття. Натомість протиправність, небезпечність / шкідливість і об'єктивний вираз можуть мати свою "інформаційну" специфіку, чому приділимо увагу далі.

1. Інформаційні делікти мають протиправний характер, тобто вчиняються всупереч вимогам права.

Основним об'єктом посягань таких правопорушень є інформаційні відносини регламентовані правовими нормами. При цьому особливості вияву протиправності інформаційного делікту наразі пояснюються залежно від галузі права, нормами якої передбачена відповідальність за такий делікт. Так, в межах адміністративного і кримінального права, в яких домінують імперативні норми, протиправність інформаційних деліктів виявляється в порушенні безпосередніх заборон або у невиконанні обов'язків, встановлених законом. А, наприклад, у цивільному праві, для якого характерне диспозитивне регулювання та наявність договірної складової інституту юридичної відповідальності, інформаційні делікти полягатимуть у порушенні цивільних прав, невиконанні або неналежному виконанні цивільних обов'язків, що можуть бути визначені як законом (актами цивільного законодавства), так і відповідним цивільно-правовим договором.

2. Інформаційні делікти мають суспільно-небезпечний / шкідливий характер.

Усвідомлення суспільної небезпечності та/або шкідливості інформаційних деліктів у сучасній науці потребує особливої виваженості. Традиційний для навчальної юридичної літератури, проте не безсумнівний, розподіл правопорушень на суспільно-небезпечні й шкідливі, як підстава відокремлення злочинів від проступків, не забезпечує повноти розкриття природних рис явища "інформаційний делікт".

Новітні інформаційні правопорушення, на відміну від інших, частіше виникають не поодиноко, а характеризуються масовістю, нерідко лавиноподібністю поширення, що спричинено їх латентністю, легкістю повторювання, універсальністю і доступністю знарядь вчинення, важкістю виявлення, фіксації і розкриття тощо. Суспільна небезпека окремого такого правопорушення може бути непомітною, але вона реальна і цілком очевидна, якщо інформаційні делікти певного виду розглядати в сукупності.

[1] Бєляков К.І. Ознаки неправомірної інформаційної діяльності. *Наука і правоохорона*. Київ: ДНДІ МВС України, 2012. № 1(15). С. 103–109.

Окрім того, вітчизняна юридична наука має альтернативні концепти суспільної небезпечності правопорушень. Серед них найбільш поширеною є ідея "генетичного" зв'язку усіх видів правопорушень, завдяки чому певна міра суспільної небезпеки притаманна їм усім, а не тільки злочинам. Але деякі автори, зокрема О. М. Селезньова і В. В. Руданець[1], дискутуючи про сутність та ознаки правопорушень в інформаційній сфері, усе ж таки вдаються до їх формального розподілу на соціально-небезпечні й шкідливі, з чим важко погодитися зважаючи на попередні доводи.

Отже, наукова актуальність розгляду небезпечності / шкідливості інформаційних деліктів полягає не у здійсненні видової диференціації на злочини і проступки, а у відповідному вимогам часу науковому осмисленні обох цих характеристик як різнорівневих. З огляду на це, неможливо не підтримати В. К. Колпакова, який, досліджуючи адміністративно-деліктний правовий феномен, зазначає, що "в системі сучасних знань про адміністративний проступок конкурування концепцій суспільної небезпечності/шкідливості себе вичерпало. Суспільну небезпеку і суспільну шкоду в контексті дослідження ознак адміністративного проступку необхідно розглядати в діалектичному співвідношенні з урахуванням сучасних досягнень юридичних, філософських, соціологічних та інших наук"[2]. Очевидно, що наведені роздуми в повній мірі стосуються не тільки адміністративних, а й інформаційних деліктів в цілому.

3. *Інформаційний делікт – це діяння*. Конкретний інформаційний делікт є актом поведінки в межах системи інформаційних відносин, сформованих суспільством і врегульованих правом.

Як специфічне діяння інформаційний делікт, характеризують, по-перше, певний "простір", сформований внаслідок інформатизації соціального життя, до якого належить об'єктивний прояв протиправної поведінки (реальна дія чи бездіяльність), по-друге, можливі варіації такого об'єктивного прояву з характерними для них унікальними рисами, зумовленими власне інформаційністю.

Тут необхідно відмітити, що загальновживана назва "правопорушення в інформаційній сфері", є лише абстрактним позначенням наявності певних зв'язків правопорушення з інформаційними явищами. У контексті ж конкретизації тієї реальності, у якій вчиняється інформаційний делікт, поняття "інформаційна сфера" виглядає дещо надмірним, адже зміст його доволі широкий і дискусійний та не обмежується правовим ракурсом. Існування поведінкових проявів інформаційного делікту лежить скоріш у певному "сегменті", утвореному сполученням інформаційної і правової сфер, або, що буде точніше, у сфері інформаційних правовідносин.

Для правової науки інформаційний делікт є передусім об'єктом правової дійсності, що осмислюється й перетворюється на відповідних методологічних засадах. З огляду на наукову міждисциплінарність, юридичну міжгалузевість, тери-

[1] Селезньова О.М., Руданець В.В. Концепти розуміння сутності та ознак правопорушення в інформаційній сфері. *Право і суспільство*. № 3. Ч. 2. 2017. С. 143.

[2] Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2004. С. 165.

торіальну і юрисдикційну транскордонність явища "інформаційний делікт", особливу цінність для його дослідження має методологія просторового мислення, саме як складова правової методології.

Не вдаючись до дискусії щодо змісту та співвідношення загальних понять "сфера" та "простір" (це було попереднє обговорено), зазначимо, що особливість просторового підходу в юридичній науці пов'язана не тільки із своєрідністю юридичного розуміння поняття простору (зокрема, простору як форми соціального буття, для якого не обов'язкові прив'язки до фізичного простору та обмеження кордонами), а й своєрідністю та багатоманітністю права як соціального явища, особливостями його пізнання[1].

Таким чином, інформаційні правопорушення – це протиправні діяння у сфері інформаційних правовідносин, але власні юридичні образи (моделі, концепції) як конкретні види інформаційних деліктів з відповідними правовими наслідками в формі юридичної відповідальності вони отримають у певному правовому просторі (національному, європейському, галузевому тощо) з притаманними йому ідеалами, цінностями, принципами, методами, зокрема привнесеними інформатизацією.

Юридично значущі ознаки інформаційного делікту, як і всіх інших правопорушень, узагальнюються в конструкції юридичного складу, що становить сукупність обов'язкових елементів: об'єкт, суб'єкт, об'єктивна, суб'єктивна сторона інформаційного делікту.

Особливості видового розмаїття і нормативної фіксації складів інформаційних деліктів у правовому просторі певної держави будуть залежати від доктринальних тенденцій, правових традицій, юридичної техніки, форм писаного права тощо, притаманних національній правовій системі, а також вимог відповідних міжнародних актів.

Разом із тим, міжгалузевий характер юридичної відповідальності за інформаційні делікти, вимагає вивчення їх складів з позицій тих галузей права, якими така відповідальність передбачена. Наприклад, спираючись на класифікації складів адміністративних правопорушень[2], склади інформаційних деліктів також можна диференціювати за ступенем суспільної небезпеки (основні і кваліфіковані), за характером шкоди (матеріальні і формальні), за суб'єктом (особисті і службові), за структурою (однозначні й альтернативні), за особливостями конструкції (описові і бланкетні). А в цивільному праві склад інформаційних деліктів необхідно розглядати крізь призму своєрідної концепції складу цивільного правопорушення як сукупності загальних (типових) умов, наявність яких необхідна для покладення відповідальності на порушника цивільних прав та обов'язків, що може мати договірний і недоговірний характер.

Проте, в будь-якому разі, розглянута вище загальна інформаційна специфіка протиправності, суспільної небезпечності/шкідливості й об'єктивації інформа-

---

[1] Тихомиров О.Д. Просторовий вимір права: проблеми методологічного осмислення. *Право України*. № 3-4. 2013. С. 32-38.

[2] Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія. Юрінком Інтер. Київ, 2004. С. 157.

ційного делікту як діяння позначається на сприйнятті елементів його юридичного складу, насамперед, об'єкта і об'єктивної сторони. Як раніше вже було нами зазначено, саме в цих елементах складу знаходять своє місце ті юридичні ознаки, які дають змогу виокремити інформаційний делікт серед інших правопорушень. Про відсутність певної домінантної інформаційності суб'єкта і суб'єктивної сторони інформаційного делікту свідчить і достатньо традиційний їх розгляд авторами профільних наукових публікацій[1].

Об'єктом правопорушення завжди є регламентовані правом суспільні відносини. Їх урегульованість, упорядкованість являє собою ту загальносоціальну і правову цінність, яка передусім "потерпає" від неправомірних діянь.

Якщо інформаційні делікти розглядати в максимально широкому розумінні і, відповідно, виділяти їх не тільки за об'єктом, а й за елементами об'єктивної сторони (шляхом, способом здійснення правопорушення), то до об'єктів таких правопорушень належатимуть як інформаційні правовідносини, незалежно від способів посягання на них, так і інші правовідносини, що порушуються протиправними діяннями, які вчиняються з безпосереднім використанням інформаційних технологій, засобів, систем.

Проте іманентну інформаційну природу, яка являє собою первинний інтерес для науки інформаційного права, мають тільки інформаційні делікти у вузькому розумінні. Їхнім об'єктом є суто інформаційні відносини – суспільні відносини, що виникають в інформаційній сфері, в процесі або як наслідок інформаційної діяльності, та охороняються правом.

Серед інформаційних відносин об'єктне коло правопорушень складають: відносини в галузі масової інформації, авторського права, забезпечення інформаційної безпеки, бібліотечної та архівної справи; відносини у сфері встановленого правового режиму відкритої публічної інформації та інформації з обмеженим доступом, зокрема державної, комерційної, банківської, професійної таємниць, таємниці листування і телефонних розмов, службової інформації, персональних даних тощо. До нематеріальних предметів правопорушень у сфері інформаційних відносин можна віднести відомості про осіб, предмети, факти, події, явища незалежно від форми їхнього подання, а також комп'ютерні данні; до матеріальних – носії інформації, засоби обробки, зберігання, передавання (поширення) інформації.

Об'єктивну сторону інформаційних деліктів становить зовнішня вираженість правопорушення в формі діяння, негативні наслідки та причиново-наслідковий зв'язок між ними, звичайно, з урахуванням інтерпретації цих елементів різними галузями права. Разом із обов'язковими інформаційність делікту може виявлятися і в факультативних елементах об'єктивної сторони, найчастіше як спосіб вчинення.

---

[1] Див., наприклад: Настюк В. Я., Бєлєвцева В. В. Загальноправова характеристика адміністративної відповідальності за інформаційні правопорушення. *Інформація і право*. 2013. № 1(7). С. 151-157; Волкова А. О. Особливості юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері. *Правова інформатика*. 2014. № 1(41). С. 72-80; Коваленко Л. П. Деякі питання щодо правопорушень в інформаційній сфері. *Форум права*. 2013. № 4. С. 158-167.

Своєрідність інформаційних деліктів може зумовлювати певну нестандартність усвідомлення їх об'єктивної сторони. Це, передусім, стосується протиправних діянь у "кібернетичному просторі", тобто просторі, сформованому інформаційно-комунікаційними системами, в якому проходять процеси перетворення (створення, зберігання, обміну, обробки та знищення) інформації, представленої у вигляді електронних комп'ютерних даних[1]. Їх об'єктивна сторона може не містити звичного зовнішнього виразу протиправної поведінки суб'єкта, з яким чітко зіставляються конкретні наслідки. Так, порушення процесів обробки інформації в комп'ютерних системах здійснене комп'ютерним вірусом (шкідливим програмним забезпеченням), який діє і поширюється некеровано та несвідомо переноситься користувачами, на перший погляд, важко пов'язати з конкретною винною особою. Проте завжди існує зловмисник, який створює і поширює такий вірус, або здійснює перше його впровадження в комп'ютерну систему чи мережу. У такому разі саме ініціювання шкідливих інформаційних процесів, управління ними необхідно вважати зовнішнім виразом протиправної поведінки деліквента.

Негативні наслідки інформаційних деліктів полягають передусім у завданні шкоди або створенні загрози інформаційним інтересам особи, суспільства, держави. Це фактично може виразитись як у конкретних матеріальних збитках так і в численних проявах загально відчутних нематеріальних втрат – підриві авторитету та ділової репутації (окремих суб'єктів або держави в цілому), формуванні неадекватної (необґрунтованої) громадської думки та дезорієнтації населення, створенні суспільної паніки, дискредитації владних структур та їхніх рішень тощо.

Використання інформаційних технологій, систем, засобів як спосіб вчинення правопорушення виступає додатковою кваліфікуючою ознакою тільки тоді, коли законом визнана особлива небезпечність такого способу вчинення делікту (злочину), що відповідним чином зафіксовано в юридичному складі. Наприклад ч. 3 ст. 190 КК "Шахрайство" передбачає посилене покарання за шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

У цьому разі інформаційність правопорушення, навіть не будучи іманентною ознакою, істотно впливає на суспільну небезпечність даного виду злочину і відповідальність за нього, що безпосередньо визначено кримінальним законом. Це є незайвим свідченням тому, що подібні види деліктів (інформаційні за способом) певною мірою мають залишатися в фокусі інформаційної деліктології поряд із деліктами інформаційними за змістом.

Нажаль юридичне визнання українським законодавцем небезпечності "інформатизації" злочинної діяльності з різних причин відбувається досить повільно. Це зумовлює не завжди адекватну правову і державну реакцію на злочини в інформаційній сфері та певну відсталість охоронних і захисних правових механізмів.

---

[1] Мельник С.В., Тихомиров О.О., Лєнков О.С. До проблеми формування понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка*. 2011. Вип. 30. С. 165-171.

Отже, сьогодні можна констатувати, що система знань про правопорушення в інформаційній сфері містить достатньо сформований комплекс ознак, на підставі яких інформаційний делікт може розглядатися як специфічна самостійна категорія правопорушень. Подальше осмислення і прагматизація набутих знань повинні стати основою удосконалення інституту юридичної відповідальності в інформаційній сфері як фундаментального правового засобу, механізму, гаранту, покликаного забезпечувати регулятивну, захисну і охоронну дієвість інформаційного права, без чого не можливе існування й розвиток сучасного громадянського та формування інформаційного суспільства.

"Найбільше заохочення злочину – безкарність.
Найбільша спокуса злочину – розрахунок на безкарність"
Марк Туллій Цицерон

РОЗДІЛ 4.
ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЛУЗЕВИХ ВИДІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЕЛІКТИ

Дискусія навколо поняття юридичної відповідальності та її різновидів точиться вже давно і свого часу О. Е. Лейст зауважував, що "тривогу викликає не стільки кількість точок зору та визначень відповідальності, скільки надуманість окремих із них, відірваність від діючого законодавства і практики його застосування. Зрозуміло, що задача теорії права полягає не в коментуванні нормативних актів, але безспірним є й те, що вона не повинна настільки відриватись від правової реальності, щоб підміняти один предмет дослідження іншим"[1].

Саме тому, мабуть, розгляд галузевих різновидів юридичної відповідальності за інформаційні делікти буде логічним почати з аналізу нормативної конструкції її реалізації.

"Де немає закону, немає й злочину"
Апостол Павле

4.1. Нормативна конструкція реалізації юридичної відповідальності за інформаційні делікти

Оскільки поняття "юридична відповідальність" є категорією загальної теорії права, то в основу підходу до його визначення було покладене розуміння права як системи загальнообов'язкових, формально визначених норм, що видаються та забезпечуються державою і призначені для врегулювання суспільних відносин. Система норм права входить у систему більш високого порядку – систему соціальних норм для котрих є загальним той факт, що вони спрямовані на врегулювання суспільних відносин. Аналогічним чином юридична відповідальність, як різновид соціальної відповідальності, повинна містити в собі основні ознаки соціальної відповідальності й мати відповідну їй структуру.

Проте сучасна Конституція України не згадує відповідальність в будь-якому іншому розумінні ніж ретроспективна юридична відповідальність, а всі питання відношення людей до правових норм викладені у ст. 68 Конституції: "Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України,

[1] Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). Москва: Изд-во МГУ, 1981. С. 17.

не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності".

Зазначене розуміння юридичної відповідальності використовується й нині. Так, Ю. В. Тихонравов, розглядаючи позитивний аспект кримінальної відповідальності відмічає, що у неї мають місце дві сторони: об'єктивна сторона (кримінально-правові заборони) і суб'єктивна сторона (суб'єктивне відношення особи до цих заборон). Суб'єкт, що досяг кримінально-відповідального стану, зобов'язаний співвідносити свою власну поведінку з існуючими кримінально-правовими заборонами, він зобов'язаний не порушувати їх, тобто він зобов'язаний поступати відповідально. Відповідальність в цьому випадку реалізується у формі добровільного виконання правосуб'єктним громадянином кримінально-правових заборон[1].

Але, пов'язуючи позитивний аспект юридичної відповідальності зі свідомим, добровільним виконанням суб'єктами вимог правових норм не враховується, а чи дійсно свідомо і добровільно ці вимоги виконуються, якщо суб'єкт не вчиняє злочину, адміністративного правопорушення або дисциплінарного проступку? Практика свідчить, що рівень правосвідомості наших громадян, тим більш в умовах можливої невизначеності суб'єктів інформаційних відносин, не дозволяє вести мову про цілком свідоме добровільне виконання вимог, закріплених у правових нормах. А відтак не можна і вести мову про "добровільну форму реалізації відповідальності". Значна частина людей керується у своєму житті не лише правовими приписами, а власними інтересами, які досить часто розходяться з інтересами держави і суспільства. Саме цим можна пояснити і наявність у Конституції України положення про те, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Якщо викласти цей принцип припустивши, що юридична відповідальність виступає у двох аспектах, позитивному і ретроспективному, то він буде виглядати таким чином: незнання закону не звільняє від свідомого добровільного виконання всіма особами вимог правових норм та від реакції з боку уповноважених державних органів у випадку їх невиконання. Якщо друга частина цього речення досить логічна, то перша виглядає абсурдною, оскільки як можна свідомо і добровільно виконувати приписи правових норм не знаючи їх.

Позитивна відповідальність, безумовно, існує, але її слід розглядати тільки як структурний елемент системи соціальної відповідальності, а не як один з її аспектів. Так, А. Ф. Плахотний наголошує на використанні саме поняття "система соціальної відповідальності" для характеристики комплексу, сукупності різноманітних її проявів, як з боку окремої особистості, так із боку малої соціальної групи, класу, суспільства і всього людства в цілому. Водночас, з огляду на системний характер соціальної відповідальності більш вдалим уявляється визначення відповідальності, яке використовується психологами, а саме як здійснюваний в різних формах контроль над діяльністю суб'єкта з позицій виконання ним прийнятих норм і правил. При цьому розрізняють зовнішні форми контролю, що забезпечують покладання відповідальності за результати його діяльності (підзві-

[1] Тихонравов Ю.В. Основы философии права: учебное пособие. Москва: Вестник, 1997. С. 241.

тність, караність і т. ін.), і внутрішні форми саморегуляції його діяльності (почуття відповідальності)[1].

Отже, соціальну відповідальність можна розглядати як єдність двох елементів: внутрішнього і зовнішнього. Внутрішня відповідальність є позитивною відповідальністю у наведеному вище розумінні, тобто як свідомого виконання суб'єктом вимог соціальних норм. Зовнішня ж відповідальність є реакцією з боку суб'єкта, який встановив певні норми, правила поведінки, на порушення цих норм іншим суб'єктом. Уявляється що для позначення зовнішньої відповідальності найкраще підходить словосполучення "нормативна відповідальність", а різновидами цього елементу соціальної відповідальності, з урахуванням відповідного різновиду соціальних норм за порушення яких вона настає, будуть моральна відповідальність, юридична (правова) відповідальність, партійна відповідальність, релігійна відповідальність тощо. При цьому є очевидним, що нормативна відповідальність буде мати суто ретроспективний характер, оскільки вона виникає в часі після вчинення відповідного делікту.

Спроби визначення місця юридичної відповідальності в механізмі правового регулювання суспільних відносин часто наштовхуються на дві великі перепони. Перша постає перед представниками науки теорії права у вигляді недостатнього розуміння практичних аспектів юридичної відповідальності, а друга – перед представниками галузевих наук, коли особливості того чи іншого виду юридичної відповідальності починають механічно переноситись на юридичну відповідальність в цілому. У результаті цього не завжди обґрунтованим видається виокремлення автономних видів юридичної відповідальності, наприклад, конституційна відповідальність, фінансові санкції, господарська, економічна, "цивільно-адміністративна" відповідальність, і навіть інформаційно-правова тощо.

Подолати ці перешкоди можливо лише за умов дистанціювання від вузькогалузевих поглядів на зміст юридичної відповідальності, а також за умов дотримання законів наукового пізнання, зокрема правил логіки.

Одним із методів, за допомогою якого можна виявити видову різноманітність юридичної відповідальності за інформаційні делікти, є *типологія*. Відомо, що типологія – це метод наукового пізнання основою якого є розчленування систем об'єктів і їх групування за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу. Типологія використовується з метою порівняльного вивчення суттєвих ознак, зв'язків, функцій, відносин, рівнів організації об'єктів як співіснуючих так і розділених у часі.

Необхідно звернути увагу на те, що юридичну відповідальність за інформаційні делікти необхідно розглядати не як абстрактну правову категорію, якусь теоретичну побудову, а як реально існуючий об'єкт який може бути дослідженим на емпіричному рівні. Юридичну відповідальність за інформаційні делікти необхідно розглядати як систему, тобто як певну сукупність пов'язаних між собою елементів. При цьому система в цілому повинна мати такі властивості, які не притаманні кожному окремому її елементові.

[1] Плахотный А.Ф. Проблема социальной ответственности. Харьков: Вища школа: Изд-во при Харьк. ун-те, 1981. С. 32.

При аналізі системи права на рівні її видів, слід враховувати, що відповідно до положень теорії систем критерієм елементності виступає принцип тотожності частин відносно їх місця і ролі в даній системі. Цей принцип може бути сформульований як вимога нерозрізнюваності елементів. Тобто види юридичної відповідальності за інформаційні делікти знаходяться на одному рівні і як неподільні елементи є рівними.

Отже, для того, щоб можна було б скористуватись типологією, як методом наукового пізнання, слід визначити об'єкт типології як структуру з кінцевим числом елементів. Таким чином, перш за все, слід сформувати загальне уявлення про юридичну відповідальність за інформаційні делікти, як об'єкт дослідження.

Погоджуючись з думкою вчених про те, що юридична відповідальність є центральним явищем (категорією) і права, і законодавства[1], можна виділити декілька основних поглядів на зміст цього поняття, які існують в сучасній правовій науці.

Перший погляд полягає у тому, що юридична відповідальність – закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що належали йому[2]. Таку ж думку висловлюють В. В. Лазарєв: "юридична відповідальність є обов'язок особи потерпати певні позбавлення державно-владного характеру, передбачені законом, за вчинення правопорушення"[3], С. С. Алексеєв: "юридична відповідальність – це обов'язок особи перетерплювати заходи державного впливу (санкції) за вчинене правопорушення"[4], С. Н. Братусь: "юридична відповідальність – це виконання обов'язку на підставі державного або прирівнюваного до нього громадського примусу"[5].

Для всіх зазначених визначень поняття юридичної відповідальності характерним є те, що акцент робиться на суб'єктивному розумінні цього явища, тобто юридична відповідальність розглядається з точки зору правопорушника, в чому вона виражається саме для нього. Не заперечуючи правомірність такого визначення необхідно відмітити, що згаданий обов'язок є елементом змісту правовідносин юридичної відповідальності, тобто визначення юридичної відповідальності з урахуванням інших елементів цих відносин буде більш інформативним, оскільки буде містити в собі всі суттєві ознаки цього складного правового явища.

З іншого боку, юридична відповідальність – це застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примусу, що мають вираз у формі "позбавлень" особистого, організаційного або майнового характеру. В цілому немає підстав заперечувати і проти такого визначення по-

[1] Фурса С.Я., Щербак С.В. Виконавче провадження в Україні: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2002. С. 101.

[2] Юридичний словник-довідник / За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Феміна, 1996. С. 689.

[3] Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. Москва: Юристъ, 1996. С. 240.

[4] Алексеев С.С. Проблемы теории права: курс лекций. Свердловск, 1972. Т. 1. С. 371.

[5] Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. Москва, 1976. С. 85.

няття юридичної відповідальності, але в ньому не враховані особливості цивільно-правової відповідальності. Зокрема конкретні санкції, які застосовуються за цивільні-правові делікти можуть міститись не в юридичних нормах, а в цивільно-правових угодах і, крім того, застосування цих санкцій не завжди потребує державного примусу, наприклад у випадках, коли шкода або збитки відшкодовуються, а неустойка сплачується добровільно.

І, нарешті, третя точка зору полягає у тому, що юридична відповідальність – це правовідносини, в яких держава має право застосовувати певні заходи примусу до суб'єктів, яки скоїли правопорушення і зобов'язані зазнавати втрат чи обмежень, передбачених санкціями норм права. У цьому випадку не зовсім коректно абсолютизується роль держави у застосуванні заходів примусу, але позитивним є те, що наголошується на тому, що юридична відповідальність є, перш за все, правовідносинами.

Таким чином, з урахуванням зазначених підходів до визначення сутності юридичної відповідальності, можна констатувати, що юридична відповідальність за інформаційні делікти – це регламентована інформаційно-деліктвими правовими нормами реакція з боку уповноважених суб'єктів на діяння фізичних або юридичних осіб (колективних суб'єктів), що можуть виявлятися у недотриманні встановлених законом заборон, невиконанні обов'язків, порушенні правових зобов'язань, нанесенні шкоди або завданні збитків та відображена у застосуванні до осіб, які вчинили такі діяння, засобів впливу, що тягнуть за собою обмеження особистого.

Таке визначення поняття юридичної відповідальності узгоджується з існуючими в теорії права і найбільш поширеними визначеннями, але не зовсім такими, що відповідають необхідному рівню узагальнення.

Для здійснення типології юридичної відповідальності за інформаційні делікти слід згадати про вироблені логікою правила наукової класифікації різноманітних об'єктів, згідно з якими за ступенем істотності підстав поділу розрізняють природні і штучні класифікації. Природною називається класифікація, яка здійснюється за головними, істотними ознаками об'єкта, які відображають його природу. У свою чергу, штучною вважається класифікація, у якій розподіл предметів на класи проведено не за істотною ознакою, а за зовнішньою, другорядною. Така класифікація викривляє взаємозв'язки між предметами та явищами і тому є непридатною для науки і практики.

Для того щоб використати можливості природної класифікації, слід визначити, які ж ознаки є основними, істотними для юридичної відповідальності за інформаційні делікти та відображають її природу. На нашу думку буде цілком справедливим розглядати юридичну відповідальність як правовідносини. Свого часу правильність такого підходу довів Л. В. Коваль, який писав: "там, де правову відповідальність розглядають у всієї багатогранності внутрішніх властивостей і зовнішніх проявів, закономірно приходять до висновку про її нерозривний зв'язок з правовими відносинами. Відносини є одна з форм, один з необхідних моментів загального взаємозв'язку предметів, явищ, процесів у природі, суспіль-

стві і мисленні". Ця теза безпосередньо відноситься до інформаційних правовідносин, що виникають у процесі здійснення інформаційної діяльності.

Розгляд юридичної відповідальності за інформаційні делікти як різновиду інформаційних правовідносин є досить зручним з огляду на те, що останні мають певну структуру з визначеною кількістю елементів, які, у свою чергу, мають яскраво виражені ознаки, придатні для використання в цілях наукової класифікації.

В структурі будь-якого виду правовідносин можна виділити суб'єкти, об'єкт та зміст правовідносин, а також юридичні факти, що є підставами виникнення цих правовідносин. Оскільки юридична відповідальність являє собою правовідносини, в її структурі можна виділити такі ж самі елементи. Але не всі вони можуть бути підставами природної класифікації в силу особливостей правового регулювання інформаційних відносин.

Річ у тім, що підстави юридичної відповідальності з точки зору динаміки правового регулювання є похідними від виду юридичної відповідальності. Так, у ст. 9 Кодексу про адміністративні правопорушення вказано, що адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, державну власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність. Виходячи із такого визначення адміністративного правопорушення можна зробити висновок про те, що правопорушення, набуває якості адміністративного саме тому, що за нього передбачена саме адміністративна, а не будь-яка інша відповідальність. Аналогічним чином і злочин можна вважати таким лише коли за вчинення відповідного діяння передбачена кримінальна відповідальність. З огляду на це юридичні факти не можуть бути підставою класифікації юридичної відповідальності за інформаційні делікти.

Крім того, в окремих випадках, наприклад, адміністративні правопорушення, можуть бути підставами дисциплінарної відповідальності. Така ситуація, зокрема передбачена у ст. 15 КУпАП стосовно адміністративних правопорушень вчинених військовослужбовцями. Але незважаючи на ці обставини в наукових дослідженнях продовжуються спроби здійснювати класифікацію юридичної відповідальності за її підставами.

Як підставу класифікації не можна використовувати й об'єкт відносин юридичної відповідальності, оскільки один і той самий об'єкт, особливо в інформаційній сфері, може бути притаманним різним видам відповідальності. Наприклад, право власності на інформацію може виступати об'єктом відносин кримінальної, адміністративної, цивільно-правової і матеріальної відповідальності, оскільки за допомогою цих видів відповідальності забезпечується або охорона права власності від протиправних посягань, або компенсація внаслідок завдання шкоди.

Якщо розглядати суб'єкти відносин юридичної відповідальності за інформаційні делікти, то для більшості її конструкцій характерною є наявність владних повноважень одного суб'єкта відносин юридичної відповідальності по відно-

шенню до іншого, причому наявність таких повноважень може обумовлюватись або належністю одного із суб'єктів до органів держави, або службовим підпорядкуванням одного суб'єкта іншому.

Відповідно до ст. 6 Конституції України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Аналіз чинного законодавства України показує, що участь у відносинах юридичної відповідальності притаманна органам усіх гілок влади. Для законодавчої влади юридична відповідальність є атрибутом системи стримувань і противаг і це виявляється, наприклад, через можливість усунення ВР України зі свого поста Президента України в порядку імпічменту або через повноваження Президента України припинити повноваження ВР України.

Для виконавчої гілки влади юридична відповідальність є одним із інструментів державного управління, оскільки велика кількість органів виконавчої влади наділена повноваженнями здійснювати притягнення до адміністративної відповідальності у процесі реалізації ними функцій державного управління, зокрема функції контролю.

Органи судової гілки влади також є суб'єктами відносин юридичної відповідальності, оскільки виключно до компетенції судів належить притягнення до кримінальної відповідальності, а в окремих випадках – до інших видів юридичної відповідальності. Досить поширеними є відносини юридичної відповідальності, побудовані на службовому підпорядкуванні одного суб'єкта іншому.

Але, незважаючи на досить чіткий поділ за суб'єктами, мають місце випадки, коли суб'єкти, що належать до різних гілок влади, є суб'єктами відносин юридичної відповідальності одного виду і така ситуація склалася в адміністративній відповідальності. Зокрема, відповідно до КпАП серед органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення, є і суди, і органи виконавчої влади.

Водночас, в деяких випадках суб'єкти відносин юридичної відповідальності є юридично рівноправними, хоча вони за своїм правовим статусом можуть належати і до органів влади, і до суб'єктів господарювання, а можуть просто бути фізичними особами. Так, наприклад, у ст. 1 Цивільного кодексу України зазначено, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Водночас нормами гл. 51 цього Кодексу регулюються відносини відповідальності за порушення зобов'язань, а нормами гл. 82 – відповідальності за завдання матеріальної і моральної шкоди.

Саме такі обставини перешкоджають тому, щоб як єдину підставу класифікації можна було б використати суб'єктний склад відносин юридичної відповідальності. Але із набору елементів структури правовідносин залишився ще один, а саме їх зміст. В теорії права, як правило, виділяють юридичний і фактичний зміст правовідносин. Юридичний зміст складають суб'єктивні права і юридичні обов'язки сторін правовідносин, а фактичний – дії, спрямовані на практичну реалізацію зазначених прав і обов'язків. Оскільки інформаційна діяльність здійснюється, як правило, у не процесуальній формі, то зміст відносин відповідально-

сті буде відбиватись у порядку притягнення до відповідальності, винної у вчиненні інформаційного делікту, зазнавати позбавлень майнового або особистого характеру.

Таким чином, можна виділити всього чотири нормативні конструкції правореалізації (притягнення) юридичної відповідальності за інформаційні правопорушення, а саме: адміністративну, цивільну, кримінальну, дисциплінарну та міжнародну.

За комбінацією цих двох ознак (суб'єктного складу та процесуальної конструкції) вже можна виділити кінцеву кількість видів юридичної відповідальності за інформаційні делікти, яка базується на відносинах між правопорушником і суб'єктом, що здійснює притягнення до відповідальності. Такими видами, зокрема є загальновідомі адміністративна, цивільна та кримінальна відповідальність.

Адміністративно-інформаційна правова відповідальність характерна тим, що вона реалізується в адміністративному порядку, у процесі реалізації державним органом своїх виконавчо-розпорядчих повноважень. Переважна більшість органів адміністративної юрисдикції, наділених повноваженнями щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, за своїм правовим статусом є органами виконавчої влади і, крім того, наділеними контрольними повноваженнями у сфері інформаційних відносин, які є об'єктом відповідних деліктів. Тобто, притягнення до адміністративної відповідальності чиниться цими органами переважно у процесі здійснення державного управління, а точніше – при реалізації ними такої важливої функції державного управління як контроль. При цьому, з процесуальної точки зору, процедура притягнення до адміністративної відповідальності оформлена адміністративно-правовими нормами у вигляді адміністративного провадження з усіма притаманними йому ознаками. Такі ознаки адміністративної відповідальності досить легко виділяються у відповідних нормативно-правових актах, що дає можливість переконливо довести адміністративно-правову природу відповідальності передбаченої інформаційно-деліктним законодавством.

Навіть у тих випадках, коли справи про адміністративні правопорушення в інформаційній сфері розглядаються судами, можна стверджувати про наявність того ж самого адміністративного порядку притягнення до відповідальності.

Таким чином, характерною ознакою юридичної відповідальності за інформаційні делікти є саме порядок її реалізації. Аналогічний висновок можна зробити проаналізувавши деякі міжнародні правові акти, зокрема Конвенцію про захист прав людини і основних свобод, положення яких згідно з Конституцією України є частиною національного законодавства.

Безпосередньо Конвенція не торкається питань юридичної відповідальності за інформаційні делікти, однак практика застосування положень Конвенції Європейською комісією з прав людини і Європейським судом з прав людини (Стразбургські прецеденти) свідчить про те, що вона поширює свою дію і на інформаційні правовідносини в контексті кримінально-правової та адміністративної відповідальності. Хоча переважна більшість вітчизняних правознавців не

визнає судової практики джерелом права, значення Стразбурських прецедентів залишається досить великим з огляду на те, що вони фактично є актами офіційного тлумачення Конвенції. При цьому, вказане тлумачення не можна розглядати як виключно казуальне, оскільки контрольний орган не просто вирішує конкретну справу, але й створює правову судову доктрину.

Стразбурзьке прецедентне право обумовило формування у Європі нової доктрини "кримінальної сфери". Поняття "кримінальної сфери" охоплює кримінально-правові, кримінально-процесуальні і частину адміністративних правовідносин, зокрема, відносин, пов'язаних із застосуванням адміністративних стягнень. Це нове поняття пов'язано з тлумаченням "кримінального звинувачення" у ст. 6 Конвенції.

Спочатку було відзначено, що перший критерій не є визначальним – він враховується тільки у тому випадку, якщо діяння не є злочином за своєю природою, але розглядається у якості кримінального злочину у національному праві. Під "природою злочину" розуміється сфера застосування норми, що порушується. Якщо норма має універсальний, загальнообов'язковий характер – це злочин, але якщо норма відноситься тільки до певної обмеженої дисциплінарною владою групі, то йдеться про дисциплінарний проступок. У подальшому, цю доктрину було розвинуто поширенням "кримінальної сфери" на адміністративні правопорушення.

Звертаючи увагу на визначення поняття злочину (ст. 11 КК) та адміністративного правопорушення (ст. 9 КУпАП) неважко помітити, що єдиною їх ознакою, яка пов'язана з процедурою, є вид юридичної відповідальності, яку за них передбачено. Для злочину в інформаційній сфері це буде кримінальна караність (кримінальна відповідальність), а для адміністративного правопорушення – передбачення за певне діяння адміністративної відповідальності. Якщо, так би мовити, відключити, від визначення цих понять вид юридичної відповідальності, межа між злочином і адміністративним правопорушенням стає досить розмитою і нечіткою. Інші ознаки цих діянь практично співпадають за змістом і розрізняються тільки ступенем суспільної шкідливості (суспільно-небезпечні чи суспільно шкідливі). При цьому "суспільна шкідливість" поняття досить абстрактне, а процедура застосувань покарань і стягнень дуже конкретна. Можна також сказати, що ступінь суспільної шкідливості діяння конкретизується через передбачену законом процедуру застосування стягнень і покарань та їх розмір. Чим вище ступінь суспільної шкідливості, тим складніше процедура накладення стягнень і більше їх суворість.

Таким чином, наведене ще раз підтверджує, що ключовим моментом при розмежуванні різних видів юридичної відповідальності за інформаційні делікти є саме процедура і порядок застосування відповідних стягнень.

Дисциплінарна відповідальність теж має власну процесуальну форму, яка хоча й не настільки детально описана правовими нормами подібно кримінальній або адміністративній відповідальності, але все одно може бути визначена. Для трудових відносин процедури притягнення до дисциплінарної відповідальності регламентуються нормами Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП), а

для службових відносин різноманітними окремими законами (наприклад, Законом України "Про державну службу"), дисциплінарними статутами (наприклад, Дисциплінарним статутом Збройних сил України) тощо. Особливості ж відповідних процедур обумовлюються змістом трудових або службових відносин в рамках яких існують відносини дисциплінарної відповідальності.

За наведеними вище ознаками (суб'єктним складом та порядком притягнення) можна виділити ще один вид юридичної відповідальності, нормативна конструкція якого визначена у ЦК, а саме *цивільно-правової відповідальності*. Реалізація цього виду юридичної відповідальності пов'язана з наявністю у одного із її суб'єктів відносин стосовно іншого, а відтак вона пов'язана з процедурою правозастосування. Для відносин цивільно-правової відповідальності характерним є те, що її суб'єкти юридично рівноправні, а абсолютно конкретний обов'язок відшкодувати нанесену шкоду або сплатити штрафні санкції за невиконання чи неналежне виконання зобов'язання виникає безпосередньо із наявності делікту. Іншими словами, цивільно-правова відповідальність виникає, так би мовити, автоматично, без дотримання будь-якої процедури. Державний примус, а відтак і правозастосовна діяльність суду, стають потрібними тільки тоді, коли не відбувається добровільна реалізація зазначеного вище обов'язку.

В сучасній правовій літературі існують й інші класифікації юридичної відповідальності. Так, за підставами виникнення пропонується виділяти *об'єктивну і суб'єктивну юридичну відповідальність*. До об'єктивної відноситься цивільно-правова відповідальність, що виникає із факту нанесення шкоди. Тут факт нанесення шкоди – об'єктивна підстава відповідальності; норма закону, що її передбачає – формальна підстава. Суб'єктивною буде відповідальність, що виникає тільки за наявності у суб'єкта правопорушення вини як обов'язкової ознаки правопорушення. З цієї позиції вину можна вважати суб'єктивною підставою відповідальності[1].

На наше переконання, така класифікація є некоректною, оскільки цивільно-правова відповідальність за нанесення шкоди передбачає відповідальність за наявності вини, оскільки у ч. 2 ст. 1166 ЦК встановлено, що особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

За способом впливу виділяють також *компенсаційну відповідальність* – спрямовану на відшкодування шкоди і репресивну, яка реалізується у застосуванні покарання. У свою чергу за сферою застосування виділяють господарсько-правову, державно-правову, а також економічну відповідальність[2].

І, нарешті, останнім видом юридичної відповідальності в контексті проведеної типології є *відповідальність матеріальна*, якій також притаманний специфічний порядок реалізації. Відповідно до ст. 136 КЗпП, покриття шкоди працівниками в розмірі, що не перевищує середнього місячного заробітку, провадиться за розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, керівниками підпри-

[1] Духно Н.А., Ивакин В.И. Понятие и виды юридической ответственности. *Государство и право*. 2000. № 6. С. 16.

[2] Там само. С. 17.

ємств, установ, організацій та їх заступниками – за розпорядженням вищестоящого в порядку підлеглості органу шляхом відрахування із заробітної плати працівника. У решті випадків покриття шкоди провадиться шляхом подання власником або уповноваженим ним органом позову до районного, районного у місті, міського чи міжрайонного суду. В першому випадку матеріальна відповідальність реалізується в порядку аналогічному дисциплінарному, а в другому – в порядку цивільного судочинства.

Але, на наш погляд, результати всіх цих штучних класифікацій не дають уявлення про суттєві характеристики видів юридичної відповідальності за інформаційні делікти, звертають увагу на другорядні аспекти.

Отже, в чинному законодавстві передбачені всі можливі комбінації обраних нами в якості підстав класифікації юридичної відповідальності. Таким чином, на підставі традиційного розподілу юридичної відповідальності, обумовленого об'єктивними закономірностями розвитку системи права й механізму держави, а також логікою правового регулювання інформаційних відносин, *інформаційно-правову відповідальність* (юридичну відповідальності за інформаційні делікти) *уявляється можливим класифікувати на: кримінально-правову, адміністративно-правову, дисциплінарну, цивільно-правову та міжнародно-правову*, що підтверджується результатами здійсненої природної класифікації в рамках такого методу наукового пізнання як типологія.

Виділення за допомогою методу типології зазначених видів юридичної відповідальності свідчить про те, що запропоновану нормативну конструкцію реалізації юридичної відповідальності за інформаційні делікти можна і належить розглядати як складову регулятивного механізму правового забезпечення інформаційної сфери. Властивості кожного із запропонованих видів узяті у сукупності як інтегральна характеристика правового забезпечення процесу інформатизації суспільства в цілому, обумовлюють її головну функцію – функцію фундаментального засобу забезпечення правопорядку в інформаційній сфері, відповідної діяльності та виникаючих правовідносин, які піддаються правовому регулюванню – інформаційного правопорядку.

Виділення за допомогою методу типології зазначених видів юридичної відповідальності свідчить про те, що запропоновану нормативну конструкцію реалізації юридичної відповідальності за інформаційні делікти можна і належить розглядати як складову регулятивного механізму правового забезпечення інформаційної сфери. Властивості кожного із запропонованих видів узяті у сукупності як інтегральна характеристика правового забезпечення процесу інформатизації суспільства в цілому, обумовлюють її головну функцію – функцію фундаментального засобу забезпечення правопорядку в інформаційній сфері, відповідної діяльності та виникаючих правовідносин, які піддаються правовому регулюванню – *інформаційного правопорядку*.

Отже, в чинному законодавстві передбачені всі можливі комбінації обраних нами в якості підстав класифікації юридичної відповідальності. Виключний перелік видів юридичної відповідальності за делікти в інформаційній сфері (*інформаційно-правової відповідальності*), з урахуванням ступеню суспільної небез-

пеки, пропонується такий: *кримінально-правова відповідальність, адміністративно-правова відповідальність, дисциплінарно-правова відповідальність, цивільно-правова відповідальність та міжнародно-правова відповідальність*. З наведеного переліку очевидно, що результатом наукової класифікації інформаційно-правової відповідальності за інформаційні делікти є такі її види, які сформувалися відповідно із логікою правового регулювання інформаційних правовідносин.

В контексті формування та розвитку вітчизняного інформаційного законодавства, його залежності від галузевої належності норм, що встановлюють санкції за конкретні інформаційні делікти, поряд з актуальністю розробки Інформаційного Кодексу України, виникає проблема інкорпорації інформаційно-деліктного законодавства.

Коли поняття невинуватості викорінеться навіть
у свідомості безвинної жертви, над цим приреченим світом
остаточно запановує культ сили.
Альбер Камю.

4.2. Кримінально-правова відповідальність за інформаційний делікт. Інформаційний злочин

Серед сучасних засобів охорони найважливіших і найцінніших для життєдіяльності суспільних відносин, у тому числі в інформаційній сфері, від протиправних посягань особливе місце посідають засоби кримінального права. Саме цією галуззю регламентується злочинність і караність діянь, котрі визнані на міжнародному та національному рівні особливо небезпечними – кримінальними правопорушеннями: злочинами чи кримінальними / карними проступками[1].

Сучасне вітчизняне кримінальне право, яким передбачається найсуворіша юридична відповідальність, лише частину діянь, що посягають на ресурси інформаційного суспільства, відносить до категорії кримінальних правопорушень.

Фактично, з 90х років XX сторіччя, кримінальна відповідальність за порушення в інформаційній сфері асоціювалася вітчизняним законодавцем, переважно, як посягання на цифрову інформацію, її носії, ЕОМ та їхні мережі, і, відповідно, згруповані такі діяння були у межах спеціального для тогочасного бачення єдиного у Кримінальному кодексі України (далі – КК) – Розділу XVI Особливої частини КК "Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку" у межах ст. ст. 361-363[1]. У той же час, адекватне сприйняття феномену інформаційного суспільства вже не допускає бачення конструкту відповідальність за кримінальні

[1] Поняття "кримінальний проступок" ("карний проступок") використовується у даній праці відповідно до підходів Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженої Указом Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року "Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів" від 17 квітня 2008 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008?find=1&text=%EF%F0%EE%F1%F2%F3%EF#w11

правопорушення в інформаційні сфери у межах посягань лише на електронну техніку, бази даних чи програмне забезпечення.

На доктринальному рівні в світі з кінця XX сторіччя до ресурсів інформаційного суспільства відносять: інформацію (information, database, BigData, англ.) інформаційні технології (*Information Technology* – IT, англ.) та знання (*knowledge*, англ.). Актуальність таких ресурсів була обумовлена розвитком легкої економіки, яка протягом останніх десятиліть була кардинально видозмінена інформатизаційними процесами і, звичайно, діджиталізацією (digitalization, англ.) соціально-економічних відносин.

Сучасні світові тренди розвитку суспільних відносин обумовлюють значно ширше сприйняття як інформаційної безпеки, так і захисту суспільних відносин від новітніх небезпек засобами кримінального права, що мають ґрунтуватися на заходах відповідної сучасної кримінально-правової політики. Не підлягає сумніву, що визначений ще у 2000 році Окінавською хартією глобального інформаційного суспільств (далі – Окінавська хартія) вплив розвитку IT обумовлює видозміну відносин, можливостей, очікувань і … оцінок уразливості. У п. 1 Окінавської хартії зазначено: "Їх (IT – *авт.*) революційний вплив стосується способу життя людей, їх освіти і роботи, а також взаємодії уряду та громадянського суспільства. IT швидко стають життєво важливим стимулом розвитку світової економіки. вони також дають можливість приватним особам, фірмам і співтовариствам, що займаються підприємницькою діяльністю, більш ефективно і творчо вирішувати економічні та соціальні проблеми. Перед усіма нами відкриваються величезні можливості"[1].

Минули часи, коли застосування IT і трансформація суспільних відносин сприймалася як суцільно позитивна, адже саме "величезні можливості" відкриті і для злочинності, яка в інформаційному суспільстві також набуває непередбачуваних раніше можливостей і масштабів. І, безумовно, що доктрина і практика реалізації кримінального права нової доби має видозмінюватися під впливом розвитку суспільних відносин, захищаючи ті соціальні цінності, які стають уразливими від кримінальних посягань сьогодні.

Спробуємо продемонструвати основні тенденції усвідомлення особливостей карного переслідування суспільно небезпечних діянь в інформаційній сфері (найнебезпечніших з інформаційних деліктів), які відслідковуються в сучасній кримінально-правовій доктрині та кримінально-правовій політиці що реалізується вітчизняними фахівцями та законодавцем на рівні Кримінального кодексу України.

Насамперед, у КК традиційно передбачена відповідальність за вчинення діянь, які посягають на суть "відносини в інформаційній сфері", тобто ті, які вчинюються щодо інформації, або щодо її обігу чи безпеки (у тому числі – щодо порушення доступу до неї). Такі діяння містяться майже в кожному розділі Осо-

[1] Декларация принципов. Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии. Всемирная встреча на высшем уровне по вопросам информационного общества. Женева, 2003. [Документ WSIS-03/GENEVA/DOC/4-R. 12 декабря 2003 года. Оригинал: английский]. URL: http://www.itu.int/wsis/documents/doc_multi.asp?lang=en&id=1161|1160

бливої частини КК, і, при цьому, на рівні диспозицій такі діяння викладені таким чином, що, здебільшого інформація в них виступає або предметом, або знаряддям (засобом вчинення діяння). Перелік їх коливається від "Дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади" у формі закликів до таких дій, у т. ч. через ЗМІ (ч. 2, 3 ст. 109), або "Державної зради" у формі шпигунства (ст. 111), чи "Шпигунства" (ст. 114) до "Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала" (ст. 445). І в сучасному світі вони майже всі можуть вчинюватися з використанням дистанційних комунікацій, завдяки яким стають як корисливими, так і уразливими всі суспільні відносини, предмети яких були піддані диджиталізації.

Таким чином, аналізуючи розміщені наскрізь КК склади діянь, що посягають на відносини в інформаційній сфері, з урахуванням їх видозмін під впливом розвитку ІТ, доцільно виділяти ті з них, які лишилися на рівні посягань на виключно "паперову", неоцифровану вербальну інформацію, і ті, які посягають на інформацію, що у тому числі була піддана віртуалізації[1] або діджиталізації[2]. Останнє стосується всіх станів інформації, незалежно від її прояву – у всіх можливих формах: від її первинного стану до трансформації її для мовлення ЗМІ, чи то електронного листування, SMS або MMS, адже "форма представлення інформації не має значення для визнання інформації як такої"[3].

Однак, і такі критерії як посягання на інформацію (предмет кримінального правопорушення), або вчинення діяння з використанням інформації (засіб вчинення кримінального правопорушення) не є виключенням.

Окремим, особливим критерієм, який докорінним чином змінює бачення кримінальним правом можливостей вчинення інформаційного делікту є вчинення діянь у спосіб дистанційних комунікацій. По суті, дистанційною слід вважати комунікацію, котра здійснюється між віддаленими суб'єктами з використанням ІТ. Саме технології, завдяки яким людина має можливість миттво здійснювати інформаційні обміни на відстані, є особливістю відносин в інформаційному суспільстві, прогресу XXI сторіччя, що, безумовно, сприяє дієвості глобалізаційних процесів.

Таким чином, якщо до кримінальних правопорушень, описаних у КК застосовувати належне сучасне бачення, а саме:

– можливості вчинення діяння у спосіб дистанційних комунікацій;

– вчинення діянь відносно віртуальних предметів;

---

[1] Під віртуалізацією предмету, у т.ч. інформації, слід розуміти таке створення або відтворення предмета об'єктивного світу за допомогою спеціальних ІТ-методів та (або) способів, внаслідок якого такий предмет стає невідчутним, але може набути зовнішнього вияву за допомогою спеціальних методів або способів технічного впливу чи обробки.

[2] Під діджиталізацією (цифровізацією) інформації слід розуміти переведення будь-якого її виду (текстової, аудиовизуальної) у цифрову форму.

[3] Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / под ред. М.Ю. Тихомирова. 5-е изд., доп. и перераб. Москва: Издательский Дом ИНФРА–М, 2002. С. 374.

– вчинення діянь з використанням віртуальних засобів впливу, до діянь, які посягають на ресурси, що належать до сфери інформаційних відносин;

повною мірою можна віднести великі групи традиційних злочинів, відповідно, по розділам КК.

Із передбачених у Розд. 1 Особливої частини КК восьми злочинів, шість можуть бути вчинені за посередництва дистанційних комунікацій (всі, за винятком "Посягання на життя державного чи громадського діяча" ст. 112 КК), а готування до вчинення таких діянь – в усіх випадках. Напевно, у жодного не викликає сумнівів, що якщо діяння з "умисних закликів повалення конституційного ладу" (ч. 2. ст. 109 і, наприклад, "фінансування дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України" (ч. 1 ст. 1101) в переважній більшості випадків можуть здійснюватися з використанням дистанційних комунікацій, а пряме "посягання" чи "перешкоджання" з використанням дистанційних комунікацій у наведеному розумінні – ні.

Аналогічна ситуація спостерігається і щодо злочинів, передбачених Розд. II Особливої частини. Так, вчиненими за посередництва дистанційних комунікацій можуть бути готування, зокрема підшукування знарядь і засобів вчинення діянь, підшукування співучасників до вчинення всіх умисних злочинів, передбачених цим розділом, а вчиненими з використанням дистанційних комунікацій з використанням ІТ можуть бути: "Доведення до самогубства" (ст. 120); "Умисне тяжке тілесне ушкодження" (ст. 121) за ознакою "спричинення психічного розладу"; "Погроза вбивством" (ст. 129); "Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби" (ст. 132); "Незаконна лікувальна діяльність" (ст. 138); "Незаконне проведення дослідів над людиною" (ст. 142); "Незаконне розголошення лікарської таємниці" (ст. 145).

У Розд. III Особливої частини КК всі передбачені злочини характеризуються умисною формою вини, спостерігається аналогічна ситуація стосовно готування (змова, зокрема підбурювання) до вчинення всіх злочинів, а вчиненими за посередництва дистанційних комунікацій в частині передачі вимоги про викуп можуть бути злочин, передбачений ст. 147 "Захоплення заручників", і злочин, передбачений ст. 149 "Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини" в частині укладення самої угоди та вербування людини з метою експлуатації, передбачена ст. 149 КК.

Готування до всіх злочинів, передбачених Розділом IV Особливої частини КК "Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи", також може вчинюватися за посередництва дистанційних комунікацій з використанням ІТ. Злочин же, передбачений ст. 156 КК "Розбещення неповнолітніх", може також вчинюватися за посередництва дистанційних комунікацій: наприклад, через Internet, ЗМІ (зокрема друковані), телекомунікаційні системи тощо.

Стадія готування злочинів, визначених у Розд. V Особливої частини КК, також може вчинюватися за посередництва дистанційних комунікацій. У сучасних умовах розвитку використання ІТ вчиненими за посередництва дистанційних

комунікацій можуть вчинюватися злочини "Порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму" (ст. 159[1]), "Підкуп виборця, учасника референдуму" (ст. 160), "Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної приналежності або ставлення до релігії" в частині закликів (ст. 161), "Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передається засобами зв'язку або через комп'ютер" (ст. 163), "Розголошення таємниці усиновлення" (ст. 168), "Порушення авторського права та суміжних прав" (ст. 176), "Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральних мікросхем, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію" (ст. 177), "Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів" (ст. 181), "Порушення недоторканості приватного життя" (ст. 182). У разі ж, як неодноразово зауважувалося у політичних колах України, запровадження електронного голосування такими, що вчиняються з використанням дистанційних комунікацій, слід вважати групу злочинів проти виборчих прав громадян, і особливо – "Фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування" (ст. 158) (зокрема стосовно фальсифікації підсумків голосування як альтернативного діяння) та "Порушення таємниці голосування" (ст. 159).

У Розд. VI Особливої частин КК "Злочини проти власності" 17 статей також має розглядатися під призмою трансформації інституту власності у контексті зміни ресурсної й ціннісної бази у ІС. Так, власність може мати не лише матеріальне визначення, а бути віртуальною; вона може бути віддалена від власника, а факт наявності її може бути підтверджений певною інформацією, яка сама собою також становить цінність. Це ж стосується і поняття "майно". Як і в інших випадках, з використанням дистанційних комунікацій можуть вчинюватися готування до вчинення всіх умисних злочинів, передбачених цим розділом. Вчиненими безпосередньо з використанням дистанційних комунікацій можуть бути злочини: "Вимагання" (ст. 189), "Шахрайство" (ст. 190), "Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем" (ст. 191), "Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою" (ст. 192), "Умисне знищення або пошкодження майна" (ст. 194); "умисне пошкодження об'єктів електроенергетики" (ст. 195), "Погроза знищити майно" (ст. 195), "Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом" (ст. 198). Необхідно також зважити на те, що злочин "Необережне знищення або пошкодження майна", передбачений ст. 196, також може бути вчинений з використанням дистанційних комунікацій у разі, наприклад, неналежного використання засобів віддаленого пуску певних технічних установок, або вчинення інших дій комунікативного характеру, внаслідок яких настали наслідки, передбачені у цій статті.

Особливу увагу в сучасних умовах розвитку ІТ привертає потреба розуміння можливості вчинення за посередництва дистанційних комунікацій злочинів, передбачених Розд. VII – "Злочини у сфері господарської діяльності". Як і в попередніх випадках, готування до вчинення цих злочинів можуть здійснюватися за

посередництва дистанційних комунікацій. Однак, з огляду на якнайширше використання сучасних ІТ у бізнесі, а також можливості здійснення певних видів господарської діяльності приховано, з використанням Internet, цей розділ КК вимагає найбільшої уваги під час тлумачення його положень, зокрема в частині способів вчинення таких злочинів. З використанням дистанційних комунікацій можуть вчинюватися "Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення" (ст. 200); "Незаконній обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва" (ст. 203^1) у частині реалізації; "Зайняття гральним бізнесом" (ст. 203^2); "Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів" (ст. 204) у частині збуту; "Протидія законній підприємницькій діяльності" (ст. 206); "Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації" (ст. 206^2) в частині заволодіння правами на сайт, доменне ім'я, правом на криптомалюту, "Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом" (ст. 209); "Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" (ст. 209^1) у частині повторного подання недостовірної інформації; "Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням" (ст. 210); "Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)" (ст. 212); "Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" (ст. 212^1); "Доведення до банкрутства" (ст. 219); "Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності" (ст. 220^1), "Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи" (ст. 220^2) аналогічно до модливості, описаної щодо ст. 206^2, "Шахрайство з фінансовими ресурсами" (ст. 222); "Маніпулювання на фондовому ринку" (ст. 222^2); "Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів" (ст. 223^2); "Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції" (ст. 227); "Незаконне використання знака для товару та послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару" (ст. 229); "Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю" (ст. 231); "Розголошення комерційної або банківської таємниці" (ст. 232); "Незаконне використання інсайдерської інформації" (ст. 232^1).

Розд. VIII Особливої частини КК лише, на перший погляд, зазнає значно менше замін у підходах до тлумачення, оскільки в умовах науково-технічного прогресу і використання ІТ і під час проектування, і під час експлуатації об'єктів екологічного нагляду злочини, передбачені цим розділом, також можуть вчинюватися з використанням дистанційних комунікацій. Так, вчиненими у такий спосіб можуть бути насамперед умисні злочини цього Розділу: "Порушення правил

екологічної безпеки" (ст. 236); "Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворювання населення" (ст. 238); "Проектування та експлуатація споруд без систем захисту довкілля" (ст. 253). У разі ж віддаленого комунікативного управління системами екологічної безпеки та системами функціонування, вчиненими за посередництва дистанційних комунікацій, можуть бути також злочини, передбачені ст. ст. 239-244 ("Забруднення або псування земель", "Порушення правил охорони надр", "Забруднення атмосферного повітря", "Порушення правил охорони вод", "Забруднення моря", "Порушення законодавства про континентальний шельф"), ст. 251 ("Порушення ветеринарних правил") та ст. 252 ("Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду").

Можливість здійснення дистанційних комунікацій створює підвищену небезпеку вчинення низки злочинів, передбачених Розд. IX Особливої частини КК "Злочини проти громадської безпеки". Найнебезпечніші з них, зокрема "Створення злочинної організації" (ст. 255); "Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх діяльності" (ст. 256); "Бандитизм" (ст. 257); "Терористичний акт" (ст. 258); "Втягнення у вчинення терористичного акту" (ст. 258^1); "Публічні заклики до вчинення терористичного акту" (ст. 258^2); "Створення терористичної групи чи терористичної організації" (ст. 258^3), "Сприяння вчиненню терористичного акту" (ст. 258^4); "Фінансування троризму" (ст. 258^5), "Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності" (ст. 259); "Створення непередбачених законом воєнізованих формувань" (ст. 260); "Погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали" (ст. 266) у разі вчинення їх за посередництва дистанційних комунікацій, зокрема у ЗМІ та Internet, становлять значно вищу суспільну небезпечність, ніж вчинені у звичайний спосіб, адже здатні залучити до відповідного злочинного угрупування або злочинної дії значно більше осіб, а також спричинити паніку серед населення. Готування до вчинення цих та інших умисних злочинів, передбачених цим Розділом, за посередництва дистанційних комунікацій, також можлива. Суспільна небезпечність вказаних злочинів також зростає, адже у такому випадку злочинці отримують значно ширший вибір співучасників і можуть завдавати значно більшої шкоди суспільним інтересам, порушуючи громадську безпеку.

Вірогідність використання дистанційних комунікацій під час вчинення злочинів, передбачених Розд. X "Злочини проти безпеки виробництва" та Розд. XI "Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту" Особливої частини КК, також надто велика. Ситуація тут наближена до тієї, що спостерігається у Розд. VII, досліджуваного вище. Так само, у разі вчинення умисних злочинів, передбачених цими розділами, дистанційна комунікація може виступати засобом готування до їх вчинення. Щодо безпосереднього вчинення суспільно небезпечних дій з використанням дистанційних комунікацій, що ґрунтуються на ІТ, це можливо лише у випадку наявності відповідного технічного забезпечення управління відповідно виробництвом (його складовими), транспортом і транспортними магістралями.

Розд. XII Особливої частини КК "Злочину проти громадського порядку та моральності" містить значний перелік злочинів, вчинення яких можливе і за посередництва дистанційних комунікацій, що підвищує їх суспільну небезпечність. Так, вчиненими у такий спосіб можуть бути "Групове порушення громадського порядку" (ст. 293) та "Масові заворушення" (ст. 294) у частині закликів; "Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку" (ст. 295); "Хуліганство" (ст. 296); "Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства та жорстокості" (ст. 300) у частині виготовлення та розповсюдження; "Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів" у частинах виготовлення, збуту і розповсюдження; "Створення або утримання місць розпусти і звідництва" (ст. 302) у частині звідництва; "Сутенерство або втягнення особи у зайняття проституцією" (ст. 303) та "Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність" (ст. 304) у частинах втягнення у злочинну діяльність і в азартні ігри. Готування до вчинення умисних злочинів, передбачених цим розділом, як і у всіх попередніх випадках, можуть вчинюватися за посередництва дистанційних комунікацій.

Аналогічно готування до вчинення всіх умисних злочинів, передбачених Розд. XIII "Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів", можливе за посередництва дистанційних комунікацій. Однак, на перший погляд, лише незначна кількість злочинів цього розділу може безпосередньо вчинюватися з використанням ІТ, що пов'язане насамперед з тим, що склади злочинів, описані у цьому розділі, стосуються переважно виготовлення та вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів. До незначного переліку злочинів цього розділу, що можуть вчинюватися за посередництва дистанційних комунікацій, належать: "Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів" (ст. 306); "Схиляння до вживання одурманюючих засобів, психотропних речовин або їх аналогів" (ст. 315), "Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів" (ст. 317), "Незаконна організація або утримання місць для вживання одурманюючих засобів" (ст. 322); "Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу" (ст. 323) і "Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів" (ст. 324). Однак, окрім цього переліку, з використанням дистанційних комунікацій може вчинюватися будь-який збут наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів або їх аналогів, а також рецептів на їх придбання, а також вимагання наркотиків, психотропних речовин, прекурсорів або їх аналогів. Відповідно, з використанням дистанційних комунікацій можуть бути вчинені альтернативні активні суспільно небезпечні діяння, передбачені у якості об'єктивної сторони злочинів у ст. ст. 308, 312, 313, 316, 318, 327.

Розд. XIV Особливої частини КК "Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації" також потребує нового підходу до визначення способів вчинення злочинів, описаних у ньому за посередництва дистанційних комунікацій. Насамперед це стосується посягань на державну таємницю та конфіденційну інформацію, а саме

"Розголошення державної таємниці" (ст. 328) та "Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави" (ст. 330). Доречно підкреслити, що злочин, передбачений ст. 329 "Втрата документів, що містять державну таємницю", у цей перелік не входить, адже у диспозиції ч. 1 цієї статті чітко визначені носії предмета злочину – документи або інші матеріальні носії секретної інформації, що містить державну таємницю. Хоча в умовах сучасних можливостей ІТ і вірогідності зберігання таємних документів у комп'ютерних системах було б корисно у диспозиції ч. 1 ст. 239 КК передбачити поряд із такими предметами, як "документи, матеріальні носії секретної інформації, що містить державну таємницю, а також предмети, відомості про які становлять державну таємницю", предмет – "комп'ютерні файли" у якості альтернативного до матеріального "документа" віртуального носія інформації. Готування до вчинення всіх умисних злочинів, що містяться у цьому розділі, як і в попередніх випадках, можуть вчинюватися з використанням дистанційних комунікацій.

У Розд. XV Особливої частини КК "Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів" міститься низка злочинів, які також можуть вчинюватися з використанням дистанційних комунікацій. Це: "Наруга над державними символами" (ст. 338); "Незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації" (ст. 359); "Умисне пошкодження ліній зв'язку" (ст. 360), а також всі злочини цього розділу, серед альтернативних активних дій яких містяться вплив, погроза або вимагання (ст. ст. 343-346, 350, 355, 357). Безпосередньо з використанням ІТ, але не обов'язково із застосуванням саме дистанційних комунікацій, може здійснюватися "Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів" (ст. 358).

Всі злочини, передбачені Розд. XVI Особливої частини КК "Злочин у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку", можуть бути вчинені лише із застосуванням дистанційних комунікацій з використанням ІТ, за винятком злочину "Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них обробляється", який може бути вчинений у зазначений спосіб лише в частині порушення порядку та правил захисту інформації, що обробляється комп'ютерними системами. Готування до вчинення злочинів, передбачених і цим розділом КК, може вчинюватися за посередництва дистанційних комунікацій, як і в інших випадках.

Найбільше труднощів для дослідження можливості вчинення злочинів із використанням дистанційних комунікацій становить Розд. XVII Особливої частини КК "Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг". Однак за аналізу змісту окремих його положень стає зрозуміло, що можливість використання ІТ і залучення їх у діловодство службовців та осіб, що надають публічні послуги має наслідком можливість вчинення з використанням дистанційних комунікацій і "Зловживання владою і

службовим становищем" (ст. 364), "Перевищення влади і службових повноважень" (ст. 365), "Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційної форми" (ст. 365^1) і "Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги" (ст. 365^2). За всієї абстрактності викладення у положеннях цих статей об'єктивної сторони складів злочинів, очевидно, що і зловживання владою/повноваженнями і перевищення влади/повноважень можуть вчинюватися способом передачі певної інформації з використанням дистанційних комунікацій. Такі дії можуть вчинюватися вербально не лише віч-на-віч. Інформація може бути передана за посередництва телекомунікацій, зокрема факсимільно або через електронну пошту. Найбільш популярним способом спілкування у таких випадках є саме телекомунікації, зокрема мобільний зв'язок, який позбавляє винну особу візуального контакту з потерпілим, водночас не залишається фіксованим, за винятком тих випадків, коли телефон прослуховується. Оскільки телекомунікації, як зазначалося неодноразово, належать до категорії ІТ, у таких випадках слід говорити про вчинення злочину за посередництва дистанційних комунікацій.

Всі форми корупційних дій, раніше відомих кримінальному праву як хабарництва та підкупу, зокрема незаконного збагачення (ст. ст. 368-368-4 КК), також можуть вчинюватися у спосіб дистанційних комунікацій. Зокрема, кошти можуть перераховуватися / отримуватися з використанням платіжних систем різних видів, зокрема на рахунок третіх осіб, які є родичами чи близькими хабарника, або особи, щодо якої здійснюється підкуп.

Зважаючи на особливості сучасного спілкування, не викликає сумнівів, що "Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою" (ст. 368), "Незаконне збагачення" (ст. 368^2), "Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми" (ст. 368^3), "Підкуп особи, яка надає публічні послуги" (ст. 368^4), "Пропозиція або давання неправомірної вигоди службовій особі" (ст. 369), "Зловживання впливом" (ст. 369^2), "Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань " (ст. 369^3), "Провокація підкупу" (ст. 370) переважно можуть вчинюватися у спосіб дистанційних комунікацій, адже саме телекомунікаційні можливості та вільне використання електронного листування значно більше ніж спілкування віч-на-віч, дають можливість здійснення відповідних пропозицій. Так, співрозмовник позбавлений візуального спостереження за злочинцем та, відповідно, оцінки мімічних та інших поведінкових особливостей. Ухвалення рішення грунтується винятково на інформації, позбавленій емоційного ряду, що на користь злочинця.

Готування до вчинення службових злочинів також може вчинюватися з використанням дистанційних комунікацій.

Розд. XVIII "Злочини проти правосуддя" зберігає особливості більшості статей Розд. XV, коли такими, що можуть вчинюватися за посередництва дистанційних комунікацій, є злочини, серед альтернативних активних діянь об'єктивної сторони яких законодавцем передбачені вимагання, погроза та примушування, а також розголошення відомостей; це злочини, передбачені ст. ст. 376, 377, 381,

383, 386, 387, 397, 398. Як і у попередніх розділах, готування до вчинення умисних злочинів цього розділу злочинів може здійснюватися за посередництва дистанційних комунікацій.

Окремі злочини, передбачені Розділ. XIX Особливої частини КК "Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)", також можуть вчинюватися з використанням дистанційних комунікацій, у разі застосування дистанційних засобів керування військовою технікою, пов'язані з погрозами, а також з передачею інформації. До такого переліку належать і умисні, і необережні злочини: "Погроза або насильство щодо начальника" (ст. 405), "Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових чи інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем" (ст. 401) у частині шахрайства; "Умисне пошкодження або знищення військового майна" (ст. 411), "Необережне знищення чи пошкодження військового майна" (ст. 412), "Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення" (ст. 414); "Порушення правил водіння та експлуатації машин" (ст. 415); "Порушення правил польотів або підготовки до них" (ст. 416); "Порушення правил кораблеводіння" (ст. 417); "Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості" (ст. 422); "Здача або залишення ворогові засобів ведення війни" (ст. 427), "Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею" (ст. 435). Крім того, як і у випадках зловживання владою та перевищення влади у цивільних службових злочинах, за вчинення аналогічних військових злочинів – "Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем" (ст. 423), та "Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень" (ст. 426^1), – також можливі використання ІТ, у разі залучення останніх у діловодство такої особи. Можливість використання дистанційних комунікацій для готування до вчинення таких злочинів і в цьому випадку зберігається.

Розд. XX Особливої частини КК "Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку" містить значний перелік злочинів, вчинення яких в сьогоднішніх умовах без використання дистанційних комунікацій просто неможливе. До таких злочинів належать: "Пропаганда війни" (ст. 436); "Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436^1); "Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни" (ст. 437); "Порушення законів та звичаїв війни" (ст. 438) у частині застосування психотропної зброї; "Застосування зброї масового знищення" (ст. 439); "Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440) у частині збуту; "Екоцид" (ст. 441); "Геноцид" (ст. 442); "Найманство" (ст. 447). Готування до вчинення, а у більшості випадків і вчинен-

ня злочинів цього розділу можуть також здійснюватися за посередництва дистанційних комунікацій.

Навряд чи має сенс виділяти зазначені в порядку наведеному в Особливій частині КК групи діянь ще в окремі певні групи, адже, очевидно, що, фактично вони, традиційно будуть виділятися в доктрині кримінального права не за предметом, а за об'єктом[1] – певним колом суспільних відносин, яким завдається шкода вчиненим кримінальним правопорушенням. Утім, правильність їхньої кваліфікації повною мірою залежить від сучасного розуміння можливості вчинення їх у нові способи, новими знаряддями і щодо нових форм представлення предметів злочинів.

Однак, одній з груп діянь, які були описані вище, слід приділити окрему увагу. Це – діяння, криміналізація яких відбулась, переважно під впливом тиску соціальної обумовленості кінця 90-х років XX сторіччя і під впливом підписання у 2001 році Конвенції ЄС Про кіберзлочинність[2] і ратифікації Україною з застереженнями і заявами у 2005 році[3].

Як зазначалося вище, поняттям "кіберзлочини" охоплювалася лише низка суспільно небезпечних діянь, які були визначені у Конвенції. І хоча така незначна група діянь виокремлювалася європейською кримінально-правовою політикою у групу доволі конкретних за спільними ознаками "кібернетичних злочинів", водночас обумовила низку більш гли питань. Так, наприклад, чому ж лише посягання на безпеку інформації з використанням КС у сучасних умовах належать до групи кіберзлочинів, коли ж такі посягання можуть здійснюватися щодо значно більшої кількості суспільних відносин? Чому лише посягання на авторське право та суміжні права належить до такої групи? Відповідь на це фактично дав Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність[4], який вимагав визнання як кіберзлочинів і криміналізації расистських закликів та інших злочинів, учинених із використанням ІС.

Отже, стала світова практика застосування терміна "кіберзлочини" не лише щодо невеликої групи діянь, спрямованих на дистанційні комунікації (інформацію, їх носії та канали), а й щодо ситуативно обраних кількох злочинів, які можуть вчинюватися у кіберпросторі, та стосовно комп'ютерних систем узагалі, фактично "вихоплює" з кола трансформованих під впливом розвитку комунікативних процесів раніше відомих злочинів низку діянь. Через поширеність засто-

---

[1] Звичайно, що під час аналізу діянь в порядку розташування їх у межах розділів Особливої частини КК, йдеться саме про груповий об'єкт.

[2] Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. № 994_575 // *Офіційний вісник України* від 10.09.2007. № 65, стор. 107, стаття 2535.
URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575

[3] Закон України "Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність" 7 вересня 2005 року № 2824-IV // *Відомості Верховної Ради України*, 2006, № 5-6, ст. 71.
URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824-15

[4] Додатковий протокол до Конвенції РЄ про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи від 28 січня 2003 р. № 994_687 // *Офіційний вісник України*. 2010. № 56 Ст. 2202.
URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687

сування в світі саме такої назви втрачається сенс її перейменування і включення в загальний перелік злочинів, що трансформувалися під впливом розвитку ІС. Вона повинна зберігати традиційну назву – "кіберзлочини".

Кібернетичні злочини (у вузькому сенсі) – це суспільно небезпечні діяння, які посягають на дистанційні комунікації та їх складові у кіберпросторі. Кримінальна відповідальність за такі діяння передбачена у ст. 361-362 КК. У широкому ж сенсі – це всі діяння, які можуть вчинюватися у кіберпросторі з використанням дистанційних комунікацій. По суті, обидва ці визначення носять переважно кримінологічний характер, утім, вони ставлять додаткові питання, зокрема, стосовно нагальної необхідності визначення можливості вчинення, прогнозування тенденцій і своєчасної криміналізації тих чи інших діянь у кіберпросторі, про що йтиметься далі.

Але на цьому етапі слід зазначити ще один аспект новел, що мають враховуватися при кваліфікації стадій вчинення кримінальних правопорушень у інформаційному суспільстві.

Дистанційна комунікація в умовах ІС може застосовуватися злочинцями на стадіях готування до вчинення всіх умисних злочинів, адже забезпечує можливість змови або підшукування співучасників, які віддалені один від одного у просторі, а також дає змогу дистанційного дослідження необхідних для планування злочину характеристик (місця, обстановки і т. д.).

Підшукування у співучасники особи, яка знаходиться, наприклад, в іншій державі або на іншому континенті, що повною мірою можливо з використанням Internet і телекомунікацій, певним чином і підвищує суспільну небезпечність діяння через те, що до певного злочину може бути залучена особа, яка має досвід подібних дій, вдало вчинювала раніше подібні злочини, її дії з дистанційного вчинення злочинів мають характер злочинного промислу. Крім того, дистанційоване підшукування співучасників значно розширює коло таких, що підвищує шанси злочинців на доведення наміру до кінця.

Більшість хакерів, плануючи акцію проти певної комп'ютерної системи, крім ніків (прізвиськ) одне одного і, у кращому випадку, IP-адреси свого подільника, взагалі про нього нічого не знають. Довести співучасть у такому випадку вкрай складно. Це потребує спеціальних знань та збору спеціальних доказів, що істотно ускладнює практичне вирішення завдань.

Сучасний КК не виділяє самостійне положення, яке б описувало поняття "змова", як не містить аналіз інституту змови і науково-практичні коментарі до КК. На практиці довести факт змови двох осіб, віддалених одна від одної, без спеціальної практичної або наукової бази неможливо, адже у випадку відібрання показань у дистанційованих одне від одного співучасників довести факт їх контактів із обговоренням умов, порядку дій, спрямованих на досягнення спільної злочинної мети, буде неможливим.

Не є новелою для криміналістики необхідність доказування наявності можливості свідомого контакту, спрямованого на певні спільні дії між співучасника-

ми на стадії готування до вчинення злочинів[1]. Але повною мірою новим і цілком правильним є сучасний науковий погляд на роль саме спілкування у співучасті, висловлений О. О. Квашею: "спілкування як передача інформації лежить в основі спільності, відповідно, потребує вивчення під час дослідження співучасті у злочині. Філософська теорія спільної діяльності виходить із того, що спілкування є одним із чотирьох її основних видів. Між співучасниками завжди має місце згода на вчинення конкретного злочину, вона знаходить вираження в спільності дій співучасників, що проявляється в поінформованості"[2]. Саме спілкування, точніше – комунікація, спрямовано на консолідацію (спільну діяльність) індивідів[3].

На сучасному етапі необхідне спеціальне тлумачення поняття змови, з огляду на можливість здійснення змови дистанційовано, коли співучасники різних видів навіть незнайомі, але діють спільно, з єдиним злочинним наміром.

Так, під змовою на спільне вчинення злочину доцільно розуміти комунікації між двома осудними особами, які досягли віку кримінальної відповідальності, з метою домовленості, узгодження дій, розробки планів, спрямованих на реалізацію наміру на спільне вчинення злочину. Залежно від виду участі, яку співучасник виконуватиме у безпосередньому вчиненні, він має визначатися як виконавець, організатор, пособник або підбурювач, відповідно до чинного КК.

Запропонована дефініція змови необхідна і для правильного визначення стадії готування до вчинення злочину, що охоплює стадію підшукування співучасників, знарядь і засобів вчинення злочину. Однак готування до вчинення злочину за посередництва дистанційних комунікацій може стосуватися таких і в інших аспектах. Так, безпосереднє вчинення дистанційної комунікації, яка спрямована на такі предмети, як ІТ, інформація, комп'ютерні системи, системи дистанційного управління тощо, вимагають і технічного готування: пошуків каналів комунікацій, розробки або закачування шкідливих комп'ютерних програм тощо. Стадія готування до потенційного шантажування особи може містити і ознаки самостійних злочинів ("Порушення недоторканості приватного життя", "Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж та систем електрозв'язку" тощо), і вчинення інших дій з дистанційного збору інформації про потенційну жертву шантажу.

Однак, факт наявності дистанційної комунікації на стадії готування, або безпосередньо за співучасті, не може вважатися як такий, що підвищує суспільну

[1] Ф.Г. Бурчак у 1969 році з приводу змови зазначав: "Безумовно, що змова двох і більшої кількості осіб про скоєння злочину передбачає питання про знання ними одне одного. Складніше, коли пряма змова відсутня …" [Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Київ: Наукова думка, 1969. С. 42]. На цій позиції ґрунтуються і деякі сучасні підходи до визнання факту змови, але в умовах інформаційного суспільства все змінилося: співучасники, що віддалені, можуть бути не знайомі, але через можливості ІТ вони здатні діяти математично злагоджено, структурувати свої дії, розподіляти ролі і долю участі у атаці, яка здійснюється через комп'ютерні системи.

[2] Кваша О.О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. С. 359.

[3] Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: підручник. Київ: Либідь, 1995. С. 124-125.

небезпечність діяння. Дистанційна комунікація у цьому випадку виступає лише сучасною альтернативою спілкування співучасників або пошуку злочинцем знарядь і засобів вчинення діяння. Тому розуміння наявності дистанційної комунікації у випадку урахування її має, найімовірніше, криміналістичний характер і є доказом наявності спілкування між співучасниками і доказом факту пошуку знарядь і засобів вчинення злочину.

Однак, на відміну від раніше існуючих видів спілкування, які було складно довести, сьогоденні комунікаційні можливості забезпечують перспективу підтвердження саме наявності дистанційної комунікації: за використання сучасних комунікаторів залишаються шляхи маршрутизації інформації від номерів та IP-адрес, які у межах кримінального провадження є належними доказами у разі отримання їх у передбачений КПК спосіб.

Урахування способу вчинення дистанційних комунікацій під час готування до вчинення злочину не може вважатися обтяжуючою покарання обставиною, якщо діяння, яке містить ознаки об'єктивної сторони складу злочину, вчинено не у такий спосіб.

У разі замаху на вчинення злочину у спосіб дистанційних комунікацій діяння винного слід кваліфікувати як відповідний (закінчений або незакінчений) замах на вчинення відповідного злочину у спосіб дистанційних комунікацій, адже застосування такого способу у діяннях, які містять ознаки об'єктивної сторони відповідного складу злочину за вчинення замаху, свідчить, що винний мав намір вчинити закінчений злочин саме у такий спосіб.

Отже, зосередимося на тому, що в умовах формування інформаційного суспільства, значна кількість злочинів, вже передбачених чинним КК, рівно як і стадії готування до інформаційних деліктів, вчинених у співучасті, можуть вчинюватися у спосіб дистанційних комунікацій, і це необхідно враховувати при кваліфікації діянь.

Особливої уваги в умовах можливості вчинення караних діянь у спосіб використання дистанційних комунікацій і розуміння спрощення досягнення змови завдяки комунікативним можливостям сьогодення, потребує уваги група злочинів терористичної спрямованості[1], що можуть вчинюватися в кібернетичному просторі. Їх сукупність сучасними кримінально-правовою та кримінологічною науками та в доктрині національної безпеки вже звично описувати терміном "кібернетичний тероризм" (далі – "кібертероризм"). Кібертероризм як явище становить приклад трансформації звичайного тероризму у інформаційному суспільстві шляхом переходу у кіберпростір тероризму як явища[2] та кібернетизація злочинів, які визначаються злочинами терористичної спрямованості.

У той час, як явище тероризм, охоплює, як указує В. П. Ємельянов, такі усталені поняття як "агресія", "геноцид", "екоцид", як очевидною є потреба звуження

[1] Ємельянов В.П. Злочини терористичної спрямованості. Харків: "Рубікон", 1997. С. 67, 72-75.

[2] Роджерс П. Захист Америки від кібернетичного тероризму / Пітер Роджерс // Електронний журнал державного департаменту США. Загроза тероризму та заходи і політика щодо його усунення. Т. 6. № 3. листопад 2001 р. С. 17.

його ознак, "котрі б дали змогу відмежувати його не тільки від зазначених вище понять, але і від суміжних"[1].

Аналогічно терористи можуть отримувати "підстави" для висування вимог урядам шляхом захоплення через ІТ керування будь-якими небезпечними процесами, зокрема отримання можливості деструктивного втручання у діяльність органів влади та ЗМІ.

Відтак, унаслідок трансформації суспільних відносин і розвитку ІС звичайні злочини терористичної спрямованості набули нового вигляду у кіберпросторі, трансформація ж стосується і предмета тероризування та засобів його отримання, і об'єктів таких злочинів.

Так П. Роджерс з приводу злочинів терористичної спрямованості також вказує: "незважаючи на те, що засоби і цілі тероризму з плином часу еволюціонували, його ключові атрибути – страх, паніка, насильство і руйнування – не зазнали істотних змін" а зміст тероризму у кіберпросторі характеризує як "вторгнення у комп'ютерні мережі життєво важливих елементів інфраструктури"[2]. Убачається, що це твердження американського фахівця неповне, оскільки у контексті тлумачення поняття "кібертероризм" слід зважати також на обов'язкову ознаку тероризму – мету у вигляді поширення або передачі інформації, яка містить залякування заподіянням тотальної шкоди за використання ІТ. Цю думку підтверджує А. В. Чакал, який вказує: "Слід пам'ятати, що терористичний акт є не лише просто насильницькою дією …, але дією насильства з метою пропаганди, що за задумом має нести якесь "послання" (messedge)"[3].

Кібернетичний тероризм у вітчизняних дослідженнях нібито залишився на певний час поза увагою, а сучасний тероризм сприймається здебільшого як "бомбовий", "тероризм, пов'язаний із захопленням заручників", "фінансування тероризму" тощо, у той час, як очевидно, що тероризм у ІС не оминають трансформації, яких зазнає злочинність у цілому. Зокрема, саме на розумінні цього базується сучасна ідеологія захисту критичної інфраструктури України[4].

В умовах формування інформаційного суспільства проблема злочинів терористичної спрямованості набуває нового змісту: вони можуть вчинюватися на

---

[1]Конструктивно аналогічні приклади стосовно злочинів терористичної спрямованості (некібернетичних) наводить В.П. Ємельянов: "... терористичного смислу набувають: викрадення майна чи документів з метою використання цієї обставини як засобу впливу на потерпілого, чи його близьких; вчинення чи спроба вчинити в присутності потерпілого статеві злочини проти його близьких з метою схилення його до ухвалення рішення; організація розбійних нападів, підпалів чи інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого погодитись на якусь угоду з винним; залишення людини у небезпечному стані з метою схилити зацікавлених осіб до вигідної для винного поведінки" [Ємельянов В.П. Злочини терористичної спрямованості. Харків: "Рубікон", 1997. С. 124].

[2] Роджерс П. Захист Америки від кібернетичного тероризму / Електронний журнал державного департаменту США. Загроза тероризму та заходи і політика щодо його усунення. Т. 6. № 3. листопад 2001 р. С. 18.

[3] Чакал А.В. Війни XXI століття / Адам Васильович Чакал. Київ: Нора-прінт, 2005. С. 130.

[4] Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про удосконалення заходів забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури" від 16 січня 2017 р. № 8/2017 // *Урядовий кур'єр* від 18.01.2017. № 9.
URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0014525-16

будь-якій відстані, щодо будь-якої кількості індивідів і низки держав одночасно, впливати на будь-які елементи інфраструктур держав і руйнувати системи життєзабезпечення шляхом використання налагоджених комунікацій за допомогою ІТ. Це зумовлює необхідність застосування кримінальної відповідальності за вияви кібертероризму.

Дуже важливим в сучасних умовах є питання: чи є вчинення злочину у спосіб дистанційних комунікацій, який є ключовим у визначенні більшості трансформованих злочинів, обтяжуючою вину обставиною?

А. В. Суслопаров визначає, по суті, спосіб здійснення дистанційних комунікацій характеристикою інформаційних злочинів у цілому: "Інформаційні злочини є суспільно небезпечним протиправними діяннями, які спричинюють шкоду суспільним відносинам з забезпечення інформаційної безпеки, способом яких є інформаційний вплив або (та) предметом яких є інформація, як особливий нематеріальний об'єкт"[1]. Очевидно, що таке визначення надто ідеальне та надто загальне і стосується майже всіх злочинів, що вчиняються у інформаційному просторі за умови, що такі злочини предметні. За відмежування злочинів навіть за родовим об'єктом виникає недосконаліть такого визначення. Однак його користь очевидна – у визначенні містяться перші підходи до визначення інформаційного впливу як способу вчинення злочину, і на цьому А. В. Суслопарова там же акцентує увагу на тому, що "інформаційні" (у розумінні дистанційні) злочини: злочини, предметом яких є інформація, і злочини, способом вчинення яких є інформаційний впливи.

У сучасних умовах формування інформаційного суспільства, коли величезна кількість суспільних відносин здійснюється з використанням ІТ, через нерозвинений правовий та технічний захист виникаючих відносин, найбільш передові в переході у кіберпростір сфери життєдіяльності зазнаватимуть найболючіших впливів від новітньої злочинності. До таких сфер належать електронне урядування, банківська сфера, інформаційна інфраструктура, управління системами енергетики тощо.

Учинення злочину у спосіб дистанційних комунікацій містить додаткову, специфічну загрозу суспільним відносинам, на які здійснюється посягання. Можливість впливу на віддалені предмети та варіативність завдання шкоди різним об'єктам, можливості переходу у пошуках нового предмета посягання та можливість спрямування на велике коло предметів одночасно це доводять.

Такий спосіб, як указують В. О. Голубєв, В. Д. Говловський та В. С. Цимбалюк, свідчить про характеристики дій, серед яких у цьому контексті важливі: проникнення та спосіб зникнення з місця події; подолання перешкод, способів і засобів технічного захисту інформації; використання зусиль, знань та навичок; приховування слідів; характер зв'язку злочинця з предметом злочину[2].

---

[1] Суслопаров А.В. Информационные преступления: автореф. дис. на получение науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Красноярск, 2008. С. 8.

[2] Голубєв В.О. Проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій: навч. посібник / В.О. Голубєв, В.Д. Говловський, В.С. Цимбалюк; за заг. ред. Р.А. Калюжного. Запоріжжя: ГУ "ЗІМДУ", 2002. С. 84.

Тому не можна погодитися з вказівкою М.В. Карчевського на те, що суспільна небезпека комп'ютерних злочинів постійно зростає саме через зумовленість "пришвидшеним розвитком науки і технологій у сфері комп'ютеризації, а також постійним і стрімким розширенням сфери застосування комп'ютерної техніки"[1]. Однак зазначені критерії не впливають на зумовленість суспільної небезпечності. Вони лише вказують на поширеність таких злочинів.

Суспільну небезпечність вчинення злочину у спосіб дистанційних комунікацій зумовлює насамперед можливість вчинення злочину щодо необмеженої кількості предметів. Зокрема, це стосується вчинення діянь через ЗМІ та з використанням комп'ютерних мереж. За такого вчинення може зазнати шкоди невизначене за кількістю коло осіб, які утворюють відповідну цільову аудиторію.

Крім того, такі діяння саме завдяки вибірковості цільової аудиторії і можуть бути цілеспрямованими на певну аудиторію, яка визначається з легкістю: достатньо лише зорієнтуватися злочинцеві, якого характеру аудиторія відповідного інформаційного ресурсу (сайту, мережі) чи медійного продукту (каналу, передачі).

Обидві зазначені позиції стосуються дистанційної масової комунікації, яка є індивідуальною безпосередньою комунікацією, що, здавалось би, могла оцінюватися як "легший", менш небезпечний спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння. Однак, така специфіка не робить досліджуваний спосіб менш небезпечним.

Небезпеку в такому випадку підвищує те, що через мобільність і швидкість дистанційних комунікацій, у разі вчинення діяння у спосіб індивідуальної безпосередньої комунікації, незалежно від того, чи така комунікація спрямована до фізичної особи, чи до комп'ютерної системи, наявна можливість безперервного звернення такої комунікації до реципієнта. Так, приклади DDOS атак завдають саме шкоди постійним повтором ідентичних операцій, спрямованих на руйнування захисних систем. Так же працює і реклама: завдяки постійному поданню ідентичної інформації відбувається вплив на свідомість реципієнтів. Очевидно, що така реклама може бути і недоброякісною, зокрема реклама релігійних сект та інших подібних утворень. Аналогічно діють і комп'ютерні віруси, і вірусний маркетинг та інші новоутворення інформаційного суспільства.

Можливість вчинення одночасно інформаційних атак, зокрема кібератак, низкою осіб щодо одного реципієнта, також підвищує суспільну небезпечність способу дистанційних комунікацій. Вітчизняний досвід подій, пов'язаних із кібератаками на сайти органів державної влади (індивідуальних реципієнтів), масовими DDOS атаками прихильників сайту "ex.ua" довів, що під натиском найпростіших атак можуть бути знищені захисні системи сайтів таких значущих порталів, як сайт Президента, ВР, МВС України. Важко навіть уявити руйнівні наслідки аналогічного впливу на операційні системи атомної промисловості чи авіації. Про підвищену суспільну небезпечність вчинення злочину у спосіб дис-

[1] Карчевський М.В. Дослідження практики використання національними судами норм про кримінальну відповідальність за злочини в сфері використання комп'ютерної техніки та мереж електрозв'язку / Злочини в сфері використання ІТ. URL: http://it-crime.at.ua/index/zagalna_kharakteristika/0-32

танційних комунікацій свідчать факти викрадень із банків. Так, під час звичайних крадіжки, грабежу, розбою, наприклад у банку, злочинці мають можливість отримати лише ту кількість коштів, яка наявна у готівці у відповідному відділенні. Інша ситуація виникає у разі зламу паролів захисних систем того ж банку, або отримання пін-кодів власників рахунків: у такому випадку злочинці можуть оперувати усіма коштами, що перебувають на відповідному доступному ресурсі банку. Це ж стосується злочинів проти власності окремих осіб, адже традиційні викрадення можуть бути спрямовані лише на готівку або майно, у той час як вчинені у спосіб дистанційних комунікацій дають змогу доступу до рахунків потерпілого.

З одного боку, такий спосіб забезпечує можливість суб'єкта бути віддаленим від місця події на необмежену відстань, забезпечуючи йому алібі. Хоча такий факт не може вплинути на саму суспільну небезпечність злочину, він істотно ускладнює пошук злочинця, і у разі невикриття такого забезпечує можливість вчинення суб'єктом інших злочинів, тобто, впливає на суспільну небезпечність особи злочинця. Однак, крім цього, вчинення злочину у спосіб дистанційних комунікацій переважно підвищуватиме суспільну небезпечність вчинення транснаціональних злочинів, оскільки, користуючись неоднаковістю криміналізації їхніх діянь, а також практичною складністю екстрадиції, злочинці можуть почуватися практично неуразливими, продовжуючи вчинювати подібні дії дистанційовано.

Відтак, вчинення інформаційного делікту у спосіб дистанційних комунікацій обтяжує вину. Відповідно, вчинення злочину у таких спосіб повинно враховуватися за призначення покарання як обставина, що обтяжує останнє.

Таким чином, можна констатувати, що ознаками підвищеної суспільної небезпечності вчинення злочину у спосіб дистанційних комунікацій є:

1) можливість масового, "пучкового" спрямування посягання на низку об'єктів одночасно;

2) можливість масового спрямування посягань, що здійснюються різними (зокрема віддаленими один від одного) суб'єктами;

3) вчинення діянь у подібний спосіб усуває необхідність фізичного перебування у місці його вчинення, внаслідок чого не лише ускладнюється у подальшому розшук злочинця, а й спрощується сам механізм, зокрема, можливістю скористатися результатами злочинної діяльності;

4) спосіб дистанційної комунікації істотно підвищує швидкість вчинення діяння: внаслідок можливості сучасних ІТ навіть складені злочини можуть вчинюватися у мінімальних обсягах часу;

5) можливість передавання функцій виконавця в момент припинення посягань з його боку іншій особі, внаслідок чого вчинення діяння може продовжуватися нескінченно.

Сучасне кримінальне право не може уникати і певних прогнозів, які, навіть, зроблені кілька років назад, на жаль, виправдовуються. Так, їм не охоплені такі суспільно-небезпечні діяння, як кібернетична інтервенція, інформаційна експансія.

Під кібернетичною інтервенцією прийнято розуміти сукупність агресивних дій у кіберпросторі, спрямованих на втручання шляхом застосування ІТ у внутрішні та зовнішні справи держав з метою заподіяння шкоди їх суверенітету або належному функціонуванню її керівних органів або основних сфер життєдіяльності, а також аналогічні дії стосовно впорядкованої діяльності міждержавних об'єднань та їх керівних органів. Кібернетична інтервенція першочергово спрямовується на ІТ, що забезпечують належне функціонування систем життєзабезпечення суспільства, і це структурно є визначальною ознакою кібернетичної інтервенції як специфічної групи злочинів, що створюють загрози буттю інформаційного суспільства. Фактично вона першочергово спрямовується на ІТ, що забезпечують належне функціонування систем життєзабезпечення суспільства, і це структурно є визначальною ознакою кібернетичної інтервенції як специфічної групи злочинів, що створюють загрози розвитку суспільства. Утім, в умовах DIME-війни, саме кібернетична інтервенція і характеризує складову "I" ("Information") цього гібридного утворення.

Інформаційна експансія це умисне захоплення з метою подальшого використання на свою користь інформаційного простору, або значного його сегменту, певної держави, або групи держав.

Напевно, ці діяння в подальшому, у перспективі, знайдуть відображення на рівні міжнародного права. Утім сьогодення вимагає вивчення їх складових і оперативну криміналізацію, адже саме ці дві групи діянь, як доводить сучасна історія інформаційного посягання на суверенітет України, небезпечність їх в сучасному українському суспільстві стала, на жаль, епохально значущою з 2014 року.

Дійсно, умисна планована інформаційна експансія створює поле можливих у подальшому психологічних впливів на свідомість у процесі спілкування. Такі впливи можуть здійснюватися з різною метою: від викликання у свідомості населення негативного ставлення до певного індивіда, або соціальної, зокрема етнічної, групи до викликання внутрішніх конфліктів на національному рівні.

На платформах інформаційної експансії започатковуються інформаційні війни[1] – агресивні дії у інформаційному просторі[2], які здійснюються шляхом психологічних впливів на свідомість[3].

Інформаційні війни можуть створювати загрозу суспільним інтересам: від суверенітету держав, інформаційний простір яких належно не убезпечений, вони відрізняються від можливих мілітаристичних війн, але можуть виступати елементами стратегії останніх. Очевидним є визначення свідомості індивіда чи групи

[1] П.С. Прибутько та І.Б. Лук'янець характеризують інформаційну війну як комплекс заходів і операцій, що здійснюються у конфліктних ситуаціях, у яких інформація є водночас і зброєю, ресурсом і метою [Прибутько П.С., Лук'янець І.Б. Інформаційні впливи: роль у вуспільстві та сучасних воєнних конфліктах. Київ: Вид. Паливода А.В., 2007. С. 20].

[2] Тэтчер М. Искусство управления государством: Стратегии для меняющегося мира. Москва: Альпина Паблишер, 2003. С. 71.

[3] Степанов О.А. Развитие информационно-электронных систем как объект правового анализа в условиях нарастающей угрозы киберпреступности / *Государство и право*. 2008. № 8. С. 83.

як остаточного об'єкта спрямування інформаційної атаки, як елемента інформаційної війни.

Як зазначають дослідники інформаційних впливів у процесі військових конфліктів П. С. Прибутько та І. Б. Лук'янець[1], посилаючись на оголошення науковців з США, зброєю і метою інформаційної війни є отримання інформації та знань. Це свідчить про те, що у інформаційному суспільстві, знання, поряд із інформацією та ІТ, можуть оцінюватися агресором, і як предмет нападу, і як знаряддя вчинення агресії. Знання, що належать іншим державам, як різновид інформації, у веденні раніше відомих війн були предметом шпигунства, використовувалися безпосередньо під час розробки зброї та тактико-стратегічних заходів DIME-війн.

З огляду на переорієнтацію сучасних гібриних війн на знання та інформацію як предметів (цілей) та використання їх у якості знарядь війни, можемо констатувати, що внаслідок трансформації цінностей соціально-економічних відносин відбулась також трансформація орієнтації військової агресії на відповідні ресурси та цінності – свідомість, дистанційні комунікації, інформацію, знання та ІТ, які використовуються як знаряддя та предмети спрямування сучасних інформаційних війн.

Зважаючи насамперед на медіавпливи (впливи ЗМІ на свідомість людини) як найпоширеніший сьогодні вид масових впливів на свідомість, слід акцентувати, що подібні впливи на свідомість населення є, наприклад, першим і найпоширенішим засобом інформаційно-психологічного впливу за підготовку та здійснення інформаційних війн, яким забезпечується застосування основних способів її ведення – інформування, дезінформування, маніпулювання, поширення чуток і міфів[2].

Як доводять Дж. Брайант та С. Томсон, різні медіавпливи неоднаково впливають на свідомість людини, навіть за характером інформації, що подається медіаплатформою через неоднакове ставлення людей до інформації. Такі впливи вивчаються як окремі напрями і поділяються відповідно на: впливи медіанасилля, впливи сексуально відвертого медіазмісту, впливи новин, інформаційних компаній, реклами, політичної пропаганди, розважальної медіапродукції; окремо вивчаються і фіксуються з метою мінімізації впливи на психічне та фізичне здоров'я людини.[3] Медіавпливи мають значення для формування "суспільної програми" – … політики і громадської думки"[4].

Незалежно від характеру ЗМІ (друковані ЗМІ або ЗМІ мовлення), масова комунікація, що передається ними, здійснює певний вплив на свідомість аудиторії. Як підкреслювалося, у разі наміру негативно вплинути на свідомість аудиторії,

---

[1] Прибутько П.С., Лук'янець І.Б. Інформаційні впливи: роль у вуспільстві та сучасних воєнних конфліктах. Київ: Вид. Паливода А.В., 2007. С. 31.

[2] Там само, С. 42, 46.

[3] Брайант Дж. Основы воздействия СМИ. Москва: Издательский дом "Вильямс", 2004. С. 193; 276; 290; 314; 335; 356; 434.

[4] Шамрай В.О. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України / Центр исследования проблем компьютерной преступности. URL: http://www.crime-research.ru/library/Shamray.htm

медіаплатформами можуть застосовуватися заходи, що призводять до зараження, навіювання, наслідування, паніки, моди або чуток. Указані способи впливів на свідомість, що належать до зброї психологічних атак у інформаційно-психологічних війнах, що сьогодні використовуються арміями розвинених держав світу, насамперед стосовно населення держав, на які здійснюється мілітаристичний наступ[1]

Обмеження способів реалізації економічної й політичної діяльності, яка небезпечна для особи та суспільства, у разі умисного застосування руйнівних або деструктивних способів впливу на свідомість, у інформаційному суспільстві вони мають бути криміналізовані. Суспільство, яке побудовано на необхідності постійного здійснення дистанційних комунікацій, має повною мірою бути убезпечене від шкоди, яка аналогічними комунікаціями може бути заподіяна, і це – одне з основних завдань кримінально-правової політики в інформаційному суспільстві.

Впливи на свідомість у військовій науці характеризуються як інформаційно-психологічні впливи – впливи словом, інформацією. Очевидно, що такі виду впливу небезпечні не лише для свідомості особи, яка зазнає впливу, а й для суспільних відносин, у яких вона бере участь. У разі вчинення масових впливів на свідомість під час ведення інформаційних війн суспільна небезпечність їх безперечна.

Отже, зазначимо, що інформаційні війни можуть вестися шляхом здійснення певного виду інформаційних впливів, які поділяються на психогенний, психотропний, психоаналітичний, кожний з яких характеризується особливостями впливу на свідомість і неоднаковою суспільною небезпечністю.

Масовість застосування заходів психологічних впливів через ЗМІ в інформаційному суспільстві підвищує суспільну небезпечність їх вчинення через невизначену кількість жертв ураження психіки, яких навіть відкритих може бути безліч, не кажучи про латентних. Напевно що це зумовлює потребу криміналізації подібних діянь.

4.3. Адміністративно-правова відповідальність за інформаційний делікт. Інформаційний проступок

У вітчизняній системі правового забезпечення інформаційної сфери особливого значення набуває інститут адміністративної відповідальності, який виступає дієвим засобом охорони і захисту інформаційних правовідносин і спрямований на боротьбу з порушеннями інформаційного законодавства та їх запобігання.

Поняття адміністративної відповідальності її зміст і обсяг до сьогоднішнього часу залишається одним з найбільш суперечливих питань української адміністративно-правової науки.

[1] Брайант Дж. Основы воздействия СМИ. Москва: Издательский дом "Вильямс", 2004. С. 46.

Активність дискусій щодо зазначеної правової категорії значною мірою обумовлена, по-перше, широтою застосування терміну "адміністративна відповідальність" у юридично-науковій, правозастосовній, загальноосвітній сферах і на побутовому рівні, по-друге, двоїстою позицією законодавця, який використовує цей термін у численних нормативних актах, але не дає його визначення.

Навіть чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення[1] (далі – КУпАП), який містить розділ 2 під назвою "Адміністративне правопорушення і адміністративна відповідальність", у ст. 9 визначення адміністративного правопорушення сформулював, а відносно адміністративної відповідальності обмежився вказівкою на те, що її мірою є адміністративне стягнення (ст. 23 "Мета адміністративного стягнення").

Українська юридична енциклопедія у статті "Адміністративна відповідальність", в унісон з КУпАП, обмежилась цього приводу лише констатацією того, що адміністративна відповідальність – вид юридичної відповідальності громадян і службових осіб за вчинені ними адміністративні правопорушення.

Таким чином, всі дефініції адміністративної відповідальності мають дослідницькій характер. Аналіз наукових джерел свідчить про різноманітність поглядів фахівців щодо її сутності.

Висловлена навіть думка, що вона характеризується застосуванням примусу у формі: а) заходів припинення, б) заходів відповідальності, в) заходів процесуального забезпечення.

Між тим, домінуючим підходом до дослідження численних проблем адміністративної відповідальності є визнання її належності до заходів відповідальності за порушення адміністративно-правових установлень

Аналіз поглядів провідних фахівців з цього приводу свідчить, що сучасна українська адміністративно-правова наука під адміністративною відповідальністю визнає примусове застосування правомочними органами чи особами до суб'єкта адміністративного правопорушення (проступку) передбачених законом адміністративних стягнень та інших заходів впливу, реалізація яких юридично зафіксована[2].

Така реалізація підтверджується юридичною фіксацією. Видами реалізації є: а) виконання суб'єктом стягнень; б) юридичне визнання доречності звільнення від їх виконання; в) юридичним визнанням неможливості фактичного їх виконання.

З цього визначення випливає, що реальна адміністративна відповідальність настає за наявністю нормативних, фактичних і документальних підстав.

Нормативні підстави утворюють норми за якими діяння визнається адміністративним проступком (правопорушенням), визначаються заходи примусу за виконання складу проступку, суб'єкти відповідальності і юрисдикції, правила, за

[1] Кодекс України про адміністративні правопорушення: введений в дію Постановою Верховної Ради Української РСР від 07.12.1984 // *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

[2] Колпаков В.К. Предмет адміністративного права: поняття, структура і система адміністративно-правових відносин. Питання адміністративного права. Кн. 2. Харків: Оберіг, 2018. С. 17.

якими накладаються і виконуються стягнення, забезпечується законність, права учасників провадження тощо.

До фактичних підстав відносяться юридичні факти, пов'язані з проступком. Насамперед це факт вчинення проступку і факт виконання заходів відповідальності. Крім цього до них відносяться факти затримання, огляду, подання звернень, визнання доказами фактичних даних тощо.

До документальних підстав відноситься наявність документів, оформлених відповідно до встановлених вимог. Перш за все це протокол про адміністративне правопорушення і постанова по справі про адміністративне правопорушення. Крім цього до них відносяться акти, довідки, звернення, облікові документи тощо.

Нормативного акту, який би вміщував всі юридичні нормі, що утворюють підстави адміністративної відповідальності, або хоча б подавав їх перелік, не існує. Сьогодні вони містяться в кодексах, окремих законах, положеннях, правилах та інших актах, включаючи корпоративні.

Певні вказівки на їх систему відшукуються у Кодекс України про адміністративні правопорушення. Так, у ст. 2 КУпАП встановив, що законодавство України про адміністративні правопорушення складають: а) Кодекс України про адміністративні правопорушення і б) інші закони про адміністративні правопорушення. Такі закони, до включення у КУпАП, застосовуються безпосередньо і на них і у такому випадку поширюються положення КУпАП.

У ст. 5 "Повноваження місцевих рад щодо прийняття рішень, за порушення яких передбачається адміністративна відповідальність" закріпив право органів місцевого самоврядування приймати рішення, за порушення яких передбачається адміністративна відповідальність.

Прикладом закону, який містить норми щодо адміністративної відповідальності, які застосовуються безпосередньо (не включені до КУпАП) може слугувати Закон України від 04.03.1992р. "Про приватизацію державного майна"[1], який у ст. 29 встановив адміністративну відповідальність посадових особи органів приватизації у вигляді штрафу за безпідставну відмову у прийнятті заяви про приватизацію; порушення строків розгляду заяви про приватизацію; порушення умов і порядку проведення конкурсу, аукціону, продажу акцій (часток, паїв); порушення умов і порядку передачі акцій акціонерних товариств, створених у процесі приватизації, корпоратизації.

Крім цього, чинне законодавство містить значну кількість нормативних документів, якими встановлюються різноманітні правила і вимоги, за порушення яких КУпАП передбачає адміністративну відповідальність.

Це, наприклад, Правила дорожнього руху, що затверджені постановою КМ України (2001 р.) (адміністративна відповідальність за їх порушення передбачена ст. 121–129 та іншими КУпАП); Тимчасові правила обігу в Україні побутових піротехнічних виробів, що затверджені наказом МВС (2003 р.) (адміністративна відповідальність передбачена ст. 195-6 "Порушення порядку виробництва, збері-

[1] Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р. // *Відомості Верховної Ради,* 2018, № 12, ст. 68. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19

гання, перевезення, торгівлі та використання піротехнічних засобів"); "Правила повітряних перевезень пасажирів і багажу" що затверджені наказом Міністерства інфраструктури України (2012 р.) (адміністративна відповідальність передбачена ст. 112 "Порушення правил поведінки на повітряному судні"). Крім цього, зазначена стаття (ст. 112) встановлює відповідальність за невиконання особами, які перебувають на повітряному судні, розпоряджень командира судна, який є представником авіаперевізника і керується встановленими ним правилами, тобто корпоративними нормами.

Важливі положення щодо нормативного забезпечення адміністративної відповідальності за правопорушення в сфері інформаційних правовідносин (інформаційні проступки) містить ст. 8 КУпАП "Чинність закону про відповідальність за адміністративні правопорушення".

Вона встановлює, що притягнення до відповідальності здійснюється за нормами, які діють під час і за місцем вчинення правопорушення. Закони, які пом'якшують або скасовують відповідальність мають зворотну силу (поширюються на правопорушення, вчинені до їх видання). Закони, які встановлюють або посилюють відповідальність, зворотної сили не мають. Провадження по проступкам ведеться на підставі закону, що діє під час і за місцем розгляду справи.

Особлива увага приділяється питанням виявлення й усунення причин та умов, які сприяють адміністративним правопорушенням (ст. 6 "Запобігання адміністративним правопорушенням"), а також дотриманню законності у цій сфері (ст. 7 "Забезпечення законності при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення"). Зокрема встановлені такі способи забезпечення законності, як систематичний контролем з боку вищестоящих органів і посадових осіб, прокурорський нагляд, право оскарження.

Нормами, які містяться в окремих статтях, КУпАП регламентує відповідальність неповнолітніх (ст. 13), посадових осіб (ст. 14), військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів (ст. 15), іноземців і осіб без громадянства (ст. 16).

Фактично законодавець поділив усі адміністративні правопорушення, які можуть вчинити неповнолітні, на три групи.

Перша група включає проступки, за вчинення яких застосовуються адміністративні стягнення без будь-яких винятків. Їх склади містяться у ст. 185 КУпАП "Злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника поліції, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця". За позицією законодавця саме ці правопорушення характеризуються найбільш високим ступенем суспільної небезпеки, при їх вчиненні неповнолітніми.

Друга група включає проступки, за вчинення яких можуть бути застосовані або адміністративні стягнення або заходи впливу. Прийняття рішення щодо застосування тієї чи іншої міри відповідальності залежить від характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника. Склади правопорушень даної групи передбачені статтями 44, 51, 121-127, частинами першою, другою і третьою ст. 130, ст. 139, частиною другою ст. 156, ст. 173, 174, 185, 190-195 КУпАП.

Третя група включає всі інші правопорушення, які не потрапили до першої або другої групи. За їх вчинення до осіб віком від 16 до 18 років застосовуються лише заходи впливу.

Посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, зв'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків (ст. 14 КУпАП).

Особливості адміністративної відповідальності військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів визначені у ст. 15 КУпАП.

Загальне правило, за яким перелічені суб'єкти притягуються до відповідальності, полягає у тому, що вони за вчинення адміністративних правопорушень несуть відповідальність за дисциплінарними статутами. При цьому, на "інших осіб" воно поширюється у випадках, коли це прямо передбачено дисциплінарними статутами або спеціальними положеннями про дисципліну.

Винятками з цього правила є порушення низки правил і стандартів, у тому числі і норм що регулюють інформаційну сферу. Це незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації; порушення законодавства про державну таємницю; порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави. За їх вчинення названі суб'єкти мають нести адміністративну відповідальність на загальних підставах.

Іноземці і особи без громадянства, які перебувають на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах з громадянами України. Питання про відповідальність за адміністративні правопорушення, вчинені на території України іноземцями, які згідно з чинними законами та міжнародними договорами України користуються імунітетом від адміністративної юрисдикції України, вирішуються дипломатичним шляхом (ст. 16 КУпАП).

Важливе значення для забезпечення законності адміністративної відповідальності належить положенням, які визначають обставини, що виключають адміністративну відповідальність (ст. 17), а також звільняють від неї (ст. 21, 22).

Обставини, що виключають адміністративну відповідальність прямо прописані у ст. 17 КУпАП. Ними законодавець визнає дії особи в стані крайньої необхідності, необхідної оборони, а також в стані неосудності.

Стан крайньої необхідності – це вчинення дій з ознаками адміністративного проступку для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за даних обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода.

Стан необхідної оборони – це вчинення дій з ознаками адміністративного проступку при захисті державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установленого порядку управління від протиправного посягання шляхом заподіяння посягаючому шкоди, якщо при цьому не було допуще-

но перевищення меж необхідної оборони. Перевищенням меж необхідної оборони закон визнає явну невідповідність захисту характерові і суспільній шкідливості посягання.

Стан неосудності – це вчинення дій з ознаками адміністративного проступку особою, яка не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану.

Звільнення від адміністративної відповідальності є результатом висновку суб'єкта, який розглядає справу, по-перше, можливість передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації або трудового колективу уразі коли характер вчиненого проступку і особи правопорушника свідчить про доцільність застосування до нього заходів громадського впливу (ст. 21), по-друге, коли визнано малозначність проступку (ст. 22).

У першому випадку особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, звільняється від адміністративної відповідальності з передачею матеріалів на розгляд громадської організації або трудового колективу. Про заходи громадського впливу, застосовані до осіб, які вчинили правопорушення, передбачені ст. 51, ч. 1 ст. 129, частинами першою і другою ст. 130, ст. 156, 173, 176, 177, 178-180 КУпАП, власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган, або громадська організація повинні не пізніш як у десятиденний строк з дня одержання матеріалів повідомити орган (посадову особу), який надіслав матеріали.

У другому випадку, при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням.

Вищенаведене дозволяє дійти до висновку, що ознаками адміністративної відповідальності є:

1) притягнення до адміністративної відповідальності можливо тільки в результаті вчинення адміністративного проступку;

2) адміністративна відповідальність полягає в застосуванні до винних адміністративних стягнень. У ст. 23 КУпАП "Мета адміністративного стягнення" зазначено, що адміністративне стягнення є міра відповідальності;

3) мета адміністративної відповідальності полягає: а) у вихованні особи в дусі додержання законів, поваги до правил співжиття; б) запобіганні здійснення нових проступків;

4) право притягнення до адміністративної відповідальності надано багатьом суб'єктам, серед яких – органи державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, суди (ст. 213 КУпАП "Органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення");

5) акт про притягнення до адміністративної відповідальності може прийматися: а) індивідуально (судді і посадові особи відповідних органів); б) колегіально шляхом голосування (виконавчі комітети й адміністративні комісії);

6) законодавством встановлений особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності (складання протоколу, збір і оцінка доказів, винесення постанови і т. ін.);

7) норми, що регламентують адміністративну відповідальність, містяться у різних за своєю правовою природою актах: а) кодексах; б) законах; в) правилах. Правила можуть затверджуватися Кабінетом Міністрів, органами виконавчої влади, встановлюватися рішеннями місцевих рад і навіть корпоративними актами.

В сфері інформаційних відносин адміністративна відповідальність виконує ті ж самі функції, що і в інших сферах соціально-господаської системи держави, тобто здійснює їх захист притаманними їй засобами[1].

Відповідно до законодавства України інформацією є будь-які відомості, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. За змістом вона поділяється на інформацію про фізичну особу, довідково-енциклопедичного характеру, екологічну, про товар (роботу, послугу), науково-технічну, податкову, правову, статистичну, соціологічну та іншу. За порядком доступу інформація поділяється на відкриту та з обмеженим доступом.

Під захистом інформації розуміється сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують її збереження, цілісність та належний порядок доступу до неї. Порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність. Таким чином, адміністративно-деліктне законодавство є складовою системи правового захисту інформаційних відносин.

Кодекс України про адміністративні правопорушення містить 21 статтю, у назві яких застосовано термін "інформація". Вони розташовані у 6 главах.

У главі 5 "Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення" одна ст. ст. 41-3 "Ненадання інформації для ведення колективних переговорів і здійснення контролю за виконанням колективних договорів, угод";

у главі 7 "Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини" дві: 82-3 "Приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними" і 91-4 "Відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації";

у главі 12 "Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницькій діяльності" чотири: 163-5 "Приховування інформації про діяльність емітента", 163-9 "Незаконне використання інсайдерської інформації", 163-11 "Порушення порядку розкриття інформації на фондовому ринку", 166-4 "Порушення порядку подання інформації та виконання рішень Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень";

[1] Нашинець-Наумова А.Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія. Київ: Видавничий дім "Гельветика", 2017. С. 55.

у главі 13-А "Адміністративні правопорушення, пов’язані з корупцією" одна: 172-8 "Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень";

у главі 15 "Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління" дев'ять: 184-2 "Порушення порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків", 186-6 "Порушення законодавства про друковані засоби масової інформації", 188-31 "Невиконання законних вимог посадових осіб органів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України", 188-35 "Невиконання законних вимог Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів або членів цих органів щодо надання інформації", 188-47 "Порушення встановленого законом порядку отримання інформації з Єдиного державного реєстру, держателем якого є Державтоінспекція Міністерства внутрішніх справ України, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Державного земельного кадастру" , 195-5 "Незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації", 212-3 "Порушення права на інформацію та права на звернення, 212-5 "Порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію", 212-6 "Здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем";

у главі 15-А три: 212-9 "Порушення порядку ведення передвиборної агітації, агітації під час підготовки і проведення референдуму з використанням засобів масової інформації та порядку участі в інформаційному забезпеченні виборів", 212-11 "Ненадання можливості оприлюднити відповідь щодо інформації, поширеної стосовно суб'єкта виборчого процесу", 212-13 "Виготовлення або розповсюдження друкованих матеріалів передвиборної агітації, які не містять відомостей про установу, що здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск".

У назвах низки статей використовуються терміни "відомості" та "данні", тобто синоніми терміна "інформація".

Це ст. 53-2 "Перекручення або приховування даних державного земельного кадастру" (глава 7); 163-4 "Порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи"; 164-9 "Незаконне розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних" (глава 12); 185-11 "Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист"; 186-3 "Порушення порядку подання або використання даних державних статистичних спостережень"; 188-39 "Порушення законодавства у сфері захисту персональних даних"; 211-6 "Неподання відомостей про військовозобов'язаних і призовників"; 212-1 "Повідомлення неправдивих відомостей державним органам реєстрації актів цивільного стану та несвоєчасна реєстрація народження дитини"; 212-6 "Здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизова-

них) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем" (глава 15); 212-7 "Порушення порядку ведення Державного реєстру виборців, порядку подання відомостей про виборців до органів Державного реєстру виборців, виборчих комісій, порядку складання та подання списків виборців, списків громадян України, які мають право брати участь у референдумі, та використання таких списків"; 212-8 "Порушення права громадянина на ознайомлення з відомостями Державного реєстру виборців, зі списком виборців, списком громадян, які мають право брати участь у референдумі"; 212-13 "Виготовлення або розповсюдження друкованих матеріалів передвиборної агітації, які не містять відомостей про установу, що здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск" (глава 15-А).

У деяких з цих статей термін "інформація" використовується безпосередньо у самому тексті. Це, наприклад, ст. 53-2 "Перекручення або приховування даних державного земельного кадастру", яка встановлює відповідальність за "Перекручення даних державного земельного кадастру, а також приховування інформації про стан земель, розміри, кількість земельних ділянок, наявність земель запасу або резервного фонду"; 164-9 "Незаконне розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних", яка встановлює відповідальність за "Розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, упаковки яких не марковані контрольними марками або марковані контрольними марками, що мають серію чи містять інформацію, які не відповідають носію цього примірника, або номер, який не відповідає даним Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок"; 212-13 "Виготовлення або розповсюдження друкованих матеріалів передвиборної агітації, які не містять відомостей про установу, що здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск", яка встановлює відповідальність за "Виготовлення або замовлення виготовлення під час виборчого процесу друкованих матеріалів передвиборної агітації, які не містять відомостей про установу, що здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск, або у яких така інформація означена неправильно чи неповно".

У великій кількості статей, навіть таких що безпосередньо присвячені захисту інформаційних відносин, термін інформація або його синоніми містяться лише у їх тексті.

Це, наприклад, ст. 164-3 "Недобросовісна конкуренція", якою встановлена адміністративна відповідальність за заподіяння шкоди діловій репутації підприємця шляхом поширення неправдивих або неточних відомостей, розголошення комерційної таємниці, а також іншої конфіденційної інформації та інших аналогічних дій; 188-32 "Невиконання законних вимог Вищої ради правосуддя, її органу або члена Вищої ради правосуддя", якою встановлена адміністративна відповідальність за невиконання законних вимог Вищої ради правосуддя, її органу або члена Вищої ради правосуддя щодо надання інформації, судової справи (її копії), розгляд якої закінчено, надання завідомо недостовірної інформації, а так само недодержання встановлених законом строків надання інформації, судової

справи (її копії), розгляд якої закінчено, Вищій раді правосуддя, її органу або члену Вищої ради правосуддя.

Таким чином, у значенні "інформація" і у повній відповідності до сутності її поняття, законодавець використовує такі терміни як "*відомості*" (статті 188-47 "Порушення встановленого законом порядку отримання інформації з Єдиного державного реєстру, держателем якого є Державтоінспекція Міністерства внутрішніх справ України, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Державного земельного кадастру", 163-4 "Порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи", 212-1 "Повідомлення неправдивих відомостей державним органам реєстрації актів цивільного стану та несвоєчасна реєстрація народження дитини" та інші); "*дані*" (ст. 41 "Порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці", 53-2 "Перекручення або приховування даних державного земельного кадастру", 186-3 "Порушення порядку подання або використання даних державних статистичних спостережень" та інші); "*повідомлення*" (ст. 41 "Порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці", 212-3 "Порушення права на інформацію та права на звернення", 186-6 "Порушення законодавства про друковані засоби масової інформації", 212-9 "Порушення порядку ведення передвиборної агітації, агітації під час підготовки і проведення референдуму з використанням засобів масової інформації та порядку участі в інформаційному забезпеченні виборів" та інші).

Про розуміння законодавцем термінів "*інформація*", "*повідомлення*", "*дані*", "*відомості*" як синонімів свідчить текст ч. 11 ст. 41 "Порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці", у якій застосовано таку конструкцію: "Порушення встановленого порядку повідомлення (надання інформації) центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, про нещасний випадок на виробництві".

З метою конкретизації інформаційних відносин для встановлення соціально схвалюваних стягнень за їх порушення, законодавець описує ознаки інформації, які мають юридичне значення при її використанні у конкретних обставинах.

По-перше, це уточнення властивостей інформації які характеризують гіпотези відповідних статей. Такими є необхідна інформація (ст. 41-3 "Ненадання інформації для ведення колективних переговорів і здійснення контролю за виконанням колективних договорів, угод"), передбачена інформація (ст. 166-11 "Порушення законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців"), інформація щодо ідентифікації (ст. 148-5 "Порушення правил про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж загального користування"), візуальна інформація (ст. 133-1 "Порушення правил надання послуг та вимог безпеки при наданні послуг з перевезення пасажирів чи вантажів автомобільним транспортом"), гучномовна інформація (ст. 133-1 "Порушення правил надання послуг та вимог безпеки при наданні послуг з перевезення пасажирів чи вантажів автомобільним транспортом"), екологічна інформація (ст. 91-4 "Відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації"), інсайдерська інформація (ст. 163-9 "Незаконне використання інсайдерської інформації"), конфіден-

ційна інформація (ст. 164-3 "Недобросовісна конкуренція"), доступна інформація, своєчасна інформація (ст. 156-1 "Порушення законодавства про захист прав споживачів"), інформація з обмеженим доступом (ст. 188-31 "Невиконання законних вимог посадових осіб органів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України"), таємна інформація, секретна інформація (ст. 212-2 "Порушення законодавства про державну таємницю"), інформація, що стала відома у зв'язку з її професійною або службовою діяльністю (ст. 166-9 "Порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення").

По-друге, це уточнення властивостей інформації які характеризують диспозиції відповідних статей. Такими є: недостовірні дані (ст. 41 "Порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці"), вичерпна інформація (ст. 148-2 "Порушення порядку та умов надання послуг зв'язку в мережах загального користування"), достовірна інформація (ст. 82-3 "Приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними"), неправдива інформація (ст. 83-1 "Порушення законодавства про захист рослин"), завідомо недостовірна інформація (ст. 166-4 "Порушення порядку подання інформації та виконання рішень Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень"), неповна інформація (ст. 188-19 "Невиконання законних вимог народного депутата України, Рахункової палати, члена Рахункової палати"), інформації, що не відповідає дійсності (ст. 212-3 "Порушення права на інформацію та права на звернення").

По-третє, це опис неправомірних дій щодо інформації. Такими діями законодавець визнає: ненадання інформації (ст. 41-3 "Ненадання інформації для ведення колективних переговорів і здійснення контролю за виконанням колективних договорів, угод"), перекручення інформації, приховування інформації, порушення встановленого порядку повідомлення (надання інформації) (ст. 53-2 "Перекручення або приховування даних державного земельного кадастру"), відмова від надання повної та достовірної інформації (ст. 82-3 "Приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними"), надання неправдивої інформації (ст. 82-7 "Порушення вимог законодавства у сфері хімічних джерел струму"), несвоєчасне надання інформації (ст. 91-4 "Відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації"), вимагання інформації (ст. 163-5 "Приховування інформації про діяльність емітента"), розголошення інформації, передача інформації, надання доступу до інформації (ст. 163-9 "Незаконне використання інсайдерської інформації"), розкриття інформації (ст. 163-11 "Порушення порядку розкриття інформації на фондовому ринку), поширення відомостей (ст. 164-3 "Недобросовісна конкуренція"), використання інформації (ст. 172-8 "Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень"), подання інформації (ст. 184-2 "Порушення порядку або строків по-

дання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків"), утаювання відомостей (ст. 212-1 "Повідомлення неправдивих відомостей державним органам реєстрації актів цивільного стану та несвоєчасна реєстрація народження дитини"), засекречування інформації (ст. 212-2 "Порушення законодавства про державну таємницю"), неоприлюднення інформації, обмеження доступу до інформації (ст. 212-3 "Порушення права на інформацію та права на звернення"), збут інформації, копіювання інформації, безоплатне розповсюдження інформації (ст. 212-6 "Здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних (автоматизованих) системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних інформаційних (автоматизованих) систем").

Суб'єктами відповідальності за вчинення проступків у сфері інформаційних відносин виступають фізичні, службові та посадові особи. Найбільш розповсюдженим стягненням за вчинення адміністративних правопорушень у сфері інформаційних відносин є штраф.

З огляду на наведене можна вважати, що законодавець прискіпливо відноситься до регулювання захисту інформаційних відносин засобами адміністративно-деліктного законодавства, однак застосування відповідних важко вважати ефективним. Так, за даними Державної служби статистики України за 2017 рік по ст. 41-3 "Ненадання інформації для ведення колективних переговорів і здійснення контролю за виконанням колективних договорів, угод" та ст. 53-2 "Перекручення або приховування даних державного земельного кадастру" справи не порушувались; по ст. 82-3 "Приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними" було порушено лише 6 справ; по ст. 91-4 "Відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації" – 53 справи; по ст. 172-8 "Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень" – 15, рішення винесено лише по 10 справах; по статті 212-3 "Порушення права на інформацію та права на звернення" – 466, рішення винесено по 333 справах.

Таким чином, є підстави вважати про необхідність удосконалення правозастосовної роботи у сфер захисту інформаційних відносин засобами адміністративно-деліктного законодавства.

Безпосереднє притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення інформаційних проступків здійснюється за нормами КУпАП, які в основному сконцентровані у розділі IV "Провадження в справах про адміністративні правопорушення".

В теорії адміністративно-деліктного права прийнято виділяти стадії провадження. У той же час з цього приводу у фахівців досі відсутня узгоджена позиція щодо кількості та назви стадій. Різні вчені виділяють від двох до шести (переважна більшість – чотири або п’ять) стадій цього провадження, по-різному їх називаючи та розуміючи їхню сутність.

Діяльність учасників провадження у справах про адміністративні проступки розвивається у часі як послідовна низка пов'язаних між особою процесуальних

дій щодо реалізації прав та взаємних обов'язків. Увесь процес складається з кількох фаз розвитку, що змінюють одна одну, і традиційно позначаються терміном "стадія". Кожна стадія у свою чергу, складається з окремих етапів.

З огляду на аналіз нормативного матеріалу, практику діяльності суб'єктів адміністративно-деліктної юрисдикції і наукові дослідження[1], систему стадій і етапів у адміністративно-деліктному провадженні в сфері відповідальності за інформаційні проступки пропонуємо виділяти наступним чином.

1. Порушення справи: а) встановлення ознак правопорушення; б) доставлення правопорушника; в) встановлення особи правопорушника (прізвище, ім'я, по батькові, вік, місце проживання); г) прийняття рішення про порушення справи; д) оформлення рішення про порушення справи.

2. Адміністративне розслідування: а) зібрання доказів (пояснення осіб, що мають причетність до вчинку і свідків, висновки спеціалістів, показання технічних приладів тощо); б) встановлення даних, що характеризують особу правопорушника (попередні протиправні вчинки та їх наслідки, місце роботи, сімейний стан і стан здоров'я, джерела існування тощо); в) процесуальне оформлення результатів розслідування; г) направлення матеріалів для розгляду за підвідомчістю.

3. Розгляд справи: а) підготовка справи до розгляду і заслуховування; б) заслуховування справи.

4. Винесення постанови: а) прийняття постанови; б) доведення постанови до відома.

5. Перегляд постанови: а) оскарження; б) перевірка законності постанови; в) винесення рішення; г) реалізація рішення.

6. Виконання постанови: а) звернення постанови до виконання; б) безпосереднє виконання.

Отже, адміністративно-деліктне провадження складається з 6 стадій і 19 етапів.

Стадія перша: Порушення справи. Ця стадія початкова та призначена для створення процесуальних умов щодо реалізації завдань провадження відповідно до чинного адміністративно-деліктного законодавства.

Чинний КУпАП доволі активно оперує терміном "справа про адміністративне правопорушення", який використовує у назвах розділів, глав, статей, а нормами ст. 250 "Прокурорський нагляд за виконанням законів при провадженні в справах про адміністративні правопорушення" наділив прокурора правом "порушувати провадження в справі про адміністративне правопорушення". Звідси випливає таке: а) адміністративно-деліктне провадження порушується, а не виникає якимось іншим чином; б) процесуальною формою здійснення такого провадження є справа про адміністративне правопорушення (проступок).

Втім, КУпАП не розкриває змісту понять "справа про адміністративне правопорушення (проступок)" і "порушення справи про адміністративний проступок". Більше того, він не фіксує момент, з якого вона має вважатися порушеною і не

[1] Колпаков В.К., Гордєєв В.В. Адміністративно-деліктний процес: навчальний посібник. Харків: Харків юридичний, 2012. С. 150-151.

визначає процесуального документа, яким порушення справи оформлюється. Але КУпАП вказує на матеріальну обставину, за наявності якої справа повинна бути порушена. Цією обставиною є ознаки адміністративного проступку у діях певних осіб.

Цей термін ("ознаки адміністративного проступку") законодавець використовує один раз у ст. 38 КУпАП "Строки накладення адміністративного стягнення" у такому контексті: "У разі відмови у порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи, але за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через місяць з дня прийняття рішення про відмову у порушенні кримінальної справи або про її закриття".

З фрази "за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення адміністративне стягнення може бути накладено…" випливає, що законодавець не розмежовує (або вважає за недоцільне чітке розмежування) понять, які містяться у ст. 38, 245, 251, 252, 283: а) ознаки адміністративного правопорушення; б) докази в справі про адміністративні правопорушення; в) фактичні данні щодо правопорушення; г) обставини справи. Це дає підстави вважати, що порушення справи про адміністративний проступок пов'язане з моментом установлення його ознак і їх документальної фіксації.

Такі ознаки встановлюються: а) особою, яка уповноважена складати протокол про адміністративне правопорушення (ст. 255 КУпАП); б) особою, яка уповноважена застосовувати заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення (ст. 260 КУпАП), а саме: адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів; в) особою, яка уповноважена здійснювати доставлення порушника (ст. 259 КУпАП); г) особою, яка уповноважена здійснювати відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами та огляд на стан сп'яніння (ст. 266 КУпАП); д) особою, яка уповноважена накладати стягнення (штраф, попередження) на місці вчинення проступку без складання протоколу (ст. 258 КУпАП).

Серед перелічених осіб законодавець чітко і однозначно називає лише тих, що уповноважені складати протокол про адміністративне правопорушення і застосовувати заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Виконання цих функцій супроводжується обов'язковою фіксацією у визначених законодавцем процесуальних документах, якими є: а) протокол про адміністративне правопорушення; б) протокол про адміністративне затримання; в) протокол про особистий огляд; г) протокол про огляд речей; д) протокол про вилучення речей та документів. Втім, закон дозволяє замість складання протоколу про особистий огляд, речей, вилучення речей та документів зробити відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення.

З урахуванням того, що адміністративне затримання застосовується як захід, коли вичерпані інші можливості щодо безперешкодного здійснення провадження в справі про адміністративний проступок, чітко визначеним колом посадових

осіб, за вчинення перелічених у законі діянь (ст. 262 КУпАП) і фактично є крайньою мірою впливу на правопорушника – єдиним процесуальним документом, який складається по всіх адміністративно-деліктних справах виявляється протокол про адміністративний проступок.

З огляду на зазначене, в адміністративно-деліктній теорії набрала поширення точка зору, що саме цей документ необхідно розглядати як процесуальне оформлення факту порушення справи про адміністративний проступок.

Протокол, пише Л.В. Коваль, – це початок провадження в адміністративній справі. Ю. П. Битяк прийшов до висновку, що стадія порушення справи про адміністративний проступок полягає у складанні протоколу. На думку З. С. Гладуна, про порушення справи свідчить лише наявність протоколу про адміністративний проступок. З ним фактично погоджується Н. В. Хорощак. Вона вважає, що провадження починається з виявлення факту вчинення адміністративного проступку і його фіксації у процесуальному документі, яким виступає протокол про адміністративне правопорушення.

Ця позиція знаходить підтримку у законодавця, який у ст. і 487 "Порушення справи про порушення митних правил" Митного кодексу України зазначає, що провадження у справі про порушення митних правил вважається розпочатим з моменту складення протоколу про порушення митних правил.

Але ж зазначеному підходу бракує урахування сучасного стану осмислення адміністративно-деліктної сфери і розвитку законодавства про адміністративні проступки[1]. Його відбитком є спроба об'єднати стадію порушення справи і стадію розслідування у одну – першу стадію провадження. До такого висновку підштовхують особливості протоколу як процесуального документа.

Він є документом комплексним. У ньому не тільки фіксується факт проступку, а й містяться відомості про особу порушника, висновок щодо кваліфікацію діяння за відповідною статтею Кодексу, дані про свідків і потерпілих, пояснення порушника, а також інші відомості, необхідні для вирішення справи і відшкодування заподіяної матеріальної шкоди.

На практиці його складання фактично і юридично виглядає адміністративним розслідуванням, а з огляду на те, що саме він у багатьох випадках виступає первісним документом щодо порушення справи, то стають зрозумілими труднощі при розмежуванні зазначених стадій.

У такому контексті виникає питання про потребу (теоретичну або практичну) у розведенні по різних стадіях дій, які одномоментно реалізують дві функції адміністративно-деліктного провадження: а) порушення справи і б) розслідування її обставин.

Сьогоднішня адміністративно-деліктна практика є першим і найголовнішим замовником щодо вирішення зазначеного питання не тільки з огляду на сучасний стан відповідних матеріальної та процесуальної підгалузей адміністративного права, а більш за все – з урахуванням тенденцій їх розвитку.

[1] Колпаков В.К., Гордєєв В.В.Теорія адміністративного проступку: монографія. Харків: Харків юридичний, 2016. 344 с.

Аналіз матеріальної частини КУпАП показує наявність значної кількості статей у яких сформульовані склади, що потребують для їх встановлення відповідного перебігу часу. У таких випадках юридично коректно вести мову про первісне виявлення ознак проступку, а тому складання протоколу відповідно до вимог ст. 254 і 256 можливо лише після з'ясування усіх обставин і отримання висновків про виконання особою відповідного складу, передбаченого законом.

Це положення є характерним для проваджень у справах про порушення в інформаційній сфері[1]. На сьогодні немає жодного складу інформаційного проступку, встановлення якого не вимагало б попереднього дослідження факту встановленого діяння.

Для прикладу проаналізуємо диспозицію ст. 166-4 "Порушення порядку подання інформації та виконання рішень Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень": неподання, несвоєчасне подання посадовими особами органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також керівниками (розпорядниками кредитів) підприємств (об'єднань, господарських товариств тощо) та особами, які займаються підприємницькою діяльністю, інформації або подання завідомо недостовірної інформації Антимонопольному комітету України та його територіальним відділенням.

Для висновку про наявність ознак проступку необхідно попередньо (до складання протоколу) як мінімум встановити: 1) чи мало місце неподання або несвоєчасне подання інформації, 2) які конкретно припису не виконані, 3) до функцій яких посадових осіб належить обов'язок подавати відповідну інформацію, 4) за якими процедурами таке подання здійснюється, 5) є подана інформація недостовірною і в чому конкретно виражена недостовірність, 6) до якого суб'єкта інформація мала подаватися і таке інше. Таким чином, склади інформаційних проступків вимагають проведення розслідування, а потім складання протоколу.

Втім, для здійснення початкових дій щодо встановлення обставин проступку необхідна фіксація моменту виявлення у діянні ознак правопорушення у процесуальному документі.

Іншим запереченням щодо визнання протоколу універсальним документом, який виконує функцію порушення справи, на наш погляд, є розбіжності у правовому статусі осіб, яким надано право на його складання. За ст. 255 КУпАП "Особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення" цей документ мають право складати, по-перше, посадові особи державних органів; по-друге, посадові особи органів місцевого самоврядування; по-третє, представники громадських організацій (об'єднань громадян) і органів самоорганізації населення; по-четверте, позаштатні і громадські інспектори державних органів; по-п'яте, власники підприємств тощо.

Як бачимо, із цих видів суб'єктів, яким надано право складати протокол, державний статус мають лише ті, що входять до першої групи. Надавши право складання протоколу власникам підприємств, законодавець фактично дозволив виконання цієї процесуальної дії іноземцям і особам без громадянства, адже за

[1] Колпаков В.К. Забезпечення інформаційної безпеки в законодавстві про адміністративні проступки. Правова доктрина сектору безпеки України: Збірник наукових праць. Харків: "Точка", 2017. С. 183.

чинним законодавством підприємство може бути засновано на власності фізичної особи (приватне підприємство), а суб'єктами права власності в Україні є "громадяни інших держав та особи без громадянства".

Таким чином, іноземці та особи без громадянства, представники громадських утворень, позаштатні та громадські інспектори опиняються у числі суб'єктів з юрисдикційними функціями, що мають право порушувати справи про адміністративні проступки, здійснювати від імені держави офіційну кваліфікацію певної групи протиправних діянь, а також інші процесуальні дії (встановлювати данні про особу правопорушника; опитувати правопорушника і свідків; оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням на підставі дослідження всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю; роз'яснювати порушникові його права і обов'язки, передбачені ст. 268 КУпАП; надсилати протокол органові (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення тощо).

Ми вважаємо, що зазначені положення ст. 255 КУпАП не відповідають правовим реаліям українського сьогодення і потребують перегляду. Тому важливим компонентом удосконалення адміністративно-деліктного процесу є чітке визначення стадії порушення адміністративно-деліктної справи як за фактом (привіди і підстави порушення справи), так і за формою (фіксація цієї процесуальної дії у законодавчо встановленому документі).

Про доцільність уведення у КУпАП відповідних норм йшлося ще до його прийняття – при аналізі Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про адміністративні правопорушення (1980 р.)[1] і обговорення проектів республіканських кодексів, але законодавець обрав інший варіант вирішення проблеми структуризації провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Наші *пропозиції* з цього приводу зводяться до наступного.

По-перше, надати право складання протоколу про адміністративний проступок лише представникам органів публічної влади і відповідно до цього внести зміни до ст. 255 КУпАП.

По-друге, ввести до КУпАП статтю "Порушення справи про адміністративний проступок" такого змісту: "Справа про адміністративний проступок порушується посадовими особами органів, що уповноважені розглядати справи про адміністративні проступки. Підставою порушення справи адміністративний проступок є наявність ознак адміністративного проступку. Про порушення справи посадова особа виносить мотивоване рішення, яке оформлюється окремим документом або відповідним записом у першому за терміном складання документі про виявлення ознак адміністративного проступку".

Акцентувавши увагу на ознаках проступку як підставі щодо порушення справи, необхідно зупинитися також на понятті "привід порушення справи".

Порушенню справи передує одержання інформації про діяння, що має ознаки проступку. Така інформація, одержана у будь-якій формі, є приводом до порушення справи про адміністративний проступок.

[1] Основы законодательства Союзу ССР и союзных республик про административные правонарушения. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_10501.htm

Правове значення приводу до порушення справи полягає у тому, що він викликає публічну діяльність повноважних органів, тобто вимагає від цих органів відповідної реакції на сигнал про вчинення діяння.

Приводами до порушення справ можуть бути заяви громадян, повідомлення представників громадськості, установ, підприємств і організацій, преси та інших засобів масової інформації, а також безпосереднє виявлення проступку уповноваженою особою.

Останній привід відрізняється від інших перш за все тим, що питання про порушення справи вирішується за власною ініціативою осіб, які здійснюють адміністративний нагляд. Тут немає зовнішнього спонукаючого початку, поштовху до того, щоб ці особи зайнялися вирішенням питання.

Цей привід має характерні особливості, а саме: а) безпосередній розсуд ніде не фіксується, а тому не завжди піддається контролю; б) припущення щодо проступку виникає лише у свідомості уповноваженої особи, і в разі не підтвердження такого припущення немає потреби офіційно спростовувати його винесенням будь-якого спеціального документа; в) безпосереднє виявлення уповноваженою особою адміністративного правопорушення не є перешкодою для подальшого його розслідування цим суб'єктом.

Тут виникає питання про доцільність чи недоцільність, нормативної фіксації приводів порушення справи про проступок. Принаймні така фіксація здійснена у кодексі про адміністративні правопорушення Російської Федерації (ст. 28.1). Хоча зазначений крок недостатньо обґрунтований. Фіксація у законі приводів щодо порушення адміністративно-деліктної справи фактично виглядає переліком можливих носів інформації про проступок, але він повинен бути або вкрай великим, або абстрактним. І у першому і у другому випадку виконання ним своєї функції буде вимагати уточнень і коректив, що ускладнить роботу правозастосувача.

Стадія друга: Адміністративне розслідування. Ця стадія провадження у справах про адміністративні правопорушення становить комплекс процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин проступку, їх фіксування та кваліфікацію. На цій стадії створюється передумова для об'єктивного і швидкого розгляду справи, застосування до винного передбачених законом заходів впливу.

Вона починається з етапу доказування (доведення) факту проступку. Доказування полягає у виявленні, процесуальному оформленні і дослідження доказів.

Доказами в справі про адміністративне правопорушення, є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що сто-

суються забезпечення безпеки дорожнього руху, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами.

Особливістю доказів є те, що вони мають бути одержані у встановленому законом порядку, в іншому разі вони не будуть мати доказової сили. Ідеться про передбачений КУпАП порядок провадження у справі про адміністративне правопорушення. Наприклад, протокол, у якому фіксується вчинення правопорушення, має бути складений за певною формою уповноваженою на те посадовою особою чи представником громадськості (ст. 255 КУпАП).

Відповідно до закону, одержання й оцінка всіх необхідних доказів здійснюються компетентним органом або посадовою особою, правомочними вирішити таку справу (ст. 252 КУпАП).

Правом надавати докази користуються особи, які беруть участь у провадженні у справі (особа, яка притягається до відповідальності, потерпілий, законні представники, адвокат), та інші особи. Докази можуть бути витребувані органом або посадовою особою, яка розглядає справу, від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян за клопотанням учасників процесу чи за власною ініціативою.

Встановлений законом порядок збирання, одержання доказів є надій¬ною гарантією їх істинності, достовірності. Порушення або недодержання цього процесу може викликати лише сумніви в достовірності доказів і в обґрунтованості зроблених з їх допомогою висновків.

Від доказів як фактичних даних слід відрізняти їх джерела, що являють собою засоби збереження та передачі інформації, засоби, за допомогою яких вона залучається до сфери провадження у справах про адміністративні правопорушення. Водночас слід зазначити, що у правовій науці і на практиці докази нерідко розцінюють і як саму інформацію, і як джерело відомостей.

Інформація може розглядатися як доказ за наявності двох умов: по-перше, якщо вона містить дані про наявність або відсутність адміністративного правопорушення, винуватість особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи; по-друге, якщо вона одержана в порядку та з джерел, передбачених законом.

У науковій літературі прийнято поділяти докази на первісні та похідні, прямі та непрямі, позитивні та негативні, звинувачувальні та виправдувальні. Проте для розв'язання завдань адміністративного провадження найбільш значущим є їх групування залежно від джерела відповідних відомостей.

По-перше, це дані, що їх одержують від різних осіб, здебільшого учасників провадження: правопорушника, потерпілого, свідків, тобто інформація, що передається людьми, які безпосередньо брали участь у досліджуваному діянні, були його очевидцями, мають будь-які відомості про нього. Не завжди показання протоколюються, фіксуються у вигляді пояснень, вони можуть сприйматися, репродукуватися і в усній формі.

Другим різновидом даних, що їх одержують від людей у формі слів, цифр, графіків та інших прийнятих у суспільстві способів інформаційного впливу, є висновки експертів, думки спеціалістів. Рішення про проведення експертизи

приймається суб'єктом, що вирішує адміністративну справу. Проте питання призначення та проведення експертизи законом не регламентуються. Тому на практиці рішення про провадження експертизи оформляється у вигляді направлень, клопотань тощо. Висновки експертів, спеціалістів широко використовуються, наприклад, для визначення стану сп'яніння, належності речовини до наркотичних речовин, розміру шкоди, встановлення вартості товарів та їх якості, характеру забруднення довкілля.

По-друге, це речові докази, документи, які є матеріальними носіями інформації. Основні способи знаходження та залучення джерел матеріальних доказів – огляд, вилучення та їх надання заінтересованими особами. Формами, якими вони представлені у процесі доказування, є протокол про адміністративне порушення, протокол вилучення речей, довідка про вартість речі тощо.

Речові докази – це предмети матеріального світу, на яких є сліди правопорушення (зіпсований документ) або які своєю формою, змістом свідчать про правопорушення (друковані засоби масової інформації, журнали реєстрації, квитанції поштових відправлень тощо). Речові докази містять інформацію у чистому вигляді. До матеріальних носіїв інформації можна віднести і показання технічних засобів. Вони досить широко використовуються, наприклад, у роботі поліції для визначення швидкості руху автомобілів, вмісту забруднюючих речовин у викидах, стану сп'яніння водія. У документах інформація міститься у вигляді слів, цифр, креслень, схем місць подій тощо.

По-третє, це безпосередні спостереження осіб, уповноважених розслідувати адміністративні проступки. Наприклад, інспектор поліції, побачивши порушення правил дорожнього руху, фіксує його і всі результати своїх спостережень використовує як докази в розслідуванні, яке сам і проводить.

У кримінальному процесі такий вид доказів не допускається: якщо особа була очевидцем злочину, вона стає свідком.

В адміністративно-деліктному процесі використання таких доказів забезпечує його оперативність. Без них працівникам поліції, Держмисливнагляду та іншим інспекціям було б набагато складніше виконувати свої правоохоронні функції, своєчасно впливати на винних.

Спостереження уповноваженої особи, за винятком випадків спрощеного провадження, фіксуються безпосередньо у протоколі про адміністративне правопорушення. Уповноважений орган (посадова особа) оцінює зібрані докази за власним переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні обставин справи у їх сукупності. При цьому він керується законом і правосвідомістю.

Під оцінкою доказів слід розуміти висновок органу або посадової особи, яка розглядає справу, про достовірність або недостовірність одержаних фактичних даних щодо обставин цієї справи. На підставі оцінки доказів вони приймають відповідне рішення.

Оцінка має бути дана не тільки кожному доказу окремо, а й усім зібраним доказам у їх сукупності. Для цього необхідно вирішити питання про те, чи дає можливість сукупність зібраних доказів зробити достовірний висновок про ная-

вність або відсутність адміністративного правопорушення, про винуватість або невинуватість особи та про інші обставини, що мають значення для розв'язання справи. Тільки оцінка доказів у їх сукупності дає підстави дійти достовірних, таких, що не викликають сумніву, висновків з цих питань.

Оцінка доказів за внутрішнім переконанням означає перш за все неприпустимість некритичного ставлення до окремих доказів, відсутність будь-яких переваг доказів одного виду над іншими або заздалегідь встановленої сили певної кількості доказів. Орган або посадова особа під час оцінки доказів підкоряється тільки закону. Крім того, внутрішнє переконання – це і результат доведення, оцінки доказів, що виражає переконаність відповідно або невідповідно до тих чи інших обставин, важливих для вирішення справи.

Оцінка доказів нерозривно пов'язана із з'ясуванням питання про додержання вимог закону, що встановлюють порядок збирання доказів (складання протоколу про правопорушення, провадження особистого огляду, огляду речей тощо).

Докази оцінюють також особи, які беруть участь у провадженні у справі (особа, яка притягується до відповідальності, потерпілий та ін.). Це виявляється у їх клопотаннях, поясненнях тощо. Висловлені ними думки допомагають органу або посадовій особі, що розглядають справу, всебічно повно й об'єктивно оцінити докази.

Наступний етап – установлення даних про особу правопорушника. Такі дані встановлюються шляхом опитування правопорушника, вивчення його документів, а у необхідних випадках – зверненням до органів, що здійснюють облік громадян.

Етап процесуального оформлення результатів розслідування починається з аналізу зафіксованих у перелічених документах усіх обставин у справі та завершується складанням протоколу про адміністративне правопорушення. Саме протокол є процесуальним документом, що фіксує закінчення розслідування. Він складається про кожне правопорушення, крім випадків, прямо передбачених законодавством (ст. 258 КУпАП).

Протокол про адміністративне правопорушення не належить до документів відносно вільної форми, таких як, приміром, пояснення або акт. Закон (ст. 256 КУпАП) встановлює обов'язковий перелік відомостей та атрибутів, які мають у ньому міститися. Вони поділяються на три групи.

По-перше, це відомості, що стосуються обставин учинення адміністративного правопорушення. У протоколі зазначаються місце, дата і суть вчиненої провини. В обов'язковому порядку точно вказується стаття Кодексу, що передбачає адміністративну відповідальність за це правопорушення. У разі вилучення у порушника предметів або документів до протоколу заноситься відповідний запис.

По-друге, це відомості про особу правопорушника: прізвище, ім'я, по батькові, вік, рід занять, матеріальне становище, місце проживання і роботи, документ, що посвідчує особу (паспорт або інший документ).

По-третє, це відомості, що стосуються форми протоколу. Тут указуються дата і місце його складання, прізвище і посада працівника, який оформив протокол (відсутність відомостей про нього робить його дефектним, оскільки невідо-

мо, чи складений він уповноваженою на те особою, чи ні); прізвище й адреса свідків і потерпілих, якщо вони є.

Протокол скріплюється кількома підписами. Насамперед він має бути підписаний особою, яка його склала, та правопорушником. За наявності свідків і потерпілого протокол підписують також ці особи.

Особі, яка притягується до відповідальності, необхідно роз'яснити її права й обов'язки, передбачені ст. 268 КУпАП, про що робиться відмітка у протоколі. Вона має право ознайомитися зі змістом протоколу, занести власні пояснення, підписати його або відмовитися від підпису та вказати мотиви відмови, надати пояснення або зауваження щодо змісту протоколу, які до нього додаються. Відмова правопорушника підписати протокол не зупиняє подальшого руху справи, але цей факт має бути зафіксований спеціальним записом.

У разі вчинення проступку групою осіб протокол складається на кожного порушника окремо. Складання одного протоколу на всіх правопорушників не дає змоги конкретизувати звинувачення, що ставиться кожному з них, позбавляє можливості прямо у протоколі дати свої пояснення щодо сутності проступку, обмежує право особи на захист у разі притягнення її до адміністративної відповідальності.

Завершальним етапом першої стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення є направлення протоколу і всіх матеріалів розслідування на розгляд органу (посадовій особі), уповноваженого розглядати відповідну категорію справ (ст. 257 КУпАП).

Стадія третя: Розгляд справи. Згідно зі ст. 213 КУпАП, справи про адміністративні правопорушення розглядаються: адміністративними комісіями при виконавчих комітетах селищних, сільських, міських рад; виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад; районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами (суддями), а у випадках, передбачених цим Кодексом, місцевими адміністративними та господарськими судами, апеляційними судами, Верховним Судом України; органами внутрішніх справ, органами державних інспекцій та іншими органами (посадовими особами), уповноваженими на те КУпАП.

Конкретні повноваження суб'єктів адміністративної юрисдикції зафіксовані у статтях 218–244-19 КУпАП (глава 17 "Підвідомчість справ про адміністративні правопорушення").

Значення стадії розгляду справ про адміністративні правопорушення визначається тим, що саме тут приймається акт, в якому компетентний орган офіційно визнає громадянина винним або невинним і визначає міру відповідальності. Відповідно і всі етапи цієї стадії набувають важливого юридичного значення.

На етапі підготовки справи до розгляду орган (посадова особа) зобов'язаний вирішити такі питання: 1) чи належить до його компетенції розгляд даної справи; 2) чи правильно складені протокол та інші матеріали справи про адміністративне правопорушення; 3) чи оповіщені особи, беруть участь у розгляді справи, про час і місце розгляду; 4) чи затребувані необхідні додаткові матеріали; 5) чи

підлягають задоволенню клопотання особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілого, їх законних представників і адвоката.

Етап заслуховування справи починається з оголошення складу колегіального органу і представлення посадової особи, що його розглядає. Головуючий на засіданні колегіального органу або посадова особа, які розглядають справу, оголошують, яка справа підлягає розгляду, хто притягується до адміністративної відповідальності, роз'яснює особам, які беруть участь у розгляді справи, їх права та обов'язки. Після цього оголошується протокол про адміністративне правопорушення. На засіданні заслуховуються особи, які беруть участь у розгляді справи, досліджуються докази і дозволяються клопотання. У разі участі у розгляді справи прокурора заслуховується його висновок.

У процесі заслуховування орган (посадова особа) зобов'язаний з'ясувати: чи було вчинене адміністративне правопорушення, чи винна ця особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують відповідальність, чи завдано майнової шкоди, чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадськості, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Стадія четверта: Винесення постанови. За результатами заслуховування виноситься одна з таких постанов (ст. 284 КУпАП): 1) про накладення адміністративного стягнення; 2) про застосування заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП (заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх); 3) про закриття справи.

Постанова у справі про адміністративне правопорушення має містити, найменування органу (посадової особи), який виніс постанову, дату розгляду справи; відомості про особу, щодо якої розглядається справа; опис обставин, установлених при розгляді справи; зазначення нормативного акта, який передбачає відповідальність за дане адміністративне правопорушення; прийняте по справі рішення.

Якщо при вирішенні питання про накладення стягнення водночас вирішується питання про відшкодування винним майнової шкоди, то в постанові у справі зазначається розмір шкоди, що підлягає стягненню, порядок і строк її відшкодування.

Постанова у справі має містити вирішення питання про вилучені речі та документи, а також вказівки про порядок і строк її оскарження. Постанова колегіального органу приймається простою більшістю голосів членів колегіального органу, присутніх на засіданні.

Постанова у справі про адміністративне правопорушення підписується посадовою особою, яка розглядала справу, а постанова колегіального органу – головуючим на засіданні та секретарем цього органу.

У випадках, передбачених законодавством України, про захід стягнення робиться відповідний запис на протоколі про адміністративне правопорушення або постанова оформляється іншим установленим способом.

На заключному етапі стадії розгляду справи постанова оголошується негайно після закінчення розгляду справи. Копія постанови протягом трьох днів вручається або висилається особі, щодо якої її винесено. Копія постанови в той же строк вручається або висилається потерпілому на його прохання. Копія постанови вручається під розписку. Якщо копія постанови висилається, про це робиться відповідна відмітка у справі.

По справах про порушення митних правил копія постанови вручається особам, щодо яких її винесено, в порядку, встановленому Митним кодексом України.

У випадках, коли протокол про адміністративне правопорушення не складається (ст. 258 КУпАП), копія постанови уповноваженої посадової особи у справі про адміністративне правопорушення вручається особі, щодо якої її винесено, на місці вчинення правопорушення.

По справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 174 і 191 цього Кодексу, щодо особи, якій вогнепальну зброю, а також бойові припаси ввірено у зв'язку з виконанням службових обов'язків або передано в тимчасове користування підприємством, установою, організацією, суд надсилає копію постанови, крім того, відповідному підприємству, установі або організації для відома і органу внутрішніх справ для розгляду питання про заборону цій особі користуватися вогнепальною зброєю.

Постанова суду про накладення адміністративного стягнення за адміністративне корупційне правопорушення у триденний строк з дня набрання нею законної сили направляється відповідному органу державної влади, органу місцевого самоврядування, керівникові підприємства, установи чи організації, державному чи виборному органу, власнику юридичної особи або уповноваженому ним органу для вирішення питання про притягнення особи до дисциплінарної відповідальності, усунення її згідно із законодавством від виконання функцій держави, якщо інше не передбачено законом, а також усунення причин та умов, що сприяли вчиненню цього правопорушення.

Постанова суду про накладення адміністративного стягнення за повторне вчинення порушення вимог законодавства у сфері ліцензування та з питань видачі документів дозвільного характеру, передбачених ст. 166-10, 166-12 цього Кодексу, у триденний строк з дня набрання нею законної сили направляється відповідному органу державної влади, органу місцевого самоврядування для прийняття рішення згідно із законом.

Стадія п'ята: Перегляд постанови. Важливою гарантією законності та обґрунтованості застосування адміністративних стягнень є наявність стадії перегляду постанов. Під переглядом розуміють розгляд справ, органами, на які покладено контроль за законністю постанов по справах про адміністративні правопорушення.

Перегляд – це новий розгляд справи суб'єктом, наділеним правом скасувати, змінити або залишити прийняту постанову без змін. Перегляд слід відрізняти від повторного розгляду справи, який провадиться у тому разі, якщо прийняту раніше постанову скасовано і справу направлено на новий розгляд.

У першому випадку діє постанова у справі, законність та обґрунтованість якої перевіряється, у другому стару постанову скасовано і у справі необхідно прийняти нову постанову.

Стадія перегляду є факультативною, необов'язковою. Лише певна кількість справ розглядається у порядку контролю, але вже сам факт існування такої можливості має велике превентивне значення, дисциплінує тих, кому доручено застосовувати адміністративні стягнення.

Відповідно до КУпАП підставами для перегляду постанови є: а) подання скарги або оскарження і б) подання заяви про перегляд.

Подання скарги (оскарження). Право оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення (ст. 287 КУпАП) належить прокурору; особі, щодо якої її винесено; потерпілому. Оскаржуються: а) постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді); б) постанова адміністративної комісії, в) рішення виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради, г) постанова адміністративного органу (посадової особи), д) постанова про одночасне накладення основного і додаткового стягнення.

Постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) оскаржуються в апеляційну інстанцію (апеляційна скарга, апеляційне оскарження). Постанову адміністративної комісії оскаржують у виконавчий комітет відповідної ради або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд. Рішення виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради – у відповідну раду або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд. Постанову адміністративного органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення, постанову по справі про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі – у вищестоящий орган (вищестоящій посадовій особі) або в районний, районний у місті, міський чи міськрайонний суд. Постанову про одночасне накладення основного і додаткового адміністративних стягнень може бути оскаржено за вибором особи, щодо якої її винесено, чи потерпілого в порядку, встановленому для оскарження основного або додаткового стягнення.

Постанова (суду) судді у справах про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, за винятком постанов про застосування стягнення, передбаченого ст. 32 КУпАП (адміністративний арешт), а також постанов, прийнятих за результатами розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 185-3 КУпАП (неповага до суду, що виразилась у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в непідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил).

Постанова судді у справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржена особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законним представником, захисником, потерпілим, його представником протягом десяти днів з дня винесення постанови. Апеляційна скарга, подана після закін-

чення цього строку, повертається апеляційним судом особі, яка її подала, якщо вона не заявляє клопотання про поновлення цього строку, а також якщо у поновленні строку відмовлено.

При цьому слід пам'ятати, що відповідно до рішення Конституційного Суду України від 31 березня 2015 року, № 2-рп/2015 (Справа № 1-7/2015) в апеляційному порядку може бути оскаржена лише та постанова судді у справі про адміністративне правопорушення, ухвалення якої передбачене частиною першою ст. 284 "Види постанов по справі про адміністративне правопорушення" КУпАП, а саме: про накладення адміністративного стягнення, про застосування заходів впливу, встановлених у ст. 24-1 цього кодексу, про закриття справи.

Апеляційна скарга подається до відповідного апеляційного суду через місцевий суд, який виніс постанову. Місцевий суд протягом трьох днів надсилає апеляційну скаргу разом із справою у відповідний апеляційний суд. Апеляційний перегляд здійснюється суддею апеляційного суду протягом двадцяти днів з дня надходження справи до суду. Апеляційний суд повідомляє про дату, час і місце судового засідання особу, яка подала скаргу, інших осіб, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення, не пізніше ніж за три дні до початку судового засідання.

Неявка в судове засідання особи, яка подала скаргу, інших осіб, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення, не перешкоджає розгляду справи, крім випадків: а) коли є поважні причини неявки і б) коли в суду відсутня інформація про належне повідомлення цих осіб.

Апеляційний суд переглядає справу в межах апеляційної скарги. Суд апеляційної інстанції не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права. Апеляційний суд може дослідити нові докази, які не досліджувалися раніше, якщо визнає обґрунтованим ненадання їх до місцевого суду або необґрунтованим відхилення їх місцевим судом.

За наслідками розгляду апеляційної скарги суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити апеляційну скаргу без задоволення, а постанову без змін; 2) скасувати постанову та закрити провадження у справі; 3) скасувати постанову та прийняти нову постанову; 4) змінити постанову (у разі зміни постанови в частині накладення стягнення, в межах, передбачених санкцією відповідної статті КУпАП, воно не може бути посилено).

Постанова апеляційного суду набирає законної сили негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає. Після закінчення апеляційного провадження справа не пізніше ніж у п'ятиденний строк направляється до місцевого суду, який її розглядав.

Скарга на постанову іншого, крім суду органу, подається в орган (посадовій особі), який виніс постанову по справі про адміністративне правопорушення, якщо інше не встановлено законодавством України. Скарга, що надійшла, протягом трьох діб надсилається разом із справою органу (посадовій особі), правомо-

чному її розглядати. Особа, яка оскаржила постанову у справі про адміністративне правопорушення, звільняється від сплати державного мита.

Скаргу на постанову по справі про адміністративне правопорушення може бути подано протягом десяти днів з дня винесення постанови, а щодо постанов по справі про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у тому числі зафіксовані в автоматичному режимі, - протягом десяти днів з дня вручення такої постанови. В разі пропуску зазначеного строку з поважних причин цей строк за заявою особи, щодо якої винесено постанову, може бути поновлено органом (посадовою особою), правомочним розглядати скаргу.

Постанова адміністративного органу (посадової особи) у справі про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку оскарження цієї постанови, за винятком: а) постанов про застосування стягнення, передбаченого ст. 26 КУпАП (попередження як захід адміністративного стягнення), б) постанов по справі про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у тому числі зафіксованого в автоматичному режимі, в) у випадках накладення штрафу, що стягується на місці вчинення адміністративного правопорушення.

Постанова по справі про адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у тому числі зафіксоване в автоматичному режимі, набирає законної сили після її вручення особі або отримання поштового повідомлення про вручення, або про відмову в її отриманні.

Постанова про позбавлення права керування транспортним засобом набирає чинності з наступного дня після закінчення строку на її оскарження, визначеного цим Кодексом, а у випадку такого оскарження – з дня набрання законної сили рішенням за результатами такого оскарження, яке винесено за наслідками розгляду справи по суті.

Скарга на постанову по справі про адміністративне правопорушення розглядається правомочними органами (посадовими особами) в десятиденний строк з дня її надходження, якщо інше не встановлено законами України.

Орган (посадова особа) при розгляді скарги на постанову по справі про адміністративне правопорушення перевіряє законність і обґрунтованість винесеної постанови і приймає одне з таких рішень: 1) залишає постанову без зміни, а скаргу без задоволення; 2) скасовує постанову і надсилає справу на новий розгляд; 3) скасовує постанову і закриває справу; 4) змінює захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, з тим, однак, щоб стягнення не було посилено.

Якщо буде встановлено, що постанову винесено органом (посадовою особою), неправомочним вирішувати цю справу, то така постанова скасовується і справа надсилається на розгляд компетентного органу (посадової особи).

Копія рішення по скарзі на постанову по справі про адміністративне правопорушення протягом трьох днів надсилається особі, щодо якої її винесено. В той же строк копія постанови надсилається потерпілому на його прохання.

Скасування постанови із закриттям справи про адміністративне правопорушення тягне за собою повернення стягнених грошових сум, оплатно вилучених і конфіскованих предметів, а також скасування інших обмежень, зв'язаних з цією постановою. У разі неможливості повернення предмета повертається його вартість. Відшкодування шкоди, заподіяної громадянинові незаконним накладенням адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або виправних робіт, провадиться в порядку, встановленому законом.

Подання заяви про перегляд постанови. Перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення відбувається у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Заява про перегляд постанови може бути подана особою, на користь якої постановлено рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною. Підставою перегляду є встановлення такою судовою установою порушення Україною міжнародних зобов’язань при вирішенні судом справи про адміністративне правопорушення. Заява про перегляд подається не пізніше одного місяця з дня, коли відповідній особі стало відомо про набуття судовим рішенням статусу остаточного.

У разі пропущення строку для подання заяви з причин, визнаних поважними, він може бути поновлений за клопотанням особи, яка подала заяву. Заява про перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення повертається особі, яка її подала, якщо вона не порушує питання про поновлення цього строку, а також якщо у поновленні строку відмовлено.

Питання про поновлення строку для подання заяви про перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення або про повернення заяви особі, яка її подала, вирішується без повідомлення осіб, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення.

Питання про поновлення строку для подання заяви про перегляд судового рішення або про залишення заяви без розгляду вирішується судом без виклику учасників судового провадження та за результатами розгляду постановляється відповідна ухвала.

Заява про перегляд постанови подається у письмовій формі та підписується особою чи її захисником, який додає до заяви оформлений належним чином документ про свої повноваження. У заяві про перегляд зазначаються: 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) ім’я (прізвище, ім’я та по батькові), поштова адреса особи, яка подає заяву, та осіб, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення, а також їхні номери засобу зв’язку, адреса електронної пошти, якщо такі є; 3) обґрунтування необхідності перегляду постанови по справі про адміністративне правопорушення у зв’язку з ухваленням рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною; 4) вимоги особи, яка подає заяву; 5) у разі необхідності – клопотання; 6) перелік матеріалів, що додаються.

Заява про перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення подається до Верховного Суду України. До заяви мають бути додані: 1) копії

заяви про перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення відповідно до кількості осіб, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення; 2) копії постанови по справі про адміністративне правопорушення, про перегляд якої подано заяву; 3) копія рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, або клопотання особи про витребування копії такого рішення в органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи, якщо її немає у розпорядженні особи, яка подала заяву.

За подання заяви про перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення судовий збір не справляється.

Заява про перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення реєструється у день її надходження та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, який визначається автоматизованою системою документообігу цього суду. Суддя-доповідач протягом трьох днів здійснює перевірку відповідності заяви вимогам КУпАП. У разі встановлення, що заяву подано без додержання встановлених вимог (ст. 297-3 "Вимоги до заяви про перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення" і ст. 297-4 "Порядок подання заяви про перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення цього" КУпАП), особа, яка подала заяву, письмово повідомляється про недоліки заяви та строк, протягом якого вона зобов'язана їх усунути. У разі усунення недоліків в установлений строк, така заява вважається поданою у день первинного її подання до Верховного Суду України.

Заява повертається заявнику, у разі якщо: 1) заяву подано без додержання вимог ст. 297-3 та 297-4 КУпАП і заявник не усунув її недоліки протягом установленого строку; 2) заява подана особою, яка не наділена правом на подання такої заяви; 3) заяву від імені заявника підписано особою, яка не має повноважень на підписання заяви; 4) є постанова Верховного Суду України про відмову у допуску справи до провадження за наслідками розгляду заяви, поданої у цій справі з аналогічних підстав.

Слід зазначити, що повернення заяви з наведених підстав не перешкоджає повторному зверненню у разі належного оформлення заяви або з інших підстав, ніж ті, які були предметом розгляду.

За відсутності підстав для повернення заяви, в якій міститься клопотання особи про витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, суддя-доповідач невідкладно ухвалює постанову про витребування такої копії рішення разом з її автентичним перекладом в органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи.

Питання про допуск справи до провадження вирішується суддею-доповідачем. У разі висновку, що подана заява є обґрунтованою, він відкриває провадження у справі. У разі висновку, що подана заява є необґрунтованою, вирішення питання про допуск справи до провадження здійснюється колегією з трьох суддів у складі судді-доповідача та ще двох суддів. Провадження відкривається, якщо хоча б один суддя із складу колегії дійшов висновку про необхід-

ність його відкриття. Копія постанови про відкриття провадження надсилається разом із копією заяви особам, які беруть участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення, а в разі відмови у допуску – особі, яка подала заяву.

Справа про перегляд судового рішення розглядається на спільному засіданні всіх судових палат Верховного Суду України. Засідання є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу кожної з відповідних судових палат Верховного Суду України. Головує на засіданні суддя-доповідач.

Строк розгляду заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України не може перевищувати одного місяця з дня призначення справи до розгляду.

Якщо суд дійшов висновку про повне або часткове задоволення заяви, він має право: 1) скасувати постанову (постанови) та закрити провадження у справі; 2) скасувати постанову (постанови) та передати справу про адміністративне правопорушення на новий розгляд до суду, який виніс оскаржувану постанову; 3) змінити постанову (постанови).

Верховний Суд України відмовляє у задоволенні заяви, якщо обставини, що стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися. Постанова про відмову в задоволенні заяви має бути вмотивованою.

Стадія шоста: Виконання постанови. Виконання постанови – завершальна стадія провадження по справах про адміністративні проступки. Її суть полягає в практичній реалізації адміністративного стягнення, яке призначено правопорушникові юрисдикційним органом (посадовою особою).

Виконання постанови здійснюється у два етапи. Перший етап – звернення постанови до виконання; другий – безпосереднє виконання постанови.

Зазначимо, що чинний КУпАП цю діяльність по етапах не розподіляє, але їх наявність випливає із змісту норм розділу V "Виконання постанов про накладення адміністративних стягнень". У них чітко виокремлюється і регламентується, як діяльність зі звернення постанови до виконання, так і по безпосередньому виконанню постанови.

Так, ст. 299 має назву "Звернення постанови до виконання" і містить важливі положення, які визначають сутність і зміст першого етапу. Вона називає суб'єктів, які компетентні звернути постанову до виконання. Такими суб'єктами є органи (посадові особи), які виносять постанову. Визначає, що постанова підлягає виконанню з моменту її винесення. У випадках, коли постанова оскаржена її виконання здійснюється після залишення скарги без задоволення (за винятком постанов про застосування заходу стягнення у вигляді попередження, а також у випадках накладення штрафу, що стягується на місці вчинення адміністративного правопорушення).

Принципові положення щодо звернення постанови до виконання містить ст. 298 "Обов'язковість постанови про накладення адміністративного стягнення". Вона встановлює, що постанова про накладення адміністративного стягнення є

обов'язковою для виконання державними і громадськими органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами.

Ю. Битяк та інші вчені зазначають, що особи, винні у вчиненні адміністративного проступку, зазнають відповідних обмежень особистого, морального чи матеріального характеру в процесі виконання постанови. Безумовно, необхідною умовою виконання постанови про накладення адміністративного стягнення є вступ її в законну силу.

Таким чином, звернення постанови до виконання полягає у діяльності органу (посадової особи), який виніс постанову щодо створення необхідних умов для виконання передбачених постановою стягнень. Такі умови створюються шляхом своєчасного направлення постанови органу-виконавцю; здійснення контролю за правильним виконанням постанови; вирішення всіх питань, які пов'язані з виконанням постанови.

Сутність і зміст другого етапу (безпосереднє виконання постанови про накладення адміністративного стягнення) розкрито у подальших статтях цього розділу.

Так, ст. 300 "Порядок виконання постанови про накладення адміністративного стягнення" називає суб'єктів, які компетентні безпосередньо виконати постанову про накладення адміністративного стягнення. Такими є спеціально уповноважені на те органи. Це, наприклад, органи внутрішніх справ, які безпосередньо виконують постанови про адміністративний арешт (ст. 300 КУпАП); державні виконавці (пп. 2 і 6 ст. 3 Закону України "Про виконавче провадження" від 21 квітня 1999 р., ст. 311 та інші КУпАП); посадові особи органів мисливського господарства (ст. 317 КУпАП) та інші. Ця ж стаття передбачає, що у разі винесення кількох постанов про накладення адміністративних стягнень щодо однієї особи кожна постанова виконується окремо.

Таким чином, безпосереднє виконання постанов полягає у діяльності спеціально визначених компетентних органів (посадових осіб) щодо реалізації адміністративних стягнень, шляхом здійснення законних дій, які завдають покараному втрат і правообмежень у встановлених постановою межах.

До основних положень виконання постанов про накладення адміністративних стягнень законодавець включає норми, які регламентують відстрочку (ст. 301 КУпАП), припинення (ст. 302 КУпАП) і давність (ст. 303 КУпАП) виконання постанов, а також вирішення питань, зв'язаних з їх виконанням (ст. 304 КУпАП) та здійснення контролю (ст. 305 КУпАП). У гл. 26-33 КУпАП регламентуються провадження по виконанню постанов щодо конкретних видів адміністративних стягнень.

4.4. Дисциплінарна відповідальність за інформаційний делікт. Службовий проступок.

Досить частою є ситуація, коли інформаційні делікти вчинюються працівником підприємства, установи, організації під час виконання ним своїх професійних обов'язків. Незалежно від наявності або відсутності підстав щодо притягнення особи до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової відповідальності, у трудових відносинах зберігається можливість притягнення порушника до дисциплінарної відповідальності.

Однак, на відміну від кодифікованого законодавства, яке застосовується у випадку вчинення кримінальних та цивільно-правових деліктів (і, почасти, - адміністративних), ситуація у сфері дисциплінарної відповідальності не є такою однозначною. Інститут дисциплінарної відповідальності як частина трудового законодавства України має всі притаманні останньому вади, пов'язані з еклектичним характером трудоправових норм, що приймалися в різні часи, з різними цілями, та характеризуються надзвичайно високим рівнем неузгодженості. Нагадаємо, що Кримінальний процесуальний кодекс України було прийнято у 2012 році, Цивільний процесуальний кодекс України – у 2004 році (при цьому масштабні зміни було внесено до них у 2017 році), Кримінальний кодекс України – у 2001 році, Цивільний кодекс України – у 2003 році. В цих правових актах значною мірою враховано особливості суспільно-політичної ситуації в України, стан розвитку інших галузей законодавства, міжнародні зобов'язання України тощо. Натомість, Кодекс законів про працю України залишається чинним майже 50 років, з 1971 року. Безумовно, до нього вносилися численні правки, але сама його структура уявляється такою, що значним чином застаріла і не в змозі об'єднувати норми, застосування яких дозволяло б отримувати адекватні відповіді на виклики часу. Зміни до статей глави X Кодексу законів про працю України, яка має назву "Трудова дисципліна", останній раз вносилися більше 15 років тому, у 2003 році, а переважна більшість статей цієї глави викладена в редакції 1971–1992 років[1].

Зрозуміло, що застарілість правового регулювання не може не впливати негативно на дисциплінарну практику. Однак спробуємо з'ясувати сутність дисциплінарної відповідальності та правові підстави її накладення.

По-перше, Кодекс законів про працю України не дозволяє отримати уявлення про зміст категорії "дисципліна" (або "трудова дисципліна"). Законодавець визначає у ст. 140, що трудова дисципліна на підприємствах, в установах, організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, а також заохоченням за сумлінну працю. У трудових колективах створюється обстановка нетерпимості до порушень трудової дисципліни, суворої товариської вимогливості до працівників, які несумлінно

[1] Кодекс законів про працю України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.

виконують трудові обов'язки. Щодо окремих несумлінних працівників застосовуються в необхідних випадках заходи дисциплінарного і громадського впливу[1]. Однак, як можна побачити з аналізу наведених положень, вони визначають умови, які мають сприяти забезпеченню трудової дисципліни, але ж ніяк не саму дисципліну. На перший погляд, отримати уявлення про її зміст можна з аналізу ст. 139 Кодексу законів про працю України, в якій визначено, що "працівники зобов'язані працювати чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, додержувати трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір". Однак, з точки зору формальної логіки, аналіз вказаного визначення лише дозволяє скласти перелік явищ, які згадуються одночасно з категорією "трудова дисципліна" як рівнозначні, тобто не охоплюються її змістом: це обов'язок працювати чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, додержувати технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір.

Щоб з'ясувати сутність трудової дисципліни, звернемося до теоретичних джерел.

В. І. Прокопенко пропонує наступне визначення досліджуваного нами поняття: "Трудова дисципліна – це встановлений нормами права порядок взаємовідносин учасників трудового процесу, що визначає точне виконання ними своїх трудових функцій"[2]. Дане визначення породжує певну кількість запитань, зокрема, щодо сутності трудового процесу. Категорія "трудовий процес" є економічною за своїм походженням, в економічних науках він розуміється, з тими чи іншими варіаціями, як матеріально і технічно обумовлений, організований процес прикладання людиною розумових та фізичних зусиль для одержання корисного результату, процес перетворення наявних ресурсів в потрібні (суспільно корисні) цінності та блага, що здійснюється і керується людиною[3]. Як свідчить, зокрема, аналіз наведеного визначення, трудовий процес охоплює перш за все індивідуальну (самостійну, автономну) працю, що у свою чергу породжує питання: а між ким складаються відносини у такому випадку? Які відносини виникають під час прикладання людиною розумових зусиль? На нашу думку, змішування в одному визначенні правових і економічних категорій не просто обумовлює еклектичність такої дефініції, а й гальмує діяльність дослідників, що мають намір таким визначенням скористатися, оскільки вони вимушені вдаватися до тлумачення категорій інших галузей знань. Слід сказати, що в економічних науках були спроби надати визначення трудового процесу через призму управлінських відносин: так, управління трудовими процесами розуміється як час, витрачений на порівняно менш формальні функції, пов'язані з організацією та удосконалюван-

[1] Там само.

[2] Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. Харків: Фірма "Консум», 1998. 480 с.

[3] Богиня Д.П. Основи економічної праці (2000).
URL: http://library.if.ua/book/40/2665.html (дата звернення 30.01.2019).

ням трудової діяльності працівників. Це розподіл робочого часу, допомога, виховна робота, підготовка зборів і участь у них, формування трудових колективів, забезпечення участі в роботі, неофіційна оцінка роботи, зворотний зв'язок, неформальне навчання без відриву від виробництва, інші дії, які підвищують мотивацію та заохочують творчий підхід[1]. Не заперечуючи доцільності та обґрунтованості наведеного визначення з точки зору економічної науки, зауважимо однак, що в правовому аспекті в ньому поєднується велика кількість неправових категорій, належність яких до сфери правового регулювання викликає сумніви (наприклад, допомога, неофіційна оцінка, неформальне навчання).

Так само, спроба з'ясувати сутність трудової функції, з виконанням якої поєднується поняття трудової дисципліни, стикається з наявністю у визначенні першої елементів, які не регулюються і не повинні регулюватися правом. Так, на думку В. А. Глозмана, трудова функція – це органічне поєднання об'єктивних і суб'єктивних чинників, природою яких є ділові якості працівника, при цьому об'єктивний аспект складається з встановлених державою стандартів та еталонів, які регламентують професійно-кваліфікаційні та інші характеристики виробництва; а суб'єктивний аспект включає комплекс знань, вмінь, навичок, досвіду, кваліфікаційної підготовки для роботи за певного роду професією, спеціальністю чи на певній посаді, а також особистісні якості працівника[2]. В якості орієнтиру для розвитку таке визначення цілком застосовне, але у нашому дослідженні мова йде про дисциплінарну відповідальність, до якої працівник притягається у разі порушення ним трудової дисципліни. Чи повинна посадова особа, до компетенції якої належить застосування дисциплінарних санкцій, кожного разу з'ясовувати, а які ж знання, вміння, навички, досвід, кваліфікацію, когнітивні, емоційні та вольові якості має певний працівник, для того, щоб оголосити йому, наприклад, догану? На нашу думку, це повністю б знецінило інститут дисциплінарної відповідальності, цінність якого полягає у тому числі у можливості досить швидко відновити соціальну справедливість у сфері трудових та службово-трудових відносин, притягнувши особу, що вчинила правопорушення, до вказаного виду юридичної відповідальності. Ми вважаємо, що процес прийняття посадовою особою рішення про притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності має бути достатньо простим (це попередить можливі помилки), прозорим (це попередить можливі зловживання) і швидким (це дозволить використовувати у повній мірі превентивну функцію дисциплінарної відповідальності як засобу зменшення кількості злочинів у певній сфері суспільних відносин).

У наукових джерелах є й інші визначення трудової дисципліни, аналіз яких також свідчить про наявність в них низки неправових за своєю сутністю елементів. Так, наприклад, трудова дисципліна визначається як сукупність правових норм, що регулюють внутрішній трудовий розпорядок і встановлюють трудові права і обов'язки сторін трудового договору, а також заохочення за успіхи в ро-

[1] Новіков Б.В., Сініок Г.Ф., Круш П.В. Основи адміністративного менеджменту: навч. посіб. Київ: НТУУ "КПІ», 2004. 324 с.

[2] Глозман В.А. Трудовой договор в условиях научно-технического прогресса. Минск: Изд-во БГУ, 1978. 96 с

боті та відповідальність за умисне невиконання трудових обов‘язків. Головним змістом трудової дисципліни є не лише виконання правових норм в галузі праці, а й свідоме та творче ставлення до виконуваної роботи, забезпечення високої якості в роботі, раціональне використання робочого часу, прагнення до співробітництва та взаємоповаги[1]. Перша частина наведеного визначення містить суто правові елементи, натомість, спроба розтлумачити зміст трудової дисципліни знову-таки тягне за собою використання елементів, що належать до сфери вивчення інших наук (соціальної та професійної психології, соціології тощо). У нашому ж випадку ми керуємося критерієм можливості застосувати певне визначення у дисциплінарній практиці. Чи можна накладати дисциплінарне стягнення за те, що працівник виконав свою роботу, але зробив це несвідомо або нетворче, не відчуваючи при цьому взаємоповаги? На нашу думку, тут ми уходимо у сферу дії етичних норм, які у слід відмежовувати від правових.

Інша проблема у визначенні категорія "дисципліна" пов’язана з надмірно вузьким її розумінням. Такий підхід притаманний, зокрема, розробникам Дисциплінарного статуту Національної поліції України, затвердженого Законом України "Про Дисциплінарний статут Національної поліції"[2]. У вказаному правовому акті службова дисципліна визначається як дотримання поліцейським Конституції і законів України, міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів Національної поліції України, нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, Присяги поліцейського, наказів керівників. Як можна побачити, у цьому визначенні міститься вказівка лише на один вузький аспект досить складної системи зобов’язань та заборон та відповідальності за їх недодержання.

Особливе заперечення викликає термін "дотримання", який у теорії права традиційно розуміється як форма реалізації заборонних правових норм, коли суб’єктам суспільних відносин у певній сфері заборонено здійснювати недозволені дії[3], як пасивна форма правореалізації, яка полягає в утриманні від дій, що перебувають під правовою забороною[4]. Виникає питання: а чому законодавець не врахував, що, крім утримання від заборонених дій, працівники Національної поліції України ще мають виконувати свої обов’язки? Як відомо, у теорії права за характером дій суб’єкта розрізняють такі форми реалізації права: дотримання, виконання, використання і застосування. Дотримання – це форма реалізації заборонних юридичних норм, яка полягає у пасивній поведінці суб’єктів, утриманні від заборонених діянь. Виконання – форма реалізації зобов’язальних юри-

---

[1] Городянко С. В. Організаційно-правове забезпечення безпеки діяльності працівників ОВС України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2007. С. 17.

[2] Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 року № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29.Ст.233.

[3] Риженко І.М. Форми адміністративно-правового захисту права власності суб’єктів господарювання. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 243–246.

[4] Полякова О.С. Особливості адміністративно-правового регулювання відповідальності військовослужбовців при здійсненні ними своєї службової діяльності. *Право і безпека*. 2010. № 4. С. 105–111.

дичних норм, яка полягає в активній поведінці суб'єктів, що здійснюється ними незалежно від їхнього власного бажання. Використання – форма реалізації повноважних правових норм, яка полягає в активній чи пасивній поведінці суб'єктів, що здійснюється ними за їхнім власним бажанням[1]. Застосування норм права є формою і способом його реалізації. Це владна діяльність компетентних державних органів, їх посадових осіб та інших наділених такими повноваженнями суб'єктів, що має персоніфіковану, тобто індивідуальну, спрямованість, здійснюється на основі юридичних фактів та відповідно до вимог конкретних правових норм[2]. Зведення поняття службової дисципліни до відсутності порушення певних заборон, на нашу думку, вкрай негативно впливає на будь-яку сферу професійної діяльності, сприяючи виникненню у свідомості персоналу моделі, в якій основною підставою покарання є здійснення певних дій, що гальмує прояви творчої активності та прирікає всю організацію на стагнацію.

Під час пошуку теоретико-методологічного підходу, базуючись на якому, можна було б дослідити дисциплінарну відповідальність за інформаційний делікт, ми вважаємо за доцільне зупинитися на позиції авторів, які досить стисло і виключно з використанням правових складових (і разом з тим – комплексно і системно) дають визначення трудової дисципліни як виконання кожним працівником своїх функцій і обов'язків, дотримання встановлених вимог, правил та відповідальність за їх виконання[3]. Використання елементів "функції" та "обов'язки" дозволяє більш об'єктивно підійти до сутності трудової дисципліни як системоутворюючого поняття інституту дисциплінарної відповідальності. Разом з тим хотілося б заперечити проти використання у визначенні трудової дисципліни різнопорядкових категорій, які співвідносять між собою як форма (правила) і зміст (обов'язки). Зрозуміло, що правила містять у собі низку обов'язків, але ж не лише їх. На нашу думку, враховуючи, що мова йде про правові категорії, доцільно керуватися розробленими теорією права підходами до сутності правової норми як універсального правила поведінки. Загальновідомо, що, залежно від того, як сформульовано варіант поведінки в диспозиції правової норми, регулятивні норми поділяються на зобов'язальні, уповноважуючі та забороняючі. Саме цю класифікацію ми вважаємо за доцільне використати при формулюванні нашого визначення трудової дисципліни.

На підставі вказаного можна сформулювати поняття трудової дисципліни як виконання кожним працівником покладених на нього обов'язків, додержання заборон та використання повноважень у межах виконуваних функцій, встанов-

---

[1] Баєва Л.В. Проблеми розробки проектів рішень місцевих рад: теоретичні та прикладні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 101-105.

[2] Правознавство: навчальний посібник / за заг. ред. С.М. Тимченка, Т.О. Коломоєць. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2007. с. 289.

[3] Новіков В.В. Внутрівідомчий контроль як засіб забезпечення дисципліни і законності в органах внутрішніх справ: дис. … канд. юридичних наук: 12.00.07. Харків, 2007. 200 с.; Носова Ю.Б. Дисциплинарная ответственность государственных гражданских служащих Российской Федерации: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Воронеж, 2008. 24 с.

лених правовими актами, що регламентують його діяльність, а також систему заходів дисциплінарної відповідальності за порушення вказаних вимог.

Спробуємо тепер з'ясувати сутність поняття дисциплінарної відповідальності. В Юридичній енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемшученка дисциплінарна відповідальність визначається як один з видів юридичної відповідальності, яка полягає у обов'язку працівника відповідати перед роботодавцем за вчинений ним (працівником) дисциплінарний проступок і зазнавати дисциплінарних санкцій, передбачених законодавством про працю[1]. У науковій літературі дисциплінарна відповідальність визначається також як особливий правовий стан суб'єктів дисциплінарних відносин, що настає при скоєнні винною особою дисциплінарного поступку[2], застосування заходів дисциплінарного впливу в порядку службового підпорядкування за винні порушення правил державної служби, що не підпадають під дію кримінальної відповідальності[3], це застосування до учасників трудових відносин підприємств та їхніх посадових осіб, винних у здійсненні дисциплінарних провин, заходів особистого впливу морального характеру у вигляді накладення дисциплінарних стягнень[4]. Проте нам більш імпонує позиція прихильників більш широкого розуміння юридичної відповідальності, і, відповідно, і дисциплінарної відповідальності як одного з її видів. На цій концепції базується, наприклад, визначення О. Л. Сігала, який вважає, що дисциплінарна відповідальність – це усвідомлення особою необхідності добровільно та належним чином виконувати свої обов'язки та використовувати права в межах наданої компетенції, а у разі вчинення дисциплінарного проступку внаслідок недодержання вказаних вимог – зізнання дисциплінарного стягнення у порядку, передбаченому законом[5]. Це визначення відповідає сутності двохаспектного розуміння юридичної відповідальності, яку поділяють на проспективну (позитивну) і ретроспективну (негативну). Позитивну юридичну відповідальність визначають як сумлінне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окремою особою[6]. О. Ф. Скакун паралельно вживає тотожну назву – позитивний (проспективний, або заохочувальний) аспект юридичної відповідальності який передбачає заохочення за виконання корисних для суспільства та держави варіантів поведінки на рівні, що перевищує загальні вимоги (морально свідоме ставлення до виконання

---

[1] Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; редкол.: Шемшученко Ю.С. (голова) [та ін.]. Київ: Юридична думка, 2011 Т. 1. С. 431.

[2] Чапала О. Ю. Особливості юридичної відповідальності працівників ОВС за порушення вимог проходження служби. Національні інтереси та проблеми забезпечення безпеки України: матеріали наук.-практ. конф., Кіровоград, 5–6 листопада 2009 р. С. 45–47.

[3] Оболенський О.Ю. Державна служба: підручник. Київ: КНЕУ, 2006. 472 с.

[4] Чиж Ю.В. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства України. *Держава і право*. 2007. Вип. 36. С. 472.

[5] Сігал О.Л. Відповідальність за порушення правил носіння форменого одягу у військових формуваннях, правоохоронних та контролюючих органах України. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2010. № 4 (56). С. 76–80.

[6] Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

обов'язків)[1]. Під ретроспективною юридичною відповідальністю розуміють специфічні правовідносини між державою і правопорушником унаслідок державно-правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння та суб'єкта правопорушення, покладанням на останнього обов'язку зазнати позбавлень і несприятливих наслідків особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення[2]. Іноді його ще називають негативним (охоронним) аспектом юридичної відповідальності, який визначається як чинник, що передбачає покарання за правопорушення (юридична характеристика наслідків невиконання обов'язків)[3].

На підставі вказаного вище можемо сформулювати поняття дисциплінарної відповідальності за інформаційні делікти як правовідносин, в яких відбувається поєднання двох моделей поведінки їх суб'єктів: а) правомірної, яка втілюється у бажаних для суспільства, держави, підприємства (установи, організації) діях, що тягнуть за собою заохочення; та б) неправомірної, яка уявляє собою порушення правових приписів, якими визначено обов'язки, заборони та межі повноважень, що тягне за собою застосування особливої міри адміністративного примусу – дисциплінарного стягнення.

Підставою дисциплінарної відповідальності вважається службове інформаційне правопорушення – протиправне, винне невиконання або неналежне виконання службових обов'язків, за вчинення якого встановлено дисциплінарну відповідальність, або дисциплінарний проступок, який визначають як небезпечне, протиправне, винне діяння, що полягає в порушенні обов'язків, встановлених для осіб, які займають певну посаду, порушенні ними встановлених обмежень, а також використанні наданих їм повноважень не за призначенням, за скоєння якого передбачена дисциплінарна відповідальність[4]. На нашу думку, використання терміну "службове правопорушення", зміст якого є дуже близьким до змісту категорії "дисциплінарний проступок", можливо за умови обґрунтування місця службових правопорушень серед кримінальних та адміністративних правопорушень, а також його відмежування від категорії "дисциплінарний проступок". Вирішення цього питання очікує окремих наукових досліджень, актуальність яких підвищується з огляду на розвиток корпоративного права. Ми ж поки що обмежимося аналізом дисциплінарного проступку як підстави дисциплінарної відповідальності за інформаційні делікти.

Для цього розглянемо види інформаційних деліктів, за вчинення яких може бути накладено дисциплінарне стягнення. Це питання тісно пов'язано із визна-

---

[1] Ліпинський В.В. Характеристика правопорушень у галузі забезпечення пожежної безпеки. *Актуальні проблеми діяльності ОВС*: матеріали науково-практичного семінару (29 квітня 2008 р.). Кіровоград : Кіровоградський юридичний інститут ХНУВС, 2008. С. 85–87.

[2] Копєйчиков В.В. Правознавство: навч. посіб. / В.І. Бобир, С.Е. Демський, А.М. Колодій та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1999. С. 184

[3] Ліпинський В.В. Правопорушення в сфері забезпечення пожежної безпеки. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2009. № 4. С. 161–166.

[4] Синявська О.Ю. Засоби забезпечення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України (організаційно-правові питання): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2001. С. 14.

ченням кола норм, які регламентують дисциплінарну відповідальність. На теперішній час в Україні є чинними: Дисциплінарний статут Національної поліції України[1]; Дисциплінарний статут служби цивільного захисту[2], Дисциплінарний статут Збройних Сил України[3], Статут про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб[4] (не скасований, але фактично не діючий), Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України[5]. Слід зазначити, що назва останнього Статуту не відповідає сфері його дії (відповідно до внесених Законом[6] змін дія цього Статуту поширюється на осіб начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України та податкової міліції, які повинні неухильно додержуватися його вимог). Крім того, затвердження Статуту про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб Постановою Кабінету Міністрів України, суперечить ч. 1 ст. 92 Конституції України, якою встановлено, що виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них. Втім, це лише незначна частина загальної кількості суперечностей та прогалин, які існують у сфері дисциплінарної відповідальності.

Вказаними вище правовими актами в якості підстави дисциплінарної відповідальності визначено дисциплінарний проступок. Так, відповідно до ст. 5 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України за вчинення дисциплінарних проступків особи рядового і начальницького складу несуть дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом. При цьому особи рядового і начальницького складу, яких в установленому законодавством порядку притягнуто до адміністративної, кримінальної або матеріальної відповідальності, водночас можуть нести і дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом. Особи рядового і начальницького складу не несуть дисциплінарної відповідальності в разі, якщо шкода завдана правомірними діями внаслідок сумлінного виконання

---

[1] Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 р. № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29.Ст. 233.

[2] Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту: Закон України від 5 березня 2009 року № 1068-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2009, № 29, ст. 398.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-17

[3] Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від від 24 березня 1999 року № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*, 1999, №22-23, ст. 197.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14

[4] Про затвердження Статуту про дисципліну працівників спеціальних (воєнізованих) аварійно-рятувальних служб: Постанова Кабінет міністрів україни від 12 жовтня 2000 р. № 1540. *Офіційний вісник України* від 03.11.2000. № 42, стор. 43, ст. 781. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-2000-%D0%BF

[5] Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України: Закон України від 22 лютого 2006 р. № 3460-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15.

[6] Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 р. № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29.Ст. 233.

наказу начальника або виправданого за конкретних умов службового ризику[1]. Дисциплінарний проступок, відповідно до ст. 2 вказаного правового акту, – це невиконання чи неналежне виконання особою рядового або начальницького складу службової дисципліни, яка, у свою чергу, розуміється як дотримання особами рядового і начальницького складу Конституції і законів України, актів Президента України і КМ, наказів та інших нормативно-правових актів МВС України, підпорядкованих йому органів і підрозділів та Присяги працівника ОВС України.

Ідентичні підстави дисциплінарної відповідальності передбачено Дисциплінарним статутом Національної поліції України, яким визначено, що за порушення службової дисципліни поліцейські незалежно від займаної посади та спеціального звання несуть дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом. Однак визначення дисциплінарного проступку у с. 12 вказаного правового акту вже має значні відмінності: дисциплінарним проступком визнається протиправна винна дія чи бездіяльність поліцейського, що полягає в порушенні ним службової дисципліни, невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків поліцейського або виходить за їх межі, порушенні обмежень та заборон, визначених законодавством для поліцейських, а також у вчиненні дій, що підривають авторитет поліції. Як можна побачити, кількість підстав притягнення до дисциплінарної відповідальності для поліцейських є значно більшим, ніж для осіб начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України та податкової міліції, на яких розповсюджується дія Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України. Отже, констатуємо, що наявність або відсутність в діях певного працівника правоохоронного органу складу дисциплінарного проступку залежить від того, в якому саме органі він проходить службу.

Викликає інтерес, що не лише поняття дисциплінарного проступку, а й базове поняття службової дисципліни різниться для представників різних відомств. Так, наприклад, визначення цієї дефініції у Дисциплінарному статуті служби цивільного захисту значно ближче за своєю спрямованість до двохаспектної концепції юридичної відповідальності, в якій, з позиції реалізації принципу гуманізму, акцент зроблено не на покаранні, а на формуванні активного та відповідального ставлення працівника до виконання своїх професійних обов'язків (службова дисципліна - бездоганне та неухильне виконання особами рядового і начальницького складу службових обов'язків, встановлених Кодексом цивільного захисту України, цим Статутом, іншими нормативно-правовими актами та контрактом про проходження служби в органах і підрозділах цивільного захисту)[2].

Слід також звернути увагу на те, що у Дисциплінарному статуті служби цивільного захисту зроблено спробу визначити діяння, які належать до дисциплінарних проступків. Так, грубим дисциплінарним проступком вважається факт гру-

[1] Там само.

[2] Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 29. Ст. 398.

бого порушення службової дисципліни, що не містить ознак кримінального правопорушення, а саме: невихід на службу без поважних причин; порушення встановленого керівником органу чи підрозділу цивільного захисту розпорядку дня; вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів у службовий час, прибуття на службу в нетверезому стані чи стані наркотичного сп'яніння; порушення статутних правил несення служби; втрата службового посвідчення, службових документів; невиконання наказів та розпоряджень начальників, що призвело до неготовності до дій за призначенням та зриву виконання покладених на орган чи підрозділ цивільного захисту завдань; порушення вимог законів та інших нормативно-правових актів, що призвело до псування або втрати закріпленого майна, обладнання та техніки, інших матеріальних збитків, а також завдало шкоди здоров'ю особовому складу органу чи підрозділу цивільного захисту або іншим особам; самовільне відлучення курсантів (слухачів) з розташування навчального закладу; невиконання індивідуальних планів роботи науковим, науково-педагогічним, педагогічним складом, ад'юнктами, докторантами[1]. Аналіз наведених підстав дисциплінарної відповідальності свідчить, що єдиними діями з наведених, опосередковано пов’язаних з інформаційними відносинами, є невиконання індивідуальних планів роботи науковим, науково-педагогічним, педагогічним складом, ад'юнктами, докторантами. Спробуємо надати тлумачення цієї підстави: якщо, наприклад, викладач, ад’юнкт чи докторант, індивідуальний план роботи якого передбачав опублікування протягом року двох наукових статей у фахових наукових виданнях, опублікував лише одну, то він вчинив грубе дисциплінарне правопорушення. Втім, настільки суворий підхід до наукової творчості притаманний лише системі цивільного захисту, професорсько-викладацький склад Національної поліції України та інших правоохоронних органів, а також Збройних Сил України, може поки що почуватися у відносній безпеці.

Слід також звернути увагу на те, що Дисциплінарним статутом служби цивільного захисту до діянь, що є порушеннями службової дисципліни, віднесено: порушення вимог законодавства з питань діяльності органів і підрозділів цивільного захисту; брутальне або зневажливе ставлення до громадян, приниження їх честі та гідності під час виконання службових обов'язків; приховування або недостовірне надання відомостей про себе, що мають значення для проходження служби (зміна місця проживання, притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності); інші діяння, визнані порушеннями службової дисципліни законом та цим Статутом. Цікавим уявляється той факт, що брутальне або зневажливе ставлення до громадян, приниження їх честі та гідності під час виконання службових обов'язків, з точки зору розробників вказаного Статуту, несе у собі значно меншу суспільну шкідливість чи небезпеку, ніж невиконання індивідуального плану роботи ад’юнкта чи здобувача. Разом з тим до інформаційних деліктів можуть бути віднесені також приховування або недостовірне надання відомостей про себе, що мають значення для проходження служби. Крім того,

[1] Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 29. Ст. 398.

досить загальне формулювання "порушення вимог законодавства з питань діяльності органів і підрозділів цивільного захисту"[1] дозволяє віднести сюди і ті правові акти, які визначають інформаційні права та обов'язки персоналу вказаних підрозділів.

Безумовно, сама спроба визначити закритий перелік діянь, які є дисциплінарними проступками, заслуговує на схвалення. Наприклад, у Дисциплінарному статуті Збройних Сил України поняття дисциплінарного проступку взагалі не визначено, що створює надзвичайно широке поле для довільного тлумачення командирами його сутності. Інша справа, що за останні чотири роки до Дисциплінарного статуту служби цивільного захисту не було внесене жодної зміни, наприклад, щодо уточнення переліку грубих дисциплінарних правопорушень шляхом аналізу дисциплінарної практики щодо притягнення до відповідальності осіб професорсько-викладацького складу, ад'юнктів та докторантів за невиконання індивідуальних планів роботи.

На основі аналізу дисциплінарних кодексів можна зробити висновок, що підставами дисциплінарної відповідальності за інформаційні делікти можуть бути: а) прямо визначені у вказаних правових актах діяння; б) діяння, передбачені законами та підзаконними правовими актами, вчинення яких може утворювати склад дисциплінарного проступку. Перша категорія є досить обмеженою, натомість, друга є вельми широкою за своїм змістом, проте визначення деліктів, здійснення яких може бути підставою для накладання дисциплінарного стягнення, віднесено до компетенції осіб, які мають право накладати означені стягнення.

Ситуація правової невизначеності щодо підстав дисциплінарної відповідальності за вчинення інформаційних деліктів має своїми наслідками те, що такі підстави іноді встановлюються телеграмами та усними наказами. Так, наприклад, Харківський апеляційний адміністративний суд у своєму рішенні[2] вказує на наявність телеграми, адресованою командирам підрозділів. У вказаній телеграмі у зв'язку з системним виявленням підрозділами внутрішньої власної безпеки фактів недотримання вимог недопущення публікації в інтернет мережі фото військовослужбовців на вогневих позиціях, місцях несення служби, які дають змогу ідентифікувати військовослужбовців, місце його дислокації та озброєння, а також можуть бути використані для дискредитації Держприкордонслужби України, та з метою запобігання випадків витоку інформації, забезпечення безпеки персоналу та попередження втягування його у протиправну діяльність, зокрема, наказано вжити заходів з припинення розповсюдження інформації, притягнути до дисциплінарної відповідальності винних посадових осіб; здійснити завдання щодо проведення в підрозділах інструктажу особового складу, направленого на доведення шкоди та наслідків дій в порушення вимогам нерозповсюдження інформації. Вказана телеграма була визначена судом як доказ того, що особа, яка звернулася до суду з апеляційною скаргою щодо неправомірності накладеного

[1] Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 29. Ст. 398.

[2] Постанова Харківського апеляційного адміністративного суду від 17 квітня 2018 р. у справі № 820/2348/17. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73563777

на неї стягнення, була цілком ознайомлена з вимогами щодо недопущення публікації в мережі Інтернет особистих даних.

Чи доцільно у державі, в якій вже п'ятий рік йдуть бойові дії і вже загинуло кілька тисяч осіб, встановлювати обмеження щодо оприлюднення військовослужбовцями своїх персональних даних і персональних даних інших військовослужбовців? Безумовно, так. Чи можна вводити обмеження інформаційних прав людини телеграмами, і на підставі порушення вимог останніх притягати військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності? На нашу думку, таке питання у демократичній правовій державі не може навіть виникати. Проте численні прогалини та суперечності інформаційного законодавства та законодавства про дисциплінарну відповідальність роблять таку ситуацію можливою.

Що треба робити? На нашу думку, ідея щодо бланкетних норм, які мають міститися у дисциплінарних кодексах, заслуговує на підтримку. Навряд чи можливо описати в одному дисциплінарному кодексі всі можливі випадки дисциплінарних проступків. Проте інформаційні права, обов'язки та заборони (обмеження) осіб, на яких розповсюджується дія дисциплінарних статутів, має бути вичерпно описана в законах, які регулюють діяльність органів, на персонал яких дія цих статутів розповсюджується. Зрозуміло, що і Закон України "Про Збройні Сили України", і військові статути є морально застарілими і не в змозі регулювати ті складні відносини, які виникають під час ведення інформаційних війн. Майже вдалу спробу вичерпно визначити такі права, обов'язки та заборони здійснили розробники Закону України "Про Національну поліцію України" (хоча там визначена лише частина тих інформаційних обов'язків, які на них покладено іншими законами України). Проте сам *напрям вдосконалення правових актів шляхом визначення в них переліку інформаційних прав, обов'язків, заборон та обмежень уявляється нам цілком обґрунтованим. Це дозволить під час дисциплінарного провадження реалізовувати принцип правової визначеності, посилаючись на конкретну норму закону, яку було порушено винною особою, а також досягти мети встановлення дисциплінарної відповідальності за інформаційні делікти – формування на ринку праці високого рівня інформаційної свідомості та інформаційної культури.*

Слід також окремо зупинитися на питанні щодо накладення дисциплінарних стягнень на осіб, на яких дія дисциплінарних статутів не розповсюджується. Відповідно до ст. 137 Кодексу законів про працю України за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення: 1) догана; 2) звільнення. Законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення[1] (так, наприклад, до поліцейських можуть застосовуватися такі види дисциплінарних стягнень: 1) зауваження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) попередження про неповну службову відповідність; 5) пониження у спеціальному званні на один ступінь; 6) звільнення з посади; 7) звільнення із служби в поліції. До курсантів (слухачів), які проходять навчан-

[1] Кодекс законів про працю України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.

ня у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, крім видів дисциплінарних стягнень, визначених цією статтею, застосовується дисциплінарне стягнення у виді призначення поза чергою в наряд – до п'яти нарядів[1]). Проте, на відміну від персоналу, на який поширюється дія дисциплінарних кодексів, в яких хоч приблизно окреслено підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності, для працівників, на яких не розповсюджується дія дисциплінарних статутів, ситуація є трохи іншою. Підстави накладання на них дисциплінарних стягнень Кодексом законів про працю України не визначено. Аналіз сучасної локальної нормотворчості дозволяє виокремити категорію інформаційних деліктів, відображених у статутах підприємств, правилах внутрішнього трудового розпорядку та інших локальних правових актах, до яких належать: розголошення змісту виконуваних функцій, розміру власної заробітної плати, користування некорпоративною поштовою скринькою для ділового листування, розповсюдження персональних даних про замовників, контрагентів, власників та керівників підприємства (організації, установи) тощо. Деякі з наведених дій знайшли своє закріплення у законодавстві про захист персональних даних та комерційної таємниці. Деякі (наприклад, розголошення відомостей про власну заробітну плату) законодавством України не заборонені. З огляду на швидкоплинність конструктів професійного середовища у сучасних умовах можна зробити висновок, що, як би намагалася держава регулювати відносини між працедавцем як особою приватного права та працівником, такі відносини все більше і більше диференціюються залежно від волі останніх. Сьогодні реальністю ринку праці в Україні стали NDA (non-disclosure agreement) – угоди, за якими сторони беруть на себе певні обов'язки у сфері використання і розкриття різного роду інформації (конфіденційної інформації, комерційної таємниці, іншої інформації з обмеженим доступом)[2]. Зазвичай за non-disclosure agreement (NDA) лише одна сторона має обов'язок утримуватись від розкриття або використання поза умовами договору тієї чи іншої інформації, яка стала відомою під час взаємовідносин з іншою стороною (наприклад, при роботі 2-х підприємців над спільним проектом або виконанні доручення роботодавця). Вважається, що на практиці такі угоди виконують завдання надання режиму правового захисту окремим видам інформації; попередження несанкціонованого витоку, розкриття і розповсюдження конфіденційної та іншої інформації з обмеженим доступом; врегулювання питань у сфері використання інформації під час господарських та трудових відносин, що випливають з договорів про спільну діяльність, про надання послуг (у тому числі на розробку програмного забезпечення), трудових угод тощо; підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства або бізнес-ідеї. Угода про нерозголошення – один з елементів захисту від недобросовісної конкуренції та один зі способів захисту комерційної таємниці (у тому числі практична сторона захисту окремих зареєстрованих з об'єктів права

[1] Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29.Ст.233.

[2] Що таке Non-disclosure agreement (NDA або Угода про нерозголошення)? URL: https://legal-support.top/ugoda-pro-nerozgoloshennya/ https://legal-support.top/ugoda-pro-nerozgoloshennya

інтелектуальної власності). Non-disclosure agreement (NDA) також виконує задачі організаційного (не юридичного) характеру всередині компанії. Вважається, що практика укладення Угод про нерозголошення сприяє підвищенню робочої дисципліни всередині команди. Аналогічна функція "формування відповідальної роботи з конфіденційною інформацією" матиме місце при укладенні NDA з компаніями або спеціалістами, які працюють на аутсорсі[1]. Відповідно, порушення умов NDA тягне за собою дисциплінарні стягнення, досить часто – звільнення працівника.

На жаль, трудове законодавство України, яке переважно оперує конструктами радянської епохи, переважно залишилося осторонь вказаних вище тенденцій (Кодекс законів про працю України, на нашу думку, продовжує регулювати трудові та пов'язані з ними відносини у державі, яка припинила існувати майже 30 років тому). Тому локальна (корпоративна) нормотворчість на ринку праці, особливо у сфері інформаційних технологій та надання фінансових послуг, розвивається скоріше з опорою на досвід економічно розвинених країн, а не на національні правові акти, які б мали регулювати трудові відносини. Завданням правового регулювання за таких умов, на нашу думку, має бути захист інформаційних прав і свобод людини, закріплених в Конституції та законах України. Для цього, на нашу думку, необхідно не просто закріпити у новому Трудовому кодексі України оновлені поняття трудової та службової дисципліни, дисциплінарного проступку, дисциплінарного стягнення та закритого переліку його підстав, вимог до змісту дисциплінарних кодексів, а й визначити права роботодавця та працівника в інформаційно-трудових відносинах.

Зроблений вище аналіз стану законодавчого регулювання інформаційних відносин щодо дисциплінарної відповідальності за інформаційні делікти дозволяє дійти висновку про те, що трудове законодавство України, так само, як й інші галузеві нормативно-правові акти, потребують інкорпорації з метою подальшої систематизації та формування відповідних норм інформаційно-деліктного законодавства, яке має знайти місце у формі, наприклад, окремого розділу спеціальної частини Інформаційного Кодексу України, в якому було б доцільними сформувати перелік видів інформації (відомостей, даних), нерозголошення яких не може бути предметом угоди про конфіденційність (NDA), визначити перелік осіб, поведінка яких у соціальних мережах може бути обмежена роботодавцем, у тому числі органами сектору безпеки і оборони, встановити для роботодавця обов'язок затверджувати і доводити до відома працівника під розпис корпоративні правила збирання, використання та оприлюднення інформації, у випадку відсутності яких, як і у випадку відсутності угоди про конфіденційність (NDA), до працівника забороняється застосовувати дисциплінарні стягнення.

[1] Що таке Non-disclosure agreement (NDA або Угода про нерозголошення)? URL: https://legal-support.top/ugoda-pro-nerozgoloshennya/ https://legal-support.top/ugoda-pro-nerozgoloshennya

4.5. Цивільно-правова відповідальність за інформаційний делікт

Теоретики права вважають, що юридична відповідальність є специфічним видом відповідальності, пов'язаним з державою, з виконанням нею своїх функцій, насамперед правоохоронної, виключно держава має легальні можливості застосування примусу або іншого обмеження прав та свобод людини і пропонують наступне визначення: "Юридична відповідальність – передбачений законом обов'язок особи перетерпіти несприятливі для себе наслідки як майнового, так і не майнового характеру, вид і міра яких визначаються компетентним органом за результатами розгляду скоєного особою діяння, визначеного законом як правопорушення"[1]. Наведене визначення, так само як і розробки щодо ознак, підстав, видів юридичної відповідальності можна застосовувати для аналізу будь-якого виду правової відповідальності, в тому числі і цивільно-правової відповідальності в сфері інформаційних відносин (цивільно-правова відповідальність за інформаційний делікт).

Як зазначалося вище, у доктрині права виділяють також принципи юридичної відповідальності, які повною мірою поширюються і на відповідальність за інформаційний делікт.. Як відомо, людиноцентрична природа права та правового регулювання спирається, перш за все, на основоположні принципи права: гуманізм, рівність перед законом, справедливість, які, в свою чергу, конкретизуються у принципах юридичної відповідальності. До них, зокрема, відносяться принципи: законності (відповідальність має місце лише за інформаційні делікти, які визнаються в якості таких законом); обгрунтованості (встановлення факту здійснення особою конкретного правопорушення); справедливості (відповідальність повинна бути співрозмірною важкості здійсненого правопорушення); невідворотності (невідворотність настання для правопорушника негативних наслідків); доцільності (індивідуалізація заходів впливу на правопорушника і відповідність цих заходів цілям юридичної відповідальності) тощо. Якщо узагальнити, до принципів юридичної відповідальності в інформаційній сфері можна також віднести такі принципи, які є складовою верховенства права: правова визначеність підстав, наслідків, юридичної відповідальності; прав та обов'язків як осіб, які притягаються до юридичної відповідальності, так і осіб, які уповноважені здійснювати таку діяльність; законність підстав юридичної відповідальності, невідворотність юридичної відповідальності; рівність всіх перед законом і судом; однаковий підхід до осіб, які вчинили однакове правопорушення; індивідуалізація юридичної відповідальності; неможливість притягнення до юридичної відповідальності двічі за одне і те саме правопорушення; недопустимість притягнення до юридичної відповідальності за діяння, яке на час вчинення не визнавалося законом як правопорушення[2]. Думки щодо обсягу і змісту принципів юридичної відповідальності традиційно різняться, а переліки останніх не є вичерпними.

[1] Загальна теорія права: підручник / за аг. ред.. М.І. Козюбри. Київ.: Ваіте, 2016. С. 301-302.

[2] Загальна теорія права: підручник / За аг. ред.. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2016. С. 306.

Якщо вести мову про цивільно-правову відповідальність, то до наведеного переліку слід додати принципи цивільно-правової відповідальності, які поширюються на відносини в інформаційній сфері. Це, перш за все, принципи, закріплені у ст. 3 ЦК як загальні засади цивільного законодавства: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність, розумність[1].

Автори підручника "Загальна теорія права" обґрунтовано звертають увагу на те, що у сфері приватноправових відносин юридична відповідальність, крім дисциплінарної, може наставати за порушення норм цивільного права, або як їх ще називають "цивільно-правові делікти"; цивільне право як галузь приватного права регулює відносини у сфері приватної власності в усіх її формах і проявах; з цивільним правом тісно пов'язані такі галузі, як господарське, сімейне, трудове право;правове регулювання у сфері цивільного права здійснюється на засадах рівності сторін, координації взаємодії, договірних відносин тощо, а юридична відповідальність, яка настає внаслідок порушення норм цивільного права, також відрізняється від відповідальності у сфері публічних відносин.[2] Основна відмінність, на їх думку, полягає у тому, що відповідальність може бути понесена суб'єктом добровільно, без рішення компетентного органу і це стосується всіх випадків настання цивільно-правової відповідальності; основним видом такої відповідальності є матеріальна, яка, наприклад, може настати за прострочення виконання зобов'язань (пеня, штраф); цивільно-правова відповідальність може полягати не тільки в обов'язку сплатити додаткові кошти, а й в обов'язку вчинити певні дії, виконати додаткові роботи тощо[3]. Наведені міркування цілком відповідають прийнятим у цивілістиці поглядам.

Отже, якщо негативні наслідки носять майновий характер і виражаються у відшкодуванні збитків, сплаті неустойки, відшкодуванні шкоди, має місце цивільно-правова відповідальність. В свою чергу, якщо негативні наслідки знаходять свій вираз у відповідних санкціях, передбачених нормами адміністративного чи кримінального законодавства, має місце адміністративно-правова чи кримінальна відповідальність.

Втім, на думку М. М. Рассолова, найбільш поширеними правопорушеннями в інформаційній сфері є проступки, які відрізняються незначною небезпекою (шкідливістю для суспільства) і здійснюються в різних сферах інформаційної діяльності, спрямовані на різні об'єкти і мають різні юридичні наслідки[4]. З теорії права відомо, що дисциплінарна відповідальність є універсальною з тієї точки

[1] Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, № № 40-44, ст. 356.

[2] Загальна теорія права: підручник / За аг. ред.. М.І. Козюбри. КИЇВ: Ваіте, 2016. С. 314.

[3] Там само.

[4] Рассолов М.М. Информационное право: учебное пособие. Москва: 1999. С. 66.

зору, що притаманна як публічному, так і приватному праву[1]. Звідси зрозумілим стає поділ М. М. Рассоловим проступків на дисциплінарні, адміністративні і цивільні правопорушення (цивільно-правові делікти) і пояснення ним специфіки дисциплінарних проступків в інформаційній сфері: по-перше, це правопорушення, які здійснюються суб'єктами інформаційного права у зв'язку з виконанням своїх прав і обов'язків; по-друге, до посадової особи чи громадянина, який скоїв дисциплінарний проступок, застосовуються різні заходи покарання: зауваження; переведення на іншу роботу тощо; адміністративним проступком в інформаційній сфері розуміється правопорушення, яке здійснене громадянином і знаходить свій вираз у порушенні встановлених правил поведінки у тій чи іншій вказаній сфері; до громадянина, який здійснив адміністративний проступок, можуть також застосовуватися різні заходи покарання: штраф; попередження; конфіскація тощо; цивільними правопорушеннями, на думку науковця, можна назвати правопорушення, які знаходять свій вираз у порушенні норм, що регулюють особисті немайнові інформаційні та інформаційно-майнові відносини і інтереси учасників інформаційних відносин, а претензії до громадян, інформаційних відомств, інших структур можуть бути пред'явлені в суд: в разі позитивного рішення суд зобов'язує відшкодувати спричинену шкоду чи збитки, або відновити порушені інформаційні права тощо.

Звернемо увагу також на те, що до об'єктів правопорушення в інформаційній сфері вищезгаданий автор відносить різні предмети, відносини і явища – інформацію як таку, інформаційні ресурси, друковану продукцію, архівні документи, програми для ЕОМ і бази даних, ЕОМ, топології інтегральних мікросхем, інформаційні мережі та системи тощо (цей перелік можна суттєво доповнити сьогодні – *авт.*), а суб'єктом правопорушення в інформаційній сфері називає конкретну особу (чи осіб), яка вчинила протиправну дію і повинна нести за це відповідальність у встановленому законом порядку (автори програмних продуктів, редактори, журналісти, працівники інформаційних служб і телерадіокомпаній, винахідники, економісти, держслужбовці, судді, слідчі, підприємці та багато інших). Автором аналізується об'єктивний бік правопорушення в інформаційній сфері, який вбачається ним у зовнішній стороні цього негативного явища і проявляється в тому, як суб'єкт сприйняв даний прояв; суб'єктивну сторону правопорушення характеризують психічна діяльність вказаного вище суб'єкта, який здійснив протиправну дію у сфері інформації, інформатизації, захисту інформації та інших інформаційних сферах; при аналізі цього елемента розглядаються такі юридичні і психологічні ознаки, як мета і завдання протиправних інформаційних дій, їх мотив, бажання, форма вини тощо[2].

Відповідальність за інформаційні делікти встановлюється в порядку: захисту моралі і духовності особистості, суспільства, держави від впливу недостовірної, недоброякісної, неправдивої, неповної тощо інформації і дезінформації; захисту особи в умовах інформаційних відносин та інформатизації; захисту інформації і

[1] Загальна теорія права: підручник /Зза заг. ред.. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2016. С. 311.

[2] Рассолов М.М. Информационное право: учебное пособие. Москва: Юристъ, 1999. С. 66-70.

інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу (цивільно-правова, кримінально-правова, адміністративно-правова відповідальність). Особливості встановлення відповідальності за правопорушення у сфері трансграничних інформаційних мереж, в тому числі в Інтернет, ґрунтуються на особливостях і юридичних якостях інформації, інформаційних технологій і засобів їх забезпечення, – обґрунтовано вважає В. О. Копилов[1].

Прийнявши до уваги розробки відомих спеціалістів у сфері інформаційного права, вважаємо необхідним додати, що у розрізі питання про цивільно-інформаційну відповідальність ми будемо вести мову про об'єкти, суб'єкти, принципи, функції, договірні відносини, види відповідальності саме з позицій теорії цивільного права, а також звернемо увагу на сфери особистих немайнових прав фізичних осіб і прав інтелектуальної власності, оскільки інформація не тільки закріплена як окремий об'єкт цивільних прав у ст. 177 ЦК і нематеріальне благо у ст. 200 ЦК, але і як особисте немайнове право на інформацію у ст. 302 ЦК. Крім того, у вітчизняній доктрині цивільного права набула поширення і підтримана українськими цивілістами теорія про результати творчої діяльності як особливо цінний вид інформації, який має ознаки новизни, оригінальності, або інші закріплені у законі якості і ознаки, які характеризують її, в тому числі, і як інформацію високого рівня. Ряд об'єктів прав інтелектуальної власності взагалі визначаються у ЦК і у законах через поняття інформації (комерційна таємниця, відкриття), або вказуються як такі, що не можуть бути визнані об'єктом прав інтелектуальної власності і є виключенням (звичайна прес – інформація про події дня, розклад руху літаків або потягів тощо), а також інформація, яка подавалася для отримання патенту чи свідоцтва на винахід, корисну модель, промисловий зразок тощо, але не визнана державою об'єктом патентного права, залишається цінною інформацією, яка потребує, можливо, охорони і захисту засобами цивільно-правового інституту інформаційних прав. Так само слід наголосити на важливості розрізняти найбільш важливі ознаки інформації як об'єкта (новизна, достовірність, повнота, своєчасність тощо) і об'єктів прав інтелектуальної власності (наприклад, оригінальність, для об'єктів авторського права) для адекватного правового регулювання відносин і реалізації прав їх учасників, застосування найбільш ефективного виду правової відповідальності для осіб, що порушують ці права у кожному конкретному випадку. Таким чином, за найбільш загальним підходом, серед об'єктів цивільних прав у сфері інформаційних відносин слід розглядати інформацію як окремий об'єкт, інформацію як благо і як об'єкт особистих немайнових прав фізичної особи, а також інформацію як об'єкт прав інтелектуальної власності – інформацію, яка характеризується високим інтелектуальним і творчим рівнем (або визнана такою законом). В свою чергу, учасниками цивільно-інформаційних відносин традиційно є фізичні особи і юридичні

[1] Копылов В.А. Информационное право: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2003. С. 230.

особи (ч. 1 ст. 2 ЦК); держава України, АРК, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права (ч. 2 ст. 2 ЦК)[1].

В даному підрозділі нас, перш за все, цікавить, безумовно, цивільно-правова відповідальність – як самостійний вид юридичної відповідальності, яка може бути понесена суб'єктом добровільно, без рішення компетентного органу, і яка полягає у застосуванні державного примусу до правопорушника шляхом позбавлення особи певних благ або через покладення обов'язків майнового характеру[2]. Не варто при цьому забувати, що сама категорія цивільно-правової відповідальності є абстрактною науковою категорією, на якій базуються різні конструкції та інститути цивільного права. Наявність у юридичній літературі великої кількості точок зору обумовлюється використанням терміна "відповідальність" у різних цілях, що випливає із сутності цієї правової категорії[3]. Вважається також, що під цивільно-правовою відповідальністю слід розуміти лише ті санкції, які пов'язані з додатковим обтяженням для правопорушника у вигляді покладення на нього додаткового цивільно-правового обов'язку чи позбавлення належного йому суб'єктивного права[4].

Не заглиблюючись у суто галузеву багатовікову дискусію з приводу поняття і сутності цивільно-правової відповідальності, зазначимо, що ми підтримуємо позицію сучасних цивілістів, які трактують цивільну відповідальність як негативні наслідки, яких зазнає особа, що вчинила цивільне правопорушення, і які виражаються у покладанні на правопорушника заходів впливу майнового характеру, а цивільно-правову відповідальність у сфері інформаційних відносин – як вид юридичної відповідальності, що полягає у покладанні на правопорушника негативних наслідків у вигляді обов'язку відшкодування чи компенсації шкоди (матеріальних збитків та/або моральної шкоди), або інших обов'язків, спрямованих на поновлення порушених інформаційних прав особи[5].

Якщо проаналізувати закріплені у ст. 16 ЦК способи захисту цивільних прав, то можна помітити, що вони неоднорідні за своєю юридичною природою. Поширеним можна назвати їх поділ власне на заходи захисту і заходи відповідальності, які різняться між собою за підставами застосування, виконуваними функціями, соціальним призначенням і принципами реалізації.

Найбільшу практичну значимість при цьому, на думку фахівців, має та обставина, що, за загальним правилом, заходи відповідальності, на відміну від за-

---

[1] Більш докладно про це див.: Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. 463 с.

[2] Цивільне право України: навч. посібник / Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін. / За ред. Стефанчука Р.О. Київ, 2004. С. 100.

[3] Цивільне право України: підручник: у 2 т. / Борисова В.І. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 480 с. URL: http://pidruchniki.ws/1584072045843/pravo tsivilne_pravo_ borisova_vi;

[4] Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций / Боброва Д.В., Луць В.В., Собчак А.А., Шевченко Я.Н., и др.; Отв. ред.: СобчакА.А., Шевченко Я.Н. Київ: Наук. думка, 1988. 262 с. URL: http://lawlibrary.ru/izdanie9879.html

[5] Кодинець А. О. Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин: монографія. Київ: Алерта, 2016. С. 512.

ходів захисту, застосовуються лише до винного порушника суб'єктивного права і знаходять свій вираз у додаткових обтяженнях у вигляді позбавлення правопорушника певних прав чи покладення на нього додаткових обов'язків[1].

Зважаючи на такий підхід, серед способів захисту цивільних прав, передбачених ст. 16 ЦК, заходами відповідальності з упевненістю можуть бути визнані відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, а також "відшкодування" моральної (немайнової) шкоди, які б мали називатися "компенсацією", оскільки втрати морального (немайнового) характеру можуть бути задоволені лише у вигляді компенсації і в жодному разі не можуть бути "відшкодовані", відновлені "у повному обсязі", щодо них не може бути знайдений економічний майновий еквівалент внаслідок їх немайнового характеру і через їх суб'єктивну оцінку самою постраждалою особою. Тому вони не можуть бути абсолютно чітко і об'єктивно оціненими у грошовій чи іншій майновій формі. Усі пропозиції щодо способів "обрахування" такої шкоди зводяться в науковій літературі до спроб знайти їх найбільш вдале порівняння із спричиненою майновою шкодою (що практично неможливо), або запропонувати ту чи іншу формулу такого обрахунку (що також не дає універсального рішення). Тому у судовій практиці при "відшкодуванні" (насправді компенсації) моральної шкоди, суд виходить із обставин справи, рекомендацій вищестоящих судів, прикладів і стандартів багаторічної, іноді багатовікової практики і звичаїв, що склалися у тому чи іншому суспільстві на певному історичному етапі його розвитку. Вітчизняні цивілісти одностайні у думці про необхідність змінити у ст. ст. 16 і 23 ЦК термін "відшкодування" на категорію "компенсація" моральної шкоди.

Можна визначити також найважливіші особливості цивільно-правової відповідальності, яка має значення і для інформаційних цивільних (цивільно-інформаційних) правовідносин: переважно майновий характер відповідальності, тобто її зв'язок із зменшенням майнової сфери правопорушника; відповідальність призводить до стягнення на користь потерпілої сторони; компенсаційна природа, тобто спрямованість на відновлення майнової сфери потерпілого; ретроспективний характер відповідальності, тобто її виникнення тільки після порушення права; і, нарешті, можливість її реалізації не лише за допомогою заходів державного примусу, тобто компенсація заподіяної шкоди може бути здійснена добровільно.

В літературі висловлюється обґрунтована позиція про те, що цивільно-правова відповідальність за шкоду, заподіяну порушенням інформаційних прав особи, як негативний наслідок правопорушення не обмежується лише майновим обов'язком по відшкодуванню матеріальної шкоди та/або компенсації моральної (немайнової) шкоди, оскільки законодавством встановлені й інші способи захисту інформаційних прав особи (спростування недостовірної інформації, поновлення порушеного права, опублікування рішення суду тощо), якими може забезпечуватися поновлення порушених особистих немайнових прав особи, зокрема права на інформацію; тому переважно майновий характер відповідальності за

[1] Гражданское право: Учебник, узд. 4-е, перераб. и доп. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. МОСКВА: ТК Велби, Изд-во ПРОСПЕКТ, 2005. Ч. 1. 765с. URL: https://studfiles.net/preview/430541.

шкоду, заподіяну вчиненням інформаційних деліктів не виключає можливості покладення на правопорушника обов'язків з поновлення чесного імені, репутації потерпілого шляхом розміщення спростування недостовірної інформації; а обмеження цивільно-правової відповідальності за порушення інформаційних прав особи лише майновим обов'язком по відшкодуванню заподіяних збитків є досить звуженим підходом для забезпечення належного та ефективного захисту прав учасників інформаційних відносин[1].

Зазвичай цивільно-правова відповідальність виконує наступні функції: компенсаційну, а саме таку, сутність якої полягає у відновленні становища, що існувало до порушення суб'єктивного права, а у разі неможливості такого – грошового чи іншого відшкодування заподіяної шкоди; виховну, яка спрямована на попередження таких цивільно-правових порушень у майбутньому, як з боку правопорушника, так і з боку інших учасників цивільних правовідносин; стимулюючу, що розкриває позитивний аспект відповідальності та полягає в тому, що встановлення у законодавстві цивільно-правової відповідальності стимулює інших учасників до належної поведінки. Всі наведені функції мають безпосереднє відношення до цивільно-інформаційних правовідносин.

Цивільно-правова відповідальність класифікується в теорії цивільного права за різними критеріями. Так, залежно від підстави виникнення, цивільно-правова відповідальність буває договірна та деліктна (недоговірна, позадоговірна). Договірна відповідальність настає у разі порушення договору однією із його сторін. Наприклад, у випадку порушення договору надання інформаційних послуг однією із сторін, настає договірна відповідальність. Деліктна (не договірна, позадоговірна) відповідальність має місце у разі заподіяння шкоди, якщо між заподіювачем шкоди і потерпілою стороною не існувало договірних правовідносин і передбачає негативні наслідки у результаті порушення інформаційних прав особи за умови відсутності договору, або незалежно від укладеного договору між деліквентом (правопорушником) і потерпілим. Так, деліктна (позадоговірна, недоговірна) відповідальність характерна у разі спричинення шкоди здоров'ю фізичних осіб в результаті поширення недостовірної інформації про стан навколишнього природного середовища.

Залежно від кількості осіб, які беруть участь у виконанні зобов'язання, застосовують часткову (дольову) (ст. 540 ЦК), солідарну (ст. 541 ЦК) чи субсидіарну відповідальність (ст. 619 ЦК). Оскільки у виконанні інформаційних зобов'язань, наприклад, з надання або отримання інформаційних послуг можуть приймати участь декілька осіб, такий вид відповідальності теоретично може бути застосований і для учасників інформаційних відносин. Часткова (дольова) відповідальність полягає в тому, що кожен із учасників зобов'язання несе відповідальність у межах своєї частки. Так, згідно ч. 1 ст. 540 ЦК, в якій закріплено положення про виконання зобов'язання, в якому беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників: якщо у зобов'язанні беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, кожний із кредиторів має право вимагати виконання, а кожний із боржни-

[1] Кодинець А.О. Цивільно-правове регулювання зобов'язальних інформаційних відносин: монографія. Київ: Алерта, 2016. С. 512-513.

ків повинен виконати обов'язок у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства. Солідарна відповідальність настає лише у випадках, прямо вказаних в законі чи договорі, не може перевищувати обсягу повної відповідальності, і при цьому кредитору надається право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі від усіх боржників разом або від одного із боржників (ст. 541-543 ЦК). Якщо обов'язок не буде виконано в повному обсязі одним із боржників, кредитор вправі вимагати не одержане від інших солідарних боржників.

До пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу основному боржникові. Якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього у розумний строк відповідь на пред'явлену вимогу, кредитор може пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність. Особа, яка понесла субсидіарну відповідальність, має право у випадках, передбачених законом, пред'являти регресну вимогу до особи, в інтересах якої вона понесла відповідальність. Наприклад, у разі поширення персональних даних фізичної особи у ЗМІ без її згоди, позов фізичною особою, яка понесла в результаті цього майнові втрати, може бути пред'явлений як особі, що поширила таку інформацію, так і юридичній особі – працедавцю, де така особа працює, а також і до власника інформаційного ресурсу, де така інформація була розміщена. У такому не договірному зобов'язанні спершу, до звернення до суду, потерпіла фізична особа може пред'явити вимогу основному порушнику – конкретній фізичній особі, яка поширила її персональні дані. Якщо ця особа відмовиться задовольнити вимогу, або потерпіла особа не одержить відповідь на пред'явлену вимогу, вона може пред'явити вимогу у повному обсязі до юридичної особи – працедавця, у якої працює порушник, або до власника інформаційного ресурсу, де були неправомірно розміщені персональні дані – і вони можуть понести відповідальність (відшкодування шкоди у повному обсязі), а потім пред'явити регресну вимогу до особи, в інтересах якої була понесена відповідальність. Так, згідно ч. 1 ст. 1172 ЦК, яка присвячена питанням відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою, юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. При цьому замовник відшкодовує шкоду, завдану іншій особі підрядником, якщо він діяв за завданням замовника (ч. 2), а підприємницькі товариства, кооперативи відшкодовують шкоду, завдану їхнім учасником (членом) під час здійснення ним підприємницької або іншої діяльності від імені товариства чи кооперативу (ч. 3).

У нормах ст. ст. 1190-1191 ЦК йдеться про особливості відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами і про право зворотної вимоги до винної особи. Так, у відповідності до ч. 1 ст. 1190 ЦК, особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. За заявою потерпілого суд може визначити відповідальність осіб, які спільно завдали шкоди, у частці відповідно до ступеня їхньої вини (ч. 2 ст. 1190 ЦК). В той же час особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою осо-

бою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом (ч. 1 ст. 1191 ЦК), а Держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, юридичні особи мають право зворотної вимоги до фізичної особи, винної у вчиненні злочину, у розмірі коштів, витрачених на лікування особи, яка потерпіла від цього злочину (ч. 2); Держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, має право зворотної вимоги до цієї особи тільки у разі встановлення в її діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили (ч. 3); Держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою внаслідок незаконно прийнятих рішень, дій чи бездіяльності відповідно органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, мають право зворотної вимоги до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування (крім відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами та відшкодуванням моральної шкоди) (ч. 4).

Крім того, згідно ч. 5 ст. 1191 ЦК, батьки (усиновлювачі), опікун або піклувальник, а також заклад або особа, що зобов'язані здійснювати нагляд за малолітньою або неповнолітньою особою, які відшкодували шкоду, завдану малолітньою або неповнолітньою особою чи фізичною особою, яка визнана недієздатною, не мають права зворотної вимоги до цієї особи.

Залежно від обсягу відповідальності виділяють повну, обмежену та підвищену (кратну) відповідальність. За загальним правилом, цивільно-правова відповідальність настає в повному обсязі. Так, якщо йдеться про відповідальність виконавця за порушення договору про надання інформаційних послуг, слід керуватися нормою ст. 906 ЦК, згідно якої збитки, завдані замовнику невиконанням або неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем, у разі наявності його вини, у повному обсязі, якщо інше не встановлено договором; виконавець, який порушив договір про надання послуг за плату при здійсненні ним підприємницької діяльності, відповідає за це порушення, якщо не доведе, що належне виконання виявилося неможливим внаслідок непереборної сили, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 1 ст. 906 ЦК. При цьому збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням договору про безоплатне надання послуг, підлягають відшкодуванню виконавцем у розмірі, що не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо інший розмір відповідальності виконавця не встановлений договором (ч. 2 ст. 906 ЦК).

Розмір відшкодованої шкоди не повинен перевищувати суму заподіяних збитків, тобто відшкодування не повинно призводити до збагачення потерпілого. З останнім твердженням слід погодитися. Особливої актуальності набуло це правило при розгляді справ про цивільно-правову відповідальність ЗМІ за позовами до них про захист честі, гідності, ділової репутації, які мали підставою поширення недостовірної, на думку позивачів, інформації. Пленум ВС України у сво-

їй постанові, яка нині втратила чинність, роз'яснив свого часу, що такі позови до ЗМІ не повинні приводити до збагачення осіб, які звертаються до суду[1]. Наведене роз'яснення не втратило своєї актуальності і сьогодні, оскільки пізніше була прийнята Постанова ВС України, в якій зазначено, що визначений розмір грошового відшкодування має бути співмірний із заподіяною шкодою і не повинен призводити до припинення діяльності засобів масової інформації чи іншого обмеження свободи їх діяльності (абз. 3 п. 27)[2].

Однак, в силу закону або договору, може виникати обмежена цивільно-правова відповідальність. Слід передбачати у договорах про надання інформації, інформаційних послуг повну відповідальність особи, яка заволоділа інформаційним ресурсом, за втрату, спотворення, зміну інформації її володільців (яка на ньому зберігалася чи поширювалася) при передачі її інформаційними каналами (мережами), а відповідальність власника інформаційного ресурсу встановлювати у розмірі фактичної шкоди, якщо володілець інформаційного ресурсу не доведе, що негативні наслідки, які настали в результаті заволодіння сторонньою особою його ресурсом, сталися не з його вини.

Важливо зазначити, що на особу може бути покладена цивільно-правова відповідальність за порушення в інформаційній сфері за наявності сукупності умов, які утворюють склад цивільного правопорушення.

Згідно з доктриною цивільного права, підставами цивільно-правової відповідальності є: протиправність поведінки (дія чи бездіяльність); наявність майнової та (або) моральної шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяною шкодою; вина особи, яка заподіяла шкоду.

Підкреслимо, що цивільно-правова відповідальність за правопорушення інформаційних цивільних прав в інформаційній сфері (цивільно-інформаційна правова відповідальність) настає за умови, якщо дія чи бездіяльність, якими заподіяно шкоду, є протиправними чи заборонені законом. Протиправною поведінкою визнається така поведінка учасника інформаційних правовідносин, яка порушує приписи правової норми, незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про неправомірність своєї поведінки. Так, поширення інформації, яка складає таємницю про стан здоров'я фізичної особи, може тягнути за собою відповідальність необмеженого законом кола суб'єктів, тобто фактично будь-якої особи, якій стала відома така інформація (ч. 3. ст. 286 ЦК). Отже, коло цих осіб на сьогодні законодавством не обмежується лікарями чи медичними працівниками. Звичайно, відвідувач лікарні, який став порушником медичної таємниці, розповівши знайомим про інформацію, яку він почув від будь – кого із хворих, навідавши свого родича, може не знати про наявність такої норми у чинному законодавстві України, але це, як відомо, не звільняє його від відповідальності.

---

[1] Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1990 р. № 7 із змінами і доповненнями (втратила чинність). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-90.

[2] Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09/print.

Правопорушенням в інформаційній сфері може бути протиправна дія або бездіяльність особи, а також протиправне, наприклад, адміністративне рішення. Таким чином, протиправною в цьому випадку визнається поведінка особи, яка порушує приписи інформаційних цивільно-правових норм та порушує суб'єктивне інформаційно-цивільне право особи. Законодавець передбачив також, що заподіяння шкоди є протиправним, якщо законом не передбачено інше. Протиправна поведінка полягає, переважно, в активних діях, якими заподіяно шкоду. Наприклад, фізична особа може поширювати недостовірну інформацію, порушувати різного роду таємниці, поширювати шкідливі програми, здійснюючи при цьому активні дії. Бездіяльність визнається протиправною, якщо особа повинна була вчинити певну дію, але не вчинила її. Так, ненадання достовірної інформації на запит фізичної чи юридичної особи про стан довкілля, про якість харчових продуктів, предметів побуту органами і посадовими особами, яких до цього зобов'язує закон, може трактуватися як протиправна бездіяльність, яка тягне за собою відповідальність, в тому числі, цивільно-правову (ст. 293 ЦК). Те саме можна сказати і про інформацію, яку повинні надавати лікарі і лікувальні заклади. Ненадання повної доступної для розуміння пацієнта інформації про стан його здоров'я, мету запропонованих діагностичних і лікувальних заходів, про режим, якого він повинен дотримуватися, про наслідки лікування і відмови від лікування є порушенням прав пацієнта і може тягти за собою відповідальність лікаря за його бездіяльність (ст. 285 ЦК). Незаконним визнається правовий акт органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, яке приймає посадова та службова особа цього органу, та яка суперечить вимогам чинного законодавства або порушує цивільні права або інтереси осіб (ст. 21 ЦК). Прийняття таких рішень можливе і у сфері інформаційних відносин, крім того, саме таке рішення можна розглядати, на нашу думку, як поширення недостовірної (неякісної, неповної, викривленої, такої, що не відповідає закону тощо) інформації.

У випадках, передбачених законом, може виникати обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну правомірною поведінкою (Гл. 82 ЦК). Прикладом цього може бути заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності, якою визнаються дії особи, спрямовані на усунення небезпеки, що загрожує самому заподіювачу шкоди чи іншим особам, за умови, що її за цих обставин не можна усунути іншими засобами. Прикладами таких дій можуть бути заходи, до яких звертається програміст в разі загрози усій комп'ютерній системі і в разі виявлення так званого "комп'ютерного вірусу". Він може повністю знищити зіпсовану програму задля збереження інших і системи в цілому. Програміст може навіть зруйнувати чи відключити інформаційну систему в цілому чи комплекс програмного забезпечення, задля збереження інформації, яка накопичується, зберігається і переміщується у системі, або якщо це несе загрозу безпеці держави, державному ладу, здоров'ю та життю людей. Подібні дії непоодинокі у сучасній практиці захисту інформації і інформаційних прав учасників інформаційних відносин від негативних комп'ютерних вірусів та їх "творців", які є частиною "інформаційної війни" і які виявляють порушників, що мають понести відповідальність. Вказані дії є

правомірними за умови, що відвернута шкода є меншою від тієї, що могла бути заподіяною. Прикладом може слугувати також відключення інформаційних систем на атомних станціях у разі загрози безпечній роботі останніх.

Варто зауважити, що особливістю цивільно-правової відповідальності є те, що в окремих випадках допускається відповідальність за дії інших осіб. Зокрема, за дії неделіктоздатних осіб, про що згадувалось вище.

Наступною обов'язковою підставою настання цивільно-інформаційної правової відповідальності є наявність негативних наслідків у формі заподіяння шкоди, посягання на права та інтереси, які охороняються законом. Залежно від того, якому об'єкту права заподіяно шкоду, її слід розрізняти як таку, що заподіяна майну, або заподіяну особі. В інформаційних відносинах присутні випадки обох видів. Шкода, заподіяна інформаційній системі неякісним програмним забезпеченням є, перш за все, майновою. А шкода, заподіяна фізичній особі шляхом поширення про неї недостовірної інформації у ЗМІ, що призвело до порушення її честі, гідності, ділової репутації є шкодою, заподіяною передусім особі.

Звернемо увагу також на те, що у цивільному праві використовують поняття "шкода" та "збитки", зміст яких тривалий час був предметом суперечок науковців і практиків. Шкода, яка розуміється як будь-яке знецінення блага, що охороняється правом, поділяється на майнову і немайнову. В результаті порушення інформаційних прав можливе настання як майнової, так і моральної (немайнової) шкоди. Ст. 1166 ЦК закріплено загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду: майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала (ч. 1); особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини (ч. 2); шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок непереборної сили, відшкодовується у випадках, встановлених законом (ч. 3);. шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується у випадках, встановлених ЦК та іншим законом (ч. 4). У ст. ст. 1167-1168 ЦК зазначено підстави відповідальності за завдану моральну шкоду

Між тим, поряд із поняттям "шкода" законодавець використовує поняття "збитки". Відповідно до ст. 22 ЦК збитками є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (упущена вигода). Таким чином, узагальнено збитки можна розглядати як грошову оцінку шкоди, яка застосовується у разі неможливості відшкодування шкоди в натурі. У ст. 1192 ЦК вказується на способи відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого: з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі (ч. 1); розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відпо-

відно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі (ч. 2).

Отже, одним із усталених та найбільш адекватних способів захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, в тому числі інформаційних цивільних прав та інтересів, є саме відшкодування збитків. Цей спосіб захисту інформаційних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, як виявили дослідження, являє собою найбільш поширений спосіб як у сфері договірних, так і деліктних відносин. На відміну від відшкодування шкоди в натурі, в даному випадку майновий інтерес потерпілого задовольняється за рахунок грошової компенсації понесених ним майнових збитків. При цьому така компенсація може бути або безпосередньо пов'язана з розміром спричиненої шкоди (відшкодування збитків), або пов'язана з нею лише опосередковано чи взагалі незалежна від неї (неустойка).

Закріплення в ЦК права на відшкодування збитків повною мірою відповідає таким принципам цивільного права (ст. 3 ЦК). Право на відшкодування збитків виникає не лише у зобов'язальних відносинах, але і в абсолютних, до яких належать, наприклад, особисті немайнові права фізичної особи, право власності, спадкове право. Водночас слід мати на увазі, що вимога про відшкодування збитків, заявлена власником стосовно будь-якої третьої особи, має ґрунтуватися в обов'язковому порядку не лише на ст. 22 ЦК, а й на положеннях ст. 1166 ЦК про загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду.

Відповідно до ст. 22 ЦК збитки складаються з реальних збитків та упущеної вигоди. Слід зазначити, що вітчизняний законодавець, прийнявши ЦК у 2003 році суттєво розширив поняття збитків, як це видно із змісту ст. 22 ЦК. Так, на відміну від сучасних положень, ст. 203 ЦК УРСР[1], наприклад, до складу збитків не включала витрати, які особа зробила або мусила зробити для відновлення свого порушеного права. Розмір упущеної вигоди, що підлягає компенсації, не може бути меншим від доходів, одержаних внаслідок порушення права особою, яка його порушила. Ще одна можливість, що передбачена ЦК і яка надається особі, чиє право порушено, – це право вимагати відшкодування майнової шкоди не тільки грошима, але й в інший спосіб.

При цьому слід зауважити, що істотне значення при вирішенні питання про спосіб відшкодування збитків мають фактичні обставини справи (допустимість відшкодування збитків не в грошовій формі). Враховуючи принцип диспозитивності, слід визнати виправданим закріплення у ст. 22 ЦК правила про те, що сторони можуть дійти згоди про заміну способу відшкодування збитків[2]. Така можливість передбачена для порушення прав у будь – якій сфері, тож і в інформаційній також.

Наслідком порушення цивільно-правових норм може бути також заподіяння моральної шкоди, відшкодування (компенсація) якої вельми актуальне для інформаційних відносин.

---

[1] Цивільний кодекс Української РСР 1963 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06

[2] Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар / За ред.. розробників проекту Цивільного кодексу України. Київ: Істина. С. 29.

До обов'язкових умов цивільно-правової відповідальності належать причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою. Причинно-наслідковий зв'язок є простим, якщо між протиправною поведінкою та завданою шкодою немає інших юридично значущих обставин, та складним, якщо між завданою шкодою та протиправною поведінкою існують інші обставини, які впливали на її заподіяння. Додамо, що протиправна поведінка особи лише тоді є причиною збитків, коли вона безпосередньо з ними пов'язана. Найбільшу складність являють випадки визначення причинно-наслідкового зв'язку між збитками і протиправною поведінкою, коли порушення прав відбувається в інформаційних мережах і системах. Частину проблем можна на сьогодні вирішити за допомогою використання переваг електронного цифрового підпису[1], але проблема полягає часто в ідентифікації самого порушника, не кажучи вже про докази його протиправної поведінки і зв'язку її із заподіяною шкодою. В останні роки ми стали свідками непоодиноких випадків ідентифікації порушників, які пошкоджують інформаційні системи руйнівними вірусами, переважно у кримінальних справах у межах боротьби з кіберзлочинністю і міжнародними "інформаційними війнами", але притягнути до відповідальності у цивільному провадженні так само складно.

Вина, як умова цивільно-правової відповідальності, розуміється як психічне ставлення особи – правопорушника до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Питання про вину визначають тільки після з'ясування причинного зв'язку та протиправності дій (бездіяльності). Є і винятки. Так, спростування недостовірної інформації відбувається незалежно від вини.

У ст. 614 ЦК закріплено положення про вину як підставу відповідальності за порушення зобов'язання: особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом; особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання (ч. 1); відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання (ч. 2); правочин, яким скасовується чи обмежується відповідальність за умисне порушення зобов'язання, є нікчемним (ч. 3).

В теорії права розрізняють дві форми вини: умисел та необережність. Для виникнення цивільно-правової відповідальності форма вини значення не має, однак у випадках, встановлених законом, це може впливати на розмір відшкодування. У ст. 1193 ЦК вказується на необхідність урахування не тільки вини потерпілого, але і матеріального становища фізичної особи, яка завдала шкоди. Перш за все, шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу, не відшкодовується (ч. 1 ст. 1193 ЦК); якщо груба необережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди, то залежно від ступеня вини потерпілого (а в разі вини особи, яка завдала шкоди, - також залежно від ступеня її вини) розмір відшкодування зменшується, якщо інше не встановлено законом (ч. 2); вина потерпілого не враховується у разі відшкодування додаткових витрат, передбачених

[1] Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22 травня 2003 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 276.

частиною першою ст. 1195 ЦК, у разі відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника та у разі відшкодування витрат на поховання (ч. 3); суд може зменшити розмір відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, залежно від її матеріального становища, крім випадків, коли шкоди завдано вчиненням злочину (ч. 4). Крім того, ст. 1194 ЦК передбачено відшкодування шкоди особою, яка застрахувала свою цивільну відповідальність: особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням).

У випадках, встановлених законом, допускається притягнення особи до цивільно-правової відповідальності незалежно від наявності вини правопорушника. Так, згідно ч. 1 ст. 1173 ЦК, шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується державою, АРК або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів. Цивільно-правова відповідальність незалежно від наявності вини правопорушника передбачена також ст. ст. 1174-1176 ЦК і може набути актуальності у інформаційній сфері.

Цікавим з точки зору розширення переліку об’єктів, які можна сьогодні віднести до джерел підвищеної небезпеки, може виявитися ґрунтовне дослідження конкретних результатів бурхливого розвитку науки, техніки та інформаційних технологій у галузях, в яких людина не може бути абсолютно впевнена у своїй владі контролювати об’єкти і процеси, що нею викликаються до життя. В ч. 1 ст. 1187 джерелом підвищеної небезпеки названо діяльність, пов'язану з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб. При цьому шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку (ч. 2); особа, яка неправомірно заволоділа транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, завдала шкоди діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, зобов'язана відшкодувати її на загальних підставах (ч. 3); якщо неправомірному заволодінню іншою особою транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом сприяла недбалість її власника (володільця), шкода, завдана діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, відшкодовується ними спільно, у частці, яка визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, що мають істотне значення. В ч. 5 ст. 1187 передбачено, що особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого.

Так само важливо врахувати положення ст. 1188 ЦК, в якій йдеться про відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки і законодавство, до якого відсилає ст. 1189 ЦК для з'ясування особливостей відшкодування ядерної шкоди. Доречно було б ґрунтовно доповнити і інформаційне законодавство з питань відшкодування інформаційної шкоди, починаючи із доповнення ЦК та інших спеціальних законів статтею "Відшкодування інформаційної шкоди".

Слід також детально обговорити можливість передбачити відповідальність за шкоду, заподіяну джерелами підвищеної небезпеки, або їх взаємодією для правопорушників, які займаються розробками і впровадженням новітніх технологій у сфері удосконалення людини, середовища її існування і її організму. Наприклад, за шкоду, заподіяну фізичній чи юридичній особі поширенням інформації, яка є життєво важливою і несе загрозу для виживання людства, як виду живих істот; або яка належить до розробок, пов'язаних з генною, енергетичною, молекулярною, інформаційною тощо структурою людського організму і її перетвореннями; з проблемами зародження життя і смертю; з проблемами поєднання мозку людини із інформаційними об'єктами, наприклад, інформаційними мережами або вживленням у мозок людини чіпів із тою чи іншою інформацією; за поширення інформації, яка розцінюється як "інформаційна зброя"; а також за шкоду, заподіяну неконтрольованим використанням об'єктів, які належать до поняття "штучний розум" чи мають такі елементи у своєму складі та ряд інших. Така відповідальність може бути передбачена лише після ґрунтовного вивчення кожного конкретного виду об'єктів і з'ясування механізму відшкодування шкоди, наслідків і небезпек їх використання для розвитку науки, техніки, людства і суспільства в цілому. Між тим, сьогодні з'являються пропозиції визнати штучний розум (штучний інтелект) суб'єктом права, що, на нашу думку, в разі її сприйняття юридичною спільнотою і суспільством, може нести неконтрольовані непередбачувані за своїми наслідками результати. Стриману або протилежну позицію займають сьогодні ряд провідних спеціалістів світового рівня у сфері інформаційних технологій, які попереджають – "штучний інтелект рано чи пізно знищить нас усіх"[1]. Наведемо повністю хід думок цього видатного мислителя, інженера і бізнесмена сучасності, викладений у спеціалізованому електронному журналі, на який посилаємося вище, для того, щоб розуміти, чому саме слід приділити увагу в праві. Так, Ілон Маск попереджає, що людям слід бути вкрай обережними з цією технологією, оскільки вченим не вдасться зробити роботів безпечними. При цьому шанс вижити у людської цивілізації, за його підрахунками – лише 5–10%, вважає він. Причому горезвісне повстання машин, за його словами, повинно відбутися вже у найближче десятиліття. Маск вважає, що основна небезпека криється в тому, що вчені створюють техніку, яка здатна самостійно вчитися, удосконалюватися без участі людини, вирішувати завдання і реагувати, але жодну машину не можна навчити проявляти емоції, керуватися мораллю, робити виключення в залежності, наприклад, від каяття протилежної сторони

[1] Илон Маск. Искусственный интеллект рано или поздно прикончит всех нас.
URL: https://itc.ua/blogs/ilon-mask-iskusstvennyiy-intellekt-rano-ili-pozdno-prikonchit-vseh-nas/

конфлікту. Людські почуття не підвладні роботам, і в цьому криється проблема – ніхто не знає, до яких умовиводів у кінцевому рахунку прийдуть машини. Таким чином, підводить підсумок Маск, результати неконтрольованості штучного інтелекту будуть страшніші за ядерну зброю. Особливе занепокоєння викликає у підприємця, що сьогодні лише декілька компаній займаються розробками у сфері штучного інтелекту. Як приклад, він навів підрозділ Google Deepmind. "Facebook, Google, Amazon, Apple – всі вони вже знають про вас дуже багато. Штучний інтелект, який буде створений у надрах цієї корпорації, отримає величезну владу над людьми. А концентрація влади в одних руках завжди породжує величезні ризики. Лише декілька людей в Google контролюють створення штучного інтелекту, без будь – якого спостереження ззовні, – так не має бути", – стверджує Маск. Раніше він сказав також, що людство не зможе виграти битву зі штучним інтелектом і залишиться далеко позаду у розвитку. "Пом'якшує ситуацію зі штучним інтелектом лише те, що ми будемо настільки відсталими, що станемо чимсь на зразок домашніх тварин для машин", – додав Маск. Єдине позитивне рішення проблеми він бачить у безпосередньому об'єднанні з комп'ютерами – а це якраз те, над чим і працює, власно кажучи, компанія, що йому належить – Neuralink. Нейлонні мережива дозволять людям еволюціонувати разом із машинами, зберігаючи лідерство у гонці розвитку з штучним інтелектом, – вважає видатний вчений і практик. Втім, інженер згоден з тим, що нині технології штучного інтелекту надають людству неоціниму послугу: наприклад, при діагностиці раку і виявленні суіцидальної поведінки. Ці розробки потенційно можуть поліпшити якість життя кожного жителя Землі, тому сфера штучного інтелекту потребує не заборони, а регулювання[1]. Отже, саме на адекватне регулювання відносин у цій сфері має бути спрямований пошук юристів – теоретиків і практиків. Ще один шлях – це страхування ризиків, пов'язаних із використанням зазначених вище об'єктів. Дискусії на зазначені та інші важливі теми мають відбуватися в юридичному професійному, і особливо науковому, середовищі постійно, з урахуванням швидкості технічного та інформаційного прогресу, його переваг і небезпек.

Законодавство також встановлює специфіку з'ясування вини в окремих випадках. Так, в разі покладання на батьків обов'язку щодо відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою іншим учасникам інформаційних відносин, відповідно до ст. 1178 ЦК, береться до уваги їх вина у несумлінному здійсненні або ухиленні їх від здійснення виховання (навчання правилам поводження в інформаційному середовищі) та нагляду за малолітньою особою. Слід особливо підкреслити необхідність відповідальності батьків за їхніх неповнолітніх дітей, якщо останніми спричинена шкода в інформаційному середовищі. Батьки повинні відповідати за те, що дитина безконтрольно отримує негативну чи шкідливу інформацію із інформаційних мереж, в тому числі, ЗМІ, Інтернет, комп'ютерних ігор, програм телебачення, реклами тощо і спричинює шкоду собі та / або оточуючим.

[1] Там само.

За загальним правилом, розмір відшкодування встановлюється законом або домовленістю сторін, в тому числі і якщо йдеться про інформаційні цивільні правовідносини, а у разі наявності спору між сторонами – судом або альтернативними органами, яким сторони договору довіряють.

Розмір відшкодування майнової шкоди, зокрема, у сфері інформаційних цивільних відносин, визначається, як правило, у грошовому виразі, однак, відповідно до ст. 22 ЦК, за вимогою особи, якій завдано шкоду, та відповідно до обставин справи, майнову шкоду може бути відшкодовано і в інший спосіб. Моральна шкода за діючим законодавством відшкодовується грошима, іншим майном або в інший спосіб, що вірно, враховуючи різний майновий стан та інші обставини особи, що спричинила шкоду.

Цивільне законодавство передбачає також умови, за настання яких особа звільняється від відповідальності, – це випадок та непереборна сила. У ст. 617 ЦК зазначено підстави звільнення від відповідальності: особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили; при цьому не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів (ч. 1 ст. 617 ЦК).

На нашу думку, в інформаційній сфері до таких обставин можна віднести поширення комп'ютерного вірусу в інформаційних мережах, здатного знищити інформацію у повному обсязі або в глобальному масштабі, проти якого ще не вироблено відповідного комп'ютерного антивірусу; вихід з ладу комп'ютерних систем або середовищ передачі інформації з причин, незалежних від особи; випадки виникнення локальних інформаційних конфліктів чи розв'язування "інформаційних війн", які призводять до руйнівних наслідків. Особи, які працюють в цій мережі (укладають договори, надають послуги тощо) не можуть у таких випадках впливати на стан її безпеки, унеможливити негативні наслідки з причин, які від них не залежать і носять характер випадку і непереборної сили. Отже, можна зазначити, що особливості цивільно-правової відповідальності визначаються у даному разі специфікою інформаційних цивільно-правових відносин, на яких ми неодноразово наголошували[1,2].

Ст. 1171 ЦК передбачає можливість відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності: шкода, завдана особі у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами (крайня необхідність), відшкодовується особою, яка її завдала; особа, яка відшкодувала шкоду, має право пред'явити зворотну вимогу до особи, в інтересах якої вона діяла (ч. 1); враховуючи обставини, за яких було завдано шкоди у стані крайньої необхідності, суд може покласти обо-

[1] Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006. С. 401-420.

[2] Кохановська О.В. Правове регулювання у сфері інформаційних відносин: монографія. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. С. 133-134, 137-138.

в'язок її відшкодування на особу, в інтересах якої діяла особа, яка завдала шкоди, або зобов'язати кожного з них відшкодувати шкоду в певній частці або звільнити їх від відшкодування шкоди частково або в повному обсязі (ч. 2). Не слід забувати, що подібні випадки можливі у сфері інформаційних відносин, коли йдеться про шкоду, завдану інформаційним системам та мережам у стані крайньої необхідності.

Як зазначалося на початку даного підрозділу, цивільно-правова відповідальність є однією із різновидів юридичної відповідальності. Головною особливістю її є майновий характер примусових заходів впливу на правопорушника. Достатньо неоднорідним за своїми юридичною природою і суспільними наслідками можна визначити увесь комплекс цивільно-правових заходів, які носять переважно майновий характер і за допомогою яких відбувається відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) суб'єктивних прав в інформаційній сфері. "Майнові витрати порушника, які є наслідком застосування таких заходів, повинні компенсувати, тобто еквівалентно відновити майнову сферу потерпілого", – зауважує О. О. Городов[1].

Розглянемо для прикладу склад цивільно-інформаційного делікту, здійсненого в результаті використання незаконних методів отримання інформації, яка знаходиться в режимі комерційної таємниці, оскільки цей об'єкт цікавий з огляду на те, що він найбільш зрозуміло ілюструє поєднання ознак інформаційного об'єкта і об'єкта права інтелектуальної власності, причому вага інформаційної складової підкреслюється навіть самим законодавчим визначенням комерційної таємниці: комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію (ч. 1 ст. 505 ЦК). У ч. 2 ст. 505 ЦК, на нашу думку, посилюється теза про можливість комерційної таємниці бути такою, що не стосується будь – якого творчого оригінального тощо результату, а є лише інформацією (відомостями): комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Склад цивільно-інформаційного делікту в цьому випадку створюють наступні факти. Протиправність поведінки, яка полягає в тому, що особа отримала інформацію, яка має дійсну чи потенційну комерційну цінність в силу її невідомості, поза волею володільця цієї інформації, наприклад, шляхом несанкціонованого збору чи знаходження документів, які містять відомості, віднесені до комерційної таємниці і наступного їх розголошення. Вважається, що встановлення факту протиправності поведінки передбачуваного порушника є визначальною ланкою при кваліфікації правопорушення, яке фіксується для відомостей, що

[1] Городов О.А. Основы информационного права России: учебное пособие. СПб., 2003. С. 291.

знаходяться в режимі комерційної таємниці, методами, які притаманні характеру цих відомостей. До відома керівника організації чи уповноваженої посадової особи мають бути доведені виявлений факт втрати відповідних документів. Вони, в свою чергу, повинні прийняти рішення про проведення перевірки. Для того, щоб в подальшому можна було надати докази в суд, необхідно зібрати фактичні дані в процесі перевірки, які мають відношення до даної події. В процесі оцінки наявності збитків у володільця інформації може враховуватись значна кількість факторів, похідних від характеру правопорушення. Необхідно, щоб правопорушник відшкодував збитки, спричинені ним у повному обсязі, включаючи як реальну шкоду, так і неодержані доходи. Ця вимога випливає з принципу повноти відшкодування спричинених збитків, притаманного цивільно-правовій відповідальності.

На думку О. О. Городова, оцінюючи збитки володільця інформації, яка знаходиться в режимі комерційної таємниці, слід враховувати такі фактори, як невідомість інформації конкурентам, споживачам продукції, контрагентам за договорами, можливість використання інформації шляхом продажу її зацікавленим особам, вплив на кон'юнктуру ринку тощо. Розмір збитків має бути підтверджений відповідними документами[1].

Необхідно мати на увазі, що протиправна поведінка особи є причиною збитків тільки в разі, якщо вона прямо, безпосередньо пов'язана з цими збитками. У випадку, що розглядається, юридично значимим причинним зв'язком буде зв'язок між розголошенням відомостей, які віднесені до комерційної таємниці, і збитками, яких зазнав володілець інформації внаслідок цього. Вина є необхідною умовою для притягнення до відповідальності особи, яка незаконними методами отримала інформацію, що знаходиться в режимі комерційної таємниці. Крім того, вина виступає в якості суб'єктивної умови відповідальності. Неодноразово вказувалось на значну специфіку цієї умови порівняно з іншими фактами, що утворюють склад правопорушення, і яка обумовлена особливостями цивільно-правових відносин. Таким чином, правопорушник, за загальним правилом, повинен сам довести відсутність своєї вини в розголошенні відомостей, які віднесені до комерційної таємниці. Відповідно володілець інформації не зобов'язаний доводити вину особи, яка незаконно отримала інформацію. Звільняє від цивільно-правової відповідальності відсутність вини правопорушника, за винятками, встановленими законом.

Увагу привертає проблема відповідальності контрагента за розголошення отриманої інформації у межах цивільно-правових договірних відносин у сфері комерційної таємниці. В договорі має бути встановлено обов'язок контрагента із відшкодування шкоди при розголошенні їм цієї інформації всупереч договору. З даної норми має випливати, що, якщо в договорі не буде передбачений такий обов'язок, контрагент не повинен відшкодовувати збитки. Слід підкреслити положення про те, що сторона, яка не забезпечила у відповідності з умовами договору конфіденційність переданої інформації, зобов'язана відшкодувати іншій

[1] Городов О.А. Основы информационного права России: учебное пособие. СПб: Юрид. центр Пресс., 2003. С. 293.

стороні збитки, якщо інше не передбачено договором. Таким чином, обов'язок відшкодування шкоди має випливати безпосередньо із закону.

Заходи з охорони комерційної таємниці слід виводити, перш за все, із положень Гл. 46 ЦК. При цьому слід розрізняти основні заходи, які застосовуються незалежно від того, чи був укладений будь-який договір про ознайомлення інших осіб з комерційною таємницею, чи про використання комерційної таємниці, і додаткові заходи, які актуальні при укладенні такого договору. При цьому враховуються і питання майнових прав інтелектуальної власності на комерційну таємницю і охорони комерційної таємниці органами державної влади, які внормовані у ст. ст. 506 і 507 ЦК відповідно.

Визначаючи комерційну таємницю і перелік відомостей, які складають комерційну таємницю, зазвичай наносять на матеріальні носії (документи), які містять комерційну таємницю, гриф "Комерційна таємниця", вказують володільця цієї інформації та ін. Ці заходи доповнюють один одного, вони можуть застосовуватись як у сукупності, так і окремо: з правової точки зору достатньо, якщо буде застосований хоча б один із цих заходів. Такі заходи зазвичай застосовуються на практиці при реалізації інформаційних прав особи. Щодо інших заходів охорони конфіденційності, то вони відносяться до випадків договірного ознайомлення з комерційною таємницею чи договірним її використанням. У будь – якому разі заходи з охорони комерційної таємниці мають бути розумно достатніми. В іншому випадку для володільця комерційної таємниці можуть настати негативні наслідки: особа, яка розголосила комерційну таємницю чи яка використала її у своїх інтересах, звільняється від відповідальності, якщо вона доведе відсутність своєї вини. При визначенні розміру відповідальності повинні застосовуватися принципи, які передбачені як для договірних, так і для деліктних правовідносин.

Розглянемо детальніше проблему розуміння сутності комерційної таємниці у межах цивільно-правових (договірних) відносин. "Володільця інформації" і "контрагента" договору прийнято називати його сторонами, а предметом є передача інформації контрагенту в обсязі і на умовах, які передбачені договором. Виходячи із принципу свободи договору, сторони повинні самі вирішувати питання про сплатність такого договору, про обсяг і умови використання інформації, про строк дії договору і про інші його умови. Отже, розмір винагороди, яка сплачується володільцю інформації за даним договором, буде залежати від обсягу використання інформації і від розміру економічного ефекту, який передбачається від використання інформації. Крім того, можна передбачити можливість самого володільця інформації продовжувати її використання і/або передавати іншим контрагентам, зазначити територію, на якій ця інформація буде використовуватися тощо.

На науковому рівні проблемою залишається питання об'єкту такого договору. Найпростіше визначити, що це має бути інформація, зафіксована на матеріальному носії. І в багатьох випадках це дійсно так. Однак сьогодні у договорах може бути зазначено, що інформація повідомляється контрагенту усно безпосереднім володільцем інформації або захищеними електронними мережами, фіксу-

ється на електронних носіях інформації тощо. Тобто носій такої інформації може бути на сьогодні будь – яким – головне, щоб способи фіксації, зберігання, передачі були надійними, щоб у них був впевнений, перш за все, володілець інформації.

Отже, основне питання, яке стосується договорів про передачу комерційної таємниці, відноситься до конфіденційності інформації, що надається. У зв'язку з цим, основними правилами охорони конфіденційності інформації прийнято називати наступні: у договорі повинні бути визначені умови охорони конфіденційності; на потязі строку дії договору володілець інформації не вправі розголошувати інформацію чи припиняти режим її конфіденційності; контрагент повинен визначити надійні способи захисту отриманої інформації і вчасно повідомляти володільцю інформації про факти її розголошення чи загрозу розголошення, а також про незаконне отримання чи незаконне використання інформації;. Таким чином, практично усі положення, які стосуються охорони конфіденційності інформації у межах цивільно-правових (договірних) відносин можна визначити як диспозитивні. Не можна також виключати встановлення договором права контрагента на одностороннє розголошення комерційної таємниці у ряді передбачених випадків.

Щодо відповідальності за порушення комерційної таємниці та її меж, слід розрізняти принаймні такі можливі ситуації: особа отримала доступ до комерційної таємниці на підставі цивільно-правового договору; особа отримала доступ до комерційної таємниці в результаті своїх протиправних дій; особа (працівник) отримала доступ до комерційної таємниці в межах укладеного цивільного або трудового договору. В усіх перерахованих випадках порушення режиму комерційної таємниці може полягати або в її розголошенні (в тому числі у вигляді передання третій особі), або у використанні з особистою метою.

Як наслідок, сторона, яка не забезпечила у відповідності з умовами цивільно-правового договору охорону комерційної таємниці, яка передана за договором, зобов’язана відшкодувати іншій стороні збитки, якщо інше не передбачено договором. В свою чергу, особа, яка порушила режим комерційної таємниці, після того, як вона незаконно отримала до неї доступ, зобов’язана відшкодувати збитки володільцю інформації. За загальним правило, працівник, який має доступ до комерційної таємниці за трудовим договором і винний у розголошенні службової комерційної таємниці, зобов’язаний відшкодувати роботодавцю спричинену шкоду. Обмежена майнова відповідальність працівників, які порушили режим так званої службової комерційної таємниці не може бути збільшена договором. Особливість цієї обмеженої відповідальності полягає в тому, що вона не поширюється на порушення права на комерційну таємницю колишнім працівником, які допущені після припинення (розірвання) трудового договору. Обов’язок працівника дотримуватись режиму службової комерційної таємниці після припинення (розірвання) трудового договору можлива лише у разі, якщо з ним був укладений цивільно-правовий договір щодо комерційної таємниці. Отже, втративши статус працівника, така особа зберігає статус контрагента за цивільно-

правовим договором про умови зберігання і передання відомостей, що складають комерційну таємницю.

Відповідальність за порушення прав на комерційну таємницю може тягнути за собою не лише цивільно-правову, але і дисциплінарну, адміністративну, кримінальну відповідальність у відповідності із законодавством України.

Так, особа, якій в силу трудових відносин з володільцем комерційної таємниці – роботодавцем стала відома комерційна таємниця, у випадку умисного чи необережного розголошення комерційної таємниці, за відсутності у діях такої особи складу злочину, несе дисциплінарну чи цивільно-правову відповідальність у відповідності із законодавством України.

Слід додати до вищезазначеного, що у відповідності із ст. 507 ЦК, органи державної влади зобов'язані охороняти від недобросовісного комерційного використання інформацію, яка є комерційною таємницею та створення якої потребує значних зусиль і яка надана їм з метою отримання встановленого законом дозволу на діяльність, пов'язану з фармацевтичними, сільськогосподарськими, хімічними продуктами, що містять нові хімічні сполуки. Ця інформація охороняється органами державної влади також від розголошення, крім випадків, коли розголошення необхідне для забезпечення захисту населення або не вжито заходів щодо її охорони від недобросовісного комерційного використання (ч. 1). При цьому органи державної влади зобов'язані охороняти комерційну таємницю також в інших випадках, передбачених законом (ч. 2).

Органи державної влади, інші державні органи і органи місцевого самоврядування несуть перед володільцем комерційної таємниці цивільно-правову відповідальність за розголошення чи неправомірне використання комерційної таємниці посадовими особами тих органів, яким вона стала відома у зв’язку з виконанням ними службових обов’язків. Особа, яка використала комерційну таємницю і не мала достатньо підстав вважати використання даної інформації незаконним, в тому числі така, що отримала доступ до неї в результаті випадковості чи помилки, не може бути притягнута до відповідальності. За вимогою володільця комерційної таємниці така особа зобов’язана прийняти заходи по збереженню комерційної таємниці. При відмові такої особи прийняти на себе зобов’язання про нерозголошення комерційної таємниці, володілець комерційної таємниці вправі вимагати у судовому порядку захисту своїх прав.

Наприкінці зазначимо, що наразі недостатньо керуватися у питаннях відповідальності за спричинену шкоду у сфері комерційної таємниці лише на світовий досвід, міжнародні акти, теоретичні і практичні напрацювання спеціалістів, слід нарешті додати до Концепції проекту Закону України "Про охорону прав на комерційну таємницю"[1] відповідний закон, який би відповідав світовим стандартам, нормам Конституції України і, що надзвичайно важливо – нормам ЦК, враховував пропозиції доктринального розуміння комерційної таємниці як інформаційного об’єкта, а не тільки як результату інтелектуальної творчої діяльності.

[1] Про схвалення Концепції проекту Закону України "Про охорону прав на комерційну таємницю. Розпорядження. Концепція. Кабінет Міністрів України, 5 листопада 2008 р. № 1404-р.
URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1404-2008-%D1%80

За порушення особистих немайнових прав фізичної особи, закріплених у Книзі 2 ЦК, які практично усі містять у собі інформаційну складову, або є фактично інформаційними правами (право на особисті папери, на архіви, на різного роду таємниці тощо) за своєю сутністю, також може настати цивільно-правова відповідальність. Потерпілий вправі вимагати від порушника відшкодування збитків, компенсації моральної шкоди, спростування недостовірної інформації тощо. Найбільш важлива для нашого дослідження є, безумовно, ст. 302 ЦК, присвячена праву на інформацію. Згідно ч. 1 ст. 302 ЦК фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Причому збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених Конституцією і законом. Застереження щодо відповідальності фізичної особи, яка поширює інформацію, міститься у ч. 2 ст. 302 ЦК. Перш за все, ця особа зобов'язана переконатися в достовірності інформації і, відповідно, буде нести відповідальність у разі невиконання зазначеного обов'язку. Втім, існує і виключення із правила: фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язана перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування, але зобов'язана робити посилання на її джерело (ч. 2 ст. 302 ЦК). Таке уточнення знімає тягар відповідальності з фізичної (або юридичної) особи і дозволяє вільно користуватися інформацією, якщо вона отримана з офіційних джерел.

Що стосується відповідальності за порушення прав власності чи інших речових прав, які також присутні в інформаційних відносинах, коли йдеться про речові (майнові) об'єкти цивільно-інформаційних прав, як – то комп'ютери, комплекси з'єднаних комп'ютерів, жорсткі диски і паперові документи, на яких зафіксована інформація тощо, слід звертатися до класичних підходів, відомих ще з часів римського права, до норм ЦК, які присвячені майновим об'єктам і правам. Детальне дослідження відповідальності учасників подібних відносин у межах даного підрозділу неможливе і непотрібне, оскільки носить похідний характер стосовно відповідальності, що пов'язана із поширенням, набуттям, зберіганням, створенням тощо інформації як немайнового об'єкта цивільних прав.

Так само окремого дослідження потребує поняття і сутність відповідальності за порушення міжнародних норм і правил у сфері створення і використання інформаційних мереж, передачі інформації, надання інформаційних послуг тощо, яка покладається на органи державної влади, організації і громадян у відповідності з договорами, укладеними ними із зарубіжними фірмами та іншими партнерами з урахуванням міжнародних договорів, ратифікованих Україною.

4.6. Міжнародно-правова відповідальність за інформаційний делікт

Як специфічний різновид юридичної відповідальності за інформаційні делікти окремо виділяється міжнародно-правова відповідальність, яка є наслідком протиправних діянь суб'єкта міжнародного публічного права (передусім держави, міжнародної організації), що порушують його міжнародні зобов'язання. Залежно від заподіяної шкоди її розділяють на політичну (нематеріальну) і матеріальну. Така відповідальність має форму дипломатичних, економічних, військових та інших санкцій і встановлюється власне суб'єктами міжнародного права, що викликає певні проблеми її реалізації, зумовлені відсутністю чітких критеріїв оцінювання міжнародних правопорушень та впливовістю того чи іншого суб'єкта на міжнародні арені[1].

У Резолюції, прийнятій Генеральною Асамблеєю 2 грудня 2014 року "Досягнення в сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки" зокрема відзначається значний прогрес, досягнутий в розробці та впровадженні новітніх інформаційних технологій і засобів телекомунікації, висловлюється стурбованість тим, що ці технології та засоби потенційно можуть бути використані в цілях, несумісних з завданнями забезпечення міжнародної стабільності і безпеки, і можуть негативно впливати на цілісність інфраструктури держав, порушуючи їх безпеку стосовно як до цивільної, так і до військової сфер, вважаючи за необхідне запобігти використанню інформаційних ресурсів або технологій в злочинних або терористичних цілях. Висловлюється стурбованість тим, що ці технології та засоби потенційно можуть бути використані в цілях, несумісних з завданнями забезпечення міжнародної стабільності і безпеки, і можуть негативно впливати на цілісність інфраструктури держав, порушуючи їхню безпеку стосовно як до цивільної, так і до військової сфер, вважаючи за необхідне запобігти використанню інформаційних ресурсів або технологій в злочинних або терористичних цілях[2].

У 2005 році Президент в своєму Указі визначив, що розвиток в Україні інформаційного суспільства та впровадження новітніх інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя, діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування є одним із пріоритетних напрямів державної політики[3]. Зокрема, даним Указом передбачено розробку нормативно-правових актів із різних напрямків інформатизації суспільства, забезпечення надання інформаційних послуг, розширення державного впливу на інформаційні відносини, зокрема

---

[1] Іванов Ю.А. Міжнародне право: посіб. 2-е вид. виправ. та допов. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 200 с.

[2] Достижения в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности / Резолюция Организации Объединенных Наций, принятая Генеральной Ассамблеей 2 декабря 2014 года [по докладу Первого комитета (A/69/435)] № 69/28. URL: Режим доступу http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/69/28&referer=/english/&Lang=R

[3] Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій: Указ Президента України: офіц. текст: за станом на 20 жовтня 2005 року № 1497/2005. URL: http://www.rada.gov.ua

на присутність державних органів в мережі Інтернет, формування суспільних відносин між державою та громадянами через систему електронного урядування тощо.

У Доповіді урядових експертів з досягнень в сфері інформатизації і телекомунікацій в контексті міжнародної безпеки відзначається, що існуючі і потенційні загрози в сфері інформаційної безпеки відносяться до числа найбільш серйозних проблем XXI століття. Загрози походять з широкого кола джерел і проявляються в підривній діяльності, спрямованій в рівній мірі проти фізичних та юридичних осіб, національної інфраструктури та урядів. Її наслідки пов'язані зі значним ризиком для громадської безпеки, безпеки країн і стабільності об'єднаного в глобальну мережу міжнародного співтовариства в цілому. В результаті зростання застосування інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) в критичній інфраструктурі виникають нові вразливі місця і можливості для здійснення підривних дій. В силу складного взаємозв'язку телекомунікаційних мереж та Інтернету будь-який пристрій ІКТ може служити джерелом або об'єктом все більш витончених зловмисних дій. Оскільки в силу самого характеру ІКТ вони можуть використовуватися двояко, ті ж технології, які застосовуються для забезпечення надійної системи електронної торгівлі, можуть також використовуватися в цілях створення загрози міжнародному миру і національної безпеки. Встановити джерело підривних дій, особу винного у їх вчиненні чи мотивацію таких дій може бути нелегко. У багатьох випадках винних у скоєнні такої діяльності можна визначити лише по об'єкту цих дій, їх наслідків або іншим непрямими доказами, і вони можуть здійснювати такі дії, фактично де б вони не знаходилися. Ці чинники сприяють використанню ІКТ для цілей здійснення підривної діяльності. Невизначеність в плані визначення джерела дії і відсутність загальноприйнятого розуміння створюють ризик нестабільності і неправильного сприйняття. Надходить все більше повідомлень про те, що держави розробляють ІКТ в якості інструментів ведення війни і розвідки і для застосування в політичних цілях. Все більше занепокоєння викликають фізичні особи, групи або організації, включаючи злочинні організації, які виконують посередницькі функції в здійсненні підривної мережевої діяльності від імені інших. Зростаюча витонченість і масштаби злочинної діяльності підвищують ймовірність шкідливого впливу. Хоча число випадків використання терористами ІКТ з метою ведення підривних операцій невелика, в майбутньому масштаби такого використання ІКТ можуть зрости[1].

В той же час, міжнародними експертами, науковцями у сфері міжнародного права, гуманітарного права, міжнародно-правової безпеки та ін. відзначається значна проблема щодо сучасного осмислення та фактичного правозастосування окремих питань щодо тих ризиків та загроз, які принесли в наше буття сучасні інформаційно-комунікаційні технології, розвиток Інтернет, розповсюдження гаджетів, формування нових ідеологічно теоретичних течій.

[1] Достижения в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности. Доклад правительственных экспертов ООН.
URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol= A/65/201&referer=/english/&Lang=R

Констатація зазначених проблем не завжди є прикладом реального вирішення та можливого радикального чи поступового реформування діючих норм та правил поведінки. Класичні підходи щодо визначення питань протиправної поведінки тих чи інших суб'єктів відносин досить часто стають неефективні внаслідок глобалістичних процесів, які визначають нову природу правових зв'язків та встановлюють особливі статуси учасників правовідносин в інформаційній сфері. Інтернет дав можливість взаємодії (позитивній чи негативній) на достатньо ефективному рівні, який забезпечує необхідну реакцію об'єктів такої дії. Ми говоримо про складну систему міжнародних взаємовідносин, які досить часто виходять за межі юрисдикції однієї держави, або таку відповідність до правової системи окремої держави встановити тяжко. В результаті правові системи світу підійшли до тієї межі, коли за явні правопорушення практично неможливо притягнути до відповідальності суб'єктів таких правопорушень із-за неможливості встановлення юрисдикції, неможливості встановлення конкретної порушеної норми права та визначення відповідальності за такі правопорушення. Саме питання встановлення та визначення теоретичних питань міжнародно-правової відповідальності в інформаційній сфері стає все більш актуальним та нагальним для сучасного становлення права в глобалізованому суспільстві, в якому інформаційні зв'язки визначають ключові, значимі чинники розвитку конкретного індивіда, групи осіб, діяльності юридичних осіб та держав, як правило, яка здійснюється через спеціальні інституції.

Характеризуючи поняття міжнародно-правової відповідальності в інформаційній сфері зупинимось на ключових особливостях та теорії міжнародного права. Так, Л. Д. Тимченко відзначає, що відповідальність держав – одне з основних понять міжнародного права, а інститут відповідальності за спричинену шкоду є одним з найдавніших у міжнародному праві[1]. Проте уніфікація загальних правил, визначених одним міжнародним документом, які б чітко встановили види відповідальності, якісні та кількісні показники відповідальності, інші специфічні ознаки міжнародно-правової відповідальності, не встановлено. М. Бурменський під юридичними підставами відповідальності розуміє сукупність юридично обов'язкових міжнародно-правових актів, на підставі яких певна поведінка (дія чи бездіяльність) кваліфікується як міжнародне правопорушення[2]. Термін "міжнародна відповідальність" охоплює усю сукупність нових правовідносин, що виникають за міжнародним правом у зв'язку з міжнародно-протиправним діянням[3]. Юридичною підставою міжнародної відповідальності є міжнародно-правові акти, що встановлюють міжнародні зобов'язання, порушення яких може бути кваліфіковане як міжнародне правопорушення[4]. У міжнародному праві під міжнародно-правовою відповідальністю розуміються конкретні негативні юри-

[1] Тимченко Л.А., Тимченко Л. Д.. Международное право: основные отрасли, институты, нормы. Ирпень: Нац. акад. ГНС, 2004. 281 с.

[2] Міжнародне право: навчальний посібник / за ред. М.В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

[3] Лукашук И.И. Право международной ответственности. Москва: Волтерс Клувер, 2004. 432 с.

[4] Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право. Київ: КНТ, 2010. 344 с.

дичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання[1]. К. А. Бекяшев вважає що міжнародно-правова відповідальність це є юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права, що порушив діючі норми міжнародного права та свої міжнародні зобов'язання[2]. М. О. Баймуратов під міжнародно-правовою відповідальністю розуміє юридичний обов'язок суб'єкта правопорушника ліквідувати наслідки шкоди заподіяної іншому суб'єкту міжнародного права невиконанням або неналежним виконанням приписів міжнародного права[3].

Узагальнюючи різні підходи щодо визначення поняття міжнародно-правової відповідальності, погоджуємося із Н. В. Пронюк, щодо встановлення системи ознак міжнародно-правової відповідальності, зокрема які:

– реалізується в міжнародних відносинах між суб'єктом порушником, з одного боку, і постраждалим з іншого боку;

– виникає в результаті здійснення міжнародного правопорушення або невиконання зобов'язання (в тому числі одностороннього);

– полягає в настанні негативних наслідків для правопорушника, і супроводжується відшкодуванням завданої шкоди потерпілій стороні;

– наступає незалежно від волі в разі вчинення однією з сторін правопорушення;

– має на меті забезпечення міжнародної законності та правопорядку;

– спрямована на попередження міжнародних правопорушень в майбутньому[4].

Аналізуючи діяльність міжнародних правових інституцій можемо відзначити, що у 1925 році в Женеві було проведено засідання Комітету експертів із прогресивної кодифікації міжнародного права Ліги Націй, на якому було визначено у яких випадках держава є відповідальною за шкоду, заподіяну на її території іноземним особам або їхній власності; (II) чи буде можливим і в якому вигляді очікувати висновку міжнародної конвенції, що передбачає встановлення фактів, які можуть спричинити притягнення до відповідальності держав, і забороняє в таких випадках звернення до примусових заходів до вичерпання засобів мирного врегулювання. У цьому ж році Американський інститут міжнародного права підготував проект про відповідальність держав, який мав назву "Дипломатичний захист" і передбачав право кожної американської держави надавати своїм громадянам і юридичним особам дипломатичний захист у відповідності зі своїм внутрішнім законодавством[5].

Двадцяте століття тісно пов'язане із розвитком інформаційних відносин, яке підкріплювалось новими видами такої діяльності: радіо, телебачення, пізніше інформаційні мережі Інтернет тощо. Все сильнішим ставала роль інформаційних ресурсів, поширення інформації, доступу до інформації на формування свідомо-

[1] Словарь терминов юриста. URL: http://www.slovari.info/lawyer/1449.html.

[2] Бекяшев К.А. Международное публичное право. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. 784 с.

[3] Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право. Харків: "Одіссей», 2002. 672 с.

[4] Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право. МОНУ. Київ: КНТ, 2008. 344 с.

[5] Responsibilite' internationale. First report of the Special Rapporteur, Mr. F.V. GarcHa-Amador. New York, 1956. UN Doc. A/CN.4/96. 172 p.

сті людей, на встановлення інформаційного тиску, на визначення ідеологічних особливостей держав. Саме розвитку інформаційної складової політики будь-якої держави надавалось підвищеної уваги. Розуміння важливості інформаційних технологій призвели до їх належного чи навпаки протиправного використання. Вже на початку двадцятого століття для міжнародної спільноти стало очевидним важливість та впливовість інформаційних засобів на ведення не тільки позитивних акцій а і для здійснення різного роду провокаційних, агресивних акцій в інформаційній сфері. Визнання небезпеки та ризиків, які принесла із собою ера інформаційного прогресу, вимагало проведення дієвих контрзаходів. Так, у 1936 році була підписана Міжнародна конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру. Зокрема якою було встановлене взаємне зобов'язання забороняти і, в разі, коли це має місце, негайного припиняти на своїх територіях передачу будь-яких програм, які, на шкоду хорошому міжнародному взаєморозумінню, за своїм характером спрямовані на підбурювання населення будь-якої території до дій, несумісним з внутрішнім порядком або безпекою будь-якої території будь-якої сторони. Сторони взаємно зобов'язуються забезпечити, щоб передачі станцій, що знаходяться на їх територіях, не були підбурюванням до війни проти іншої Сторони або діями, які можуть привести до ній. Сторони взаємно зобов'язуються забезпечити, особливо під час кризових ситуацій, щоб станції, що знаходяться на їх територіях, передавали про міжнародні відносинах таку інформацію, правильність якої була б перевірена особами, відповідальними за передачу цієї інформації, всіма способами в межах їх повноважень[1]. Можемо констатувати, що в даному документі визначаються зобов'язання держав учасників Конвенції, в той же час взагалі не визначено відповідальність за невиконання зобов'язань, передбачених зазначеною конвенцією.

Одним із перших документів щодо міжнародно-правових зобов'язань держав в інформаційній сфері, в якому говориться про відповідальність, стала Конвенція про міжнародне право спростування прийнятий резолюцією 630 (VII) Генеральної Асамблеї 1952 року[2]. Зокрема в даному документі говориться, що бажаючи поліпшити взаєморозуміння між народами шляхом вільного обміну інформацією та думками, бажаючи цим самим охоронити людство від лих війни, запобігти повторенню агресії з чиєї б то не було боку і боротися з усякою пропагандою, яка має на меті або може викликати загрозу миру, порушення миру або акт агресії, або сприяти їм, беручи до уваги, що Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй на своїй другій черговій сесії рекомендувала вжити заходів, спрямованих до боротьби проти поширення неправдивих або перекручених відомостей, які можуть завдати шкоди дружнім взаєминам між державами, беручи до уваги, однак, що *в даний час видається недоцільним встановлювати такий міжнародний порядок перевірки правильності повідомлень, який міг би повести*

[1] Міжнародна конвенція про використання радіомовлення в інтересах миру.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_229

[2] Конвенція про міжнародне право спростування Прийнята резолюцією 630 (VII) Генеральної Асамблеї від 16 грудня 1952 року / Офіційний сайт ООН.
URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/correct.shtml

до накладання покарань за опублікування неправдивих або перекручених відомостей, беручи до уваги, крім того, що для запобігання опублікування повідомлень такого роду або для зменшення завданої ними шкоди перш за все необхідно сприяти широкому поширенню інформації та підвищити почуття відповідальності тих, хто регулярно займається розповсюдженням інформації, беручи до уваги, що дійсним способом досягнення цього є надання державам, яких безпосередньо стосується будь-яке повідомлення, яке розповсюджується інформаційним агентством і визнане ними помилковим або спотвореним, можливості забезпечити відповідно широке опублікування їх спростування.

Даною конвенцією підтверджувалось те, що законодавство деяких держав не передбачає права спростування, яким можуть користуватися іноземні уряди. Відповідно у нормативному акті говорилось про необхідність встановлення такого порядку в міжнародному масштабі.

Відсутність системи покарань за правопорушення в інформаційній сфері було вирішено замінити системою додаткових зобов'язань держав-учасників, щодо спростування інформації через спеціальні комюніке.

Визначальною особливістю даної Конвенції є і те, що в ній зафіксована професійна відповідальність суб'єктів інформаційної діяльності. Зокрема зазначається, що професійна відповідальність кореспондентів та інформаційних агентств вимагає від них, щоб вони повідомляли факти без дискримінації та в їх належного зв'язку, піднімаючи тим самим повагу до прав людини та основних свобод, сприяючи міжнародному взаєморозумінню і співпраці і сприяючи підтримці міжнародного миру і безпеки, крім того відповідно до професійної етики всі кореспонденти та інформаційні агентства повинні дотримуватися звичайної практики передачі в тому ж порядку або опублікування спростувань тих інформаційних повідомлень, переданих або опублікованих ними, які виявилися помилковими або спотвореними.

Конвенцією про міжнародне право спростування передбачена процедура відповідно до якої, коли одна з договірних держав стверджує, що інформаційні повідомлення, що можуть завдати шкоди його відносинам з іншими державами або його національному престижу і гідності, передані з однієї країни в іншу кореспондентами чи інформаційними агентствами іншої держави і опубліковані або розповсюджені поза її межами, є помилковими або спотвореними, така держава має право представити свою версію фактів (що іменується далі "комюніке") державам, на території яких такі повідомлення були опубліковані або розповсюджені. Копія цього комюніке відправляється одночасно відповідному кореспондентові або інформаційному агентству, для того щоб дати цьому кореспондентові чи інформаційному агентству можливість виправити відповідне інформаційне повідомлення.

У тому випадку, якщо держава не виконує зобов'язання щодо оприлюднення комюніке, що надходить від іншої договірної держави, то останнє має право застосувати принцип взаємності і вчинити так само з будь-яким комюніке, надісланим їй згодом державою, яка порушила свої зобов'язання. Крім того передбачена окрема процедура направлення такого комюніке Генеральному секрета-

рю Організації Об'єднаних Націй з додатком до нього дослівного тексту опублікованого або поширеного повідомлення; одночасно вона повинна повідомити про цей крок державі, дії якої викликали таку скаргу. Генеральний секретар за будь-яких обставин повинен належним чином оголосити це комюніке не пізніше десяти діб з дня його отримання, користуючись засобами інформації, що знаходяться в його розпорядженні, разом з повідомленнями та міркуваннями, поданими йому державою, дії якої викликали скаргу, якщо такі були подані.

Також необхідно відзначити і документи щодо відповідальності за порушення міжнародних договорів, зокрема Міжнародну конвенцію про припинення злочину апартеїду і покарання за нього (1973 рік) і Конвенцію про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 року визначене поняття агресії, прийняте Генеральною Асамблеєю ООН, встановлює, що агресивна війна є злочином проти міжнародного світу, а агресія тягне за собою міжнародну відповідальність.

У 2001 році Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, що як додаток містить документ "Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння", ч. 1 якого одержала назву "Міжнародно-протиправне діяння держави". У ній визначаються загальні умови, необхідні для виникнення відповідальності держави. У даному документі сформовано три базових принципи відповідальності, на яких ґрунтуються всі положення даного документу, викладаються умови, за яких встановлюється порушення будь-якого міжнародно-правового зобов'язання відповідної держави. Крім того, у документі зазначаються особливі випадки, коли одна держава може бути відповідальна за поводження іншої держави, що не відповідає тому або іншому міжнародно-правовому зобов'язанню останньої. Окремо визначаються обставини, які виключають протиправність поводження, що не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням держави.

У 1947 році була прийнята Резолюція 110 (II) Генеральної Асамблеї ООН "Заходи, що повинні вживатися проти пропаганди та розпалювачів нової війни" в якій, зокрема, було зазначено, що Генеральна Асамблея засуджує будь-яку форму пропаганди, що ведеться в будь-якій країні, що має на меті або здатної створити або посилити загрозу миру, порушення миру або акт агресії.

В тому ж 1947 році була прийнята Резолюція 127 (II) Генеральної Асамблеї ООН "Невірна та спотворена інформація", в якій констатується зобов'язані розвивати дружні відносини між державами і здійснювати міжнародне співробітництво, розвиваючи для цього і зміцнюючи повагу до прав людини і основних свобод. Для досягнення цієї мети необхідно полегшувати поширення у всіх країнах інформації, здатної поліпшити взаємне розуміння між народами і забезпечити дружні відносини між ними. Всім державам учасникам пропонувалось на законодавчому рівні забезпечити закріплення належних заходів для боротьби з поширенням неправдивих або перекручених звісток, які можуть пошкодити дружнім відносинам між державами.

Дослідження міжнародно-правової відповідальності пов'язане із встановлення деліктоздатних суб'єктів зазначеної сфери. Розуміння того, що у міжнародні відносини вступають, як правило суб'єкти, які наділені таким правом та мають

відповідні повноваження. Такими в більшості є саме держави. Відповідно, деліктоздатними суб'єктами в сфері міжнародних відносин є держави.

У теорії права визначені наступні види міжнародно-правової відповідальності: матеріальні та нематеріальні. До матеріальних відносяться реституція, субституція, репарація. До нематеріальних – репресалії, реторсія, сатисфакція, санкції, декларативні рішення, обмеження суверенітету.

Розглянемо класичні види міжнародно-правової відповідальності із характеристикою можливості застосування їх в інформаційній сфері.

Так реституція, повернення суб'єктом міжнародно-правової відповідальності потерпілим суб'єктам неправомірно захопленого в них майна (історичних, художніх та інших цінностей). Таким чином встановлюється виключна природа даного поняття, яка передбачає наявність неправомірно захопленого майна. Спосіб та вид майна може бути різним. Чи може даний вид відповідальності застосовуватись в інформаційній сфері? Досить проблематично відповісти однозначно. Очевидно, якщо предметом незаконного заволодіння майна буде стосуватися саме інформаційної сфери, то можемо говорити про реституцію майна інформаційної сфери. Одним із таких елементів може стати майно суб'єктів, які забезпечують належне підтримання роботи Інтернет. Наприклад, якщо майно належало державі, яка за міжнародними угодами надала його для використання іншій державі на певний строк та із зобов'язанням повернути, та в свою чергу це майно конфіскувала чи націоналізувала чи іншим чином встановила зазначене майно своєю власністю, то постраждала сторона має право на реституцію даного майна.

Іншим видом відповідальності є субституція, яка означає повернення (або заміна) майна, яке було пошкоджено чи знищено, подібними та рівноцінним майном чи речами, але у випадку, коли не можливо здійснити реституцію.

У випадку коли неможливо повернути майно чи замінити його на рівнозначне, держава порушниця зобов'язана відшкодувати матеріального збитку (виплатити грошову суму, надати послуги, тощо), що підлягає відшкодуванню потерпілим суб'єктам. Даний вид відповідальності визначено як ординарна репарація. Держава-правопорушниця, яка зобов'язана виконати репарації, зобов'язана встановити джерела для погашення матеріальної компенсації потерпілим суб'єктам.

Окремим нематеріальним видом міжнародно-правової відповідальності є сатисфакція, а саме надання державою, яка є порушницею, задоволення постраждалій державі. Застосування певної форми сатисфакції залежить від заподіяного збитку і політичних взаємин між державами (може виражатися у висловлюванні жалю, недопущенні повторного правопорушення, у публічному вибаченні та ін.). А. Внукова відзначає, що зазначений термін найчастіше використовується при роботі Європейського суду з прав людини в процесі розгляду справ про компенсацію збитків, нанесених державою міжнародно-протиправним діянням. Якщо Суд визнає факт порушення державою Конвенції чи протоколів до неї, і якщо внутрішнє право держави передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію. Суд, прийма-

ючи рішення про розмір справедливої сатисфакції, виходить з основних фактів справи, а також має право самостійно встановлювати розмір сатисфакції. Сатисфакція виражається не тільки грошовим відшкодуванням, а також у формі визнання провини, завіренні постраждалих у неприпустимості вчинення подібного надалі, вибачення, покарання винних, особливих почестей постраждалій стороні, а також у інших формах морального задоволення потерпілої сторони[1].

Наступним видом відповідальності є репресалії: примусові дії держави, для яких головною метою є відновлення своїх прав, порушених іншою державою, але заходи, які вживаються потерпілою державою (як репресалії). Зазначені дії мають бути пропорційні правопорушенню, що їх викликало, і припинятися з моменту відновлення. Правова репресалія має бути здійснена без застосування насильства. Репресалії є загальним поняттям і не встановлює окремого виду суспільних відносин. Тому ми можемо говорити про те, що у випадку встановлення порушення договірних відносин в інформаційній сфері, постраждала сторона може застосовувати репресалії, які є пропорційні порушенню.

Ресторація як окрема форма міжнародно-правової відповідальності означає відновлення прав потерпілих суб'єктів міжнародного права (звільнення незаконно затриманих осіб, скасування судових рішень, що заподіюють шкоду потерпілим державам, їх юридичним і фізичним особам).

Реторсії – це правомірні та примусові дії держави у відповідь на недружній акт з боку іншої держави (посадові, фізичні чи юридичні особи першої держави були поставлені у дискримінаційні умови). Заходи, які використовуються як реторсії, мають бути адекватні акту, який їх спричинив. А також припинятися з моменту відновлення колишнього становища.

Санкції – це правомірні примусові заходи, які є індивідуальними або колективними та вживаються проти держави-порушниці, з метою припинення її неправомірного поводження (або покарання за таке поводження)

Окремий вид відповідальності держав за порушення договірних відносин в міжнародно-правових відносинах є виключення держави зі складу міжнародної організації за вчинення державою дій, несумісних з принципами та завданнями відповідної міжнародної організації.

Декларативні рішення виражаються у формі рішення міжнародного органу (наприклад, суду) або організації, які визнають будь-яке діяння міжнародним правопорушенням.

Крім держав, як суб'єктів міжнародно-правової відповідальності, такими суб'єктами можуть бути визначені міжнародні організації. Підтвердженням цього може стати консультативний висновок Міжнародного суду ООН (1949 рік) щодо питання про відшкодування збитку, понесеного на службі в ООН, зокрема зазначалося, що міжнародна організація може виступати з претензією про відповідальність за завдану їй шкоду. Міжнародна організація може нести відповідальність і з міжнародного приватного права, а також по внутрішньому праву держав. У цьому випадку відповідальність міжнародної організації залежить від

[1] Внукова А. Сатисфакція. URL: https://www.bitlex.ua/uk/blog/terms/post/satysfaktsiya

визнання її правоздатності на території держави на підставі установчого акту або угоди з державою про її штаб-квартирі або представництві.

У додатку до Резолюції Генеральної Асамблеї "Відповідальність міжнародних організацій"[1] встановлено основні принципи та правила застосування відповідальності до міжнародних організацій.

Відповідно до зазначеного документу під поняттям "міжнародна організація" розуміється організація, заснована міжнародним договором або іншим документом, що регулюються міжнародним правом, і яка має міжнародну правосуб'єктність. Міжнародні організації можуть включати в якості членів, крім держав, і інші утворення.

Зазначеною резолюцією ООН встановлено, що кожне міжнародно-протиправне діяння міжнародної організації тягне за собою міжнародну відповідальність цієї організації. Аналіз тексту Резолюції дає можливість виокремити діяння, які визначають настання подальшої відповідальності. Так, міжнародна організація, яка допомагає або сприяє державі або іншої міжнародної організації в скоєнні цією державою або цієї іншою організацією міжнародно-протиправного діяння, несе міжнародну відповідальність за це, якщо організація робить це, знаючи про обставини міжнародно-протиправного діяння або діяння було б міжнародно-протиправним в разі його вчинення цією організацією. Крім того, міжнародна організація, яка примушує державу або іншу міжнародну організацію до вчинення будь-якого діяння, несе міжнародну відповідальність за дане діяння.

Встановлюється, що міжнародна організація, яка здійснила правопорушення, зобов'язана надати повне відшкодування шкоди (будь-які збитки, матеріальні чи моральні), заподіяної міжнародно-протиправним діянням. Повне відшкодування шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням, здійснюється у формі реституції, компенсації і сатисфакції, будь то окремо або в їх поєднанні.

Зокрема закріплено визначення окремих форм міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій. Так, передбачено, що міжнародна організація, відповідальна за міжнародно-протиправні діяння, зобов'язана здійснити реституцію, тобто відновити становище, яке існувало до вчинення протиправного діяння, якщо і в тій мірі, в якій реституція:

а) не є матеріально неможливою;

б) не тягне за собою тягар, яке абсолютно непропорційно вигоді від отримання реституції замість компенсації.

Наступною формою відповідальності є компенсація. Міжнародна організація, відповідальна за міжнародно-протиправні діяння, зобов'язана компенсувати збитки, завдані таким діянням, на скільки така шкода не відшкодовується реституцією. Компенсація охоплює будь-який обрахований в фінансовому виразі збиток, включаючи упущену вигоду, наскільки вона підтверджена.

[1] Відповідальність міжнародних організацій. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 9 грудня 2011 року [до доповіді Шостого комітету (A / 66/473)] "66/100.».
URL: https://undocs.org/ru/A/RES/66/100

Якщо шкоду, заподіяну міжнародною організацією неможливо відшкодувати реституцією або компенсацією, до такої організації може бути застосована сатисфакція яка полягає у визнанні порушення, вираженні жалю, офіційному вибаченні або виражатися в інший належній формі. Сатисфакція не повинна бути непропорційна шкоді і не може приймати форму, принизливу для відповідальної міжнародної організації.

Окремим суб'єктом міжнародно-правової відповідальності визначено фізичні особи, які здійснили злочини. Міжнародне право визнається індивідуальну кримінальну відповідальність фізичних осіб за вчинені ними злочини проти миру і безпеки людства, яка настає за умови, що їх злочинні діяння пов'язані зі злочинною діяльністю держави. Держави, винні у вчиненні злочину, несуть міжнародну відповідальність, а фізичні особи – кримінальну відповідальність.

Вперше поняття міжнародних злочинів та кримінальної відповідальності фізичних осіб було конкретизовано в статутах Міжнародних військових трибуналів в Нюрнбергзі і Токіо.

У Проекті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прийнятих Резолюцією ООН, встановлені основні положення відповідальності держав, зокрема, відповідно до міжнародного права держави несуть відповідальність за поведінку осіб або утворень, що діють від їх імені або з їх схвалення, уповноважених ними. Це не тільки державні службовці, зі складу збройних сил та правоохоронних органів або співробітники розвідувальних установ (de jure представники держави), але і особи, уповноважені національним правом здійснювати елементи державної влади, або особи, що діють за вказівкою або під контролем держави, наприклад приватні військові або охоронні компанії (de facto представники держави). Держава несе юридичну відповідальність за дії своїх представників за умови, що вони здійснювали свої офіційні повноваження, навіть якщо ці представники перевищили свої повноваження або порушили накази чи вказівки. Під час міжнародних збройних конфліктів відповідальність держав поширюється на "всі дії, що вчиняються особами, що входять до складу її збройних сил", включаючи дії, вчинені поза сферою їх повноважень в якості осіб зі складу збройних сил[1].

Більшість випадків встановлення міжнародно-правової відповідальності в інформаційній сфері тісно пов'язаний із інформаційними війнами, інформаційною агресією.

Уперше словосполучення "інформаційна війна" як особливий вид спеціальних операцій розвідки використав Ален Даллас у своїй книзі "Таємна капітуляція", що була видана в 1967 році. Пізніше Томас Рон використав цей термін у звіті, підготовленому в 1976 році для компанії Boeing, під назвою "Системи зброї й інформаційна війна". Першим офіційним документом з цієї проблеми

[1] Организация Объединенных Наций, Комиссия международного права, Проект статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния (Проект статей об ответственности государств), Доклад о работе ее пятьдесят третьей сессии (23 апреля – 1 июня и 2 июля – 10 августа 2001 г.), Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, пятьдесят шестая сессия, Дополнение № 10 и исправление (A/56/10 и Corr.1), (A/56/10), Глава II, Комментарий, ч. 2, p. 80.

слід вважати директиву Міністерства оборони США 1992 року під назвою "Інформаційна війна". В 1993 році в директиві Комітету начальників штабів вже були викладені основні принципи ведення інформаційної війни. Через чотири роки було дано наступне визначення інформаційної війни: "Дії, виконані для досягнення інформаційної переваги в інтересах національної стратегії і реалізовані шляхом впливу на інформацію та інформаційні системи супротивника при одночасному захисті власної інформації і своїх інформаційних систем"[1].

А. С. Токарська відзначає, що інформаційне протиборство в умовах економічної та політичної боротьби проти демократичних процесів у державі нарощує новітні засоби і методи агресивної комунікації. До них належать механізми ведення інформаційно-психологічної війни, яка в нинішніх умовах протистояння в сучасному суспільстві становить набагато вищий рівень соціальної небезпеки, ніж подекуди збройні напади. Інформаційно-психологічна війна – це затяжний, тривалий процес впливу на підсвідомий і свідомий рівень комунікативного мислення особи, людини і громадянина, який має таку довготривалу збережену дію на людську психіку, що генетичний код ще довго не позбудеться її. Ця дія може мати реалізовані наслідки для комунікатора, і негативні – для тих, кому вона адресована[2].

У Стратегії національної безпеки України до загроз національній безпеці України віднесена, зокрема, "інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу"[3]. О. Литовченко визначав, що інформаційна атака – це сукупність кількох взаємопов'язаних інформаційних заходів, короткочасно спрямованих на один об'єкт впливу за певним інформаційним напрямом. Інформаційні атаки в більшості випадків мають технічний характер і спрямовуються на визначений інформаційний засіб чи ресурс, конкретну систему телекомунікації або управління. Інформаційні атаки можуть бути комп'ютерними (кібератаки), радіоелектронними, комбінованими тощо. За інтенсивністю вони можуть бути як вибірковими, так і масованими, але в будь-якому разі – прихованими та обмеженими в часі[4].

В. Г. Пилипчук та О. П. Дзьобань визначають основні властивості інформаційної агресії і насильства:

1) несиловий характер, відсутність підпорядкування фізичним закономірностям (немає маси, ваги, розміру, температури тощо);

---

[1] Сенченко М. Інформаційна агресія та її вплив на культуру.
URL: https://www.ar25.org/article/informaciyna-agresiya-ta-yiyi-vplyv-na-kulturu-chastyna-1.html

[2] Токарська А.С. Інформаційно-психологічна агресія та її руйнівні наслідки у порушенні прав людини. URL: file:///C:/Users/vitnov11/Downloads/87263-183879-1-PB.pdf

[3] Стратегія національної безпеки України : затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7

[4] Литовченко О. Форми ведення інформаційної боротьби: практичний підхід до понятійного апарату. *Наука і оборона* № 3. 2013. с. 21-26.

2) нелінійність, тобто непропорційна залежність причини й наслідку, порушення закону збереження матерії та енергії, кумулятивний характер, можливість лавиноподібного зростання інформації;

3) можливість максимальної дальності й швидкості розповсюдження, що зростає з розвитком інформаційних технологій;

4) можливість ідеального клонування;

5) нелокалізованість у часі – наслідки інформаційної агресії і насилля можуть бути розмитими у часі й просторі;

6) пандемічність, опосередкований характер і потаємність впливу (інформаційна дія має глобальний характер й на відміну від фізичного впливу, може бути абсолютно непомітною);

7) віртуальний характер дії, можливість фокусування, селективність, уразливість (крихкість інформаційного світу, легкість доступу, можливість зламу інформаційних систем)[1].

А інші науковці визначають такі форми інформаційної війни, як: 1. Командно-управлінська; 2. Розвідувальна; 3. Психологічна; 4. Хакерська. 5. Економічна; 6. Електронна; 7. Кібервійна[2].

Аналіз публікацій щодо характеристики поняття інформаційної війни дають можливість зробити неоднозначний висновок про те, що на сьогодні немає одностайної думки щодо розуміння та поняття даного явища як узагальненої концепції розуміння суспільних відносин. Більшість науковців характеризують окрему частину чи структуру зазначеного поняття, виділяючи при цьому характеристику окремих спеціально визначених функцій.

Вбачається два великих підходи щодо визначення порушення, як спеціального в інформаційній сфері:

По-перше, це вплив техніко-технологічний, який передбачає вплив на інформаційно-забезпечувальні системи потреб людства, комунальні системи життєзабезпечення, повний контроль над системами забезпечення функціонування об'єктів критичної інфраструктури, транспортних систем, енергетичних систем тощо. В свою чергу, даний підхід характеризується як конкретно направленою атакою на визначений об'єкт критичної інфраструктури (наприклад, перехід під повне управління атомної електростанції до невідомого користувача) чи реальне розповсюдження шкідливих програмних продуктів, які негативно впливають на програмне забезпечення користувачів (вірусні атаки). Якщо в першому випадку можливе прогнозування наслідків конкретної атаки, то в другому – тяжко спрогнозувати реальні втрати від такої атаки, ступінь її поширення та час дії.

По-друге, це вплив на свідомість тієї чи іншої групи споживачів інформаційних продуктів, як правило через засоби масової інформації та Інтернет. До них відносять різні способи створення інформації, розповсюдження неповної інфор-

---

[1] Пилипчук В.Г., Дзьобань О.П. Проблема агресії і насильства: світоглядно-інформаційний вимір. У*країнський науковий журнал "Освіта регіону"* № 4, 2016. с. 171-178.

[2] Носов В., Манжай О. Окремі аспекти протидії інформаційній війні в Україні. URL: file:///C:/Users/vitnov11/Downloads/4swFyBsluDWRyBC2zQJ4v0iS9BXXKLZj.pdf

мації, вирваної із контексту, штучно створеної, фейки та інші спеціальні способи спотворення дійсного через вплив на свідомість.

Якщо в першому підході є реальна можливість встановлення конкретного виконавця негативного впливу на ситуацію, через відстеження інформаційних шляхів доступу до контролю, встановлення фактичної юрисдикції порушника з метою подальшого витребування відповідного покарання в міжнародно-правових відносинах, то в другому підході – інформаційно-комунікативному, необхідно зазначити довготривалий, постійно подразнювальний вплив, який має накопичувальний ефект, в більшості випадків криється за загальновизнаними правами людини щодо вільного волевиявлення, вільного виловлювання своїх думок, щодо інформаційної свободи, щодо можливості висловлювати свої судження та баченнями. Як правило, в таких ситуаціях практично неможливо встановити кількісні показники шкоди, завданої інформаційними атаками, а саме кількісні показники можуть слугувати тими індикаторами, завдяки яким можливо встановити відповідну відповідальність щодо винної сторони. Окремо постають правопорушення пов'язані із конкретно кримінальнозв'язаними діяннями (розповсюдження порнографії, відкриті призиви до геноциду, пропагування фашизму тощо).

Таким чином сформульована ситуація, коли констатуються суспільні відносини пов'язані із особливими ситуаціями, при яких вживаються спеціальні заходи інформаційного характеру, що визначають недружнє ставлення однієї із сторін та активну дію щодо змін, яких необхідно досягнути, незважаючи на негативну оцінку таких інформаційних дій сторони, на яку направлена дана дія. Ми розуміємо, що інформаційний вплив інколи є більш впливовим, ніж пряма військова агресії, економічна блокада чи інші негативні дії суб'єктів міжнародного права. Науковці визначають такі активні дії як інформаційна агресія чи ведення інформаційної війни, визначаючи їх форми та окремі ознаки. Ряд внутрішніх документів держав, в тому числі і України вже вживають зазначені терміни: "інформаційна війна", "інформаційна агресія", "інформаційний вплив" тощо. В той же час, міжнародні правники відзначають відсутність міжнародної практики та прямих норм, які б чітко встановлювали поняття агресії чи війни в інформаційній сфері чи визначали поняття "інформаційна війна" чи "інформаційна агресія". Так, незалежним експертом в області права та комунікацій д-ром Катрін Найман-Меткалф за дорученням Бюро Представника ОБСЕ з питань свободи ЗМІ був підготовлений "Правовий аналіз ОБСЄ проекту Концепції інформаційної безпеки", зокрема в якому відзначалось, що Належне нормативно-правове визначення терміну "інформаційний суверенітет" дати досить важко, а тому його рекомендується видалити. Термін "інформаційний суверенітет" не є загальновідомим та не застосовується широко у міжнародному правовому контексті. Натомість, можна детально визначити те, що потрібно захищати, в окремих положеннях, що дозволить уникнути надмірного обмеження свободи слова; досить важко уникнути неоднозначного трактування терміну "інформаційна агресія". В демократичному суспільстві, в якому забезпечується свобода вираження поглядів та верховенство права, поріг для дій, які можуть розглядатися як підбурю-

вання, повинен встановлюватися достатньо високо. Не існує міжнародно визнаних правових норм стосовно визначення пропаганди, однак вислови пропагандистського характеру захищаються до тих пір, поки вони не перетинають межі прийнятності у зв'язку з наявністю елементів підбурювання[1]. Аналогічну думку висловлює і А. С. Токарська, яка зазначає, що відсутність міжнародних і національних правових норм не дозволяє у мирний час (при відсутності офіційного оголошення війни) юридично кваліфікувати ворожі дії іноземної держави в інформаційно-психологічній і комунікативно-правовій сфері, що супроводжується нанесенням збитків інформаційній, психологічній чи іншій безпеці, а також як акції агресії. Потрібні однозначні юридичні критерії оцінки матеріальних і моральних збитків, завданих агресивними комунікативними діями. Варто виробити правові засоби активного протистояння небезпечним та агресивним інформаційним комунікативним діям у мирний час, впливаючи на суб'єктів та стосунки між суб'єктами сучасного інформаційного суспільства, розпізнання арсеналу сил і засобів інформаційно-психологічної війни у якості основного засобу дослідження політичної мети[2]. А от М. Ю. Яцишин говорить про те, що ускладнює ситуацію безсистемне використання термінів "кібервійна", "інформаційна війна", "гібридна війна" засобами масової інформації як синонімів. Єдиних підходів до розуміння понять "інформаційна війна" та "гібридна війна", так званих технологій "м'якої сили" сьогодні не існує[3].

Це спричиняє неможливість застосувати міжнародно-правову відповідальність за явні випадки інформаційної агресії, за строкове ведення інформаційної війни щодо конкретного суб'єкта міжнародного права, ускладнює притягнення до відповідальності недержавних суб'єктів міжнародного права (організації) та конкретних фізичних осіб. Такої ж думки дотримується і О. О. Мережко, який зазначає, що у міжнародному праві немає чітких критеріїв, за допомогою яких можна було б відокремити акти звичайного комп'ютерного хуліганства від таких нападів, які завдяки своїй серйозності мають характер збройного нападу на державу, або є початком збройної агресії проти певної держави[4].

Очевидно, що в світі настала ситуація, коли потребує реального впровадження міжнародно-правової відповідальності за правопорушення в сфері інформаційної діяльності.

У міжнародному праві розроблено інститут обставин, що звільняють від відповідальності. Вони поділяються на дві групи обставин – обставини, що виклю-

---

[1] Найман-Меткалф К. Правовий аналіз ОБСЄ проекту Концепції інформаційної безпеки. *Інформація і право*. 2015. № 2. С. 160-173.

[2] Токарська А.С. Інформаційно-психологічна агресія та її руйнівні наслідки у порушенні прав людини. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: Юридичні науки: збірник наукових праць. 2015. № 824. С. 343-346.

[3] Яцишин М.Ю. Використання сили у кіберпросторі в рамках міжнародного права. *Інформація і право*. № 4(27)/2018, С. 22-32.

[4] Мережко О.О. Проблеми теорії міжнародного публічного і приватного права. Київ: Юстиниан, 2010. 320 с.

чають протиправність, та обставини, що виключають застосування відповідальності.

У Резолюція "Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння" прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН запропоновано обставини, що виключають протиправність у міжнародно-правових відносинах. Зокрема визначено наступні: згода; самооборона; контрзаходи в зв'язку з міжнародно-протиправним діянням; форс мажор; лихо; стан необхідності.

Резолюція визначає поняття обставини, що виключають протиправність у міжнародно-правових відносинах та визначає їх правозастосовність. Зокрема в даному документі визначається наступні обставини:

Згода: Юридично дійсна згода держави на вчинення конкретного діяння іншою державою виключає протиправність цього діяння щодо першого держави в тій мірі, в якій це діяння залишається в межах вищевказаного згоди.

Самооборона: протиправність діяння держави виключається, якщо це діяння є законним заходом самооборони, прийнятої відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Заходи протидії в зв'язку з міжнародно-протиправним діянням: протиправність діяння держави, який не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням цієї держави по відношенню до іншої держави, виключається, якщо і в тій мірі, в якій це діяння є спрямованим, прийнятої проти останньої держави.

Форс-мажор: протиправність діяння держави, який не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням цієї держави, виключається, якщо це діяння обумовлено форс-мажором, тобто появою непереборної сили або непередбаченого події, що не піддаються контролю держави, які зробили в даних обставинах виконання зобов'язання матеріально неможливим. Форс мажор не застосовується, якщо така ситуація обумовлена цілком, або в поєднанні з іншими факторами поведінкою держави або держава прийняла на себе ризик виникнення такої ситуації.

Лихо: протиправність діяння держави, який не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням цієї держави, виключається, якщо у виконавця даного діяння не було в ситуації лиха іншого розумного способу врятувати своє життя або життя ввірених йому інших осіб. Поняття лихо не застосовується, якщо ситуація лиха обумовлена – або цілком, або в поєднанні з іншими факторами поведінкою що посилається на нього держави або дане діяння створить значну небезпеку.

Стан необхідності: держава не може посилатися на стан необхідності як на підставу для виключення протиправності діяння, яке не відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням цієї держави, за винятком тих випадків, коли це діяння є єдиним для держави шляхом захисту суттєвого інтересу від великої і неминучої небезпеки або завдає серйозного збитку істотного інтересу інших держав, у відношенні яких існує таке зобов'язання, або суспільства в цілому.

У будь-якому випадку держава не може посилатися на стан необхідності як на підставу для виключення протиправності, якщо дане зобов'язання виключає

можливість посилання на стан необхідності або ця держава сприяла виникненню стану необхідності.

Обставини, що унеможливлюють застосування міжнародної відповідальності, при цьому не відкидається факт протиправного діяння, не усуваються такі порушення вчиненого відповідним суб'єктом міжнародного права діяння, проте фактично нівелюють можливість застосування відповідних форм відповідальності. Наприклад, до таких обставин можна віднести ліквідація потерпілого суб'єкта чи правопорушника, якщо у них немає правонаступників, втрата чи знищення майна, що є предметом реституції, якщо зміст відповідальності не допускає заміни цього майна подібним чи відшкодування у грошовій формі тощо.

Крім того, Резолюцією Генеральної Асамблеєю "Відповідальність міжнародних організацій"[1] передбачається порядок втрати права звернення щодо відповідальності. Так звернення міжнародної організації щодо відповідальності за порушення не може бути здійснено, якщо потерпіла держава або потерпіла міжнародна організація юридично правильно відмовилися від такої вимоги або в силу своєї поведінки мовчазно погодилися на втрату права вимоги.

4.7. Виключення юридичної відповідальності та звільнення від неї в іформаційно-деліктному законодавстві

Поряд з підставами притягнення до юридичної відповідальності різними галузями законодавства можуть передбачатися й умови які впливають на індивідуалізований обсяг відповідальності, або ж повністю звільняють від неї. Це підстави виключення юридичної відповідальності та/чи звільнення від неї, а також пом'якшуючі обставини.

Тому, мабуть, досить слушним, як для сучасної загальної теорії права, так й для формування інституту інформаційної деліктології є питання розмежування категорій "виключення" та "звільнення" від юридичної відповідальності.

Зокрема, автори зазначають, що "в першому випадку маємо справу з правопорушеннями, за які відповідальність не настає в силу певних юридичних умов чи фізичного стану особи, то у другому – відповідальність уже має місце і мова йде виключно про правові підстави можливого звільнення від неї"[2], також наголошується, що звільнення від відповідальності має свої специфічні підстави, відмінні від підстав виключення відповідальності.

Виходячи з тези, що юридична відповідальність за своєю сутністю є таким видом соціальної відповідальності, що настає "за минуле", тобто за вже вчинені дії, і становить передбачені нормою права наслідки правопорушення, спробуємо з'ясувати методологічні засади визначення поняття "виключення юридичної відповідальності". Звернемося до тлумачення основних термінів та понять.

---

[1] Відповідальність міжнародних організацій. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 9 грудня 2011 року [до доповіді Шостого комітету (A/66/473)] "66/100».
URL: https://undocs.org/ru/A/RES/66/100

[2] Сенякин И.Н. Теория государства и права: курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. Москва: Юрист, 2003. С. 603.

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає наступні значення слова "виключати":

1. Усувати зі складу чого-небудь, позбавлятися чогось.

2. Робити неможливим що-небудь, не допускати наявності чогось за даних умов.

3. Припиняти дію чого-небудь, роз'єднавши із загальною системою[1].

Таким чином, філологічний підхід до визначення поняття "виключати" пропонує кілька варіантів тлумачення, кожен з яких, тією чи іншою мірою, можна визнати придатним для аналізу виразу "виключати юридичну відповідальність" – "позбавлятися юридичної відповідальності", "унеможливлювати юридичну відповідальність", "припиняти дію юридичної відповідальності, роз'єднавши її із загальною системою відносин, що виникають за певних умов".

Втім, хоча лінгвістичний підхід до з'ясування цього терміну дає змогу проаналізувати різні аспекти поняття "виключення юридичної відповідальності", достатньо повна характеристика цього юридичного явища химерна. Це зумовлює необхідність звернення до його спеціально-юридичного, логічного, структурно-системного аналізу.

Використовуючи аналіз та змісту цього поняття в такому сенсі, передусім, слід зазначити, що у працях із загальної теорії права немає визнаної точки зору щодо цього питання. Більш того, відсутня і єдність поглядів стосовно того, чи має поняття "виключення юридичної відповідальності" розглядатися окремо, як самостійний феномен, чи воно є тісно пов'язаним із такими суміжними категоріями, як "звільнення від юридичної відповідальності" та "обмеження юридичної відповідальності".

Розглядаючи підходи до характеристики поняття "виключення юридичної відповідальності", дослідники визначають в них певні недоліки.

По-перше – відсутність чіткого визначення зазначеного поняття. Навіть ті автори, які робили спробу сформулювати його, обмежуються швидше (наприклад, В. М. Баранов та О. Ф. Черданцев).

По-друге – відсутність єдиного підходу до визначення методологічної основи характеристики тих обставин, наявність яких виключає юридичну відповідальність.

По-третє – відсутність єдиного, "загальнотеоретичного", тобто спільного для всіх галузей права переліку обставин, що зумовлюють "виключення юридичної відповідальності" [2].

Отже, поняття "виключення юридичної відповідальності" внаслідок його багатозначності може вживатися у широкому та вузькому значенні.

У широкому значенні термін "виключення" слід розглядати як "недопущення наявності, виникнення чогось" (у даному випадку – юридичної відповідальності) за певних умов. Саме у такому значенні слід вести мову про "виключення юри-

[1] Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад, і голов, ред. В.Т. Бусел. Ірпінь: ВТФ "Перун», 2001. С. 97.

[2] Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Колектив авторів. Відп. ред. Ю.В. Баулін. Донецьк: ПП "ВД "Кальміус», 2013. С. 51–52.

дичної відповідальності". Іншими словами, за певних умов юридична відповідальність є "неприпустимою", тобто не настає взагалі.

Разом із тим, цей термін може вживатися в іншому, вужчому, значенні – як "припинення дії чого-небудь" (у нашому випадку – процесу реалізації правовідносин відповідальності) шляхом роз'єднання з загальною системою (тобто з системою правовідносин, що виникають внаслідок порушення певних прав).

У такому значенні поняття "виключення юридичної відповідальності" наближається до поняття "звільнення від юридичної відповідальності" і саме у такій якості розглядається у літературі (зокрема, це стосується крайньої необхідності, про що ми згадаємо далі)[1].

Визначальним фактором, котрий дає можливість розмежувати зазначені поняття, є момент виникнення обставин, котрі виступають як підстави виключення юридичної відповідальності чи підстави звільнення від юридичної відповідальності.

На нашу думку, слід погодитися з тими правознавцями, які вважають, що виключення юридичної відповідальності може мати місце, коли певні обставини, вказані у законі, існують з самого початку[2]. Тобто вони відомі наперед і не можуть змінюватися у залежності від наявності якихось додаткових факторів.

Натомість "звільнення від юридичної відповідальності" можливе:

– коли певні обставини визначені наперед як такі, що звільняють від відповідальності, або як такі, що звільняють від покарання;

– коли вони встановлюються пізніше актом відповідного уповноваженого органу, домовленістю сторін тощо.

Так, відповідно до договірного права Франції та ФРН, обставинами, що звільняють боржника від відповідальності за порушення договору, є дія непереборної сили або випадку, які в теорії і на практиці прийнято називати форс-мажором.

Повертаючись до проблем юридичної відповідальності за порушення законодавства про інформацію (інформаційні делікти) слід зазначити, що, як було показано вище, однією з особливостей є той факт, що звільнення від відповідальності чи її виключення, так саме як й підстави та умови застосування санкцій, є предметом регулювання різних галузевих норм права.

Взагалі, Законом не допускається неправомірне притягнення до відповідальності, коли об'єктивно відсутні необхідні для цього підстави. На жаль, такі випадки трапляються у правозастосовній практиці та є результатом: а) самозвинувачення; б) судової помилки; в) свідомого підтасування юридичних фактів у справі.

Кожний вид юридичної відповідальності має підстави для звільнення від неї, що закріплені у приписах законодавчих актів.

---

[1] Шевченко А.Є., Соловйова В.В., Стрельник О.Л. Обставини, що виключають юридичну відповідальність. Донецьк: Юго-Восток, 2011. С. 38.

[2] Черданцев А.Ф. Теория государства и права: учебник для вузов. Москва: Юрайт-М., 2001. С. 320-321.

Так, звільнення особи від кримінальної відповідальності передбачено Розділом IX КК та здійснюються виключно судом, а порядок звільнення встановлюється законом (ч. 2 ст. 44 КК). Таким законом є КПК України, який передбачає порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності (§ 2 глави 24). До таких відносяться: дійове каяття (ст. 45), примирення винного з потерпілим (ст. 46), передача особи на поруки (ст. 47), зміна обстановки вчинене нею діяння (крім корупційних злочинів) (ст. 48), закінчення строків давності визначених кримінальним законодавством (крім вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, проти миру та безпеки людства, передбачених (ст. 49).

Обставини, що виключають адміністративну відповідальність викладені в ст. 17 чинного КУпАП. Відповідно нормам Кодексу від адміністративної відповідальності особа звільняється:

– у випадку крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за даних обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода (ст. 18);

– або необхідної оборони, тобто при захисті державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установленого порядку управління від протиправного посягання шляхом заподіяння посягаючому шкоди, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (ст. 19);

– за умови неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану. Перевищенням меж необхідної оборони визнається явна невідповідність захисту характерові і суспільній шкідливості посягання (ст. 20);

– передача матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації або трудового колективу, якщо з урахуванням характеру вчиненого правопорушення і особи правопорушника (крім посадової особи) до нього доцільно застосувати захід громадського впливу (ст. 21).

Ст. 22 КУпАП передбачена також можливість звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення. За такої умови орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням.

Обставини, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення викладені у ст. 34 Кодексу, відповідно якої визнаються:

1) щире розкаяння винного;

2) відвернення винним шкідливих наслідків правопорушення, добровільне відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди;

3) вчинення правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання або при збігу тяжких особистих чи сімейних обставин;

4) вчинення правопорушення неповнолітнім;

5) вчинення правопорушення вагітною жінкою або жінкою, яка має дитину віком до одного року.

Законами України може бути передбачено й інші обставини, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення. Орган (посадова особа), який вирішує справу про адміністративне правопорушення, може визнати пом'якшуючими і обставини, не зазначені в законі".

ЦК України розглядає лише підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання, яким є доказ того факту, що порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили (ст. 617).

В теорії держави и права за умовами, що унеможливлюють (виключають) застосування юридичної відповідальності, розглядають:

– неосудність особи;

– наявність умов, що виключають суспільну небезпеку (шкідливість) діяння (непереборна сила, необхідна оборона, крайня необхідність, обґрунтований ризик, фізичний чи психічний примус, виконання наказу чи розпорядження, примирення сторін тощо);

– відсутність у діянні складу правопорушення (об'єктивно протиправне діяння (казус), тобто діяння безвинне; фізичний або психічний примус; виконання наказу або розпорядження);

– збіг строків давності притягнення до відповідальності;

– видання акту амністії чи помилування, або відміна акту, що встановлював юридичну відповідальності[1].

Саме такий підхід є узагальненням підстав звільнення від юридичної відповідальності, що визначені в кримінальному, адміністративному, трудовому законодавстві.

Як бачимо із зробленого огляду галузевих підстав та умов звільнення від юридичної відповідальності за інформаційні делікти практично відсутні. Їх проекція залежить від конкретних обставин їх скоєння та прямого чи опосередкованого відношення до інформаційної сфери та інформаційної діяльності як її складової.

Умови та підстави звільнення від юридичної відповідальності саме за правопорушення, які передбачають санкції за порушення законодавства України про інформацію, тобто в якості інформаційного делікту, відносяться до правових актів інформаційного законодавства. Наприклад, в ст. 30 Закону України "Про інформацію"[2] зазначається, що "1. Ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень". Не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості (тобто, відповідальності) (ч. 2 ст. 30). Суб'єкти інформаційних відносин звільняються від відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, якщо суд встановить, що ця інформація є суспільно необхідною (ч. 3 ст. 30).

В ч. 4 ст. 30 Закону зазначається, що додаткові підстави звільнення від відповідальності засобів масової інформації та журналістів встановлюються законами

---

[1] Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс): Экзаменационный справочник. Одесса: Юридическая литература, 2006. С. 109.

[2] Про інформацію: Закон України від 25 червня 1993 р. № 3322-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 47.

України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні"[1], "Про телебачення і радіомовлення", "Про інформаційні агентства" та іншими.

Як приклад, розглянемо випадки відповідальності та умови звільнення від неї за недостовірність інформації в Інтернет-ЗМІ, яки мають свою специфіку.

Інтернет безумовно є зручним і швидким сучасним знаряддям обміну відомостями та даними. На жаль, переваги такого інструменту є одночасно і його недоліками. Адже, як зазначив свого часу Террі Пратчетт у романі "Правда", "поки правда взуває одну ногу, брехня встигає оббігти весь світ"[2]. З Інтернетом стрімкість поширення інформації, будь якої – як правди, так і брехні, – збільшилася в десятки разів. Це створює враження, що поширення інформації в такий спосіб не веде до відповідальності. Але таке розуміння хибне. Зокрема, це стосується поширення інформації, вже оприлюдненої в Інтернеті (перепостів) іншими особами, у тому числі коментарів під статтями тощо.

Проте, завдяки специфіці Інтернету як "вільного простору" логічно виникає проблема визначення достовірності інформації, за яку передбачено юридичну відповідальність у разі її недостовірності.

Загальне правило щодо поводження з інформацією викладено в гл. 22 ЦК де інформацію віднесено до особистих немайнових права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи:

"2. Фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності" (абзац перший ч. 2 ст. 302 "Право на інформацію").

Такий обов'язок стосується всіх фізичних осіб, зокрема журналістів, і будь-яких способів поширення інформації, у тому числі через мережу Інтернет. Водночас в зазначеній нормі ЦК далі визначається, яку саме інформацію можна не перевіряти: "Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язана перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування.

Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел, зобов'язана робити посилання на таке джерело".

Отже, відомості (інформація), що були повідомлені посадовою особою органу державної влади, органу місцевого самоврядування в межах її компетенції і через офіційні джерела (офіційні сторінки таких органів у мережі Інтернет), вважається достовірною, і фізична особа не має відповідати за наслідки їх поширення. В усіх інших випадках саме на фізичну особу, що поширює інформацію, покладається цивільно-правова відповідальність за її розповсюдження. Це стосується навіть тих випадків, коли фізична особа поширює вже створену кимось іншим інформацію, зокрема перепощирює таку інформацію на власному ресурсі в мережі Інтернет.

---

[1] Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1993 р., № 1, ст. 1.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12

[2] URL: https://www.e-reading.club/bookreader.php/85103/Pratchett_25_Pravda_%28Berdennikov%29.html

Часом Інтернет-ЗМІ посилаються на підстави звільнення від відповідальності, викладені у зазначеному вище Законі України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні": "Стаття 42. Звільнення від відповідальності. Редакція, журналіст не несуть відповідальності за публікацію відомостей, які не відповідають дійсності, принижують честь і гідність громадян і організацій, порушують права і законні інтереси громадян або являють собою зловживання свободою діяльності друкованих засобів масової інформації і правами журналіста, якщо:

1) ці відомості одержано від інформаційних агентств або від засновника (співзасновників);

2) вони містяться у відповіді на запит на інформацію, поданий відповідно до Закону України "Про доступ до публічної інформації";

3) вони є дослівним відтворенням публічних виступів або повідомлень суб'єктів владних повноважень, фізичних та юридичних осіб;

4) вони є дослівним відтворенням матеріалів, опублікованих іншим друкованим засобом масової інформації з посиланням на нього;

5) в них розголошується таємниця, яка спеціально охороняється законом, проте ці відомості не було отримано журналістом незаконним шляхом;

6) законом передбачено звільнення або непритягнення до відповідальності за такі дії".

Але треба зауважити, що зазначена вище стаття регулює взаємовідносини саме друкованих засобів масової інформації – тобто випущених на папері типографським способом. Якщо редакція друкованого видання поширює таку інформацію в мережі Інтернет, навіть на своїй офіційній сторінці, повністю відображаючи текст статті у власному виданні, – редакція не може бути звільнена від відповідальності на підставі зазначеної норми. Тобто, зазначена стаття звільняє від відповідальності за передрук інформації тільки з друкованих ЗМІ, а не з будь-яких джерел. Зокрема, не звільняє від відповідальності за передрук інформації з Інтернет-видань. Щодо посилання на отримання інформації від інформаційного агентства, у тому числі за допомогою мережі Інтернет, – у редакції має бути договір або інший дозвіл від нього на поширення інформації, а саме інформаційне агентство має бути зареєстроване у встановленому законом порядку саме як інформаційне агентство. Однак, слід зауважити, що соціальні мережі в Інтернеті не мають статусу інформагентств. Особисті сторінки в соціальних мережах політиків і посадовців також не є офіційним джерелом інформації. Тому поширення інформації з цих джерел, у разі з'ясування їх недостовірності, може призвести до відповідальності поширювача інформації.

Поширення недостовірної інформації, зокрема в мережі Інтернет, веде до цивільно-правової відповідальності винної особи. Відповідно до частини четвертої ст. 32 Конституції України, "кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації".

Національне законодавство не передбачає інших видів відповідальності за поширення недостовірної інформації. Законними способами реагування є виключно вимога про спростування недостовірної інформації та вимога про реалізацію права на відповідь і відшкодування завданої моральної шкоди. В межах цивільно-правової відповідальності можуть також вилучатися матеріальні носії неправдивої інформації, проте це стосується паперових видань, а не накопичувачів інформації (інформаційних серверів).

Зокрема, законодавством України не передбачено адміністративної чи кримінальної відповідальності за цілеспрямоване розповсюдження завідомо неправдивої інформації з метою заподіяння шкоди честі, гідності і діловій репутації (наклепу) визначеної особи, хоча передумови криміналізації цієї категорії інформаційного делікту виникають періодично[1].

Судова практика про захист честі і гідності особи, зокрема у зв'язку з поширенням неправдивої інформації через мережу Інтернет, є достатньо широкою. Причому Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи"[2] пропонує судам розглядати в якості відповідальної особи не тільки автора недостовірної інформації, яка завдає шкоди, а і власника Веб-сайту, на якому розміщена така інформація:

"12. Належним відповідачем у разі поширення оспорюваної інформації в мережі Інтернет є автор відповідного інформаційного матеріалу та власник вебсайта, особи яких позивач повинен установити та зазначити в позовній заяві.

Якщо автор поширеної інформації невідомий або його особу та/чи місце проживання (місцезнаходження) неможливо встановити, а також коли інформація є анонімною і доступ до сайта вільним, – належним відповідачем є власник веб-сайта, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал, оскільки саме він створив технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації"[3].

Європейський суд з прав людини дотримується такого ж розуміння щодо осіб, відповідальних за поширення інформації в Інтернеті. Так, зокрема, в рішенні у справі Delfi AS проти Естонії (Delfi AS v. Estonia)[4] (2013 рік) зазначено:

"110. Суд передусім зазначає, що можливості, які Інтернет надає користувачам для самовираження через створюваний ними контент, служать унікальною

---

[1] Див.: Бєляков К.І. Дифамація по-українськи. *Юридичний вісник України*. Київ, 2012. № 44(905). С. 5.; Бєляков К.І., Машевська К. О. Наклеп: криміналізація чи дифамація: матеріали міжнар. наук.-практич. конфер. "Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми» (Ірпінь,16 листопада 2012 р.): зб. матеріалів. Ірпінь: Ірпінський фінансово-юридична академія, 2012. С. 33–35.

[2] Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 "Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09

[3] Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1 "Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09

[4] Delfi AS v. Estonia URL: https://cedem.org.ua/library/delfi-as-proty-estoniyi-delfi-as-v-estonia/

платформою для реалізації ними права на свободу самовираження. Цей факт є незаперечним і Суд визнав його у своїх попередніх рішеннях. Однак поряд з цими перевагами існують також і певні ризики. Дифамаційні та інші висловлювання явно протиправного характеру, включно з ворожими висловлюваннями, і такі, що підбурюють до насильства, можуть як ніколи раніше поширюватися у світовому масштабі за лічені секунди, а інколи залишаються стійко присутніми в мережі Інтернет. Ці дві суперечливі реалії є центральним аспектом цієї справи. З огляду на необхідність захисту цінностей, які лежать в основі Конвенції про захист прав людини та основних свобод[1], та однакової поваги до прав, гарантованих ст. 10 і 8 Конвенції, слід забезпечувати баланс, який зберігає суть обох прав. Отже, хоча Суд визнає можливість отримання завдяки Інтернету важливих переваг для реалізації права на свободу вираження поглядів, він бере до уваги й те, що притягнення до відповідальності за дифамаційні та інші протиправні висловлювання має, у принципі, й далі залишатися ефективним засобом юридичного захисту в разі порушення особистих прав"[2].

У згаданій справі Європейський суд визнав правомірним притягнення національними судами Естонії інформаційного порталу до відповідальності за образливі коментарі читачів під статтею.

Тож Інтернет-ЗМІ, тобто особам, які на постійній і професійній основі здійснюють обіг інформації в Інтернеті, варто знати і розуміти, що спосіб її розповсюдження через мережу геть не означає звільнення від перевірки достовірності інформації. До того ж поширення недостовірної інформації через Інтернет-ЗМІ може призвести до його юридичної відповідальності навіть у тому разі, коли цей він не є її автором.

У разі вирішення питання про правову кваліфікацію дій особи, яка скоїла правопорушення в інформаційній сфері, необхідно враховувати обставини, що виключають адміністративну відповідальність, а також обставини, за наявності яких особа звільняється від адміністративної відповідальності.

Аналіз судової практики показує, що найчастіше надання ЗМІ недостовірної інформації пов'язане з порушенням честі, гідності фізичної особи, а також ділової репутації як фізичної так й юридичної особи.

Тут, мабуть, буде доречним розглянути зміст поняття "дифамація", як різновиду інформаційного делікту.

Для більшості українських юристів, цей термін є практично невідомим, оскільки національне законодавство взагалі не містить такого поняття, а проблеми дифамаційного делікту у вітчизняній правовій науці практично не розробляються.

Дифамація – це загальноприйняте у більшості країн світу юридичне поняття, під яким розуміється правопорушення у вигляді розповсюдження (проголошен-

---

[1] Конвенція про захист прав людини та основних свобод (Рим, 4.XI.1950) // *Голос України*. 2001. 10 січ. № 3 (2503). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf

[2] Див. рішення у справах "AhmetYıldırım проти Туреччини», № 3111/10, § 48, ECHR 2012, та "TimesNewspapersLtd (№ № 1 і 2) проти Сполученого Королівства», № № 3002/03 і 23676/03, § 27, ECHR 2009.

ня слів або публікація) відомостей, що не відповідають дійсності та ганьблять честь, гідність та ділову репутацію потерпілого[1].

Поширення у ЗМІ відомостей, що не відповідають дійсності та ганьблять честь, гідність та ділову репутацію – тобто реалізація дифамації, сьогодні є одним з найпоширеніших способів так званого "чорного PR" (public relations – зв'язку із громадськістю).

В останні роки кількість подібних конфліктних ситуацій, пов'язаних з образою у пресі та інших джерелах ЗМІ дифамації громадян та організацій, різко зросло і в Україні. Особливо яскраво це явище проявляється в період проведення виборчих кампаній. Як елемент передвиборної боротьби, дифамація може мати форму прямої фальсифікації та тенденційного викладу фактів, має на меті введення в оману виборця та одержання політичних дивідендів за допомогою планомірного наступального впливу політичними, інтелектуальними та емоційними засобами на свідомість, психіку, моральний стан і поводження населення.

За сучасних умов нескінченних проявів політичних та економічних криз, ведення "гібридної війни" з боку Росії, ця проблема набуває особливої гостроти та актуальності, тому що, я показує світовий досвід, підвищення чи спад рівня економічного розвитку неминуче призводить до загострення конкурентної боротьби і, як наслідок, до появи усе більш "витончених" форм несумлінної конкуренції.

У більшості розвинених країн світу сукупність зазначених норм прийнято називати дифамаційним правом. На Заході дифамацію прийнято розглядати або як правопорушення проти законодавства про свободу преси (французька система права), або як окремий випадок наклепу (німецька система права)[2]. Як в Америці, так й в Англії[3] до дифамаційних належать висловлення, що одночасно ганьблять особистість та є помилковими. Такі висловлення прийнято називати відомостями, що дискредитують – information that discredits. Так, американський фахівець з дифамаційного права Роберт Вандерет відзначає, що "дифамація – це ствердження, що є помилковим та не захищеним привілеями, що ганьбить честь і гідність особи, спонукає інших людей засуджувати або ненавидіти його, та наносить збиток бізнесові цієї людини"[4].

Ключове положення в європейському законодавстві про диффамацію займає ст. 10 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод (ЄКПЛ)[5], що ратифікована Україною у 1997 році[6].

---

[1] Потапенко С.В. О понятии диффамации в СМИ. Москва: Юрид. мир. № 1. 2002.

[2] Lilienthal Ueber. Nachrede und Verleumdung, "Vergleichende Darstellung d. Deutsch. und Ausl. Strafrechts"; Rubo, Zur Lehre von der Verleumdung.

[3] Закон о диффамации 1996 года (Defamation Act 1996). 2005. 10 окт. URL: http://www.medialaw.ru/laws/other_laws/british/def1996.htm.

[4] Вандерет Роберт. Американское диффамационное право и судо-производство. Обзор законодательства и практики судебной защиты чести и достоинства в США // Современное право средств массовой информации в США / Под ред. А.Г. Рихтера. Москва: Право и СМИ. 1997. с. 155–164.

[5] Конвенція про захист прав людини та основних свобод (Рим, 4.XI.1950) // *Голос України*. 2001. 10 січ. № 3 (2503). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf

[6] Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року: Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // *Відомості Верховної Ради*. 1997. № 40. Ст. 263.

Незважаючи на той факт, що проблема дифамаційних правопорушень сьогодні набуває великого рівня соціальної небезпеки, однозначною вимогою демократичного суспільства є розгляд дифамації в якості цивільно-правової категорії в межах відповідного цивільного законодавства та скасування (чи заміну) кримінально-карного законодавства щодо дифамації.

Запровадження у науці інформаційного права однозначного визначення поняття "дифамація" дозволяє коректно сформулювати зміст інституту дифамації як сукупності доктринальних положень науки інформаційного права, інформаційно-правових норм і механізмів охоронного характеру, що забезпечують судовий захист честі і гідності та ділової репутації особи від розповсюдження відомостей, що не відповідають дійсності за умовами строгого дотримання конституційного права на свободу слова і масової інформації[1].

Зроблений вище аналіз стану законодавчого регулювання інформаційних відносин щодо юридичної відповідальності за інформаційні делікти дозволяє дійти висновку про те, що підстави, умови та наслідки звільнення від відповідальності потребують інкорпорації та подальшої систематизації з метою відображення в нормах інформаційно-деліктного законодавства, яке має знайти місце у формі, наприклад, окремого розділу спеціальної частини *Інформаційного Кодексу України.*

[1] Бєляков К. І., Бєляков М. К. Дифамація як категорія інформаційного права України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Київ: Вид-во НАВСУ, 2005. № 6. С. 274–284.

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

При вирішенні наукової проблеми щодо визначення концептуальних засад розвитку інституту юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері (інформаційні делікти), а також питань її правореалізації уявляється можливим зробити наступні висновки.

Аналіз теоретико-методологічних засад і структури інформаційної сфери висвітлив відсутність єдиного підходу до її визначення, що негативно позначається на процесі правового регулювання відповідних інформаційних правовідносин, а також на управлінні процесом інформатизації країни.

Інформаційна сфера, являє собою складну складову сучасного інформаційного суспільства і визначається як соціальний феномен, що структурно поєднує в собі: інформаційний простір (сукупність інформаційних ресурсів і технологій їх обробки), інформаційну інфраструктуру, суб'єкти інформаційної діяльності та її забезпечення, суспільні інформаційні відносини, інституційні структури державного управління, а також механізми правового регулювання в якості сегментів.

Інформаційну діяльність пропонується визначити як дії, що здійснюється на операційному, прагматичному рівні, через взаємодію різних суб'єктів інформаційної сфери, та вирішують конкретні завдання, продиктовані станом корінних елементів суспільства: людини, природи, екології та інших базових систем життєзабезпечення, зачіпаючи сфери економічної, політичної, наукової, гуманітарної, культурної, оборонної й іншої соціально значимої діяльності. Предметом інформаційної діяльності є інформаційні ресурси і технології їх обробки.

Дослідження проблем інформаційної діяльності засвідчило можливість її класифікації за соціальним спрямуванням, функціями інформаційних ресурсів і технологій та з урахуванням правомірності (соціально-корисну та соціально-шкідливу). Так, наприклад, за соціальними ознаками можна виділити:

– *державну інформаційну діяльність* – соціально-корисні, професійні дії суб'єктів державного сектору соціального забезпечення по задоволенню інформаційних потреб та використанню при цьому засобів інформатизації структури та її персоналу (органу, організації, службовця, працівника будь-якої професії), яка здійснюється в межах правового статусу, відповідно до їхніх прав і обов'язків при дотриманні чинного законодавства;

– *недержавну інформаційну діяльність* – соціально-корисні, професійні дії суб'єктів недержавного сектору соціального забезпечення по задоволенню інформаційних потреб суспільства, яка здійснюється в межах правового статусу організаційно-функціональних структур, відповідно до їхніх прав і обов'язків при дотриманні чинного законодавства;

– *приватну інформаційну діяльність* – соціально-корисні дії людини та громадянина по задоволенню особистих інформаційних потреб та використанню чи розробці інформаційних технологій, створенню та поширенню приватних інформаційних ресурсів, що здійснюється відповідно до їх прав і обов'язків при дотриманні чинного законодавства.

З урахуванням предмету дослідження є актуальною класифікація за правомірністю, де виділяється *неправомірна інформаційна діяльність* – соціально-шкідлива інформаційна діяльність у державному чи недержавному секторі соціального забезпечення, або приватні дії в інформаційній сфері, які здійснюється з порушенням чинного національного законодавства чи міжнародного права, завдають матеріальної чи моральної шкоди фізичним і юридичним особам або порушують їх права, та підлягає юридичній відповідальності згідно із законом.

Правопорушення в інформаційній сфері, як окремий міжгалузевий вид правопорушень, охоплюють усі протиправні діяння суб'єктів інформаційних відносин, які певним чином пов’язані з інформаційними ресурсами та технологіями і за які встановлюється кримінальна, адміністративна, цивільно-правова та інша юридична відповідальність.

Вивчення сутності і проблем юридичної відповідальності за скоєння правопорушень в інформаційній сфері, шляхів їх упередження, виявлення і припинення, уявляє собою не лише складову теорії загальної юридичної відповідальності, а й особливий правоохоронний інструмент в межах провідного інституту інформаційного права – інформаційної безпеки.

Розвиток наукової думки в цьому новітньому напрямку інформаційно-правових досліджень вбачається в формуванні інформаційної деліктології – комплексної юридичної науки, що являє собою систему наукових знань про інформаційні правопорушення, їх природу, причини та умови, що сприяють порушенню норм інформаційного законодавства, особу правопорушника, а також засоби профілактики відповідної категорію деліктів та забезпечення інформаційного правопорядку в цілому.

Інформаційна деліктологія, як система знань про правопорушення в інформаційній сфері містить достатньо сформований комплекс ознак, на підставі яких інформаційні правопорушення можуть розглядатися як специфічна самостійна категорія правопорушень – *інформаційні делікти*, до *основних ознак* яких можливо віднести:

– інформаційні делікти мають протиправний характер. Протиправність – це зовнішня сторона правопорушень, яка вказує на те, що правопорушення скоять всупереч праву і є порушенням заборон, встановлених в законах і підзаконних актах, тобто є невиконанням обов'язків, що випливають з норм права або договорів, укладених на основі правових норм;

– інформаційні делікти мають суспільно-небезпечний характер, тобто завдають шкоду або створюють небезпеку такої шкоди для особистості, власності, держави, суспільства в інформаційній сфері у формі зазіхання на право захисту від несанкціонованого поширення та використання інформації, негативних наслідків впливу інформації або функціонування інформаційних технологій, порушення права власності на інформацію та ІТ, права власників або користувачів ІТ вчасно одержувати або поширювати достовірну та повну інформацію;

– суспільна небезпека окремо взятого правопорушення в інформаційній сфері може бути і неочевидною, але воно цілком очевидна і реальне, якщо ці правопорушення взяті в сукупності. Суспільна небезпека є об'єктивною властивістю ін-

формаційного делікту. Ця властивість виражається у тому, що протиправне діяння заподіює шкоду інтересам особистості, суспільства, держави, незалежно від усвідомлення даної обставини законодавцем. Разом з тим віднесення діяння до протиправного визначається законодавцем і від нього у вирішальній мірі залежить те, до якого виду протиправних діянь (злочину або проступку) буде віднесене те або інше діяння.

– інформаційний делікт – це акт поведінки людей в інформаційній сфері. Він майже завжди характеризується активною дією, але в деяких випадках може бути виражений у формі бездіяльності – коли норми права зобов'язують особу зробити певні дії, а особа їх не чинить (наприклад, невиконання системним адміністратором (адміністратором інформаційно-телекомунікаційної системи) покладених на нього обов'язків, правопорушення унаслідок недбалого до них відношення, невиконання умов договору і т. п.). інформаційний делікт, як і інші, не виникає, якщо, наприклад, порушення функціонування ІТС, що призвело до фінансових чи майнових збитків викликані якими-небудь природними катаклізмами (повінь, землетрус), а не вчинками людей. Це значить, що правопорушення завжди є актом дії людей. Думки, наміри, переконання, які не виявилися в конкретних діях, не визнаються чинним законодавством України об'єктом переслідування та юридичної відповідальності;

– інформаційний делікт – це винне діяння, яке виражає негативне внутрішнє відношення правопорушника до інтересів людей, завдає збитку суспільству і державі, містить вину. Вина – це психічне відношення особи до свого діяння і його наслідків. Якщо в поведінці людини відсутня вина, то її діяння правопорушенням вважатися не може, хоча воно і суперечить існуючому правопорядку (наприклад, порушення роботи інформаційної системи з метою захисту інформації – реалізації функцій інформаційної безпеки);

– інформаційним деліктом визнається лише діяння деліктоздатної особи – тобто суб'єктів інформаційних відносин, які можуть відповідно до медичного критерію (стан розумових здібностей, психічного здоров'я) і за віком (досягнення віку відповідальності за той або інший вид інформаційного правопорушення) звітувати за свої дії, керувати ними, а також нести відповідальність за їх здійснення. Особистість повинна усвідомлювати, що вона діє протиправно. Якщо немає цієї ознаки (через малоліття, неосудність або інші обставини), то не буде і інформаційного делікту.

– інформаційне правопорушення має свідомо-вольовий характер, тобто на момент свого здійснення воно залежить від волі і свідомості суб’єктів, знаходиться під контролем їх волі і свідомості, здійснюється ними усвідомлено і добровільно. Інформаційне правопорушення є діянням караним, тобто тягне за собою застосування до правопорушника заходів державної дії та юридичної відповідальності. Відсутність вказаних ознак не дозволяє розглядати діяння в якості інформаційного делікту.

Юридично значущі риси інформаційних деліктів узагальнюються в конструкції "юридичний склад інформаційного делікту", під яким розуміють сукупність його обов'язкових ознак (елементів). До елементів складу інформаційного делік-

ту відносяться: об'єкт правопорушення; об'єктивна сторона правопорушення; суб'єкт правопорушення; суб'єктивна сторона правопорушення.

Об'єкт інформаційного делікту – це інформаційні правовідносини – суспільні відносини, що виникають в інформаційній сфері, як наслідок інформаційної діяльності та охороняються правом.

Об'єктивну сторону інформаційного делікту складають ті елементи протиправної поведінки, які характеризують його як певний акт зовнішнього прояву поведінки правопорушника, а саме: зазіхання на право захисту від несанкціонованого поширення та використання інформації, негативних наслідків впливу інформації або функціонування ІТ, порушення права власності на інформаційні ресурси та продукти, права власників або користувачів ІТ вчасно одержувати або поширювати достовірну та повну інформацію, тощо.

Проведений аналіз ознак, складу та інформаційних деліктів дозволив надати наступне визначення. Інформаційний делікт – протиправне, суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, яке порушує вимоги норм права у сфері інформаційної діяльності або в будь-якій іншій сфері з використанням технічних засобів і інформаційних технологій, за яке настає юридична відповідальність.

За ступенем суспільної небезпеки інформаційні делікти уявляється можливим поділити на злочини, проступки і провину.

Кримінальний інформаційних деліктів (інформаційний злочин) – це найбільш небезпечне для суспільства діяння, прямо передбачене кримінальним законом. Під інформаційним злочином розуміється передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що полягає в посяганні на устрій держави, політичну і економічну системи країни, власність, особистість, політичні, трудові, майнові та інші права й свободи громадян шляхом втручання в інформаційні системи, неправомірного використання інформаційних технологій, негативного інформаційного впливу, тощо.

Адміністративний інформаційний делікт (інформаційний проступок) – винне, протиправне діяння (дія або бездіяльність), яке робить замах на встановлені правом і забезпечені адміністративно-правовими санкціями правила поведінки громадян, посадовців і організацій державної виконавчої влади під час реалізації їх інформаційної діяльності.

Дисциплінарний інформаційний делікт (службовий проступок) – протиправне, винне невиконання або неналежне виконання службових обов’язків, за вчинення якого встановлено дисциплінарну відповідальність, або дисциплінарно-інформаційний проступок – небезпечне, протиправне, винне діяння, що полягає в порушенні обов'язків, встановлених для осіб, які займають певну посаду, порушенні ними встановлених обмежень, а також використанні наданих їм повноважень не за призначенням, за скоєння якого передбачена дисциплінарна відповідальність.

Цивільний інформаційний делікт – суспільно небезпечна протиправна провина, що полягає в порушенні громадянами і організаціями майнових і особистих немайнових відносин, які складаються між суб'єктами права і представляють для

них матеріальну або духовну цінність в результаті виникнення інформаційних правовідносинах.

Правопорушення міжнародно-правових норм в інформаційній сфері – (міжнародний інформаційний делікт) – діяня, що суперечать нормам міжнародного інформаційного права. Заходи відповідальності за міжнародно-правовий делікт мають форму дипломатичних, економічних, військових та інших санкцій і встановлюються самими суб'єктами міжнародного права. За відсутності твердих критеріїв оцінювання міжнародних правопорушень, а також в умовах нерівної впливовості суб'єктів на міжнародній арені, це викликає певні проблеми її реалізації, тим більш в інформаційній сфері.

В чинному законодавстві України передбачені всі можливі комбінації класифікації юридичної відповідальності. На підставі традиційного розподілу юридичної відповідальності, обумовленого об'єктивними закономірностями розвитку системи права й механізму держави, а також логікою правового регулювання інформаційних відносин з урахуванням ступеню суспільної небезпеки, *інформаційно-правову відповідальність (юридичну відповідальності за інформаційні делікти) уявляється можливим класифікувати на: кримінально-правову, адміністративно-правову, дисциплінарну, цивільно-правову та міжнародно-правову*, що підтверджується результатами здійсненої природної класифікації в рамках такого методу наукового пізнання як типологія.

Виділення за допомогою методу типології зазначених видів юридичної відповідальності свідчить про те, що запропоновану нормативну конструкцію реалізації юридичної відповідальності за інформаційні делікти можна і належить розглядати як складову регулятивного механізму правового забезпечення інформаційної сфери. Властивості кожного із запропонованих видів узяті у сукупності як інтегральна характеристика правового забезпечення процесу інформатизації суспільства в цілому, обумовлюють її *головну функцію – функцію фундаментального засобу забезпечення правопорядку в інформаційній сфері, відповідної діяльності та виникаючих правовідносин, які піддаються правовому регулюванню – інформаційного правопорядку*.

Систему реалізації юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері складають:

– теоретико-методологічне (наукове) забезпечення;

– організаційне (управлінське) забезпечення;

– законодавче (правове) забезпечення;

– технологічне (технічне) забезпечення.

Проведене дослідження також дає підстави для низки системних висновків і пропозицій, зокрема:

– активізація наукової рефлексії щодо обговорення проблем юридичної відповідальність в інформаційній сфері пов'язана із відособленням етапом формування в країні інформаційного суспільства, виділенням в системі права та розвитком інформаційного права, а головне потребою в ефективних правових заходах реагування на значне поширення інформаційних правопорушень. Наразі науково-доктринальна концепція "інформаційно-правової відповідальності" ще не

сформована, не вироблене належне розуміння її співвідношення з іншими видами юридичної відповідальності;

– реалізація юридичної відповідальності за інформаційні правопорушення (інформаційні делікти) є функцією держави і складовою механізму забезпечення інформаційної безпеки людини, держави, суспільства;

– формально визначені правові норми щодо юридичної відповідальності за інформаційні делікти потребують систематизації в межах кодифікації інформаційного законодавства;

– в контексті формування та розвитку вітчизняного інформаційного законодавства, його залежності від галузевої належності норм, що встановлюють санкції за конкретні інформаційні делікти, поряд з актуальністю розробки Інформаційного Кодексу України, виникає проблема інкорпорації інформаційно-деліктного законодавства;

– теоретико-методологічну базу дослідження проблем юридичної відповідальності за інформаційні правопорушення може складати "інформаційна деліктологія" як інституційна складова інформаційно-правових досліджень;

– проблематика юридичної відповідальності за інформаційні правопорушення в умовах формування інформаційного суспільства та процесів глаболізації потребує подальшого наукового опрацювання на рівні фундаментальних і прикладних наукових досліджень.

Отже, сьогодні можна констатувати той факт, що подальше осмислення і прагматизація набутих знань про інформаційні делікти повинні стати основою удосконалення інституту юридичної відповідальності в інформаційній сфері як фундаментального правового засобу, механізму, гаранту, покликаного забезпечувати регулятивну, захисну і охоронну дієвість інформаційного права, без чого не можливе існування й розвиток сучасного громадянського та формування інформаційного суспільства в Україні.

ПІСЛЯМОВА

Проведене дослідження, теоретичні узагальнення, висновки, окремі положення та напрацювання, в першу чергу, орієнтовані на захист інформаційних прав, свобод і безпеки людини. Нові концептуальні підходи, розгляд обраної проблематики в окремих галузевих спрямуваннях, з одного боку, надали авторам змогу окреслити, а інколи подолати певні прогалини та колізії в правовому забезпеченні інформаційної сфери, з другого, безумовно, свідчать про необхідність подальшого ретельного опрацювання зазначеного наукового напряму в межах інформаційної деліктології, як інституту інформаційного права.

Монографія охоплює визначене коло питань здебільшого в інформаційно-правовому контексті, що, на наш погляд, надає повштох для подальшого наукового пошуку та стимулює толерантні, виважені наукові дискусії. В такий спосіб в подальшому можна очікувати на нові міжгалузеві наукові дослідження, присвячені заявленій проблематиці.

З повагою автори.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Наукові праці вітчизняних вчених

Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно правові аспекти: монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 368 с.

Арістова І. В., Чернадчук В. Д. Концепція інформаційних правовідносин: сутність та особливості використання у сфері банківської діяльності / *Інформація і право*. 2012. № 3. С. 47-57.

Арістова І. В. Кузнецова М. Ю. Реалізація інформаційно-правового статусу органів виконавчої влади України в інформаційних правовідносинах: монографія. За заг. ред. І. В. Арістової. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2015. 250 с.

Арістова І.В. Проблема взаємодії галузей національного права: методологічні засади / Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції "Актуальні питання вітчизняної юридичної науки" (м. Суми, 13–14 квітня 2017 р.). Суми: вид-во СНАУ, 2017. С. 42-45.

Баєва Л.В. Проблеми розробки проектів рішень місцевих рад: теоретичні та прикладні аспекти. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 101-105.

Баранов О. А. Про тлумачення та визначення поняття "кібербезпека" / *Правова інформатика*. Київ. 2014. № 2(42). С. 54-62.

Баранов А. А. Информационная инфраструктура: проблемы регулирования деятельности. Київ: ТОВ "Видавничий дім Дмитра Бураго", 2012. 352 с.

Баранов О. А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика: монографія. Київ: Едельвейс, 2014. 497 с.

Баранов О. А. Інформаційне право України: стан, проблеми, перспективи. Київ: Видавничий дім "СофтПрес", 2005. 316 с.

Баранов О. А. Об'єкт правовідносин в інформаційному праві. Інформатика і право. 2013. № 9. С. 15-23.

Бєлєвцева В. В. Удосконалення відповідальності за правопорушення у сфері обігу комп'ютерної інформації / *Інформація і право*. 2016. № 4(19). С. 96-97.

Беляков К. И. Управление и право в период информатизации: монография. Київ: изд-во "КВІЦ", 2001. 308 с.

Бєляков К. І. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного-правового та наукового забезпечення: монографія. Київ: КВІЦ, 2008. 576 с.

Бєляков К. І. "Інформаційна" аксіоматика у праві: проблеми формування / *Науковий вісник юрид. академії МВС України*. 2004. № 3. С. 267-268.

Бєляков К. І. Правова реальність і теорія систем. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Харків: Вид-во ХНУВС, 2004. № 28. С. 112-118.

Бєляков К. І., Бєляков М. К. Дифамація як категорія інформаційного права України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Київ: Вид-во НАВСУ, 2005. № 6. С. 274–284.

Бєляков К. І. Ознаки неправомірної інформаційної діяльності / *Наука і правоохорона*. Київ: ДНДІ МВС України, 2012. № 1(12). С. 103-109.

Бєляков К. І. Ґенеза інформаційно-правових досліджень / *Наука і правоохорона*. Київ: ДНДІ МВС України, 2010. № 4. С. 160-167.

Бєляков К. І. Інформаційно-правові дослідження: походження, становлення, стан та перспективи розвитку. *Інформація і право*. Київ: НДЦПІ АПрН України, 2011. № 2. С. 4-12.

Бєляков К. І. Дифамація по-українськи. *Юридичний вісник України*. Київ, 2012. № 44(905). С. 5.

Бєляков К. І., Машевська К. О. Наклеп: криміналізація чи дифамація. Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми: матеріали міжнар. наук.-практич. конфер. (Ірпінь, 16 листопада 2012 р.). Ірпінь: Ірпінський фінансово-юридична академія, 2012. С. 33–35.

Бєляков К. І. Інформаційна діяльність: зміст та підходи до класифікації. *Інформація і право*. Київ: НДЦ правової інформатики АПрН України. 2012. № 3. С. 63–69.

Бєляков К. І. Ознаки неправомірної інформаційної діяльності. *Наука і правоохорона*. Київ: ДНДІ МВС України, 2012. № 1(15). С. 103–109.

Бєляков К. І., Ланде Д. В., Новікова В. Г. Інформаційне законодавство України: новели 2013 року. *Юридичний вісник України*. 2013. № 52 (965). С. 14-15.

Бєляков К. І. Сучасний стан та перспективи розвитку інформаційно-правових досліджень. *Актуальні проблеми сучасного адміністративного права*: матер. кругл. столу. (Запоріжжя, 22 березня 2013 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2013. С. 23-30.

Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Київ: Наукова думка, 1969. 214 с.

Бутузов В. М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія. Київ: КИТ, 2010. С. 94.

Глушков В. М. Мьшление и кибернетика. *Вопросы философии*. 1963. № 1. С. 46.

Голубєв В. О. Проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій: навч. посібник / За ред. Р. А. Калюжного. Запоріжжя: ГУ "ЗІМДУ", 2002. 292 с.

Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Бінарна опозиція "свобода-відповідальність" в інформаційному суспільстві: до постановки проблеми / *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого"*. Серія: Філософія. Харків: Право, 2016. № 1 (28). С. 15-26.

Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Ідея теократичного панування у вченні Августина Блаженного та її практичне втілення у середні віки / *Наукові записки Хар-*

ківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. Харків: ХУПС, 2007. Вип. 3 (29). С. 30-38.

Деятельность человека. URL: http://www.ranez.ru/article/id/447/

Додин Е. В. Административная деликтология: учеб. пособие. Одесса: Бахва, 1997. 108 с.

Духно Н. А., Ивакин В. И. Понятие и виды юридической ответственности // *Государство и право*. 2000. № 6. С. 12-17.

Дмитренко Е. С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України: монографія // Е. С. Дмитренко. Київ: Юрінком Інтер, 2009. – 592 с.

Іванов Ю. А. Міжнародне право: посіб. 2-е вид. виправ. та допов. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 200 с.

Каныгин Ю. М. Индустрия информатики. Київ: Техніка, 1987. 152 с.

Карчевський М. В. Дослідження практики використання національними судами норм про кримінальну відповідальність за злочини в сфері використання комп'ютерної техніки та мереж електрозв'язку / Злочини в сфері використання IT. URL: http://it-crime.at.ua/index/zagalna_kharakteristika/0-32

Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. 560 с.

Корнєв М. Н., Коваленко А. Б. Соціальна психологія: підручник. Київ: Либідь, 1995. 304 с.

Коваленко Л. П. Понятие, основные черты и особенности правовых отношений в информационном праве.

URL: http://jurnal.org/articles/2013/uri57.html

Коваленко Л. П. Об’єкт інформаційних правовідносин / *Право і безпека*. 2012. № 5. С. 78-83.

Коваленко Л. П. Суб’єкти інформаційних правовідносин / *Ученые записки Таврического нац. унив-та им. В. И. Вернадского*. Сер. "Юридические науки". Том 25(64). 2012. № 2. С. 376-379.

Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія. Київ: Юринком Інтер, 2004. 528 с.

Колпаков В. К. Предмет адміністративного права: поняття, структура і система адміністративно-правових відносин. Питання адміністративного права. Кн. 2. Харків: Оберіг, 2018. С. 8-24.

Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 256 с.

Колпаков В. К., Гордєєв В.В. Адміністративно-деліктний процес: навчальний посібник. Харків: *Харків юридичний*, 2012. 228 с.

Колпаков В. К., Гордєєв В. В. Теорія адміністративного проступку: монографія. Харків: Харків юридичний, 2016. 344 с.

Колпаков В. К. Забезпечення інформаційної безпеки в законодавстві про адміністративні проступки. *Правова доктрина сектору безпеки України*: збірник наукових праць. Харків: "Точка", 2017. С. 180-184.

Копиленко О.П., Мозговий Л.І. Правознавство. Київ: Професіонал ВД, 2007. 400 с.

Копєйчиков В. В. Правознавство: навч. посіб. / В. І. Бобир, С. Е. Демський, А. М. Колодій та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 704 с.

Кормич Б. А. Информационное право. Харків: БУРУН и К., 2011. 334 с.

Кохановська О. В. Концепція інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. Хмельницький, 2004. № 4(12). С. 19-25.

Кохановська О. В. Основні теорії у сфері інформаційних правовідносин: концепція інформаційних прав як приватноправового інституту і теорія інформаційного права як галузі права у сучасній правовій доктрині України. *Приватне право*. 2013 № 1. С. 186-200.

Кохановська О. В. Суб'єкти та об'єкти інформаційних правовідносин у сучасній правовій доктрині. URL: http://goo.gl/F5ppL5.

Красіков Д. О. Особливості інформаційних правовідносин при побудові інформаційного суспільства. *Право і суспільство*. 2010. № 6. С. 142-149.

Крестовська Н. М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: елементарний курс. Харків: ТОВ "Одіссей", 2007. 432 с.

Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс. Київ: Центр учбової літератури, 2010.

Ліпинський В.В. Правопорушення в сфері забезпечення пожежної безпеки. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2009. № 4. С. 161–166.

Максименко Ю. Є., Ліпкан В. А. Інформаційна деліктологія: проблемні питання. URL: http://goal-int.org/informacijna-deliktologiya-problemni-pitannya/

Ємельянов В. П. Злочини терористичної спрямованості. Харків: "Рубікон", 1997. 160 с.

Організаційно-правові та тактичні основи протидії злочинності у сфері високих інформаційних технологій: навчальний посібник / За ред. Б. В. Романюка; Є. Д. Скулиша. Київ: КИТ, 2011. 404 с.

Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс): Экзаменационный справочник. Одесса: Юридическая литература, 2006. 184 с.

Правознавство: підручник / За редакцією В. В. Копєйчикова, А.М. Колодія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 748 с.

Правове забезпечення інформаційної діяльності в України. За заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа. Київ: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2006. 320 с.

Прибутько П. С., Лук'янець І. Б. Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах. Київ: вид. Паливода А. В., 2007. 252 с.

Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право: навч. посібник. Київ: КНТ, 2008. 344 с.

Плахотный А. Ф. Проблема социальной ответственности. Харьков: Вища школа: Изд-во при Харьк. ун-те, 1981. 191 с.

Писаренко Г. М. Юридична відповідальність в інформаційній сфері: окремі аспекти становлення. Ужгород: *Науковий вісник УжНУ*. Серія "Право", 2016. № 36, том 2. С. 55-58.

Правознавство: навчальний посібник / за заг. ред. С. М. Тимченка, Т. О. Коломоєць. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2007. 588 с.

Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права: академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

Заярний О. А. Концептуальна природа та генезис розвитку поняття "адміністративне правопорушення в інформаційній сфері" / *Право і громадянське суспільство*: електронний науково-фаховий журнал. № 2(7)/2014. С. 116-132. URL: http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-7-2014/item/173-kontseptualna-pryroda-ta-henezys-rozvytku-ponyattya-administratyvne-pravoporushennya-v-informatsiyniy-sferi-zaiarnyi-o-a

Заярний О. А. Правове забезпечення розвитку інформаційної сфери України: адміністративно-деліктний аспект: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2017. 700 с.

Заярний О. А. Інформаційна деліктологія: від конфронтації до інтеграції. *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі євроінтеграції*: мат. міжн. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 27–28 листопада 2015 р.): у 2-х ч. Дніпропетровськ: ДГУ, 2015. Ч. ІІ. С. 8–11.

Савінова Н. А. Кримінально-правова політика та убезпечення інформаційного суспільства в Україні: монографія. Київ: 2012. 247 с.

Савінова Н. А., Ярошенко А. О., Литва Л. А. Правове забезпечення соціальної політики України в умовах розвитку інформаційного суспільства: монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 270 с.

Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. вид. 2-е, перероб. і доп. Харків: Еспада, 2009. 752 с.

Сташків Б. Зміст соціальне забезпечувальних правовідносин.

URL: http://goo.gl/5ARZts.

Тихомиров О. О. До осмислення правової природи протиправних діянь в кібернетичній сфері. *Європейське право і європейська правова освіта – пріоритетні напрями підготовки вітчизняних фахівців права*: мат. постійно діючого наук.-теор. семінару (Національна академія внутрішніх справ, 14 травня 2014 року). 2014. Вип. 3. С. 73-75.

Тихомиров О. О., Мікуліна М. М., Іванов Ю. А. та ін. Теорія держави і права: навч. посіб. для підгот. фахівців з інформ. безпеки. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. 332 с.

Тихомиров О. О. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері: навч. посіб. Київ: Нац. акад. СБУ, 2015. 172 с.

Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах / За заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юридична думка, 2009. 216 с.

Максименко Ю. Є., Ліпкан В. А. Засади розвитку інформаційної деліктології / *Право України*, 2013. № 10. С. 250-256.

Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія. Київ: Видавничий дім "Гельветика", 2017. 168 с.

Нечипорук Ю. Суб'єктний та об'єктний склад інформаційних правовідносин / *Юридична Україна*. 2012. № 6. С. 39-43.

Фурса С. Я., Щербак С. В. Виконавче провадження в Україні: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2002. 480 с.

Чакал А. В. Війни XXI століття. Київ: Нора-прінт, 2005. 432 с.

Черданцев А. Ф. Теория государства и права: учебник для вузов. Москва: Юрайт-М., 2001. 449 с.

Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; редкол.: Шемшученко Ю.С. (голова) [та ін.]. Київ: Юридична думка, 2011 Т. 1. 670 с.

Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Колектив авторів. Відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк: ПП "ВД "Кальміус", 2013. 424 с.

Цимбалюк В. С. Охорона та захист інформаційних ресурсів на засадах юридичної деліктології / *Правова інформатика*. 2007. № 4 (16). С. 23.

Цимбалюк В. С., Гавловський В. Д., Корочанський О. І. Проблеми юридичної деліктології в інформаційних відносинах / *Бізнес і безпека*. 1998. № 6. С. 19-21.

Шамрай В. О. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України / Центр исследования проблем компьютерной преступности.

URL: http://www.crime-research.ru/library/Shamray.htm

Шевченко А. Є., Соловйова В. В., Стрельник О. Л. Обставини, що виключають юридичну відповідальність. Донецьк: Юго-Восток, 2011. 178 с.

Дисертаційні дослідження.

12.00.01

Червяцова А. О. Конституційно-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2004. 202 с.

Червяцова А. О. Конституційна-правова відповідальність в системі видів юридичної відповідальності: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2004. 20 с.

Зелена І. В. Юридична відповідальність у приватному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 20 с.

Капітанська С. А. Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. 202 с.

Капітанська С. А. Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. 15 с.

Басін К. В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. НАН України, Інститут держави і права ім. В .М. Корецького. Київ, 2006. 19 с.

Басін К. В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2006. 214 с.

Зелена О. В. Юридична відповідальність: природа, сутність та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: дис. .... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 216 с.

Осауленко А. О. Нормативна конструкція ретроспективної юридичної відповідальності в публічному праві сучасної України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2007. 18 с.

Осауленко А. О. Нормативна конструкція ретроспективної юридичної відповідальності в публічному праві сучасної України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2007. 218 с.

Іваненко О. В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2007. 20 с.

Іваненко О. В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2007. 212 с.

Іванчук Н. В. Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної української держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2007. 19 с.

Максименко Ю. Є. Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2007. 188 с.

Орєхов В. Ю. Санкції в праві як елемент правового регулювання та охорони суспільних відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2008. 20 с.

Штанько А. О. Правопорушення як вид правової поведінки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2009. 18 с.

Бєлая Л. В. Удосконалення інституту юридичної відповідальності як фактор формування демократичної, соціальної, правової держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2009. 20 с.

Стрельник О. Л. Обставини, що виключають юридичну відповідальність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 20 с.

Стрельник О. Л. Обставини, що виключають юридичну відповідальність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Дон. юрид. ін-т Луган. держ. ун-ту внутр. справ МВС України ім. Е. О. Дідоренка. Донецьк, 2010. 204 с.

Бисага Ю. Ю. Юридична відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2011. 18 с.

Бисага Ю. Ю. Юридична відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2011.

Болсунова О. М. Принципи та правові процедури юридичної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2013. 20 с.

Корнієнко А. А. Невідворотність як принцип юридичної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. 20 с.

Задніпряна М. Ю. Гармонізація принципів юридичної відповідальності України та Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 20 с.

Книш В. В. Теоретико-правове дослідження інституту конституційно-правової відповідальності в Україні: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. Приватному ВНЗ "Університет Короля Данила". Івано-Франківськ, 2018. 420 с.

12.00.02

Зимовець А. В. Правове регулювання взаємної відповідальності держави та людини (конституційно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 18 с.

Тимошенко І. В. Юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2010. 20 с.

Присяжнюк В. П. Цивільно-правова відповідальність за збиток і шкоду, що завдані працівникам правоохоронних органів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. Київ, 2011. 18 с.

12.00.03

Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03. Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Київ, 2006. 531 с.

Ясечко С. В. Цивільно-правова відповідальність за порушення права на інформацію: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 224 с.

12.00.04

Кикоть О. О. Господарсько-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2013. 20 с.

12.00.05

Венедиктов В. С. Проблемы ответственности в трудовом праве: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харьковский ин-т внутренних дел. Харків, 1994. 280 с.

12.00.07

Колпаков В. К. Деліктний феномен в адміністративному праві України: автореф. … дис. доктора юрид. наук: 12.00.07. Національна академія внутрішніх справ України. Київ. 2005. 37 с.

Літошенко О. С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київський національний економічний ун-т. Київ, 2004. 201 с.

Літошенко О. С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київський національний економічний ун-т. Київ, 2004. 21 с.

Новицька Н. Б. Організаційно-правові аспекти інформаційної культури в управлінській діяльності дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2007. 205 с.

Новіков В. В. Внутрівідомчий контроль як засіб забезпечення дисципліни і законності в органах внутрішніх справ: дис. … канд. юридичних наук: 12.00.07. Харків, 2007. 200 с.

Гришина Н. В. Соціально-правовий аспект адміністративної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2007.

Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми правореалізації: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2007.

Свистович Р. С. Правове регулювання інформаційних відносин у сфері масової інформації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2011. 24 с.

Сидоренко В. В. Адміністративно-правова відповідальність за економічні правопорушення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ, 2011. 19 с.

Синявська О.Ю. Засоби забезпечення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України (організаційно-правові питання): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2001. 20 с.

Стоєцький О. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. ДВНЗ "Запорізький університет". Запоріжжя, 2013.

Нечипорук Ю. М. Адміністративна відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна". Київ, 2014.

Правдюк С. М. Інформаційні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2015. 170 с.

Галинська К. Ю. Адміністративно-правове забезпечення інформаційного правопорядку в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ: НДІ інформатики і права НАПрН України. 2016. 188 с.

Леонідова О. О. Адміністративна відповідальність за проступки в сфері телекомунікацій: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2010. 190 с.

Шпенов Д. Ю. Інформаційні правовідносини: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2012. 191 с.

12.00.08

Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 2002.

Азаров Д. С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 246 с.

Карчевський М. В. Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 2003.

Розенфельд Н. А. Кримінально-правова характеристика незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2003.

Орлов С. О. Кримінально-правова охорона інформації в комп'ютерних системах та телекомунікаційних мережах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 213 с.

Плугатир М. В. Імплементація Україною міжнародно-правових зобов'язань щодо відповідальності за злочини у сфері комп'ютерної інформації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Держ. НДІ МВС України. Київ, 2010. 16 с.

Міхайліна Т. В. Кримінальна відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2011.

12.00.11

Гусейнов Л. Г. огли. Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11. НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2000. 36 с.

Максимюк О. Д. Принцип невідворотності юридичної відповідальності: гносеологічний підхід: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2011.

12.00.12

Швець О. В. Почуття відповідальності у діяльності людини: філософсько-правовий вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2014. 16 с.

Соломчак Х. Б. Детермінанти позитивної правової відповідальності людини: філософсько-правовий вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2014. 19 с.

Гаврилюк І. А. Злочин в некласичному праворозумінні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 18 с.

Романинець М. Р. Ґенеза ідеї відповідальності в праві: філософсько-правовий вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2012. 18 с.

Максимюк О. Д. Принцип невідворотності юридичної відповідальності: гносеологічний підхід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2011. 19 с.

23.00.02

Торяник В. М. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Дніпропетр. нац. ун-т. Днепр, 2006. 17с.

Павленко Р. М. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2001. 16 с.

09.00.03

Тітаренко О. Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Харківський соціально-економічний ін-т. Харків, 2006. 200 с.

Тітаренко О. Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Харківський ун-т повітряних сил ім. І. Кожедуба. Харків, 2006. 19 с.

Даніл'ян В. О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз): автореф. дис… канд.. філософ. наук: 09.00.03. Харк. ун-т повітр. Сил ім. І. Кожедуба. Харків, 2006. 19 с.

Зарубіжні джерела

Абдулаев М. И. Теория государства и права 2-е изд., дополн. Москва: Финансовый контроль, 2004.

Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т., Т. 2. Москва: "Юрид. лит.", 1981. 360 с.

Бачило И. Л. Информационное право. Основы практической информатики: учеб. пособие. Москва: Издание г-на Тихомирова М. Ю., 2001. 352 с.

Бачило И. Л. Информационное право: под ред. академика РАН Б. Н. Топорнина. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2005. 725 с.

Бачило И. Л. Конфликты в информационной сфере. Правовые проблемы (Семинар сектора информационного права ИГП РАН) / *Государство и право*. 2008. № 7. С. 98-06.

Бачило И. Л, Лопатин В. Н., Федотов М. А. Информационное право: учебник / Под ред. акад. РАН Б. Н. Топорнина. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 789 с.

Бекбаев Е. З. Проблема начала в теоретическом познании правовой системы (попытка обоснования). Астана, 2008. 296 с.

Берман Г. Д. Вера и закон: примирение права и религии / пер. с англ. Москва: Ad Marginem, 1999. 432 с.

Боер В. М., Павельева О. Г. Информационное право: учеб. пособие. Ч. 1. ГУАП. СПб., 2006. 116 с.

Брауде И. Л. К вопросу об объекте правоотношения по советскому гражданскому праву. Советское государство и право. 1951. № 3. С. 54-59.

Брайант Дж. Основы воздействия СМИ. Москва: Издательский дом "Вильямс", 2004. 432 с.

Варламова В. Н. Правоотношения: Философский и юридический подходы/ Правоведение. 1991. № 3. С. 26-30.

Волеводз А. Г. Правонарушения в информационной сфере: некоторые проблемы ответственности. Информационное общество в России: проблемы становления: сборник научных трудов Выпуск 2.; Московский институт радиотехники, электроники и автоматики (технический университет). Москва, 2002. С. 26-35.

В. И. Вернадский: PRO et CONTRA. Антология литературы о В. И. Вернадском за сто лет (1898-1998). СПб, 2000. 872 с.

Воронина Т. П. Информационное общество: сущность, черты, проблемы. Москва: ЦАГИ, 1995. 111 с.

Городов О. А. Основы информационного права России: учебное пособие. Санкт-Петербург: Юридический центр-пресс, 2003. 305 с.

Дмитриев Ю. А., Казьмин И. Ф., Лазарев В. В. Общая теория права: учебник для юридических вузов. Под. общ. ред. А. С. Пиголкина. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1998. 384 с.

Ермишина Е. В. Международный обмен информацией: правовые аспекты. Москва: Международные отношения, 1988. 144 с.

Копылов В. А. О теоретических проблемах становления информационного права / *Информационные ресурсы России*. 1998. № 3(40). С. 131.

Копылов В. А. Информационное право. Москва: Юристъ, 2002. 512 с.

Коган В. З., Кочергин А. Н. Проблемы информационного взаимодействия в обществе. Философско-социологический анализ. Москва: Наука, 1980. 176 с.

Котиков Д. А. Коммуникативные информационные правоотношения: доступ к информации и доведение информации / *Информационные ресурсы России*. 2012. № 2. С. 86-103.

Колин К. К. Социальная информатика – научная база постиндустриального общества / *Социальная информатика-94*. Москва. 1994. С. 6-14.

Кубышкин А. В. Международно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности государства: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Москва. 2002. 32 с.

Кашапов М. Теория и практика решения конфликтных ситуаций. Краткий словарь. Москва-Ярославль: Ремдер, 2003. 779 с.

Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). Москва: Изд-во МГУ, 1981. 239 с.

Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. Москва, 2002. 283 с.

Ловцов Д. А. Информационные правоотношения: особенности и продуктивная классификация. *Информационное право*. 2009. № 1. С. 3-6.

Михеева Е. В. Классификация информационных правоотношений в законодательстве Республики Беларусь / *Информационное право*. 2010. № 1(20). С. 38-41.

Носова Ю.Б. Дисциплинарная ответственность государственных гражданских служащих Российской Федерации: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Воронеж, 2008. 24 с.

Петражицкий Л. И. Очерки философии права: в 2 ч. Санкт-Петербург: Типолитография Юделевича, 1903. Ч. 2: Элементы понятия права.106 с.

Полушкин А. В. О понятии информационного правонарушения. *Российский юридический журнал*. 2009. № 3. С. 207-210.

Поляков А. В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход. Курс лекций. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург: изд-во "Юридический центр Пресс", 2003.

Протасов В. Н. Правоотношения как система. Москва: Юридическая литература, 1991. 142 с.

Рассолов М. М. Информационное право: учебное пособие. Москва: Юристъ, 1999. 400 с.

Рассолов И. М. Право и Интернет. Теоретические проблемы. 2-е изд., доп. Москва: Норма, 2009. 384 с.

Роджерс П. Захист Америки від кібернетичного тероризму / Електронний журнал державного департаменту США. Загроза тероризму та заходи і політика щодо його усунення. Т. 6. № 3. листопад 2001 р. С. 16-20.

Смирнов Н. В. Достаточно общая теория управления. Постановочные материалы учебного курса, прочитанного студентам факультета прикладной математики – процессов управления Санкт-Петербургского государственного университета в 1997-2000 г.г. Санкт-Петербург: Изд. СПбГУ, 2005. С. 153.

Степанов О. А. Развитие информационно-электронных систем как объект правового анализа в условиях нарастающей угрозы киберпреступности / *Государство и право*. 2008. № 8. С. 82-85.

Стрельцов А. А. Обеспечение информационной безопасности России. Теоретические и методологические основы. Москва: МЦНМО, 2002. 296 с.

Сытников А. А., Туманова Л. В. Обеспечение и защита права на информацию. Москва: Городец-издат, 2001. 344 с.

Теория государства и права: курс лекций. Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. Москва: Юристъ, 1997. 356 с.

Толстошеев В. В. Право и информационная инфраструктура / *Правоведение*. 1980. № 3. С. 22-31.

Толстой Ю. К. К теории правоотношения. Ленинград, 1959. С. 48-66.

Тоффлер Э. Третья волна: Пер. с англ. Москва: ООО "Издательство АСТ", 2004. 781 с.

Тихомирова Л. В. Юридическая энциклопедия / под ред. М. Ю. Тихомирова. 5-е изд., доп. и перераб. Москва: Издательский Дом ИНФРА–М, 2002. 972 с.

Тэтчер М. Искусство управления государством: Стратегии для меняющегося мира. Москва: Альпина Паблишер, 2003. 504 с.

Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. Москва: Юридическая литература, 1974. 340 с.

Хвостов В. М. Система римского права: учебник. 4-е изд. Москва: Спарк, 1996. 533 с.

Фардыш Е. Современные технологии писихоманипуляции и будущее человечества / Российский Фонд Трансперсональной Психологии; Международный Институт Ноосферы; Институт Ноосферных Исследований. URL: http://www.shalagram.ru/manipulation/manipulationandfuture.htm

Borgman Christine L. The invisible library: paradox of the global information infrastructure – Challenges faced by libraries and proposed research designs / Library Trends (2003) Volume: 51, Issue: 4, Pages: 652-674.

Дисертаційні дослідження в СНД.

Венгеров А. Б. Право и информация в условиях автоматизации управления (теоретические проблемы): автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Москва, 1975. 25 с.

Дерюга А. М. Концептуально-прикладные основы развития административной деликтологии: автореф. дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва: Всерос. науч.-исслед. ин-т МВД РФ. 2012. 479 с.

Иванов Д. Е. Информационные правоотношения в производстве по делам об административных правонарушениях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва: Моск. ун-т МВД России, 2005. 27 с.

Кубышкин А. В. Международно-правовые проблемы обеспечения информационной безопасности государства: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Москва, 2002. 32 с.

Морозова И. С. Кризис ответственности в контексте развития культуры информационного общества: автореф. дис. канд. филос. наук. Москва, 2014. С. 27.

Огородов Д. В. Правовые отношения в информационной сфере: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.14. Москва, 2002. 241 с.

Огородов Д. В. Правовые отношения в информационной сфере: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва, 2002. 25 с.

Полушкин А.В. Информационное правонарушение: понятие и виды: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Урал. гос. юрид. акад., каф. информ. права и естественнонауч. дисциплин. Екатеринбург, 2009. 223 с.

Токаренко В. Юридическая ответственность (вопросы теории): автореф. дис. ... д-ра права: 12.00.01. Кишинев, 2000. 24 с.

Тедеев А. А. Теоретические основы правового регулирования информационных отношений, формирующихся в процессе использования глобальных компьютерных сетей: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва, 2007. 58 с.

Суслопаров А. В. Информационные преступления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Красноярск, 2008. 23 с.

Степанов О. А. Теоретико-правовые основы безопасного функционирования и развития информационно-электронных систем: дис. докт. юрид. наук: 12.00.01, Москва, 2005. 365 с.

Хачатрян А. М. Актуальные проблемы теории и практики юридической ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Рос. Арм. (Славян.) ун-т. Ереван, 2014. 23 с.

Шумов П.В. Юридические конфликты в информационных правоотношениях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. Владимир, 2006. 25 с.

Янина Е. В. Гражданско-правовое регулирование информационной безопасности: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.14. Москва, 2004. 166 с.

Ягудина В. М. Юридическая ответственность: система и классификация: автореф. дис. .... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Москва: Моск. новый юрид. ин-т, 2010. 31 с.

Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву/ Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории "хозяйственного права" URL: http://goo.gl/2dtSxX.

Законодавство України

Кодекс України про адміністративні правопорушення: Введений в дію Постановою Верховної Ради Української РСР від 07.12.1984 // *ВВР Української РСР*. 1984 р. Ст. 1122.

Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII // *ВВР України*. 1993 р., № 1, ст. 1.

Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р. // *ВВР України*, 2018, № 12, ст. 68.

Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 р. // *ВВР України*. 1998 р., № 27, Ст. 182. Розділ VI.

Про підсумки парламентських слухань "Проблеми інформаційної діяльності, свободи слова, дотримання законності та стану інформаційної безпеки України": постанова Верховної Ради України від 7 червня 2001 р. № 2498-III // *Голос України*. 2001. 26 червня. № 112. С. 15-17.

Паспорти спеціальностей по державному управлінню: Постанова президії ВАК України від 15.05.2002 р. № 17-11/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v11_5330-02?find=1&lang=ru&text=%B3%ED%F4%EE%F0%EC#w11

Паспорти спеціальностей політичних наук: Постанова президії ВАК України від 02.07.2008 р. № 99-06/6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0099330-08?find=1&text=%B3%ED%F4%EE%F0%EC#w11

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1 "Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09

Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність: Закон України від 07.09.2005 № 2824-IV. *ВВР України*, 2006, № 5-6, ст. 71.

Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *ВВР України*, 2017, № 45. Ст. 403.

Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій: Указ Президента України: офіц. текст: за станом на 20 жовтня 2005 року № 1497/2005. URL: http://www.rada.gov.ua

Міжнародне законодавство

Конвенція РЄ Про кіберзлочинність від 23.11.2001 № 994_575 / Офіційний сайт Верховної Ради України URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575

Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций, принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 г. / Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй.
URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml

Декларация принципов. Построение информационного общества – глобальная задача в новом тысячелетии. Всемирная встреча на высшем уровне по вопросам информационного общества. Женева, 2003. [Документ WSIS-03/GENEVA/DOC/4-R. 12 декабря 2003 года. Оригинал: английский].
URL: http://www.itu.int/wsis/documents/doc_multi.asp?lang=en&id=1161|1160

Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций, принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 г. / Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй.
URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml

Федеральный закон от 20 февраля 1995 г. № 24-ФЗ "Об информации, информатизации и защите информации" (в ред. Федерального закона от 10.01.2003 г. № 15-ФЗ).

Об участии в международном информационном обмене: Закон Российской Федерации от 4 июля 1996 г. № 85-ФЗ // Собрание законодательства РФ. 1996. № 28. С. 3347.

Доктрина информационной безопасности Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации 9 сентября 2000 г., № Пр-1895). URL: https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezobasnost-site-dok.html

Достижения в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности / Резолюция Организации Объединенных Наций, принятая Генеральной Ассамблеей 2 декабря 2014 года [по докладу Первого комитета (A/69/435)] № 69/28.
URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/69/28&referer=/english/&Lang=R

Наукове видання

Колектив авторів:

Арістова Ірина Василівна
Баранов Олександр Андрійович
Бєляков Костянтин Іванович
Дзьобань Олександр Петрович
Заярний Олег Анатолійович
Колпаков Валерій Костянтинович
Кохановська Олена Велеонінівна
Новицька Наталія Борисівна
Новицький Андрій Миколайович
Савінова Наталія Андріївна
Тихомиров Олександр Олександрович
Шопіна Ірина Миколаївна

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ ТА ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕЛІКТОЛОГІЇ

Монографія

Формат 60х84/$_{16}$. Ум. Друк. арк. 20,11. Наклад 50 прим. Зам. № 129.

ТОВ "Комп'ютерно-видавничий, інформаційний центр"
вул. Кирилівська, 19-20, м. Київ, 04080, тел. 482-50-68, 482-45-23.
Свідотство суб'єкта видавничої справи ДК № 461 від 23.05.2001 р.

ORC iD авторів:

- Арістова Ірина Василівна https://orcid.org/0000-0002-4172-5556
- Баранов Олександр Андрійович http://orcid.org/0000-0003-3233-6687
- Бєляков Костянтин Іванович https://orcid.org/0000-0002-9517-2192
- Дзьобань Олександр Петрович http://orcid.org/0000-0002-2075-7508
- Заярний Олег Анатолійович http://orcid.org/0000-0003-4549-7201
- Колпаков Валерій Костянтинович http://orcid.org/0000-0002-2075-7508
- Кохановська Олена Велеонінівна https://orcid.org/0000-0002-2925-0738
- Новицька Наталія Борисівна https://orcid.org/0000-0003-4753-7625
- Новицький Андрій Миколайович https://orcid.org/0000-0001-6860-9654
- Савінова Наталія Андріївна https://orcid.org/0000-0003-0289-7926
- Тихомиров Олександр Олександрович https://orcid.org/0000-0001-5163-6584
- Шопіна Ірина Миколаївна https://orcid.org/0000-0003-3334-7548

ISBN 978-617-697-100-9

9 786176 971009

Information Law NOW ua